

AJRAKONIA

MÚZEUMI KÖZLEMÉNYEK

2014.

52.

ARRABONA 52.

ARRABONA

52.

RÓMER FLÓRIS
Művészeti és Történelmi
Múzeum, Győr

GYŐR
2017

ARRABONA 52. 2014
A Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum Közleményei

Szerkesztette, a szövegeket gondozta:
Csécs Teréz
Szalai Zsolt közreműködésével

Köszönet Tomka Péternek a közreműködéséért
a régészeti tanulmányoknál!

Arculatterv és technikai szerkesztés:
Tanai Csaba Taca

Angol fordítás:
Kovács Lajos

Német fordítás:
Prohászka Péter

A kiadány megjelenését támogatta:

ISSN 0571-1304

Kiadja: Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum
Felelős kiadó: Grászli Bernadett, igazgató
Nyomdai kivitelezés: PALATIA Nyomda és Kiadó Kft.
Megjelenik: 500 példányban

TARTALOM

<i>Galambos István – Schmidt Dávid</i> Rómer Flóris herbáriumi cserekapcsolatai a Magyar Természettudományi Múzeum Növénytára Történeti Gyűjteményében fennmaradt magángyűjteménye alapján	7
<i>Galambos István – Schmidt Dávid</i> A Magyar Természettudományi Múzeum Történeti Gyűjteményének (Collectiones Historicae) Rómer Flóris által gyűjtött herbáriumi lapjai II. Javítások, kiegészítések és pótlások	25
<i>Galambos István – Schmidt Dávid</i> Rómer Flóris természettudományos magángyűjteményének sorsa	35
<i>Prohászka Péter</i> A sobori késő avar temető Rómer Flóris és Mihálydy István feljegyzései tükrében	43
<i>Szende László</i> Adalékok Rómer Flóris középkorra vonatkozó munkásságához.....	77
<i>Hermann Róbert</i> Rómer Flóris, az államfogyó I. rész.....	97
<i>Mázi Béla</i> Rómer Flóris és az Akadémiai Könyvtár	113
<i>Csécs Teréz</i> A rajzoló Rómer — A tétai Kisfaludy-ház	129
<i>Prohászka Péter</i> Rómer Flóris egyházi és világi elismerései, kitüntetései	137
<i>Csécs Teréz – Kiss Melinda</i> Id. Storno Ferenc kapcsolata Rómer Flóris-sal (Storno Miksa kézírata) ...	149
Kerny Terézia Rómer Flóris közgyűjteményi hagyatéka, javaslat egy repertóriumra	165
<i>Csécs Teréz</i> Vendégkönyv Rómer Flóris 1867-es párizsi világkiállítási naplójában....	189

SUMMARY

<i>István Galambos – Dávid Schmidt</i> The elaboration of the herbarium containing Rómer collections in the Historical Collection of the Botanical Department of the Hungarian Nature Historical Museum	7
<i>István Galambos – Dávid Schmidt</i> The herbarium pages collected by Flóris Rómer in the Historical Collection of the Botanical Department of the Hungarian Nature Historical Museum, Part 2 Corrections, amendments and supplements	25
<i>István Galambos – Dávid Schmidt</i> What happened to Flóris Rómer's nature historical private collection? ...	35
<i>Péter Prohászka</i> Das spätawarische Gräberfeld von Sobor im Spiegel der Aufzeichnungen von Flóris Rómer und István Mihálydly	43
<i>László Szende</i> Contributions to Flóris Rómer's work relating to the Middle Ages	77
<i>Róbert Hermann</i> Flóris Rómer, the state prisoner Part 1	97
<i>Béla Mázi</i> Flóris Rómer, as a member and associate of the Hungarian Academy of Sciences	113
<i>Teréz Csécs</i> The drawing Rómer	129
<i>Péter Prohászka</i> Die kirchlichen und weltlichen Belobigungen und Ehrenzeichen von Flóris Rómer	137
<i>Teréz Csécs – Melinda Kiss</i> Ferenc Storno senior's connection with Flóris Rómer (A manuscript of Miksa Storno)	149
Terézia Kerry A data base of the public collections	165
<i>Teréz Csécs</i> The 1867 Paris World Exposition in Rómer's travel records	189

Galambos István – Schmidt Dávid

**RÓMER FLÓRIS HERBÁRIUMI CSEREKAPCSOLATAI
A MAGYAR TERMÉSZETTUDOMÁNYI MÚZEUM NÖVÉNYTÁRA
TÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYÉBEN FENNMARADT
MAGÁNGYŰJTEMÉNYE ALAPJÁN**

Bevezetés

Az MTM Növénytár Történeti Gyűjteményéből előkerült, Rómer Flóris által gyűjtött növényeket is tartalmazó faszcikuluszok herbáriumi lapjainak feldolgozása kettős célt szolgált:

- A Rómer Flóris által gyűjtött lapok feldolgozása, elemzése (Galambos – Schmidt 2015, 2017),
- a faszcikuluszok eredetének tisztázása a többi gyűjtő adatainak elemzésével.

A második célkitűzés az időközben előkerült irodalmi adatok alapján tisztázódott: a gyűjteményrész József nádor (József Antal János főherceg 1776–1846) és utódai herbáriumának része volt (Jávorka 1942; Zólyomi 1942), ezért újabb célként fogalmaztuk meg Rómer herbáriumi cserekapcsolatainak vizsgálatát. Erre az adott lehetőséget, hogy e gyűjteményrésztől és egy perui páfránygyűjteménytől eltekintve a nádor család herbáriumuk csak a családtagok gyűjtéseit tartalmazza, így a Rómer gyűjtései mellett található lapok általa kerültek a gyűjteménybe. Ez más Rómer-lapokat tartalmazó herbáriumok esetében (Pannonhalmi Gyűjtemény, Pécs; Czuczor Gergely Gimnázium, Győr) nem bizonyos, mivel mások (pl. Ballay Valér, Majer Móric) is cserélhettek herbáriumi lapokat, melyek az említett gyűjteményekben nyerhettek elhelyezést.

Rómer és a bécsi botanikai csereegylet kapcsolata

A XVIII–XIX. században a növénygyűjtés és herbáriumkészítés a botanikával tudományos szinten foglalkozó szakemberek számára a munka nélkülözhetetlen velejárója volt, amellyel eredményeiket dokumentálták. Ide számíthatók a korabeli orvosok és gyógyszerészek is, mivel a XX. század elejéig gyógyszereink anyagát növényi, állati és ásványi eredetű természetes anyagok szolgáltatták.

Egy-egy begyűjtött növény préselése, felragasztása és cédulázása során keletkeznek a herbáriumi lapok, amelyek esztétikailag különösen szépek is lehetnek. Mint minden természettudományos lelet, így az élő növények és a herbáriumi lapok gyűjtése is kiváltotta a természetet kedvelő amatőrök érdeklődését, akik amellet, hogy kedvtelésüknek hódoltak, igyekeztek ritka fajok példányaihoz is hozzájutni, így emelve herbáriumuk értékét. Erre a célra jöttek létre a csereegyletek a XIX. század első felétől (az első 1819-ben Prágában), tagjai a beküldött növényekből rendelhettek, illetve maguk is adhattak példányokat csere céljára.

A Bécsben működő botanikai cseregyelet (Botanisches Tauschverein in Wien) 1846-ban jött létre Alexander Skofitz vezetésével. Az egyesület működéséről, illetve a cserepéldányok kínálatáról külön rovatban számolt be a szintén Skofitz által szerkesztett *Österreichisches Botanisches Wochenblatt* (1851–1857), majd az *Österreichische Botanische Zeitschrift* (1858-tól), egészen az egyesület megszűnéséig. A tagsági díj 1852-ben 2 gulden és a beküldött növények ötöde volt (Skofitz 1852). Skofitz 1854-ben az alábbiakban jelölte meg az egyesület működésének céljait: 1) botanikai magánérdeklődésen keresztül a tudomány haladását elősegíteni a cserepéldányok révén, 2) a herbáriumok és a növényi formák kiegészítését szolgálni, 3) egyes tájegységek kutatását, valamint a botanikusok közeledését előmozdítani (Leithner – Skofitz 1856). A bécsi cseregyelet a XIX. század második felében Európa-szerte igen kiterjedt cserekapcsolati hálózatot épített ki és működtetett. Az egyesület pecsétjével ellátott herbáriumi lapok szinte minden jelentős magyarországi herbáriumban (sokszor nagy számban) felbukkannak. Megjegyzendő, hogy előbb Xántus János és Szontagh Miklós révén 1868-ban, később Richter Lajos kezdeményezésére 1876-ban hazánkban is létesült hasonló állat- és növénycsere egyesület (Klein 1877), működésük azonban nem bizonyult tartósnak.

Rómer Flóris pozsonyi kinevezését (1845 ősze) követően hamarosan tudomást szerzett a bécsi egyesület megalakulásáról. 1846. március 12-én Pozsonyból Ebenhöch Ferenchez intézett levelében írja, hogy szándékában áll a csatlakozás, ehhez részletes növénynévjegyzéket kér Ebenhöchtől. (Csécs ined.) A későbbi levelezésből megtudható, hogy Rómer elsősorban olyan növények példányait kéri Győr környékéről, amelyek Bécs vagy Pozsony térségében alig fordulnak elő, és ezért nagyobb érdeklődésre tartanak számot az egyesület tagjai körében. Így számos példányt gyűjtet Ebenhöch-hel *Gypsophila fastigiata*-ból, *Nymphoides peltata*-ból vagy *Onosma arenaria*-ból. (Csécs ined.) A nagyszámú beküldött példányért cserébe ő is hozzájutott távoli tájak érdekességeihez, ezen kívül ingyen szerezhetett be további növényeket a pozsonyi feltanodai szertár részére, mert közintézmények (iskolák, múzeumok) gyűjteményei számára az egyesület díjmentességet biztosított.

A Rómer-lapokat tartalmazó különgyűjtemény további gyűjtői

A főhercegi gyűjteményben található különgyűjteményben Rómer Flóris 207 lapja mellett 121 herbáriumi példány található meg más gyűjtőktől. A gyűjtők a bécsi cseregyelet tagjai, természetkedvelő orvosok, gyógyszerészek, egyházi személyek, katonatisztek, akik többnyire félamatőr természetbúvárként úzték a botanikát, és egymással kiterjedt cserekapcsolatot tartottak fenn. Néhány nevesebb botanikus is szerepel a gyűjtők között, például Hazslinszky Frigyes (1818–1896), Gustav (Georg) Lorinser (1811–1863), Friedrich Wilhelm Noë (1798–1858) és Alois Pokorny (1826–1886). Kiemelendő még Ballay Valér (1802–1885) bencés szerzetes is, aki — Rómerhez és Ebenhöch-höz hasonlóan — szorgalmas herbarista is volt.

A felsorolt gyűjtők többségével Rómernek nem volt személyes kapcsolata, a herbáriumi lapokhoz postai úton jutott hozzá. Vélhetően ismerte viszont a — szintén szerzetes — Anton Hatzit és Dominik Bilimeket.

A 121 lap összesen 22 gyűjtő között oszlik meg (1. táblázat), 7 lapon nem található meg a gyűjtő neve. A 2. táblázat az érvényes fajnevek szoros betűrendjében sorolja fel a herbáriumi lapok adatait. A taxonnevek forrásául — figyelemmel a közép- és déleurópai fajokra — egy internetes lap szolgált. (Plant List 2013)

A Rómer-lapok mellett talált gyűjtők rövid életrajza

Aichinger von Aichenhayn, Joseph (1789–1870)

A császári hadsereg őrnagya, majd nyugdíjasa. A Georg von Frauenfeld által 1851-ben alapított, ma is működő Zoologisch-Botanische Gesellschaft alapító tagja, ekkor (1851) Krems an der Donau-ban élt. Megjelent monográfiájában (Aichinger 1847) Bécs és környékének növényzetét dolgozta fel. 1870 júniusában, Salzburgban hunyt el.

Ballay Valér Ferdinánd (1802–1885)

Pannonhalmán 1828 és 1831 között teológiai tanulmányokat folytat, majd gimnáziumi tanár Komáromban, Sopronban, 1847-48-ban lelkész Kajáron, 1848-tól 1858-ig teológiai tanár Pannohalmán, 1866-tól haláláig püspöki könyvtáros Győrben, 1870–1885 között vikárius (helynök). Szorgos herbáriumgyűjtő tevékenységének egyik hozományaként összeállította Pannonhalma flórájának jegyzékét „Pannonhegy s vidéke némely helyeinek növényzete” címen. A kézirat (amelynek keletkezési ideje az 1860-as évekre tehető) kiadatlan maradt, a Pannonhalmi Főapátság Könyvtárában található. (Mayer é. n.) A Pannonhalmi Törzsgyűjteményben (amely jelenleg a Pécsi Tudományegyetem Herbáriumában található) és a győri Czuczor Gergely Bencés Gimnázium Herbáriumában fennmaradt lapok alapján Ballay herbáriumgyűjtő tevékenysége az 1845 és 1865 közötti időszakra korlátozódik, ekkor Pannonhalma és Győr környéke mellett többek között Pécs, Sopron, Lambach és Fiume területén is herbarizált.

Bilimek, Dominik (1813–1884)

Morvaországi származású ciszterci rendi szerzetes, könyvtáros, botanikus. Az 1830-as és 1840-es években Bécsújhelyen papként szolgált, 1854 és 1864 között az osztrák császárság katonai akadémiájának természetrajz professzora volt. 1864-ben Ferdinánd Miksa mexikói császár meghívására Mexikóba utazott, ahol megszervezte és első elnöke volt a mexikói természettudományi múzeumnak. Botanikai célú kiutazásainak fő célterülete hazájában a Schneeberg és környéke volt, de 1844-től megfordult a Hainburgi-rög, a Bakony-vidék és a Balaton környékén is. Nevéhez fű-

zódik az *Orchis spitzelii* első ausztriai adata. (Angetter 2015) 1848–1850-ben a Magyar Királyi Természettudományos Társulat „rendes és tankedvelő” taggá választotta. (Kovács 1851)

Buek, Johannes Nicolaus (1779–1856)

Azonos nevű édesapja kertész-botanikus, örökségét fiai vitték tovább. Buek bátyja Szentpétervár udvari kertésze volt. Az ifjabb Johann Buek Hamburgban született. 1807-ben költözött Frankfurt an der Oder városába, ahol 1827-ig patikusként tevékenykedett. Saját botanikus kertet létesített, és részt vett a helyi Lennépark megvalósításában.

Facchini, Franz (1788–1852)

Orvosi tanulmányait Innsbruckban és Páduában végezte, a dél-tiroli Vigo de Fassa-ban praktizált, majd Moenába költözve életét a botanikának szentelte. Kutatásai Dél-Tirol olasz és osztrák részére egyaránt kiterjedtek. Hátrahagyott tiroli flóráját halála után, 1855-ben jelentették meg.

Fürstenwärther, Joachim Karl Freiherr von (1809–1870)

Született Velké Mezířčiben (Gross Meseritsch), elhunyt Lasko-ban (Tüffel). Járási kapitány Radkersburgban. Az 1862-ben alapított Naturwissenschaftlicher Verein für Steiermark első elnöke volt.

Gebhard, Johann Nepomuk (1774–1827)

Tanulmányait szülővárosában, Freisingenben és Salzburgban végezte. Ezt követően bányáirnak a Zell am Ziller-i aranybányánál, majd Johann von Oesterreich főherceg titkáráként tevékenykedik, kinek támogatásával 1802-ben Tirolban folytat természettudományos vizsgálatokat. Később Grazban telepedett le. Hagyatékának értékes részét képezik fennmaradt naplói, melyekben az osztrák tartományokban (Salzburg, Steiermark, Tirol stb.) és Magyarországon tett utazásainak megfigyeléseit rögzítette. Nekrológjának írója szerint (H. H. 1828) kedvelt tudományterülete a botanika volt. Ennek bizonyítéka Steiermark flórájával foglalkozó munkája. (Gebhard 1821) Figyelemmel halálának évére Rómer Flórisssal nem állhatott kapcsolatban, mivel az akkor még csak 12 éves volt. Egyetlen Gbh. szignóval jelzett lapja Rómer valamely cserepartnere közvetítésével került a gyűjteménybe.

Hähnel, (? – ?)

Osztrák katonaoorvos. 1840-ben Josefstadtban szolgál, 1844-ben Sopronban. Az Opiz által szervezett csereegylet tagja (Opiz 1844). Maly (1868) Stájer flórájában számos adattal szerepel.

Hatzi, Anton (1816–1897)

Bencés szerzetes, tanár, botanikus. Életének legnagyobb részét a stájerországi Admont bencés apátságában töltötte, emellett Judenburgban természetrajzot tanított. Az 1840-es években tekintélyes növénytani gyűjtőmunkát végzett, széles körű cserekapcsolatokkal rendelkezett. Munkásságát kézírásos flórajegyzékekben és fajlistákon rögzítette (Thum 1980). A Rómer-különgyűjteményben 39 lap származik tőle.

Hazslinszky Frigyes (1818–1896)

Magyar botanikus. Életműve úttörő jelentőségű a magyarországi moszatok (algológia), gombák (mikológia), zuzmók (lichenológia) és mohák (briológia) feltárásában, leírásában és növénytani feldolgozásában. 1863-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1872-től rendes tagja volt. Iskoláit Késmárkon (1837-ig), Sárospatakon (1838–1839), Debrecenben (1842–1843) végezte. Késmárkon 1840–1841-ig helyettes tanárként, 1842–1845-ig Debrecenben nevelőtanárként működött, ezt követően egy éven át Bécsben képezte tovább magát természettudományos tárgyakból. A Botanisches Tauschvereinnel is ekkor kerülhetett kapcsolatba. 1846-ban tért vissza a Felvidékre, ahol haláláig az Eperjesi Evangélikus Líceumban tanított. (Markó 2002)

Hölzl, Michael (1791–1871?)

Mariazellben élő, ott praktizáló gyógyszerész volt, aki ötven évig vezette a XVIII. század elején (1718) alapított, napjainkban is működő gyógyszertárat. Tevékenysége ismertté tette nevét botanikusként és az Alpok gyógynövényflórájának korabeli legjobb ismerőjeként.

Laforet von Speyer (? – ?)

Egyházi személy Rheinland-Pfalz tartomány Speyer nevű városában. Alapító tagja volt az 1840-ben alapított természettudományos társaságnak, melyet F. W. Schultz javaslatára hoztak létre, s Johann Adam Pollich (1741–1780) tiszteletére nevezték el. A ma is létező tudományos társaság jelenlegi neve: Pollichia Verein für Naturforschung und Landespflege e. V. Az 1843-ban kiadott éves jelentés és az azt követő évfolyamok számos helyen említik Laforet von Speyer nevét.

Lechler, Willibald (1814–1856)

Reutlingenben végezte gyógyszerészeti tanulmányait, majd Németország és Ausztria különböző helyein tevékenykedett. Stuttgartban saját gyógyszertárat létesített, amely 1839–1849 között működött. 1850-ben Dél-Amerikába utazott, expedícióján gyűjtött anyagát Európában értékesítette. Négy év után visszatért Európába, s a tübingeni egyetemen doktorátust szerzett. Peruban szeretett volna letelepedni, de hajóra szállva megbetegedett, s út közben sárgalázban meghalt.

Lorinser, Gustav (1811–1863)

A csehországi Niemesben (ma Mimoň) született. Orvosi tanulmányait Prágában végezte, oklevelét 1838-ban kapta meg. Ezt követően szülővárosában praktizált, mellette botanikai kutatásokat folytatott. 1850-ben a csehországi Egerben (ma Cheb) főgimnáziumi tanár, majd 1852-től Pozsonyban tanított. 1861-ben Böh-misch Leipa-ba (ma Česká Lípá) költözött. Két év múlva Bécsben halt meg.

Noë, Friedrich Wilhelm (1798–1858)

Berlinben született osztrák gyógyszerész és botanikus. Hosszabb ideig Fiumében (ma Rijeka) gyógyszerészként tevékenykedett, a Balkánon botanizált, majd 46 éves korában Isztambulba távozott, ahonnan már nem tért vissza. Isztambul orvosi egyetemén növénytant tanított és a botanikus kert vezetője volt. Balkáni és közép-ázsiai kutatásai jelentősek.

Oenicke, Hermann Karl (–1851?)

Potsdami gyógyszerész. A bécsi csereegylet tagja volt.

Pokorny, Alois (1826–1886)

Iglauban (ma Jihlava, Csehország) született. A Bécsi Egyetemen filozófiát hallgatott (1844–1848), majd természettudományi tárgyakat is. Ezt követően gimnáziumokban és a bécsi egyetemen tanított. A Göttingeni Egyetemen filozófiai doktorátust szerzett 1855-ben. A növénytan számos szakterületén kutatott, de elméleti és gyakorlati pedagógiai munkássága is jelentős. Magyarország lánjainak kutatása során fontos eredményeket közölt. Az Osztrák Botanikai Társaságnál magas tiszteket töltött be. Hatvanéves korában Innsbruckban érte a halál.

Rehsteiner, Johann Konrad (1797–1858)

Polgári család gyermekeként született Specherben. Teológiai tanulmányait Gottstattban és St. Gallenben végezte, 1818-ban pappá szentelték. Ezt követően Halleban folytatta teológiai és természettudományi tanulmányait, majd Svájc számos településén látott el egyházi szolgálatot. 12 000 lapot számláló herbáriuma egyike volt Svájc legjelentősebb növénygyűjteményeinek. Jelentős volt geológiai és ősmaradvány gyűjteménye is. Számos bel- és külföldi tudományos társaságnak és csereegyletnek volt tagja. Eichbergben, utolsó állomáshelyén hunyt el.

Skofitz, Alexander (1822–1892)

Gyógyszerész és botanikus. Nevéhez fűződik Ausztria-Magyarország első botanikai folyóiratának, az *Österreichisches Botanisches Wochenblatt*nak (1851–1857), majd az *Österreichische Botanische Zeitschrift*-nek (1858-tól) az alapítása és szerkesztése. Az ÖBZ (melyet haláláig, 1892-ig szerkesztett) a maga idejében Közép-Európa egyik vezető botanikai folyóiratának számított, amelyben magyar

botanikusoknak is rendszeresen jelentek meg cikkei. 1848–1850-ben a Magyar Királyi Természettudományos Társulat „rendes és tankedvelő” taggá választotta. (Kovács 1851).

Spatzier, Convall (1847–1903)

A csehországi Jägerndorfban (ma Krnov) született. Apja gyógyszerész hivatását folytatta. Középiskolai és gyógyszerészeti tanulmányait követően 1870-ben kémiai doktorátust szerzett a bécsi egyetemen. 1883-ban átvette apja gyógyszerárát s tovább gyarapította annak természettudományi és régészeti-művészettörténeti gyűjteményét. 1898-ban nagy álma valósult meg: ázsiai utazást tett, ahonnan értékes műkincsekkel tért vissza. Útja során Észak-Amerikában is megfordult. Polihisztorként számos tudományterületen maradandót alkotott.

Streinz, Wenzel Matern (1792–1876)

A csehországi Wittingauban született. Érettségijét Budweisben szerezte 1808-ban. Orvosi tanulmányait számos anyagi nehézsége ellenére 1817-ben sikerült befejeznie. Orvosi pályájának gyakorlása során a Habsburg Birodalom sok városában tevékenykedett, többek között Prága, Salzburg, Linz voltak állomáshelyei. Jelentős orvosi és természettudományos művek szerzője, herbáriumában 7000 faj volt képviselve. Szerteágazó szakmai-tudományos tevékenysége kapcsán sok orvosi és természettudományos társaság aktív, megbecsült tagja volt. Grazban hunyt el.

Widerspach, Freiherr von (?-?)

Szűkebb értelemben vett biográfiai adatokat az általunk hozzáférhető nyomtatott irodalomban és internetes forrásokban nem találtunk. Báró Widerspach főhadnagy, majd századosi rangban az osztrák hadseregben szolgált, később postafőtiszt. A Botanische Tauschverein szorgalmas tagja volt, az *Österreichisches Botanisches Wochenblatt* 2. 1852. – 5. 1855. évfolyamaiban gyakran találkozhattunk a nevével. Ezt követően a folyóirat és utódja nem említi. A Strassburgi Egyetem herbáriumában található lapjai 1845–1851 közé datálódnak (Hof – Deluzarche 2013), s Alsó-Ausztria, Tirol, Bécs, Berlin, Szilézia (Galizia) a fontosabb gyűjtőhelyek. Cserkapcsolatainak intenzitását bizonyítja, hogy Opiz (1854) szerint 1854-ben 9490 példánnyal ő vezette a Botanische Tauschverein listáját. Egy-egy fajból 100, 300, és 600 lap képezte cserére bocsátott anyagát.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönetünket fejezzük ki Jakab Réka levéltárosnak (MOL Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém) a nehezen olvasható gót kézírású cédulák megfejtésében nyújtott segítségéért, valamint Csécs Teréz könyvtárosnak (Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Győr) a Rómer–Ebenhöch-levelezés vonatkozó adatainak közléséért.

Aichinger von Aichenhay, Joseph	1
Ballay Valér	7
Bilimek, Dominik	15
Buek, Heinrich Wilhelm	1
Facchini, Franz	2
Fürstenwärther, Freiherr von	1
Gebhard, Johann Nepomuk	1
Hähnel, ?	1
Hatzi, Anton	39
Hazslinszky Frigyes	3
Hözl, Michael	2
Laforet von Speyer	2
Lechler, Willibald	4
Lorinser, Gustav	2
Noë, Friedrich Wilhelm	4
Oenicke, Hermann Karl	4
Pokorny, Alois	3
Rehsteiner, Johann Konrad	3
Skofitz, Alexander	15
Spatzier, Convall	2
Streinz, Wenzel Matern	1
Widerspach, Freiherr von	1

1. táblázat

A feldolgozott gyűjteményrész gyűjtői és s gyűjtött lapok száma

2. táblázat
Rómer Flóris cserekapcsolatainak herbáriumi lapjai a Magyar Természettudományi Múzeum Történeti Gyűjteményében

Érvényes taxonnév	Cédulára írt név	Cédula szövege	Mai településhatár	Gyűjtési idő	Azonosító	Leg.
<i>Achillea clavennae</i> L.	<i>Achillea clavennae</i> L.	Schneeberg	Puchberg am Schneeberg	0	BP739754	Ballay Valér
<i>Achillea nana</i> L.	<i>Achillea nana</i> L.	Furoa am Gotthardt.	0	1844. 08	BP739752	Rehsteiner, Johann Konrad
<i>Achillea setacea</i> Waldst. & Kit.	<i>Achillea setacea</i> W.K.	Istria	0	0	BP739751	Pokorny, Alois
<i>Adoxa moschatellina</i> L.	<i>Adoxa moschatellina</i> L.	0	0	0	BP739796	0
<i>Alnus alnobetula</i> (Ehrh.) K. Koch	<i>Alnus viridis</i> L.	Stuttgart	Piskorzno	0	BP739753	Lechler, Willibald
<i>Androsace obtusifolia</i> All.	<i>Androsace obtusifolia</i> All.	Hohenzinken	Seckau	0	BP739747	Hatzi, Anton
<i>Anemone alpina</i> L.	<i>Anemone alpina</i> Linn.	Hochfeld, Seetaler Alpen	0	0	BP739748	Hatzi, Anton
<i>Anthemis cretica</i> L. subsp. <i>carpatica</i> (Willd.) Grierson	<i>Anthemis styriaca</i> Velt.	Hohenzinken	Seckau	0	BP739746	Hatzi, Anton
<i>Arabis halleri</i> (L.) O'Kane & Al-Shehbaz	<i>Arabis halleri</i> L.	Nasswald	Nasswald	0	BP739690	Bilimek, Dominik
<i>Arabis thaliana</i> (L.) Heynh.	<i>Sisymbrium thalianum</i> L.	Niemes in Bóhm.	Mimoň	0	BP739713	Lorinser, Gustav
<i>Arabis alpina</i> L.	<i>Arabis alpina</i> L.	Schneeberg	Puchberg am Schneeberg	0	BP739691	Ballay Valér
<i>Arctostaphylos alpina</i> (L.) Nied.	<i>Arctostaphylos alpina</i> Spr.	Hochschwab	0	0	BP739689	Hözl, Michael
<i>Arnica montana</i> L.	<i>Arnica montana</i> L.	Schneeberg	Puchberg am Schneeberg	0	BP739684	Bilimek, Dominik
<i>Arnoseria minima</i> (L.) Schweigg. & Körte	<i>Arnoseria minima</i> Gaertn.	Pfalz	0	0	BP739686	Laforet, von Speyer
<i>Aster alpinus</i> L.	<i>Aster alpinus</i> L.	Schneeberg	Puchberg am Schneeberg	0	BP739704	Ballay Valér
<i>Atriplex littoralis</i> L.	<i>Atriplex salina</i> Desf.	Fiume	Rijeka	0	BP739696	Noe, Friedrich Wilhelm

Érvényes taxonnév	Cédulára írt név	Cédula szövege	Mai településhatár	Gyűjtési idő	Azonosító	Leg.
<i>Callianthemum angustifolium</i> Witasek	<i>Ranunculus rutaeifolius</i> L.	Hochfeld, Judenburger Alpen	Krakau	0	BP739678	Hatzi, Anton
<i>Cardamine amara</i> L.	<i>Cardamine amara</i> Linne	In osten Schlesien um Jägerndorf	Krnov	0	BP739749	Spatzier, Convall
<i>Celtis australis</i> L.	<i>Celtis australis</i> L.	Brixen	Brixen	0	BP739685	Bilimek, Dominik
<i>Chamaorchis alpina</i> (L.) Rich	<i>Chamaeorchis alpina</i> Rich.	Schneeberg	Puchberg am Schneeberg	0	BP739683	Bilimek, Dominik
<i>Chrysosplenium oppositifolium</i> L.	<i>Chrysosplenium oppositifolium</i> L.	Füllengrund bei Beuhm. Leppa	Česká Lípa	0	BP739698	Lorinser, Gustav
<i>Cotoneaster integerrimus</i> Medik.	<i>Cotoneaster vulgaris</i> Lind.	Wien	Wien	0	BP739695	Skofitz, Alexander
<i>Crepis alpestris</i> (Jacq.) Tausch	<i>Hieracium alpestre</i> Jacq.	Urach	Bad Urach	0	BP739760	Lechler, Willibald
<i>Crepis terglouensis</i> (Hacq.) A. Kern.	<i>Soyeria hyoseridifolia</i>	Kaibling	Admont	0	BP739735	Bilimek, Dominik
<i>Cymbalaria muralis</i> P. Gaertn., P. Mey. & Scherb.	<i>Anthrimum cymbalaria</i> L.	Gratz an den Stadtmauern	Graz	0	BP739745	Gebhard, Johan Nepomuk
<i>Cytisus hirsutus</i> L.	<i>Cytisus supinus</i> L.	Istria	0	0	BP739705	Skofitz, Alexander
<i>Dianthus alpinus</i> L.	<i>Dianthus alpinus</i> L.	Schneeberg	Puchberg am Schneeberg	0	BP739693	Bally Valér
<i>Dorycnium pentaphyllum</i> Scop. subsp. <i>germanicum</i> (Grenl) Gams	<i>Dorycnium suffruticosum</i> Vill.	Istria	0	0	BP739703	Skofitz, Alexander
<i>Draba aizoides</i> L.	<i>Draba aizoides</i> L.	Schneeberg	Puchberg am Schneeberg	0	BP739702	Bilimek, Dominik
<i>Draba siliquosa</i> M. Bieb.	<i>Draba johannis</i> Host.	Seethaleralpen	0	0	BP739701	Hatzi, Anton
<i>Epilobium alsinifolium</i> Vill.	<i>Epilobium organifolium</i> L.	Rotherwand, Voralberg	0	1846. 07.	BP739663	Rehsteiner, Johann Konrad
<i>Epipactis atrorubens</i> (Hoffm.) Besser	<i>Epipactis atrorubens</i> Hoffm.	bei Königsberg in Preussen	Kaliningrad	0	BP739651	Buek, Johann Nicolaus
<i>Erica tetralix</i> L.	<i>Erica tetralix</i> L.	Düsselthal bei Düsseldorf auf Torfwiesen	Düsseldorf	0	BP739662	Oenicke, Hermann
<i>Erigeron uniflorus</i> L.	<i>Erigeron uniflorus</i> L.	Gross Glockner	Heiligenblut	0	BP739661	Bilimek, Dominik

Érvényes taxonnév	Cédulára írt név	Cédula szövege	Mai településhatár	Gyűjtési idő	Azonosító	Leg.
<i>Euphorbia amygdaloides</i> L.	<i>Euphorbia sylvatica</i> Jacquin	um Gratz	Graz	0	BP739657	Streinz, Wenzel Matern
<i>Euphorbia pannonica</i> Host	<i>Euphorbia pannonica</i> Host	Can.	0	0	BP739654	Pokorny, Alois
<i>Filago arvensis</i> L.	<i>Gnaphalium arvense</i> Rchb.	Istria	0	0	BP739656	Skofitz, Alexander
<i>Gagea pusilla</i> (F. W. Schmidt) Sweet	<i>Gagea pusilla</i> Schm.	Istria	0	0	BP739763	Skofitz, Alexander
<i>Genista pilosa</i> L.	<i>Genista pilosa</i> L.	Schwarzwald	0	0	BP739764	Lechler, Willibald
<i>Genista sagittalis</i> L.	<i>Genista sagittalis</i> L.	Sopron	Sopron	0	BP739682	Bally Valér
<i>Gentiana acaulis</i> L.	<i>Gentiana acaulis</i> L.	Alpes Austriae	0	0	BP739765	Skofitz, Alexander
<i>Gentiana pumila</i> Jacq.	<i>Gentiana pumila</i> Jacq.	Kaibling	Admont	0	BP739660	Hatzi, Anton
<i>Gentiana punctata</i> L.	<i>Gentiana punctata</i> L.	0	0	0	BP739659	Hatzi, Anton
<i>Gentiana verna</i> L.	<i>Gentiana verna</i> L.	Hochkaibling	Admont	0	BP739658	Hatzi, Anton
<i>Goodyera repens</i> (L.) R. Br.	<i>Goodyera repens</i>	Schneeberg	Puchberg am Schneeberg	0	BP739653	Bilimek, Dominik
<i>Hammarbya paludosa</i> (L.) Kuntze	<i>Malaxis paludosa</i> Sw. <i>Ophrys palludosa</i> Linne	Berlin	Berlin	0	BP739679	Oenicke, Hermann
<i>Hedysarum hedysaroides</i> (L.) Schinz & Tell.	<i>Helysarum obscurum</i> Linn.	Hohenzinken	0	0	BP739758	Hatzi, Anton
<i>Helleborus viridis</i> L.	<i>Helleborus viridis</i> L.	Graz, am Rosenberg	Graz	0	BP739759	0
<i>Hermidium monorchis</i> (L.) R. Br.	<i>Ophrys monorchis</i> ./Hermi- nium monorchis Rchb.	0	0	0	BP739681	Hazlinszky Frigyes
<i>Hormungia alpina</i> (L.) O. Appel	<i>Lepidium alpinum</i> L.	Mühlau bei Admont	Admont	0	BP739731	Hatzi, Anton
<i>Hormungia petraea</i> (L.) Rchb.	<i>Teesdalia petraea</i> Rchb.	0	0	0	BP739723	Skofitz, Alexander
<i>Hypochaeris helvetica</i> Wulfen	<i>Hypocöris helvetica</i>	Stiria sup.	0	0	BP739755	Hatzi, Anton

Érvényes taxonnév	Cédulára írt név	Cédula szövege	Mai településhatár	Gyűjtési idő	Azonosító	Leg.
<i>Illecebrum verticillatum</i> L.	<i>Illecebrum verticillatum</i> L.	Potsdam. ?	Potsdam	0	BP739756	Oenicke, Hermann
<i>Jacobaea incana</i> (L.) Veldcamp subsp. <i>carniolica</i> (Willd.) B. Nord. & Greuter	<i>Senecio carniolicus</i> Willd.	Lösenstein	Lösenstein	0	BP739715	Bilimek, Dominik
<i>Juniperus oxycedrus</i> L.	<i>Juniperus oxycedrus</i> L.	Fiume	Rijeka	0	BP739757	Bilimek, Dominik
<i>Lavandula stoechas</i> L.	<i>Lavandula stoechas</i> L.	in ditione Constantinopolitana	Istanbul	1844	BP739729	Noe, Friedrich Wilhelm
<i>Leontodon hispidus</i> L.	<i>Apargia hispida</i> Willd.	In osten Schlesien bei Jägerndorf	Krnov	0	BP739692	Spatzier, Convall
<i>Leontopodium nivale</i> (Ten.) Huet ex Hand.-Mazz. subsp. <i>alpinum</i> (Cass.) Greuter	<i>Gnaphalium leontopodium</i> L.	Schneeberg	Puchberg am Schneeberg	0	BP739655	Bilimek, Dominik
<i>Limonium cancellatum</i> (Bernh. ex Bertol.) Kuntze	<i>Statice cancellata</i> Bernh.	Pola in Istrien	Pula	0	BP739736	Skofitz, Alexander
<i>Limonium gmelinii</i> (Willd.) Kuntze	<i>Statice limonium</i> L.	Fiume	Rijeka	0	BP739740	Noe, Friedrich Wilhelm
<i>Limosella aquatica</i> L.	<i>Limosella aquatica</i> L.	Eperies	Prešov	0	BP739680	Hazslinszky Frigyes
<i>Linnaea borealis</i> L.	<i>Linnaea borealis</i> Gron.	Berlin	Berlin	0	BP739720	Oenicke, Hermann
<i>Linum austriacum</i> L.	<i>Linum austriacum</i> L.	Istria	0	0	BP739719	Skofitz, Alexander
<i>Loiseleuria procumbens</i> (L.) Loisel	<i>Azalea procumbens</i> L.	Hochschwab	0	0	BP739697	Hölzl, Michael
<i>Lysimachia nemorum</i> L.	<i>Lysimachia nemorum</i> L.	Istria	0	0	BP739718	Skofitz, Alexander
<i>Minuartia austriaca</i> (Jacq.) Hayek	<i>Sabulina austriaca</i> Jacq.	0	0	0	BP739716	Bilimek, Dominik
<i>Minuartia sedoides</i> (L.) Hiern	<i>Cherleria sedoides</i> L.	Reichard, Seckauer Gebirg	0	0	BP739699	Hatzi, Anton
<i>Najas marina</i> L.	<i>Najas marina</i> L.	Speyer	Speyer	0	BP739868	Laforet, von Speyer
<i>Neottia cordata</i> (L.) Rich.	<i>Ophrys cordata</i>	Lichtmessberg bei Admont	Admont	0	BP739877	Hatzi, Anton

Érvényes taxonnév	Cédulára írt név	Cédula szövege	Mai településhatár	Gyűjtési idő	Azonosító	Leg.
<i>Oxytropis campestris</i> (L.) DC.	<i>Oxytropis campestris</i> DC.	Judenburgeralpen	0	0	BP739855	Bilimek, Dominik
<i>Oxytropis jacquinii</i> Bunge	<i>Astragalus montanus</i> Linne	Kaibling	Admont	0	BP739694	Hatzi, Anton
<i>Papaver alpinum</i> L.	<i>Papaver burseri</i> Crantz	Kaibling	Admont	0	BP739677	Hatzi, Anton
<i>Parietaria judaica</i> L.	<i>Parietaria diffusa</i> M. K.	Fiume	Rijeka	0	BP739675	Bilimek, Dominik
<i>Pedicularis asplenifolia</i> Flörke ex Willd.	<i>Pedicularis asplenifolia</i> Flörke	Hohenzinken	Seckau	0	BP739676	Hatzi, Anton
<i>Pedicularis incarnata</i> L.	<i>Pedicularis incarnata</i> Jacq.	DaxAlpen isn Steyermark	0	1844.07.22.	BP739674	Hachnel[?]
<i>Pedicularis oederi</i> Vahl	<i>Pedicularis versicolor</i> Wahlenb.	Hohenzinken	Seckau	0	BP739671	Hatzi, Anton
<i>Pedicularis portenschlagii</i> Saut. ex Rchb.	<i>Pedicularis portenschlagii</i> Saut. ex Rchb.	Hauseck. Rottenmannertauern	0	0	BP739673	Hatzi, Anton
<i>Pedicularis rosea</i> Wulfen	<i>Pedicularis rosea</i> Jacq.	Kaibling	Admont	0	BP739672	Hatzi, Anton
<i>Peltigera canina</i> (L.) Willd.	<i>Peltaria canina</i>	0	0	0	BP739641	0
<i>Petrocallis pyrenaica</i> (L.) R. Br.	<i>Draba pyrenaica</i> L.	Kaibling bei Admont	Admont	0	BP739700	Hatzi, Anton
<i>Phyteuma orbiculare</i> L.	<i>Phyteuma orbiculare</i> L.	Schökl b. Gratz	Graz	1846.06.30.	BP739667	Fürstenwärtel, Freiheit von
<i>Phyteuma spicatum</i> L.	<i>Phyteuma spicatum</i> L.	Sopronii	Sopron	1844.06.	BP739708	Ballay Valér
<i>Pilosella aurantiaca</i> (L.) F. W. Schultz & Sch. Bip.	<i>Hieracium aurantiacum</i> L.	0	0	0	BP739761 _b	Hatzi, Anton
<i>Pilosella echinoides</i> (Lumn.) F. W. Schultz & Sch. Bip.	<i>Hieracium echinoides</i>	Istria	0	0	BP739761 _a	Skofitz, Alexander
<i>Polytrichum commune</i> Hedw.	<i>Polytrichum commune</i>	Grafenberg	Grafenberg/Eggenburg	0	BP739643	0
<i>Potentilla argentea</i> L.	<i>Potentilla cinerea</i> Chaix.	Istria	0	0	BP739844	Skofitz, Alexander
<i>Primula auricula</i> L.	<i>Primula auricula</i> L.	Zondberg	0	0	BP739670	Hatzi, Anton

Érvényes taxonnév	Cédulára írt név	Cédula szövege	Mai településhatár	Gyűjtési idő	Azonosító	Leg.
<i>Primula farinosa</i> L.	<i>Primula farinosa</i> L.	Ennsthal, sumpfighe Wiese	0	0	BP739669	Hatzi, Anton
<i>Primula integrifolia</i> L.	<i>Primula integrifolia</i> Jacq.	Kaibling	Admont	0	BP739668	Hatzi, Anton
<i>Pseudorchis albida</i> (L.) Á. Löve & D. Löve	<i>Orchis albida</i> All.	0	0	0	BP739871	0
<i>Ranunculus crenatus</i> Waldst. & Kit..	<i>Ranunculus crenatus</i> WK.	Lössstein Rottenmanner Tauern	0	0	BP739885	Hatzi, Anton
<i>Rhinanthus minor</i> L.	<i>Alectorolophus minor</i> Rchb.	0	0	0	BP739803	0
<i>Rhododendron ferrugineum</i> L.	<i>Rhododendron ferrugineum</i> L.	Rottenmanner Tauern	0	0	BP739666	Hatzi, Anton
<i>Rhododendron hirsutum</i> L.	<i>Rhododendron hirsutum</i> L.	Ennstalsstein	0	0	BP739665	Hatzi, Anton
<i>Rhodothamnus chamaecistus</i> (L.) Rchb.	<i>Rhododendron chamaecistus</i> L.	Admont	Admont	0	BP739664	Hatzi, Anton
<i>Salix alba</i> L. var. <i>vitellina</i> (L.) Stokes	<i>Salix vitellina</i> L.	Istria	0	0	BP739732	Skofitz, Alexander
<i>Salix caesia</i> Vill.	<i>Salix caesia</i> Vill.	Padia	Padova	0	BP739717	Facchini, Franz
<i>Salix elaeagnos</i> Scop.	<i>Salix incana</i> Schr.	Stuttgart	Piskorzno	0	BP739733	Lechler, Willibald
<i>Saxifraga androsacea</i> L.	<i>Saxifraga androsacea</i> L.	Judenburger Alpen	0	0	BP739742	Hatzi, Anton
<i>Saxifraga burseriana</i> L.	<i>Saxifraga burseriana</i> L.	Sparafeld, Hochalpen	Admont	0	BP739743	Hatzi, Anton
<i>Saxifraga aphylla</i> Sternb.	<i>Saxifraga stenopetala</i> Gaudin	Sparafeld, Hochalpen	Admont	0	BP739738	Hatzi, Anton
<i>Saxifraga caesia</i> L.	<i>Saxifraga caesia</i> L.	Seethaler Alpen	0	0	BP739741	Hatzi, Anton
<i>Saxifraga sedooides</i> L.	<i>Saxifraga sedooides</i> Linne	Sparafeld, Hochalpen	Admont	0	BP739737	Hatzi, Anton
<i>Scandix pecten-veneris</i> L.	<i>Scandix pecten-veneris</i> L.	Merkenstein bei Wien	Wien	0	BP739913	Hazzlinszky Frigyes
<i>Silene alpestris</i> Jacq.	<i>Silene quadrifida</i> L.	Rechnitzer Alpen	Rechnitz	0	BP739712	Rehsteiner, Johann Konrad

Érvényes taxonnév	Cédulára írt név	Cédula szövege	Mai településhatár	Gyűjtési idő	Azonosító	Leg.
<i>Silene alpestris</i> Jacq.	<i>Silene alpestris</i> Jacq.	Schneeberg	Puchberg am Schneeberg	0	BP739707	Skofitz, Alexander
<i>Soldanella minima</i> Hoppe	<i>Soldanella minima</i> Hoppe	0	0	0	BP739709	Hatzi, Anton
<i>Soldanella montana</i> Willd.	<i>Soldanella montana</i> Willd.	Ritz bei Admont	Admont	0	BP739711	Hatzi, Anton
<i>Soldanella pusilla</i> Baumg.	<i>Soldanella pusilla</i> Baumg.	Seethaler Alpen	0	1844. 06.	BP739710	Hatzi, Anton
<i>Taraxacum erythrospermum</i> Andr. ex Besser	<i>Taraxacum laevigatum</i> DC.	Türkenschanz bei Wien	Wien	1846. 05.	BP739722	Aichinger von Aichenhay, Joseph
<i>Thlaspi alpestre</i> Jacq.	<i>Thlaspi alpestre</i> L.	Schneeberg	Puchberg am Schneeberg	0	BP739724	Ballay Valér
<i>Thuja occidentalis</i> L.	<i>Thuja occidentalis</i> L.	In sylvia montis Cobenzl	Wien	0	BP739649	Pokorny, Alois
<i>Tofieldia pusilla</i> (Michx.) Pers.	<i>Tofieldia borealis</i> Wahlb.	Hohenschwab im Steiermark	0	0	BP739739	Bilimek, Dominik
<i>Tolpis staticifolia</i> (All.) Sch. Bip.	<i>Hieracium staticifolium</i> All.	Auf dem zwischen Schotter bei St. Pölten in Unter Österreich	Sankt Pölten	1845	BP739762	Widerspach, Freiherr von
<i>Trifolium incarnatum</i> L.	<i>Trifolium incarnatum</i> L.	in ditone Constantinopolitana	Istanbul	1844.	BP739721	Noe, Friedrich Wilhelm
<i>Valeriana celtica</i> L.	<i>Valeriana celtica</i> L.	Alpes Carinthie	0	0	BP739725	Skofitz, Alexander
<i>Veronica bellidiflora</i> L.	<i>Veronica bellidiflora</i> L.	0	0	0	BP739726	0
<i>Viola biflora</i> L.	<i>Viola biflora</i> L.	Am Zoll	0	0	BP739727	Hatzi, Anton
<i>Viola lutea</i> Huds.	<i>Viola lutea</i> Huds.	Hauseck. Rottenmanner Tauern	0	0	BP739728	Hatzi, Anton
<i>Vitaliana primuliflora</i> Bertol.	<i>Aretia vitaliana</i> L.	Südtirol	0	0	BP739688	Facchini, Franz
<i>Vitaliana primuliflora</i> Bertol.	<i>Androsace lutea</i> L.	Kaibling	Admont	0	BP739750	Hatzi, Anton

IRODALOM

- AICHINGER VON AICHENHAYN, Joseph
1847 *Botanischer Führer in und um Wien*. Fr. Beck's Universität-Buchhandlung, Wien. IV, 524, 136.
- ANGETTER, Daniela
2015 Bilimek, Dominik (1813 – 1884): Naturwissenschaftler, Lehrer und Priester. In: *ÖBL Online-Edition*, Lfg. 4 (30. 11. 2015) <http://www.biographien.ac.at/oebl?frames=yes> 2012. 12. 26
- GALAMBOS István – SCHMIDT Dávid
2015 A Magyar Természettudományi Múzeum Történeti Gyűjteményének (Collectio Historicae) Rómer Flóris által gyűjtött herbáriumi lapjai. *Arrabona* 51. 2013. (2015) 23–44.
2017 A Magyar Természettudományi Múzeum Történeti Gyűjteményének (Collectiones Historicae) Rómer Flóris által gyűjtött herbáriumi lapjai. II. *Arrabona* 52. 2014. (2017) 25–34.
- GEBHARD, Johann Nepomuk
1821 *Verzeichniss der von dem Jahre 1804 bis 1819 auf meinen botanischen Reisen durch und in der Steyermark selbst beobachteten gesammelten, und, bis auf wenige, bereits in meinen Centurien getrocknet gelieferten Pflanzen*. – Grätz: Tanzer; XX + 307.
- H. H.
1828 *Nekrolog. Bayerischer literärischer und merkantilischer Anzeiger*. Nr. 1. 2. Januar 1928. 6. Sp.
- HOF, Michel – DELUZARCHE, Françoise
2013 *Inventaire des collecteurs et des collections de l'Herbier de l'Universite de Strasbourg (STR) . 19 novembre 2013*. Version 2013_01 https://herbier.unistra.fr/uploads/media/Inventaire_Herbier_Strasbourg_2013.pdf 2016. 12. 17.
- JÁVORKA Sándor
1942 A nádor-család növénygyűjteménye a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában. *Botanikai Közlemények* 39. 635–638.
- KLEIN Gyula (szerk.)
1877 *Apróbb közlemények. Növénytan. Természettudományi Közlöny* 9. 132.
- KOVÁCS Sebestyén Endre
1851 A Király Magyar Természettudományi Társulat története. – In: Gáspár János (szerk.): *A Királyi Magyar Természettudományi Társulat Évkönyvei. Második kötet. 1845–1850*. Pest, 1–43.
- LEITHNER, Josef von – Skofitz, Alexander
1856 *Botanisches Tauschverein in Wien. Österreichisches Botanisches Wochenblatt* Vol. 6, No. 50 (11. Dez. 1856), 395–398.
- MALY, Josef Karl
1868 *Flora von Steiermark*. Wien, Wilhelm Braumüller Verl. p. 303.
- MARKÓ László (főszerk.)
2002 *Új magyar életrajzi lexikon*, III. (H–K). Magyar Könyvklub, Budapest.
- MAYER Farkas
é. n. *Főapátsági Gyűjtemények*. <http://collections.osb.hu/szertar.html> (Hozzáférés: 2015.01.10.)
- OPIZ, Philipp Maximilian
1844 *Pflanzentauschunternehmen*. In: *Isis. Enzyklopädische Zeitschrift, vorzüglich für naturgeschichte, vergleichende Anatomie und Physiologie von Oken*. 28. Bd., 237–240.
1854 *Botanische Tauschanstalt in Prag. Oesterreichisches Botanisches Wochenblatt* Vol. 4. No. 11. (16. März 1854), 92–94.
- PLANT List
2013 *The Plant List Version 1.1*. <http://www.theplantlist.org/> (2016. 12. 26.)

RABENHORST, Ludwig Gottlob – SKOFITZ, Alexander

- 1853 Jahresbericht des botanischen Tauschvereins in Wien, im Jahre 1852.
Oesterreichisches Botanisches Wochenblatt Vol. 3, No. 6 (10. Februar 1853), 42–48.

SKOFITZ, Alexander

- 1852 Botanisches Tauschverein in Wien. *Österreichisches Botanisches Wochenblatt* 2 (52),
413–416.

- 1854 Jahresbericht des botanischen Tauschvereins in Wien, im Jahre 1853.
Österreichisches Botanisches Wochenblatt Vol. 4, No. 5 (2. Februar 1854), 42–47.

THUM, Jürgen

- 1998 *Anemone trifolia* L. bei St. Gallen in der Obersteiermark wiederentdeckt! *Notizen
Flora Steiermark* 15. 3–12

ZÓLYOMI Bálint

- 1942 Rómer Flóris hansági növényei. In: Boros Á. (összeáll.): Szakosztályi ügyek. Az
1942. évi június hó 11-én tartott 455. ülés. *Botanikai Közlemények* 39. 206–207.

**THE ELABORATION OF THE HERBARIUM CONTAINING RÓMER
COLLECTIONS IN THE HISTORICAL COLLECTION OF THE BOTANICAL
DEPARTMENT OF THE HUNGARIAN NATURE HISTORICAL MUSEUM**

The herbarium of Palatine Joseph of Habsburg and his descendants is a part of the Historical Collection of the Botanical Department of the Hungarian Nature Historical Museum in Budapest. The Rómer Herbarium, which could be incorporated into this family herbarium by means of an act of bestowal, consists of two parts: 208 pages represent Rómer's private collection, while 121 pages are a result of different exchange connections. The present paper looks into the data of these latter 121 pages unfolding the information that could be drawn from the cards of the individual pages and presents the brief biographies of 22 collectors.

István Galambos – Dávid Schmidt

Galambos István – Schmidt Dávid

A MAGYAR TERMÉSZETTUDOMÁNYI MÚZEUM TÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYÉNEK (COLLECTIONES HISTORICAE) RÓMER FLÓRIS ÁLTAL GYŰJTÖTT HERBÁRIUMI LAPJAI II.

JAVÍTÁSOK, KIEGÉSZÍTÉSEK ÉS PÓTLÁSOK

A Rómer-emlékévként alkalmából vándorkiállítás, több konferencia és számos tanulmány foglalkozott a sokoldalú tudós, Rómer Flóris életével, munkásságával. Fennmaradt botanikai gyűjtései közül a szerzők elsőként a Magyar Természettudományi Múzeum Történeti Gyűjteményéből (Collectiones Historicae) előkerült gyűjteményrész Rómer által gyűjtött lapjait dolgozták fel és tették közzé. (Galambos – Schmidt 2015) A megjelenés óta eltelt egy év legfontosabb eredménye, hogy sikerült tisztázni e kollekciónak valószínű eredetét. Ezen túlmenően fény derült néhány — korábban megoldatlan — földrajzi név helyére, így a „Mai településhatár” mezőjük kitölthetővé vált, valamint kis számú olvasási, gépelési hibát javítottunk. A gyűjteményrész magyar gyűjtői közül Ebenhöch Ferenc helyett Hazslinszky Frigyes írandó, mivel Ebenhöch által jegyzett gyűjtés a lapok között nem szerepel. A részben hibás leválogatás folytán a 329 növényt tartalmazó gyűjteményrészből még 17 Rómer által gyűjtött lap került elő. Tanulmányunk második felében ezek adatait közöljük, s ennek figyelembe vételével a hivatkozott cikk fontosabb adatait módosítjuk. Javításainkat, pótlásainkat az érvényes taxonnevek betűrendjében adjuk meg.

A Rómer-lapokat tartalmazó gyűjteményrész eredete

Tárgyban folytatott első közlésünket követően bukkantunk rá azokra az irodalmi forrásokra, melyek segítettek tisztázni a gyűjtemény eredeti tulajdonosát. A Magyar Királyi Természettudományi Társulat Növénytani Szakosztálya a XX. század első felében havi rendszerességgel tartotta szakosztályi üléseit, ahol botanikai témájú előadások hangzottak el. Ezekről a Szakosztály által kiadott Botanikai Közlemények Szakosztályi Ügyek rovata rendszeresen beszámolt, összeállítója a Szakosztály mindenkori jegyzője volt. E rovatban találtunk rá arra az előadás ismertetésre (Zólyomi 1942), mely az első nyom volt a gyűjteményrész eredeti tulajdonosának tisztázására. Zólyomi Bálint „Rómer Flóris hansági növényei” címen tartott előadást. „Mintegy 200 lap dunántúli és pozsonyi növény van pontosan termőhellyel ellátva, ezeket Rómer 1844–48. között gyűjtötte főleg Győr, Sopron és Pozsony megyékben.” — írja Zólyomi (1942, 206.), megjegyezve, hogy a lapok id. József Károly Lajos főherceg (1833–1905) gyűjteményének részei, melyet fia József Ágost főherceg (1872–1962) ajándékozott a jogelőd Magyar Nemzeti Múzeumnak. Mivel adatai megegyeztek az ismeretlen származású gyűjteményrész általunk fel dolgozott Rómer-lapjainak adataival, joggal feltételeztük, hogy ugyanezen gyűjte-

ményről van szó. A hozzászólások között a következőt lehet olvasni: „Dr. Jávorka Sándor megjegyzi, hogy József Károly Lajos főherceg gyűjtésében a *Jasminum fruticans* is megvan Budáról, sokkal régebbi időből (1847), mint amikorról irodalmunk először említi. Ekkor a főherceg csak 13 éves volt, valószínű tehát, hogy e növényt is Rómer Flóris vezetése mellett gyűjtötte.” (Zólyomi 1942, 207.)

Feldolgozva e korábban ismeretlen eredetű gyűjteményrész nem Rómer által gyűjtött lapjait, sem id. József Károly Lajos főherceg gyűjtéseivel, sem pedig a *Jasminum fruticans* herbáriumi lapjával nem találkoztunk. Ezt követően megkerestük Barina Zoltánt, az MTM Növénytar kurátorát, aki megerősítette, hogy József főherceg herbáriuma a Történeti Gyűjtemény része. (Barina ex litt.) Tovább kutatva ráleltünk Jávorka (1942) cikkére, mely ismerteti a gyűjteményt. Ezután átnéztük a két herbáriumi szekrényből álló cca. harminckét rekeszt felölelő Történeti Gyűjteményt, s megállapítottuk, hogy a nádor család növénygyűjteménye (Jávorka 1942) más korabeli gyűjtők faszcikuluszainak közbeékelődésével több, egymástól távoli polcon található. Mivel az előkerült 207 Rómer-lap és a 121 korabeli gyűjtő faszcikuluszain — eltérően a nádor családtól származó egyéb kötegektől — nem volt feltüntetve a tulajdonos (ajándékozó) személye, így annak származására csak az irodalmi forrásokból (Zólyomi 1942, Jávorka 1942) derülhetett fény.

Átnézve a nádor család máig rendezetlen, feldolgozatlan gyűjteményét, jól látható volt, hogy a család tagjai erősen vonzódtak a Scientia amabilis felé, mivel több családtag gyűjtései is megjelennek az átadott herbáriumban. Eddigi kutatásaink alapján úgy véljük, hogy a 190+17 Rómer-lap (Galambos – Schmidt 2015 és jelen közlemény) valamint a feldolgozott 121 cserepéldány (Galambos – Schmidt 2017a) Rómer magángyűjteményének részét képezték, melyet tanítványának ajándékozott. Rómer természettudományos magángyűjteményének más részei — közte herbáriumi lapok is — a budapesti katolikus főgimnázium természetrajz szertárát gyarapították. (Galambos – Schmidt 2017b) Ezt erősíti az is, hogy Polgár Sándor (1941) 1910-ben átnézte a budapesti katolikus gimnázium természetrajz szertárát, ahol nem talált Rómertől származó, Győr megye flórájához felhasználható lapokat, nem is találhatott, mert ezek a főhercegi gyűjteményben lappangtak.

A más gyűjtőktől származó 121 lap Rómer botanikai szakmai kapcsolatrendszerét tükrözi. A nádor család tagjai saját kezűleg gyűjtenek, idegen gyűjtők lapjai — eltekintve egy Ceylon szigetéről származó páfrány anyagtól és Rómer magángyűjteményének részletétől — herbáriumukban nem találhatóak.

Javítások és kiegészítések

***Achillea distans* Waldst. et Kit. ex Willd.**

Az érvényes taxonnévben Walldst. helyesen Waldst.

***Astragalus asper* Wulfen**

A cédula szövege, helyesen Habern, a mai településhatár Bratislava, v. ö. az *Orchis ustulata* L.-nél írtakat.

***Bassia crassifolia* (Pall.) Soldano**

A cédula szövegében szereplő német előjáró in helyett *im*. Ugyanezen cédulánál Hermann Róbert (ex verb.) szerint a *Gödölle* szó Gödöllő helységnevet takarja. Ez első hallásra nem látszott valószínűnek, mivel más Pest körüli gyűjtésével nem találkoztunk. A gyűjtési dátumokat időrendbe állítva azonban rekonstruálható Rómer hozzávetőleges mozgása. 1848 augusztusában egy hansági lapja van (BP739965) majd a Tátrába indul, ahol ugyanezen hónapból 19 lapja maradt fenn a gyűjteményben (BP739645; BP739777; BP739779; BP739793; BP739816; BP739821; BP739834; BP739845; BP739846; BP739848; BP739851; BP739853; BP739867; BP739870; BP739891; BP739904; BP739912; BP739956; BP739983). Szeptember elején még a Tátrában van, amit két lap bizonyít (BP739817; BP739933), majd egy lapja van ugyanezen hónapban Tihanyból (BP739802). A Tátrába menet Pesten és Gödöllőn keresztül utazott, innen ered kérdéses lapja (BP739904).

***Blackstonia acuminata* (W. D. J. Koch et Ziz) Domin**

A cédula szövegében a Rittsee szó helyesen *Kittsee*, ezért a ma érvényes településhatár Kittsee (Köpcsény, Burgenland, Ausztria).

***Callitriche palustris* L.**

A cédulára írt szöveg helyes olvasata: *Tümpfel beim Eisenbründl*. Eisenbründl (Vaskutacska), mai nevén Železná studnička két tavacska a Kis-Kárpátokban Pozsonytól északra, a szlovák főváros közigazgatási területén.

***Dorycnium germanicum* (Gremli) Rikli**

A település mai neve, amely mellett az egykori vadaskert fekszik: Edelstal (Nemesvölgy, Burgenland, Ausztria).

***Gentiana pannonica* Scop.**

A cédulára írt szövegben kétszer egymás után szerepel az *in den* szövegrészlet. Egyik törlendő.

***Jovibarba globifera* (L.) J.Parn.**

A mai településhatár Balatombfüred helyesen Balatonfüred.

***Melampyrum barbatum* Waldst. et Kit.**

Az érvényes taxonnévénél Kit, helyesen Kit.

***Orchis ustulata* L.**

Zabliget földrajzi név Melecske Zsuzsanna (ex litt.) szerint Pozsonyligetfalu (Petržalka) keleti részének egykori megnevezése, szlovák neve Ovsište — a mai településhatár tehát Bratislava. E terület magyar neve Zabos(puszt) volt, Rómer gyűjteményében e hónapban Pozsony környéki lapok vannak. Lehetséges, hogy a Zabliget név ekkor Pozsonyligetfalu helyi elnevezése volt. Az I–III. katonai felméréseken (Térképek é. n.) e terület Habern néven szerepel. A Haber szó a zab nyelvjárási német megfelelője.

***Oreochloa disticha* (Wulfen) Link.**

Az érvényes taxonnévénél Wulfen) helyesen (Wulfen).

***Ornithogalum nutans* L.**

Herbáriumi revízió eredményeként az érvényes taxon név mezőbe az *Ornithogalum bouchèanum* (Kunth.) Asch. írandó.

***Ranunculus circinatus* Sibth.**

A cédula szövege mezőben Eaab helyesen Raab.

***Rapistrum perenne* (L.) All.**

A cédula szövege mezőben Rittsen helyesen Kittsee. A mai településnév ezért helyesen Kittsee (Köpcsény, Burgenland, Ausztria).

***Rhinanthus alectorolophus* Pollich**

A növény céduláján (BP739805) található „Zwischen Saaten bei Schwarzwasser, Prsb. Com” a Pozsony környéki Čierna voda pri Bratislave települést jelöli, mely Pozsonyszőlőstől (Vajnory) ÉK-re található.

***Sagina nodosa* (L.) Fenzl**

A cédula szövegében Erlsen helyesen Erlen.

***Scutellaria galericulata* L.**

Mai településhatár: Bratislava.

***Tordylium maximum* L.**

Cédula szövege mezőben a Parndorfergarten helyesen *Paradiesgarten* (paradicsomi kert) így a gyűjtési hely településnévhez nem köthető.

Zannichellia palustris L.

Érvényes taxonnév *Zannichellia* helyesen *Zannichellia*.

Fenti kiegészítéseket, javításokat a hivatkozott cikk táblázati adatainak megfelelő elrendezésben az 1. táblázatban foglaltuk össze.

Pótlások

A korábban jelzett leválogatási hibát észlelve a gyűjteményrészből 17 Rómer Flóris által gyűjtött lap került még elő. Adataikat az első közléssel (Galambos – Schmidt 2015) azonos szerkezetben a 2. táblázat tartalmazza.

A lapok száma eggyel nőtt: 329, mivel a nem Rómer által gyűjtött lapok közül egy lapon két faj és két cédula volt található, szétválasztásuk indokolt (v. ö. Galambos – Schmidt 2017a; BP739761a,b). A felbukkant 17 lappal együtt a gyűjteményrész Rómer-gyűjtéseinek száma 207. A herbáriumi lapok típusainak száma a következőképpen módosult:

minden részében kézzel írt: 140 db

előnyomott etiketre írt: 55 db

a nyomdai úton előállított cédulák száma változatlan (2 db).

Az újonnan előkerült lapok az egyéb statisztikai adatok arányain lényegesen nem változtattak, ezért azokat nem frissítjük.

Összefoglalás

A korábban ismeretlen eredetű Rómer-lapokat tartalmazó gyűjteményrész tulajdonosát cikkünkben sikerült tisztázni, a korábbi cikk (Galambos – Schmidt 2015) adatait az elmúlt egy év során kikutatott adatokkal kiegészítettük, elütéseit és olvasati hibáit javítottuk, valamint az újonnan előkerült Rómer által gyűjtött 17 lapot pótlólag közöltük.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetünket fejezzük ki Jakab Réka levéltárosnak (MOL, Veszprém Megyei Levéltár) a nehezen olvasható gót kézírású cédulák megfejtésében nyújtott segítségéért, Hermann Róbertnek és Melecske Zsuzsannának a földrajzi nevek azonosításában nyújtott segítségükért, valamint Barina Zoltánnak (MTM Növénytár) szóbeli közléséért.

1. táblázat
A korábban közölt (Galambos – Schmidt 2015) táblázat javításai, pótlásai

Érvényes taxonmév	Cédulára írt név	Cédula szövege	Mai településhatár	Gyűjtési idő	Azonosító
<i>Achillea distans</i> Waldst. et Kit. ex Willd.	<i>Achillea lanata</i> Spr.	Ballensteiner Schloss.	Borinka	1848.06.	BP739798
<i>Bassia crassifolia</i> (Pall.) Soldano	<i>Suaeda hirsuta</i> Nolte.	Gödölle im Sand.	Gödöllő	1846.08.	BP739904
<i>Blackstonia acuminata</i> (W. D. J. Koch et Ziz) Domin	<i>Chlora serotina</i> Koch.	Graben bei Kittsee.	Kittsee	1846.09.	BP739817
<i>Callitriche palustris</i> L.	<i>Callitriche verna</i> L.	Tümpfel beim Eisenbründl.	Bratislava	1847.06.	BP739794
<i>Dorycnium germanicum</i> (Gremli) Rikli	<i>Dorycnium pentaphyllum</i> Scop.	Edelstal, Thiergarten.	Edelstal	1846.06.	BP739832
<i>Gentiana pannonica</i> Scop.	<i>Gentiana pannonica</i> Scop.	Fünfsee in den Karpathen.	Tatranska Lomnica	1847.08.	BP739778
<i>Jovibarba globifera</i> (L.) J. Parn.	<i>Sempervivum globiferum</i> Mill.	Felsen bei Arács nächst Füred.	Balatonfüred	1845.08.	BP739953
<i>Melampyrum barbatum</i> Waldst. et Kit.	<i>Melampyrum barbatum</i> Kit.	Zwischen Saaten bei Pressburg.	Bratislava	1847.06.	BP739915
<i>Orchis ustulata</i> L.	<i>Orchis ustulata</i> L.	Zabliget.	Bratislava	1847.05.	BP739896
<i>Oreochloa disticha</i> (Wulfen) Link	<i>Oreochloa disticha</i> Link/Poa disticha Wulf.	Lomnitzer Spitze.	Vysoké Tatry	1846.08.	BP739853
<i>Ornithogalum boucheanum</i> (Kunth.) Asch.	<i>Ornithogalum nutans</i> L.	Mühlau beim Szvan.	Győr[Szentiván]	1846.04.	BP739898
<i>Ranunculus circinatus</i> Sibth.	<i>Ranunculus circinatus</i> Sibth.	Wasser und Uferform. An und in Gräben Raab.	Győr	1845.06.	BP739984
<i>Rapistrum perenne</i> (L.) All.	<i>Rapistrum perenne</i> All.	Zwischen Saaten. Kittsee.	Kittsee	1846.05.	BP739842
<i>Rhinanthus alectorolophus</i> Pollick.	<i>Alectorolophus hirsutus</i> All.	Zwischen Saaten bei Schwarzwasser, Prsb. Com.	Čierna Voda pri Bratislave	1847.07.	BP739805
<i>Sagina nodosa</i> (L.) Fenzl	<i>Spergula nodosa</i> Rchb.	Hanság, Brücke gegen dem Erlen.	0	1845.08.	BP739893
<i>Scutellaria galericulata</i> L.	<i>Scutellaria galericulata</i> L.	Hinterem Eisenbründl.	Bratislava	1846.05.	BP739901
<i>Tordylium maximum</i> L.	<i>Tordylium maximum</i> L.	Beim Paradiesgarten.	0	1847.06.	BP739772
<i>Zanichellia palustris</i> L.	<i>Zanichellia palustris</i> Mich.	Gräben bei Pogánsánc.	Súr	n. a.	BP739961

2. táblázat
Rómer Flóris által gyűjtött lapok pótlása (17 db)

Érvényes taxonnév	Cédulára írt név	Cédula szövege	Mai településhatár	Gyűjtési idő	Azonosító	Leg.
<i>Artemisia abrotanum</i> L.	<i>Artemisia abrotanum</i> L.	Tényei erdő.	Tényő	1844.08.	BP739970	Rómer Flóris
<i>Carthamus lanatus</i> L.	<i>Carthamus lanatus</i> L.	Tihany, sonnige Hügel.	Tihany	1845.09.	BP739830	Rómer Flóris
<i>Chaenorhinum minus</i> (L.) Lange	<i>Anthirrhinum minus</i> L.	Thebenerberg.	Devin	1847.06.	BP739790	Rómer Flóris
<i>Cyperus fuscus</i> L.	<i>Cyperus virescens</i> Hoffm.	Neusiedlersee Ufer bei Ilmic.	Illmitz	1844.08.	BP739950	Rómer Flóris
<i>Falcaria vulgaris</i> Bernh.	<i>Sium falcaria</i> L.	Beim Paradiesgarten.	0	1847.06.	BP739806	Rómer Flóris
<i>Kickxia spuria</i> (L.) Dumort.	<i>Anthirrhinum spurium</i> L.	Brachäcker bei Schiltern.	0	1847.06.	BP739820	Rómer Flóris
<i>Lactuca alpina</i> (L.) A. Gray	<i>Sonchus alpestris</i> L.	Granitwand im Felkauthale.	Starý Smokovec	1846.08.	BP739824	Rómer Flóris
<i>Orchis purpurea</i> Huds.	<i>Orchis fusca</i> Jacq.	Zámoly, diós, ritka.	0	1845.05. vége	BP739931	Rómer Flóris
<i>Quercus pubescens</i> Willd.	<i>Quercus pubescens</i>	Edelsthaler Thiergarten.	Edelstal	1847.07.	BP739850	Rómer Flóris
<i>Salix caprea</i> L.	<i>Salix caprea</i> L.	Grafenberg.	Grafenberg/Eggenburg	1847.04.	BP739826	Rómer Flóris
<i>Sisymbrium orientale</i> L.	<i>Sisymbrium columnae</i> Jacq.	Auf Aeckern.	0	1844.06.	BP739825	Rómer Flóris
<i>Thesium linophyllum</i> L.	<i>Thesium linophyllum</i> L.	In Weinbergen.	0	1845.06.	BP739809	Rómer Flóris
<i>Thlaspi arvense</i> L.	<i>Thlaspi arvense</i> L.	Auf Aeckern.	0	1845.06.	BP739810	Rómer Flóris

Érvényes taxonnév	Cédulára írt név	Cédula szövege	Mai településhatár	Gyűjtési idő	Azonosító	Leg.
<i>Trifolium dubium</i> Sibth.	<i>Trifolium filiforme</i> L.	Sonnige Hügel.	0	1847.06.	BP739808	Rómer Flóris
<i>Triglochin palustris</i> L.	<i>Triglochin palustre</i> L.	Sumpfwiesen.	0	1844.06.	BP739769	Rómer Flóris
<i>Veronica austriaca</i> subsp. <i>terucium</i> (L.) D. A. Webb.	<i>Veronica latifolia</i> L.	Sonnige Hügel in Edelsthaler Thiergarten.	Edelstal	1847.06.	BP739827	Rómer Flóris
<i>Veronica prostrata</i> L.	<i>Veronica prostrata</i> L.	Nyuler Gebirg.	Nyúl	1845.06.	BP739823	Rómer Flóris

IRODALOM

GALAMBOS István – SCHMIDT Dávid

- 2015 Magyar Természettudományi Múzeum Történeti Gyűjteményének (Collectio Historicae) Rómer Flóris által gyűjtött herbáriumi lapjai. *Arrabona* 51. 2013. (2015) 23–44.
- 2017a Rómer Flóris herbáriumi cserekapcsolatai a Magyar Természettudományi Múzeum Növénytára Történeti Gyűjteményében fennmaradt magángyűjteménye alapján. *Arrabona* 52. 2014. (2017) 5–24.
- 2017b Rómer Flóris természettudományos magángyűjteményének sorsa. *Arrabona* 52. 2014. (2017) 35–42.

JÁVORKA Sándor

- 1942) A nádor-család növénygyűjteménye a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában. *Botanikai Közlemények* 39. 635–638.

POLGÁR Sándor

- 1941) Győr megye flórája. *Botanikai Közlemények*, 38. 201–352.

Térképek

- (é. n.) A Habsburg-birodalom történelmi térképei. Az I-III. katonai felmérés 1763–1887. www.mapire.eu. 2016.11.24.

ZÓLYOMI Bálint

- 1942 Rómer Flóris hansági növényei. In: Boros Á. (összeáll.): Szakosztályi ügyek. Az 1942. évi június hó 11-én tartott 455. ülés. *Botanikai Közlemények* 39. 206–207.

**THE HERBARIUM PAGES COLLECTED BY FLÓRIS RÓMER
IN THE HISTORICAL COLLECTION OF THE BOTANICAL DEPARTMENT
OF THE HUNGARIAN NATURE HISTORICAL MUSEUM, PART 2**

CORRECTIONS, AMENDMENTS AND SUPPLEMENTS

This paper identifies the owner of the collection section containing Rómer-pages that were formerly held of unknown provenance, furthermore, it provides new information to the data of the previous paper (Galambos – Schmidt 2015) as well as corrections of the typing and reading errors and includes 17 recently found pages collected by Rómer.

István Galambos – Dávid Schmidt

Galambos István – Schmidt Dávid

RÓMER FLÓRIS TERMÉSZETTUDOMÁNYOS MAGÁNGYŰJTEMÉNYÉNEK SORSA

A 2015-ös Rómer-emlékévként megjelent kutatásai rávilágítottak arra, hogy Rómer sokirányú természettudományos gyűjtései közül — jelenlegi ismereteink szerint — csak herbáriumi lapok maradtak fenn, a jóval időállóbb ásvány-kőzettani, paleontológiai gyűjtései, valamint a szárított növényekhez hasonlóan kényes rovarani gyűjtései és gerinces preparátumai közül egyet sem ismerünk. Herbáriumi lapjai ugyanakkor csak az 1840-es évekből, azaz pozsonyi és első győri időszakából ismertek, míg 1857–1861 között — *A Bakony* könyve megírásának idejéből — nem tudunk egyetlen fennmaradt természettudományos tárgyáról sem. Rómer természettudományos gyűjtéseinek fő célja azon iskolai szertárak gyarapítása volt, ahol tanított (Győr, Pozsony, Pest). Fennmaradt herbáriumi lapjai a Magyar Természettudományi Múzeum Növénytára Történeti Gyűjteményének József nádor (József Antal János főherceg (1776-1847)) és leszármazottaitól származó herbáriumából, a Pannonhalmi Bencés Apátság Pécsre került növénygyűjteményéből és a győri Czuczor Gergely Bencés Gimnázium természetrajzi szertárából kerültek elő. Cserekapcsolatai révén kevés számú lap bukkant fel a Növénytár Carpato–Pannonica Gyűjteményéből, a szombathelyi Savaria Múzeum és a Bécsi Tudományegyetem herbáriumából. A lapok egy része feldolgozásra került (Galambos – Schmidt 2015), a többi gyűjtemény azonos módszerű közlése tervezett.

Levéltári és irodalmi forrásokból tudjuk, hogy Rómer rendelkezett természettudományos magángyűjteménnyel is. Ennek első nyoma az az írásba foglalt rendelkezése, melyet Bardoly István (1988) idéz. E levelében édesanyja gondjaira bízta annak házában őrzött összes könyv-, növény-, madár-, képgyűjteményét. A sorokat azelőtt vetette papírra, mielőtt a szabadságharcban kifejtett tevékenységéért elszállították volna börtönébe.

Magángyűjteményének létezését bizonyító további adat Kubinyi Ferencről (1864) származik, aki sajtó alá rendezte Petényi Salamon János hátrahagyott munkáit. Petényi a *Psephophorus polygonus* [dévény]újfalui leletéről a következőket írja: „... de Magyarországra nézve alkalmasint a legszebb zsákmányra a szorgalmas természetvizsgáló és gyűjtő, a pozsonyi akadémiánál a természettannak tanára Rómer Flórián tett szert; az általa gyűjtött tárgyak a pozsonyi akadémia gyűjteményében felállítvák. Ezen gyűjteményben találtatik a *Psephophorus polygonus*.” (Kubinyi 1864, 89) A közreadó lábjegyzetében a következőket írja: „Megjegyzésre méltó még azon körülmény is, hogy azon számos paizsokból álló és egy tömör anyagot képező példány, melyről Petényi hibásan azt állítja, hogy azt Rómer a pozsonyi akadémiának ajándékozta, soha nem volt az akadémia birtokában, hanem a mint Rómer Flórián legközelebb előttem nyilvánította, jelenleg is az ő tulajdona.” (Kubinyi, 1864, 92)

Időrendben a következő adat Ebenhöch Ferenctől származik: „Dr. Rómer Flóris az ötvenes években győri főgymnasiumi tanár és múzeumőr által e megyének főleg szigetközi részében, Győr vidékén és a Bakony táján gyűjtött jeles növénytár, mely csere folytán mintegy 3000–4000 fajra szaporodván, a buzgó gyűjtő által 1863-ban nagylelkűleg a pesti kir. államgymnasiumnak lón ajándékozva.” (Ebenhöch 1874, 98).

Ebenhöch állításának részben ellentmond Polgár Sándor közlése: „Ebenhöch (1874 : 98 l.) megemlíti még Rómer Flóris gyűjteményét, melyet a gyűjtő 1863-ban a »pesti királyi államgymnáziumnak« (jelenleg budapesti V. ker. áll. Berzsényi Dániel Gimnázium) ajándékozott. Dr. Varga Sándor gimn. tanár úr szívessége folytán 1910-ben átvizsgálhattam e gyűjteményt. Ugy láttam, hogy főleg ausztriai növényeket tartalmaz, továbbá Ebenhöch-féle példányokat, melyek a többi győri gyűjteményekben is meg vannak; azonkívül több növényt termőhely nélkül, úgyhogy ennek hasznát nem vehettem. Rómer Flóristól származó gondosan meghatározott növényeket egyébként a győri és pannonhalmi herbáriumok is tartalmazznak.” (Polgár 1941, 213).

Polgár Sándor a pesti katolikus főgimnázium anyagában tehát nem talált Rómer herbáriumából származó olyan adatokat, melyet Győr megye flórájához felhasználhatott volna, mivel a hiányolt lapok a József nádor és utódainak herbáriumában nyertek elhelyezést, s ekkor még a főhercegi család tulajdonában voltak.

Ezt követően Rómernek Ebenhöch Ferenchez 1880. május 29-én, Nagyváradon kelt levelében találunk az ajándékozás tényéről adatot: „Az autographumok gyűjteményét szöröstől büröstől Lehoczky Tivadar Urnak adtam át, ki azt hiven, mint tulajdonát Aigner »Figyelőjében« ha jól emlékszem, ki is adta. Igaza van vagy, talán nem is kellett volna említeni azt is, hogy részét tőlem kapta?! Így jártam a győri muzeummal, alig fogják tudni, ki a kezdője, vagy a pozsonyival, melyet sok fáradtsággal és izzadással összeállítottam; a zirczit rendeztem mint a köszegit; a pestinek a kir. Gymnasiumban majdnem minden gyűjteményemet adtam oda, pedig, főleg a bogárgyűjtemény, a kagylók, ásványok, jegeczek, csak ugyan becsesek valának. A m. n. muzeum számára Párisban a Jardin des plantes'-ban a köveletek gyűjteményéből, mindenütt a hol csak 3 példány volt, egyet elvihettem. E gyűjteményét Kubinyi Aug. [Ágoston] alatt küldtem Pestre, és egész tevékenységemről ottan semmi nyom! — Lám, nem lett-e volna jobb az időt mulatva elfecsérelni?» (Rómer 1880)

A „majdnem minden gyűjtemény” nyomát tehát az 1858-ban alapított pesti Császári és Királyi Katolikus Főgimnáziumban kell keresnünk. Rómer 1861-ben Pestre költözött, ahol a Magyar Tudományos Akadémia kézirat- és éremtárnoki teendői mellett 1861. október 18. – 1866. szeptember 15. között a Katolikus Főgimnázium igazgatójaként és természetrajz tanáraként működött. Logikusnak tűnt, hogy elajándékozott természettudományos magángyűjteményéről, annak sorsáról a Főgimnázium rendszeresen kiadott évkönyveiből nyerhetünk képet. Gráberné Bősze – Léces (1998) munkája felsorolja a budapesti Katolikus Főgimnázium és jogutódjainak iskolai évkönyveit 1948/49-ig, az azt követő időszak köteteit nagy könyvtárainkban hiánytalanul őrzik.

A Főgimnázium természetrajzi szertára 1859–1860 között

A gimnázium első évkönyve 1859-ben jelent meg. (Sobola 1859) A természetrajzi szertár állományáról — a szerzők fordításában — a következő olvasható.

„4. Természetrajzi gyűjtemény

tartalmaz 1) egy kitömött menyétet, mely egy I. osztályos tanuló ajándéka 2) 10 lepket, 200 bogarat, 60 ásványt, 10 kagylót önzetlen ajándékként az intézmény egy tanulójától 3) 37 darab ásvány Hampel intézményi előljáró úrtól 4) a taneszközalapból vásárolt 120 darab kristálymodellt fából.” (Sobola 1859, 13.)

A következő évben kiadott évkönyv hosszabban foglalkozik a természetrajzi szertár állományával (Programm 1860, 26.; szerzők fordítása):

„6. A természetrajzi gyűjtemény

gyarapított a) a pest császári és királyi egyetemtől megvásárolandó ásványgyűjtemény 160 darabot tartalmazó első tételével b) 4 csontvázszal és egy 150 darabot tartalmazó növénygyűjteménnyel, mindkettő a Taneszközalap terhére. c) ajándékozás által: 90 féle harmadidőszaki kőület a bécsi nagytekintetű cs. és k. Geológiai Intézettől; H. Josef Tandler helytartótanácsi tagtól 5 db karlsbadi mésztufabevonat; Diamant seborvos úrtól egy csigahéj és egy csikóhal; 1 törékeny kuszma és 2 gőtefaj (mindegyik spirituszban tartósított), 1 kitömött bölömbika Procopp VI. osztályos tanulótól; d) 130 bogár, 10 hártvászsárnyú, 2 recésszárnyú, 4 kétszárnyú, 20 félfődelesszárnyú, 5 egyenesszárnyú, 1 Lacerta agilis, 1 Lacerta viridis, 2 kerti csiga és 160 növényfaj. Minden d) alatt felsorolt tételt a természetrajz tanára gyűjtött, melyet Zeithammer tanár a legerőteljesebben támogatott.

Az intézményi gyűjtemény minden fogyatékosága ellenére a természetrajz egyes szakterületeit tanítók előadásukat legtöbb esetben demonstrációval és természeti képződmények bemutatásával ötvözték, melyhez a cs. és k. Egyetem ásványtani és zoológiai gyűjteményét, valamint ugyanezen intézmény botanikus kertjét vehették igénybe; melyért Prof Dr. Brühl, Prof. Dr. Peters előljáró uraknak és Dr. Gerenday igazgató úrnak a legmelegebb köszönetünket fejezzük ki.

Spiegel VIII. osztályos tanuló az iskolának 2 db régi rézermét ajándékozott.

Még meg kell jegyeznünk, hogy Nathan Herzka nagykereskedő néhány szegény izraelita tanuló első féléves tandíját leróta, mely támogatást az izraelita tanulók nagyra értékelték. Az igazgatóság minden fent felsorolt ajándékért és támogatásért tiszteletteljes köszönetét fejezi ki, a tanintézmény üdvözlését küldi a tanuló ifjúság további jóakaróinak, nemes lelkű pártfogóinak és barátainak.”

A főgimnázium természetrajzi szertára Rómer vezetése alatt (1861/1866)

Gráberné Bősze – Léces (1998) alapján megállapítható, hogy az 1861/62 tanévről nem jelent meg iskolai értesítő. Az 1862/63-as tanévre vonatkozó évkönyvet már Rómer jegyzi (Rómer 1863), de sem ebben, sem pedig az igazgatósága idején kiadott többi évkönyvben (1863/64, 1864/65, 1865/66) nem térnek ki a természetrajzi szertára, annak gyarapodására.

A természetrajzi szertárnak a téma szempontjából fontos adatai

Rómert 1866. szeptember 15-i hatállyal a magyar királyi egyetem rendkívüli tanárának nevezik ki, egyúttal felmentik a főgimnázium igazgatói állásából. Ezért az 1866/67-es iskolai értesítőben már nem szerepel a tanári karban. (Corzan-Avendano 1867)

A következő évi iskolai értesítőben (Corsan-Avendano 1868) ismét megjelenik a természetrajzi szertárral kapcsolatos információ — már magyarul:

„3. Természetrajzi gyűjtemény

Természetrajzi gyűjteményünkhez ez idén járult vétel útján: 15 kristályváz. Ajándék útján 621 db szárított növény (Vogel K. és Grosz Jak. tanulóktól), Taenia solium (Riedl Sz. tanár urtól és Fuchs Oskár 3. osztályos tanulótól), Beryll és Topáz Hermann R. 3. oszt. tanulótól, 4 só jegec, sárga granát és kobáltvirág (Mitterdorfer L. 5. oszt. tanulótól), amethyst, 3 csiszolt cseh granát, karneol és mézbreccia Palestinából (Blem Gy. 5. oszt. tanulótól,) a nyolcalj vasmintája (Szinger A. 5. oszt. tanulótól), szenült gabona (Bruck A. 3. oszt. tanulótól), 2 lacerta virides (Heim E. 3. oszt. tanulótól), Saturnia sp. (Weinwurm P. 3. oszt. tanulótól,) tejfehér hegyi jegőcz (Kanitz Izidor 3. oszt. tanulótól), vasvirág (Maruchin K. 3. oszt. tanulótól), 2 konyhasóból faragott tárgy Wileliczkából (Weissenstein H. 3. oszt. tanulótól.)” (Corzan-Avendano 1868, 18)

1868/69 – 1881/82 között az évente megjelenő iskolai értesítők nem foglalkoznak a természetrajzi szertárral. 1883 fontos év a gimnázium életében, ekkor ünnepli fennállásának 25. évfordulóját. Az évkönyvben visszatekintenek a 25 év történeire. A nyolc oldalas visszaemlékezésben az 1863/64-es év eseményei között a következőket olvashatjuk: „A természetrajzi gyűjtemények és más tanszerek tetemesen szaporítottak.” (Anonymus 1883, 7). Feltehetőleg ez a rövid mondat takarja Rómer Flóris természettudományos magángyűjteményének átadását a gimnázium számára. Fenti tények alapján elfogadhatjuk, hogy Rómer természettudományos magángyűjteménye, szinte észrevétlenül — ajándékozójának említése nélkül — betagozódott a főgimnázium természetrajzi szertárába. Az iskolai évkönyvek, évfordulós visszaemlékezések név szerint sehol nem említik Rómer Flóris adományát.

Láthatjuk, hogy Rómer keserű hangú levele Ebenhöch-höz (Rómer 1880) sok igazságot tartalmazott. Ennek bizonyítására álljon itt egy idézet a gimnázium 1922/23. évi évkönyvéből: „Természetrajzi szertár. A néh. Fialowsky Lajos által létesített s hangyaszorgalommal fejlesztett természetrajzi szertár a mai állapotában a teljes hanyatálást [sic!] mutatja, intézetünk ezen értékes gyűjteménye nélkülözi a fentartásához [sic!] s jókarbatartásához szükséges segítséget... A szertár álladéka 1923 junius hó 30-án: Vétel 3223, ajándék 580 drb. 7380 K értéken.

Dr. Varga Sándor szertárőr” (Varga 1923, 19.)

Varga tehát Fialowski Lajost (1846–1909) említi a szertár neves fejlesztőjeként, aki 1884-től működött tanárként Budapesten. Ez Polgár Sándor (1941, 213.) korábban idézett sorai alapján meglepő.

Ennek tükrében — Rómert idézve — ismét feltehetjük a kérdést: „Lám, nem lett-e volna jobb az időt mulatva elfecsérelni?”

A főgimnázium évkönyvei tehát nem tartalmaznak adatokat a Rómer által a természetrajzi szertárnak adományozott természettudományos magángyűjteményről. Az iskolai évkönyvekben fellelt két adat némi reményt ébresztett, hogy esetlegesen levéltári anyagokban található erre vonatkozó anyag. Az 1888/89. tanévről szóló iskolai értesítő a következőket írja: „1888. decz. 18. 38517 sz. a. rendelettel miniszter úr Őexciája (sic!) örvendetes tudomásul veszi a helyi viszonyokat feltűntető természetrajzi gyűjtemények rendezését.” (Corzan-Avendano 1889, 61.) A magyarországi rendeletek tára (MRT) 1888-as évfolyama azonban nem tartalmaz ilyen számú, a vallás- és közoktatási miniszter által kiadott rendeletet. Feltételezhető, hogy ez valójában nem rendelet, hanem egy iktatószám, mely a főgimnázium és a minisztérium közötti levélváltás eredménye.

A második bejegyzés 1922-ből származik (Jacobi 1922, 16.): „A természetrajzi szertár álladéka 1922. június hó 30-án: Vétel 3223, ajándék 500 db, 7320 korona értékben. A szertárat a folyó év folyamán újból leltároztuk, a kiselejtezendő anyag jegyzékét a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi minisztérium részére felterjesztettük.”

A budapesti középiskolák iratanyagait őrző Fővárosi Levéltár fondjegyzékében a jogutód Berzsenyi Dániel Gimnázium anyagában csak az iskolai anyakönyvek és a Petőfi Zoltán Alapítvány csekély számú iratanyaga maradt fenn. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratanyagában nincs nyoma egyetlen fent említett dokumentumnak sem. (Németh István MNL OL exlitt).

A természetrajzi szertár pusztulása

A gimnázium szertára — benne feltehetőleg Rómer magángyűjteményének megmaradt darabjaival — a II. világháború végén szomorú sorsra jutott. Tárgyainak darabszáma 1944-ben a 106 tárgy selejtezését követően 5620 darabot tett ki. Az 1944/45-ös budapesti harcok kapcsán a következőket olvashatjuk: „A második világháború és a fasiszta terror pusztításai iskolánkat is nagyon súlyos megpróbáltatásoknak tették ki. Az 1944–45. tanévre mindössze 374 tanuló iratkozott be, az előző évi 672-ből... Október 18-tól kezdve az iskola épületet először részben, majd 28-tól teljesen különböző katonai alakulatok vették igénybe. A légítámadások és az ostrom során az épületet 5 súlyos találat és több tucat belövés érte. Ekkor pusztult el az akkori budapesti középiskolák között párját ritkító kémiai és biológiai szertár.” (Kuthy 1959, 33.)

Ugyanerről Czwiín Lajos — a gimnázium egykori tanulója — 1989-ben így emlékezik: „A nagy világegés, a II. világháború után Budapesten a Markó utcában a Berzsenyi Dániel Gimnázium épülete viszonylagos épségben maradt meg. Ép ablaka alig volt, az ajtók is hiányosak voltak. A huzatos tantermekben lyukas padlók, letépett fogasok, összetört bútorok és kifosztott szertárak árulkodtak arról, hogy ebben az épületben rövid időn belül két hadsereg is megfordult. Amit meghagyott az egyik, tönkretette a másik.” (Czwiín 1989, 7.)

A pusztulás mértékét jól mutatja az, hogy a természetráji szertár tárgyainak száma háború utáni első leltározáskor, 1949-ben 876 darabra csökkent.*

Összefoglalás

Irodalmi és levéltári anyagok alapján bizonyított, hogy Rómer Flóris rendelkezett természettudományos magángyűjteménnyel, melyben nagy részt képviselhetek a az 1850-es évek második felétől kezdődő egy évtized természettudományos gyűjtései, benne Bakony útirajzában említett gyűjtőutak tárgyi anyagaival. E magángyűjteményét a pesti Császári és Katolikus Főgimnáziumnak ajándékozta, ahol 1861–1866 között igazgatóként és a természetráji tanárként tevékenykedett. A jelenleg ismert források alapján nem rekonstruálható gyűjteménye, melynek 80 év után megmaradt darabjai a második világháború budapesti harcainak estek áldozatul.

* Köszönetünket fejezzük ki Csécs Teréznek, a győri Rómer Flóris Művészeti és Történelmi Múzeum könyvtárosának, Rómer-kutatónak, aki számos kéziratos anyaggal segítette munkánkat.

IRODALOM

ANONYMOUS

- 1883 A budapesti V. ker. kath. főgimnásium 25 évi fennállásának története. In: Corzan-Avendano Gábor (szerk.): *A Budapesti Kir. Kath. Főgimnásium 1882/83-ik iskolai évre szóló értesítője az intézet fennállásának 25 évi megünneplése alkalmából*. Idősb. Poldini Ede és Társa Könyvnyomdája, Budapest, 3–10.

BARDOLY István

- 1988 Rómer Flóris élete. *Műemlékvédelem* 32. 223–243.

CORZAN AVENDANO Gábor (közreadó)

- 1867 *A pesti kir. kath. főgimnásium ifjúságának érdemsorozata az 1866/67. tanév második felében*. Posner ny. Pest. 16 p.
- 1868 *A pesti kir. kath. állami főgimnásium tudósítványa az 1867/68-iki tanévről*. Fanda és Frohna ny. Pest. 2, 23, 16 p.
- 1889 A budapesti V. kerületi Kir. Kath. Főgimnázium Értesítője. Idősb. Poldini Ede és Társa Könyvnyomdája, Budapest. XVI, 69 p.

CZVIÍN Lajos

- 1989 Egy öreg berzsényis visszaemlékezései. In: Kálmán Ferenc (szerk.): *A Berzsényi Dániel Gimnázium Évkönyve az 1988/89 iskolai évről, a gimnázium fennállásának 131. évében*. Struktúra Nyomda Kft., Budapest, 7–9.

EBENHÖCH Ferenc

- 1874 A megye viránya. In: Kruesz Krizosztom, Fehér Ipoly szerk.: *Győr megye és város egyetemes leírása* (Budapest), 97–132.

GALAMBOS István – SCHMIDT Dávid

- 2015 A magyar Természettudományi Múzeum Történeti Gyűjteményének (Collectio Historicae) Rómer Flóris által gyűjtött herbáriumi lapjai. *Arrabona* 51. 2013. 23–44.

GRÁBERNÉ BŐSZE Klára – LÉCES Károly (szerk.)

- 1998 *A magyarországi iskolai értesítők bibliográfiája 1850/51 – 1948/49. 4. köt. Budapesti középiskolák*. Kiad. a az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 241 p.

JACOBI Károly

- 1922 *A budapesti V kerületi magyar királyi állami Berzsényi Dániel főgimnázium 63. értesítője az 1921/22. iskolai évről*. (közreadó Jacobi Károly) K. n., 42, [1] p.

KUBINYI Ferenc (szerk.)

- 1864 *Petényi S. János hátrahagyott munkái*. Kiad. a Magyar Tudományos Akadémia, Pest, 130 p.

KUTHY Zoltán

- 1959 A felszabadulástól a százéves évfordulóig. In: Benkó Barnabás (szerk.): *A budapesti XIII. kerületi Berzsényi Dániel Általános Gimnázium centenárius emlékkönyve 1858–1958*. Kiad. a budapesti XIII. ker. Berzsényi Dániel Gimnázium Igazgatósága, Budapest, Tankönyvkiadó, 33–40.

MRT

- 1888 *Magyarországi rendeletek tára*. Huszonkettedik évfolyam 1888. Kiadja a M. Kir. Belügyministerium. Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest. 2503, 39 p.

Programm

- 1860 *Programm des k. k. Gymnasiums in Pest veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres*. 1860. O. Verl. u. Ort. 28 p.

RÓMER Flóris (közreadó)

- 1863 A pesti kir. kath. főgimnásium ifjúságának érdemsorozata az 1862/63. tanév második felében. Trattner K. ny., Pest, 16 p.

RÓMER Flóris

- 1880 *Rómer Flóris levele Ebenhöch Ferencnek Várad, 1880. május 29.* Kézirat. Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár. Rómer Flóris levelei Ebenhöch Ferencnek MS II. 10.

SOBOLA, Johann

- 1859 *Programm des Kais. königl. Staats-Gymnasium in Pest für das Schuljahr 1859*. K. k. Univ Buchdruck, Pest. 14 p.

VARGA Sándor

- 1923 Természetrajzi szertár. In: *A budapesti V. kerületi magyar királyi állami „Berzsényi Dániel” főgimnázium értesítője az 1922/23. iskolai évről*. Budapest, Hentschel ny., 19.

WHAT HAPPENED TO FLÓRIS RÓMER'S NATURE HISTORICAL PRIVATE COLLECTION?

Based on the evidence of the scientific literature and archival sources it is evident that Rómer had a nature historical private collection that consisted of the material of his decade-long nature historical collecting work, which had started in the second half of the 1850's, including the material of his collecting journeys mentioned in his Bakony travelogue. He presented this collection to Imperial and Catholic Arch-Grammar School of Pest where he was the head teacher and a teacher of natural history between 1861 and 1866. The presently available sources do not provide information for a successful reconstruction of the material of this collection, the surviving pieces of which after 80 years were destroyed during the battle for Budapest in the Second World War.

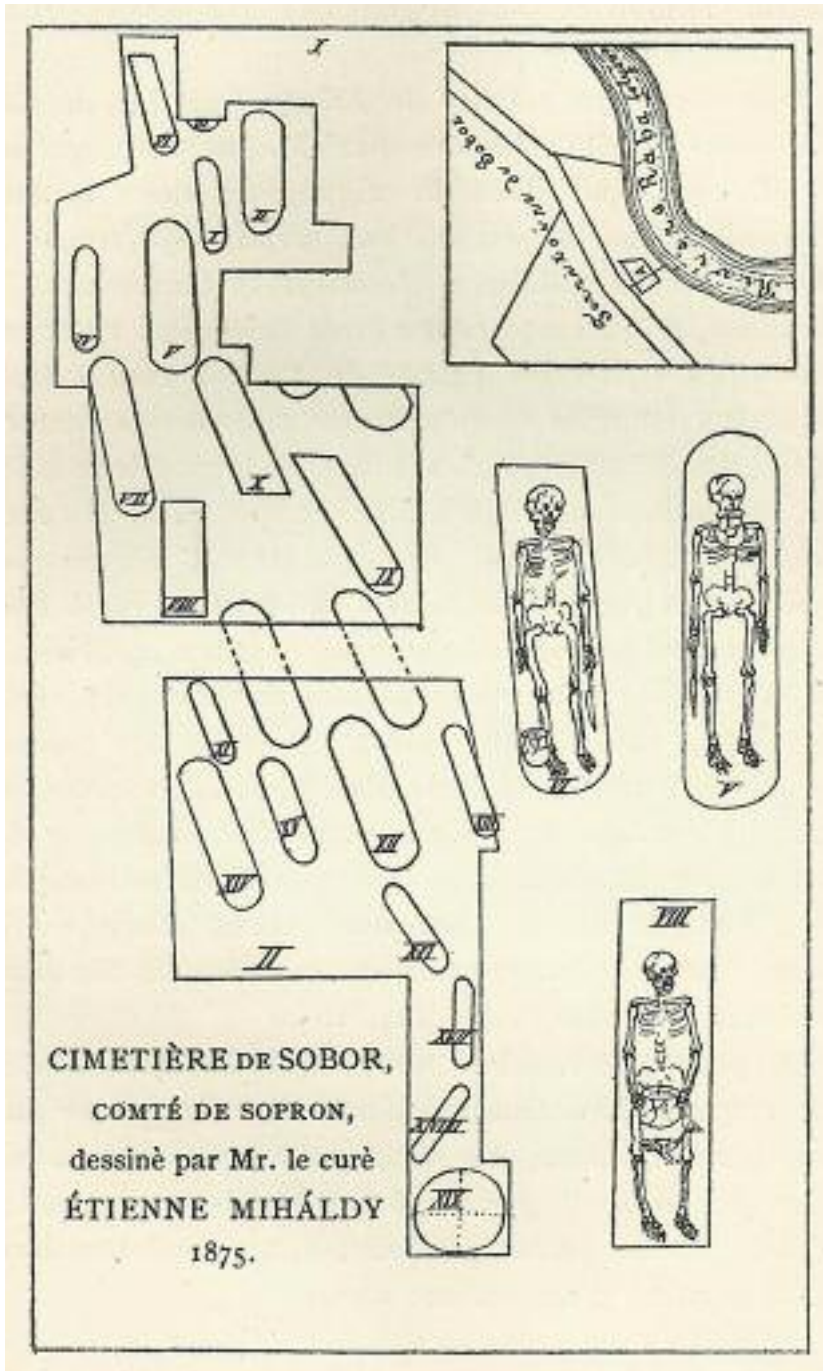
István Galambos – Dávid Schmidt

Prohászka Péter

A SOBORI KÉSŐ AVAR TEMETŐ RÓMER FLÓRIS ÉS MIHÁLDY ISTVÁN FELJEGYZÉSEI TÜKRÉBEN

Bevezetés

Rómer Flóris széleskörű kutatói és tudományos tevékenysége során számos régészeti korszak kutatásának megindításában szerzett elévülhetetlen — azonban sok esetben feledésbe merült — érdemeket. Ezek közé tartozik többek között az avar kor kutatása is, mivel az ő nevéhez fűződik két jelentős avar kori síregyüttes — a szentendrei és az ozora-tótipusztai — mellékleteinek megszerzése a Magyar Nemzeti Múzeum számára. Rómer ugyan felismerte kronológiai helyzetüket, és — amint arról a Nemzeti Múzeum 1870-es évekbeli kiállítása, valamint az ahhoz írt kiállítási vezetője tanúskodnak — etnikai besorolásukat is.¹ Tudományosan azonban nem dolgozta, dolgozhatta fel őket, ugyanis értékelésükre és besorolásukra a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója, Pulszky Ferenc tartott igényt.² Az avar 6–7. századi régészeti leletanyag meghatározását ugyanis e két leletegyüttes, valamint az 1850-es évek közepén előkerült kunágotai sír bizánci éremmellékletei tették lehetővé. (Pulszky 1873) Rómer ezen fejedelmi temetkezések megmentése mellett azonban még egyféleképpen bizonyosan hatott az avar kor régészeti kutatására, amely pedig az avar sírok és temetők feltárása volt, méghozzá a VIII. Ősrégészeti és Ember-tani Konferenciához kapcsolódó előmunkálatoknak köszönhetően. Az 1876. szeptember elején a Magyar Nemzeti Múzeumban megnyílt nemzetközi konferenciához kapcsolódó kiállításban a különféle intézményi- és magángyűjtemények mellett olyan régészeti leletek is kiállításra kerültek, amelyek az 1875-ben általa és Pulszky által intézett kiállítás nyomán megkezdett feltárásokkal kerültek napvilágra. (Prohászka 2015) Ezen országos akció keretében óhatatlanul feltárásra kerültek olyan temetkezések, melyekben öntött bronz griffes-indás övek és egyéb mellékleteket találtak. E temetkezések a Pulszky által az éremmellékletek segítségével meghatározott kora avar leletektől eltérően azonban teljesen más anyagúak és kialakításúak voltak. Az éremmellékletek hiányában így besorolásuk meglehetősen nagy kérdést jelentett a korszak kutatói számára, pedig a Kárpát-medencében megtelepedett avarság 8. századi emlékei voltak. (Daim 2003, 465-467) Ilyen bronz viseleti tárgyakkal bíró sírt tárt fel többek között Tariczky Endre Tiszafüred határában és hozta kapcsolatba sikeresen az avar korrallal. (Prohászka 2013) Ugyanekkor került sor az első késő avar temető kutatására, amelyet ugyan Mihálydy István bakonyszentlászlói plébános kezdett meg, azonban néhány sír feltárásánál Rómer személyesen jelen volt és noteszában rögzítette a megfigyelt jelenségeket. Ráadásul a kongresszus eredményeit összefoglaló és bemutató könyvében 19 sír leírását, néhány sírrajzot és a Mihálydy-féle temetőterképet közölte is. (Rómer 1878, 172-174) *(1. kép)* Így lett a sobori az első olyan temetője az avar kor kutatásának, amelyről te-

1. kép

A sobori temető helyének és a síroknak a térképe,
valamint néhány sírrajz a Compte-Rendubén (Rómer 1878, 173))

metőtérkép és sírrajzok készültek, illetve nyomtatásban megjelentek. A temető és az előkerült leletek azonban csekély figyelmet kaptak csak a korszak kutatói részéről, ugyanis mindeddig nem történt meg a sírok és mellékleteik tudományos igényű közreadása. (Csallány 1956, 187.; Bödöcs 2002, 319–320.) Ennek okát részben abban is kereshetjük, hogy egyrészt Rómer franciául adta közre a kongresszus eredményeit, másrészt a sobori ásatásokra és leletekre vonatkozó források több intézmény levél-, illetve adattárában találhatóak meg. A Rómer Flóris életrajzának elkészítéséhez folytatott kutatások során előkerült számos olyan forrás, amelyek — kiegészítve a helyi és országos orgánumokban megjelent tudósításokkal, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum leltárkönyvével — lehetővé teszik a sobori temető egy részének tudományos értékelését. Sajnos az 1876 nyarán feltárt sírok dokumentációja, valamint a mellékletek nem állnak rendelkezésre, mivel ezeket Mihály István nagyrészt magánál tartotta. Ugyan halála után gyűjteménye a Veszprémi Múzeumba került, azonban a sobori leletekből ma már csupán néhány kerámia edény azonosítható a gyűjteményben.

Mihály István, a bakonyszentlászlói régész plébános

A sobori avar temetőben kutatásokat folytató, majd a sírokat dokumentáló Mihály István esperes-plébános azon személyek közé tartozott, akik Rómer Flóris hatására kezdtek el foglalkozni a múlt emlékeivel, kutatták környezetük építészeti és régészeti emlékeit. Mihály 1833. december 16-án született Buzsákon, nemesi családban. Iskoláit Veszprémben végezte, majd 1857-es pappá szentelését követően Csóton és Pápateszén segédlelkész. 1865-től Bakonyszentlászlón plébános, később esperes. (Mithay 1978, 7.) Az 1860-as évek végétől Rómer hatására kezdi régészeti kutakodásait és hozza létre gyűjteményét a környékbeli lelőhelyeken talált emlékekből. (Mithay 1978, 7.; Kópházi 2002, 607–608.) Kutatásainak új lendületet adott az 1876. évi Őstörténelmi és Embertani Kongresszus és az ahhoz kapcsolódóan a Magyar Nemzeti Múzeumban megrendezett régészeti kiállítás. Ezzel kapcsolatban Rómer külön is megemlékezett Mihályról a kongresszusi előkészületekről *A Honban* megjelent cikkében: „Említés nélkül nem szabad e helyen hagynom nt. Mihály István bakony sz. lászlói lelkész urat, ki rendkívüli buzgalommal és kitartással környékén kutatásokat tesz, némely sajátságos temetési módokról már eddig is értesített, és kinek gyűjteménye mint szakfériaktól halljuk, már annyira gyarapodott, miszerint a magánosok muzeumai között már nem utolsó helyen felemlítendő!” (Rómer 1875) Mihály leletei mellett segítségét is felajánlotta a szervezőbizottságnak, amelynek felszólítására Bakonyszűcs-Százhalmon és Soboron végzett ásatásokat. (Mithay 1978, 8.) Megfigyeléseiről leveleiben részletesen beszámolt Rómernek, sok esetben rajzokat és térképeket is mellékelte. A feltárt leletek nagy részét a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. Gyűjteményéből paleolit kőeszközöket, különféle korú agyagedényeket állítottak ki a kongresszushoz kapcsolódó kiállítási vezető sze-

rint. (Hampel 1876, 73–74) Mint az sok más amatőr régész esetében megfigyelhető, Rómer Nagyváradra kerülését követően lelkesedésük — támogató nélkül maradván — alábbhagyott és sokan felhagytak a kutatással, gyűjtéssel. Mihálydy az 1880-as évek országos kiállításaira ugyan még elküldte gyűjteményének szebb darabjait, azonban a későbbi tevékenységéről nem állnak rendelkezésünkre irodalmi vagy levéltári adatok. (Récsey 1903, 66.) Gyűjteményét nem adta el, mivel 1901. május 31-én bekövetkezett halálát követően a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége intézkedett a régészeti és néprajzi anyag megvásárlásáról. (Récsey 1903; Mithay 1978, 9.; Kópházi 2002, 608.) Mint arra Récsey rámutatott, a gyűjteménynek nem volt leltárkönyve, mindössze időközönkénti feljegyzéseket tett Mihálydy, amelyek azonban elkallódtak. (Récsey 1903, 65.) A Magyar Nemzeti Múzeum mintegy tucatnyi, különféle korú tárgyat választott ki a hagyatékából (Hampel 1902, 436–437.), a jelentős részét pedig az éppen akkor alakult Veszprémi Múzeum kapta meg. (Mithay 1978, 9.) Sajnos a leletek azonosítását a jegyzékek és a leltárkönyvek hiánya ma már nem teszi lehetővé.

A sobori temető feltárására vonatkozó híradások a korszak országos és helyi kiadványaiban

A sobori temető feltárásáról mind Rómer, mind pedig Mihálydy beszámolt a helyi, illetve az országos folyóiratokban. Elsőként Rómer tudósított az *Archaeologiai Értesítő*ben Mihálydy 1875. májusi kutatásairól: „Mihálydy István plébános úr B. Szent Lászlóról arról tudósít, hogy ő Sobor határában Sopronmegyében az uradalomtól kinyert engedély folytán ez évi május hó 18 és 19-ik napján ásatásokat rendeztetett. Egy helyt elkorhadt testre akadt, melynek ballábánál egy 9 cm. magas, a szájnnyílásánál 8 és a talapnál 6 cm. széles bögre feküdt. Egy másik helyt szintén hullára akadt, melynek jobb lábánál egy 14 cm. magas, szájnnyílásánál 9.5, fenekénél 7,5 cm., legnagyobb bőségében 12 cm. széles bögrét, a test baloldalánál pedig egy kis vasdarabot talált. Egy harmadik helyt egy 175 cm. hosszú vázat ásott ki melynek jobbujában vaskés, a farcsonton vaskarika, lábánál pedig 12.5 cm. magas, szájnnyöblénél 11 cm., talapjánál pedig 7.5 cm. széles agyagbögre volt. Egy negyedik helyt a bögre a váz szájába volt alkalmazva, egy ötödik helyt pedig a két kéz szárraira. Ugyanitt a bögre mellett madárcsont-maradványok is találtak. Egy hatodik helyt a váz balujában volt a vaskés, balvállán a vaskarika, jobb lábánál pedig a 11.5 cm. magas bögre. A váz feje lefelé volt fordulva, mintha a földbe harapott volna. A test többi része különben szabályosan feküdt, kivéve hogy egy álkapocs néhány foggal a bögre mellett hevert. Egy hetedik helyt a 160 cm. hosszú váz jobb kezének egyik uján bronz sodrony gyűrű volt, balujában vaskés, balcsipője körül 3 vaskarika egymás mellett, azonfölül egy 9.5 cm. magas bögre a balfül táján. — A sirok, melyekből összesen tizet ásatott fel, többnyire 19.5 cm.-re vannak a földben.” (Rómer 1875) Alig néhány hónappal később egy részletesebb beszámolót tett közzé Mihálydy

a Győri Közlönyben „Régészeti bulvárlat” címmel: „...örömtelt kebellem léptem hát ki a partra, szemlét tartani a tér fölött s alig néztem körül, azonnal észrevettem a föld emelkedéséről, hogy a földnek, amelyen állok, ős temetkezési vagy lakhelynek kell lennie, miután megtudtam, hogy e tér a sobori határban esik... Battyányi Géza grófnak ...bizalommal fordultam tehát az uradalom kormányzójához Békésy Mihály kitűnő gazdatiszthez, ki a tudományos dolgokat kedvelő urasága nevében a tudományos kutatást azonnal kegyes volt megengedni.

Meglévén az engedély a kutatásra, kirándultam tehát 1875. évi május hó 18., 19., augusztus 6. 24. és 1876- évi augusztus 9., 10., 14., 17-ikén a sopronmegyei sobori határbani nagy munkára...

Az említett sobori határban tehát mintegy 150 □ méternyi téren 37 sírt ásattam föl. A sírok meglehetősen rendben vannak egymástól 40, 60 és 70 cm távolságban, 195 cm. mélyen az anyaföldben, mely fölött 80-95 cm-re iszapoltás vagyis öntés föld áll, tehát a váz körülbelül 280 cm mélyen van. A sírok hossza különböző. A legkisebbek 115 cm hosszúak s 40 cm. szélesek, a legnagyobbak 240-250 cm hosszúak s 80, 90 és 100 cm szélesek.

Minden sírban 1 kis bögre vagyis fazék a váz jobb vagy bal oldalánál jobb vagy bal felől a fejnél, volt a szájban is alkalmazva és a két kézzel közt az ágyékszigolyákon.

A bögrék legnagyobbikának átmérője a szájnál 9 cm., a talpnál 8 cm., legnagyobb bősége 13. cm., magassága 13 cm., legkisebbikének pedig átmérője a szájnál 7 cm., a talpnál 4 ½ cm., legnagyobb bősége 8 cm., magassága 9. cm.

Némely bögrében kis állat-csontokat találni. Volt olyan váz is, mely mellett sólyom madár csontjai találtattak.

A vázak mellett többnyire a czombcsont izületi bütyke táján egy agyag orsó, a közép kézcsontok körül majd jobb, majd bal felől 1 vaskés, az alkar singcsontja és az orsócsonton majd jobb- majd bal felől bronz — vagy durva üvegyöngyből karperecz, a kereszt- és csipőcsonton bronz- és vascsatok s karikák, a csonton kül halljáratnál bronzfüggő, melynek alján kék gyöngyszem díszlik, egynél művészileg készült nem arany, csak aranyszínbe mártott függő, melynek felső karikáját egy kígyó alak képviseli, az állkapcsa és a fejjám körül durva setéztöldes és apró sárga üvegyöngyök, a balláb közép lábcsontjai mellett három elű nyílhegy és a jobblabnak sark és ugrócsontjai táján mint egy kés olyan vasszurony van. A vázak északtól délnek szabályosan fekszenek. A felső vértag csontjai a törzs és a medence mellett alkalmaznók.

A koponyákat, melyeket épen kivehettem s a bögréknek egy részét némi aprólékossággal szerencsés voltam nemzetünk muzeumának följajláni.

A helyiség és a sírok térképét is szerencsés voltam dr. Rómer Flóris hazánk kitűnő régészének kezeibe juttatni, ki is ezen tudományos kutatásnál tett jelentésemre a múlt évi augusztusban szíves volt megjelenni s a hely színen tett ásatásban nagy örömét nyilvánítá előttem ezen igen érdekes s a szelczeni sírokkal egyaránt tanulságos fölfedezésem fölött.” (Mihály 1876)

Az ásatásaival párhuzamosan sorra küldte fel a sobori temetőben nyert leleteket a Nemzeti Múzeumnak, amelyek a kongresszushoz kapcsolódó kiállítás vitrinjében is helyet kaptak. (Hampel 1876, 60–62.)³ Rómer a kongresszus eredményeit összefoglaló francia nyelvű munkájában ismertette a sobori ásatásokat és 19 sír leírása mellett közölt néhány sírrajzot, valamint a temető térképét. (Rómer 1878, 172–177. v. ö. Bödöcs 2002) Ugyanakkor a leletek rajzos publikációjára sem ekkor, sem pedig a későbbiekben nem került sor, pedig a sobori lelőhelyről ezt követően is jutottak leletek a győri bencés gimnázium gyűjteményébe. Néhány késő avar övdísz Polgár Dénes plébános ajándékozott a gyűjteménynek (Börzsönyi 1888; Börzsönyi 1897), melyek fényképeit Fettich Nándor közölte. (Fettich 1943, 7. és VI. tábla 1-12.) A temető és sírjainak bemutatásánál Rómer forrásai egyrészt saját ásatáson tett megfigyelései, másrészt Mihály István jelentései voltak, melyek még ha több adattárban is, de szerencsére fennmaradtak.

Mihály István Rómer Flórisnak írt jelentései

A VIII. Őstörténeti és Antropológiai Kongresszus szervezési munkálatai során mind Rómer, mind pedig Pulszky, mint a szervezőbizottság vezetői, többször fordultak a vidéki régészet iránt érdeklődő személyekhez, kérve őket az ásatásaikról szóló beszámolók beküldésére. (Prohászka 2015) Mihály a kongresszushoz kapcsolódóan több lelőhelyen folytatta kutatásait Győr és Veszprém megyékben, melyek közül a sobori mellett a Bakonyszűcs-Százhalmon végzett ásatásai hoztak jelentősebb eredményeket. (Mithay 1978, 8.) A plébános folyamatosan tájékoztatta Rómert ezen kutatásairól, ezen levelei részben a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárában, részben pedig a Forster Központ Rómer-hagyatékában találhatóak. A levelek nagy részét ugyanis Rómer magával vitte Nagyváradra, ahol a *Compte-Rendu* összeállításán dolgozott. A levelek szöveghű átirásában, Mihály rajzaival kiegészítve kerülnek közlésre.

Mihály először 1875. június 23-án kelt levelében számolt be az ásatásáról.⁴

„Nagyságos Úr!

Ez évi Május hó 18 és 19-én ásatást rendeltem el igen szép eredménnyel, melyről — minekelőtte egy térképen a' kiásott sírokat az 1876-iki Congressusra elkészítve adnám — sietek örömmel csak így privátim hírt hozni Nagyságodnak ezen kis prezenttel együtt: t. i. e ládikában az — V — római számmal jegyzett tárgyakat, melyeket egy kiásott sírból saját kezemmel szedtem ki. — A' nevezett sír 225 centimerni mélyen volt hajdan a' földben kiásva; — ezen sírban a' váz hossza a' koponyától egész a' lábujjakig 185 c/m-re szaladt egy bögre és vaskés díszítésével ily formán: —

a' bögre a' felső fogaktól az alsóig 55 m/mre a' kinyitott szájba volt alkalmazva, a' rosda által fölemésztett vaskés a' baljában volt, a' bal láb alól 's a' jobb e' fölött volt.— Szóval az egész test kissé féloldalt balra dülve feküdt.—

Van itt a' ládikában egy másik koponya — 0 — jeggyel jelevé, melynek többi csontjai a' fölfelé tolakodó víz miatt a' földben maradtak, csak a' jobb lábánál levő bögre és egy vaskés darab nem tudni melyik oldala mellől került elő a' már nagyon is fölnyomódott víz alól. — Ezen bögre és vaskés darab is — 0 — jeggyel van jelezve.—

A' harmadik koponyához, — /: mely Z. jeggyel van jelezve:/, — tartozó többi csontrészek oly elkorhadtak voltak, hogy azoknak fölvétele az elmállott bögrével együtt teljes lehetetlen volt. —

Még egy fej vázzal van szerencsém Nagyságodat megörvendeztetni, mely 469 c/mre az úgy nevezett Klappersteinok 's sárga agyag közt volt a' földben. — Szeretném tudni, ha nem a' fókák, — vagy krokodilokhoz tartozott-e? — Ha igen, akkor tán lármát is lehetne csapni!—

Egyébiránt lesz Nagyságod oly kegyes, pár sorban tudtomra adni: — érdekes lesz-e az ásatást a' congressusra azon a' helyen folytatni, a' honnét szerencsés vagyok mult-kori fáradozásim gyümölcsevel e' pillanatban Nagyságodnak kedveskedni; — vagy ohajt tán Nagyságod személyesen is megjelenni a' helyszínén, midőn reményilem szerencsés lehetek Nagyságodat szerény gunyhómban édes örömmel elfogadhatni 's ez utjában vidékünkön kalauzolhatni. Ha pedig Nagyságodnak bokros teendői nem engednék meg vidékünkön megjelenhetni, szabadjon bizalmasan fölemlítnem: — hogy nagyobb tekintélyt, 's több eredménnyel vezethessem az ásatásokat támogatást vagyok

bátor kérni, vagy is mintegy hivatalos kiküldetésemet ohajtanám Nagyságodtól és Nagyságod által a' szervező bizottság vagy a' Kormánya nevében.

Majd elfelejtem megemlíteni, hogy ugyanakkor egy más község határában tár temetkezésre akadtam, hol a' hullák fővel össze — 's arczczal lefelé vannak fordítva. — Körülbelül ily formán: —

Egy bokorban több és kevesebb nyugszik miként azon helybeli gazdatiszt említé! — Május hó 12 és 13kán — mondá ő — több bokrot is ástak ki, — az egyikben 8 a' másokban 16, de volt olyan bokor is, hól 30-nál is több feküdt együtt. — Mint-hogy azt a' tájt krumplival beültették nem tehettem új kísérletet. — Minderről azonban jövő alkalommal tán szerencsés lehetek Nagyságodnak — ha ohajtja — kissé bővebben szolgálhatni, jelenleg csak megemlíteni kívántam. —

Kiváló tisztelettel 's honfiui üdvözléssel vagyok

A' Nagyságos Urnak

Bakony-Szent-László 1875 Junius hó 23-án

alázatos szolgálja

Mihály István

plebános

Utolsó posta: —

Kis Bér, — Varsány”

A következő sobori ásarásáról tájékoztató levelét 1875 augusztusában küldte Rómernek: ⁵

„Nagyságos M. N. Muzeum Igazgatósága!

Sopron megyei Sobori határban az uradalomtól kinyert engedély folytán két ásatást rendeztem. — Az egyiket ez évi május hó 18 és 19-én, a' másikat pedig szinte ez évi Augusztus hó 6-án. —

Tessék csak Nagyságtoknak a' Z jegy alatt idecsatolt térképet szemlélni 's megmutatom rajta A betűnél a' helyet, hól a' két ásatást rendeztem. — Tehát A-tól, — ha mind a' két alkalommal a' sebesen érkezett viharos nagy zápor nem alkalmatlanodik 's nem szalaszt szét bennünket, — tündöklőbb eredménnyel mehetnék a' jövő évi Congressusunk fényes ünnepére; de így csak mint vert had nyújtom be Nagyságotok kezei által az összekapkodott csekélységet. —

A' kiásott sírokat — ha bár olyan voltam a' nagy zápor alatt, mint a' kiöntött ürgefi — nem hagytam addig el, míg feszült figyelemmel 's nagy gonddal föl nem mértem — 's rajzoltam. —

Nagyobb papíron kéznél nem levén, bátor voltam a' kiásott sírokat két ívre átvonalozni. —

Ha a' két ívet Nagyságtok összeillesztendik, szinte úgy kivehetők a' sírok, mintha egy íven volnának jegyezve.— Az írónnal huzott vonalok jelentik a' kiásott tért, a' tintával pedig a' kiásott sírok vannak körülvonalazva nagyságuk 's fekvésük szerint, és pedig a' Nro

I. hossza 115 c/m, szélessége 40 c/m. — A' test egészen elkorhadt, 's a' bal lábánál levő kis bögre magassága 9 c/m, fenn a' szájnylásnál 8 c/m 's alatt a' talpnál 6 c/m.—

II. hossza 200 c/m, szélessége 80 c/m. — A' föltolakodó víz miatt a' csontok kivétele teljes lehetetlen volt, bal oldala mellől azonban még is sikerült egy kis vas darabot kivenni. Volt a' jobb lábánál egy bögre is, melynek magassága 14 c/m, fenn a' szájnáli bősége 9 ½ c/m, a' legnagyobb bősége 12 c/m, alól a' fenekénél 7 ½ c/m. —

III. még nincs kiásva, csak a' két lábfej közt levő bögre mutatja magát 10 c/m magasságában, 9 c/m legfelső, — 11 c/m közepén legnagyobb, — 's alatt a' talpnál 6 ½ c/m bőségében. —

IV. hossza 175 c/m, szélessége 55 c/m. — Itt minden végkép elkorhadt. —

V. hossza 250 c/m, szélessége 80 c/m. — A' csontokat a' szájbán alkalmazott bögrével együtt voltam szerencsés a' legméltóbb kezekbe juttatni. —

VI. hossza 225 c/m, szélessége 85 c/m. — A' váz hossza 175 c/m, szélessége csipőben 39 c/m, térdnél 25 c/m, lábfej körül 23 c/m., vállban 45 c/m. — Jobbjában egy vas kés, a' farcsonton egy vas karika, 's ballábánál egy bögre volt, melynek magassága 12 ½ c/m, fölnt a' szájbősége 11 c/m., legnagyobb bősége 12 ½ c/m, legalól 7 ½ c/m. —

VII. hossza 220 c/m., szélessége 70 c/m. — A' váz hossza 145 c/m. — A' bögre a' ballábnál volt. —

VIII. hossza 180 c/m, szélessége 65 c/m. — A' bögre két kéz száira alkalmazva 's a' bögre mellett egy madár maradványi voltak. —

IX. hossza 215 c/m, szélessége 75 c/m. — A' váz hossza 175 c/m., szélessége a' váll körül 35 c/m., a' farnál 28 c/m. — Baljában vas kés, bal vállán egy vaskarika jobb lábánál egy bögre, melynek magassága 11 ½ c/m. — A' száj és a' legnagyobb bőség átmérője 12 c/m., és alatta a' talp, vagy fenék átmérője 6 c/m. — A' fej egészen lefelé volt fordulva mintha a' földbe harapott volna. — A' test többi része egészen szabályosan feküdt azon kivétellel, hogy egy álldarab néhány foggal a' bögre mellett volt. — Most már azon áll darab sajátja volté, vagy egy másiké az egy új kérdés. — Erről azonban majd élőszóval, ha találkozandunk. —

X. hossza 210 c/m, szélessége 85 c/m. — A' váz hossza 160 c/m. — a' térdeknek egymástoli távolsága 45 c/m. — Jobb kezének egyik uján sodrony gyűrű volt bronzból v rézből, — baljában egy vaskés, a' balcsípő körül 3 db vaskarika egymás

mellett azon fölül egy bögre a' balfüle táján, mely bögrének magassága $9\frac{1}{2}$ c/m, a' száj átmérője 10 c/m, legnagyobb bőségének átmérője $11\frac{1}{2}$ c/m., fenekének átmérője 8 c/m.

Látni a' rajzon még ki nem ásott sírokat is. — Azokat, sőt többet is ott bátran és szabadon ásathatunk, miután arra az engedélyt már rég kikönyörögtem. —

De nem csak a' Sobori határnak egy kis részecskéje térképen, — nem csak az e' határban a' csintalan Rába partjától épen 2 meternyire kiásott sírok rajzát két íven, hanem egy ládikában a' VII. VIII. IX. és X. sírokból fölszedett csontokat a VII., VIII.-ből kivett bögréekkel együtt van szerencsém ez uttal Nagyságtok drága kezeikbe át-nyújtani 's honfiui üdvözetem nyilvánítása mellett vagyok

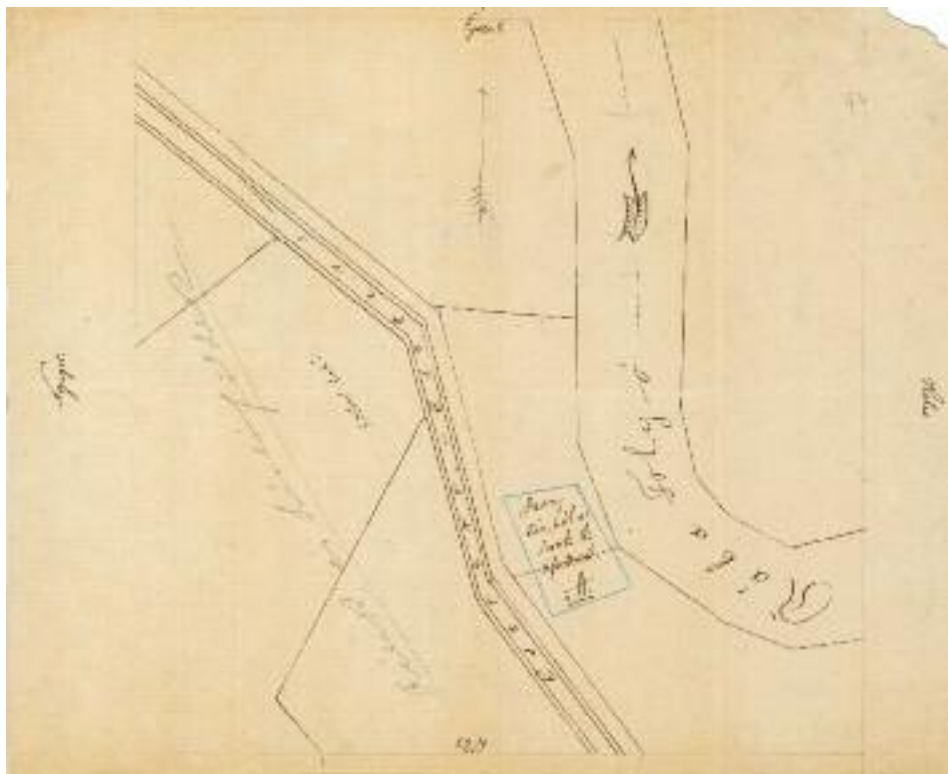
Nagyságodnak

B.SztLászlón 1875 August 14én

Szolgája

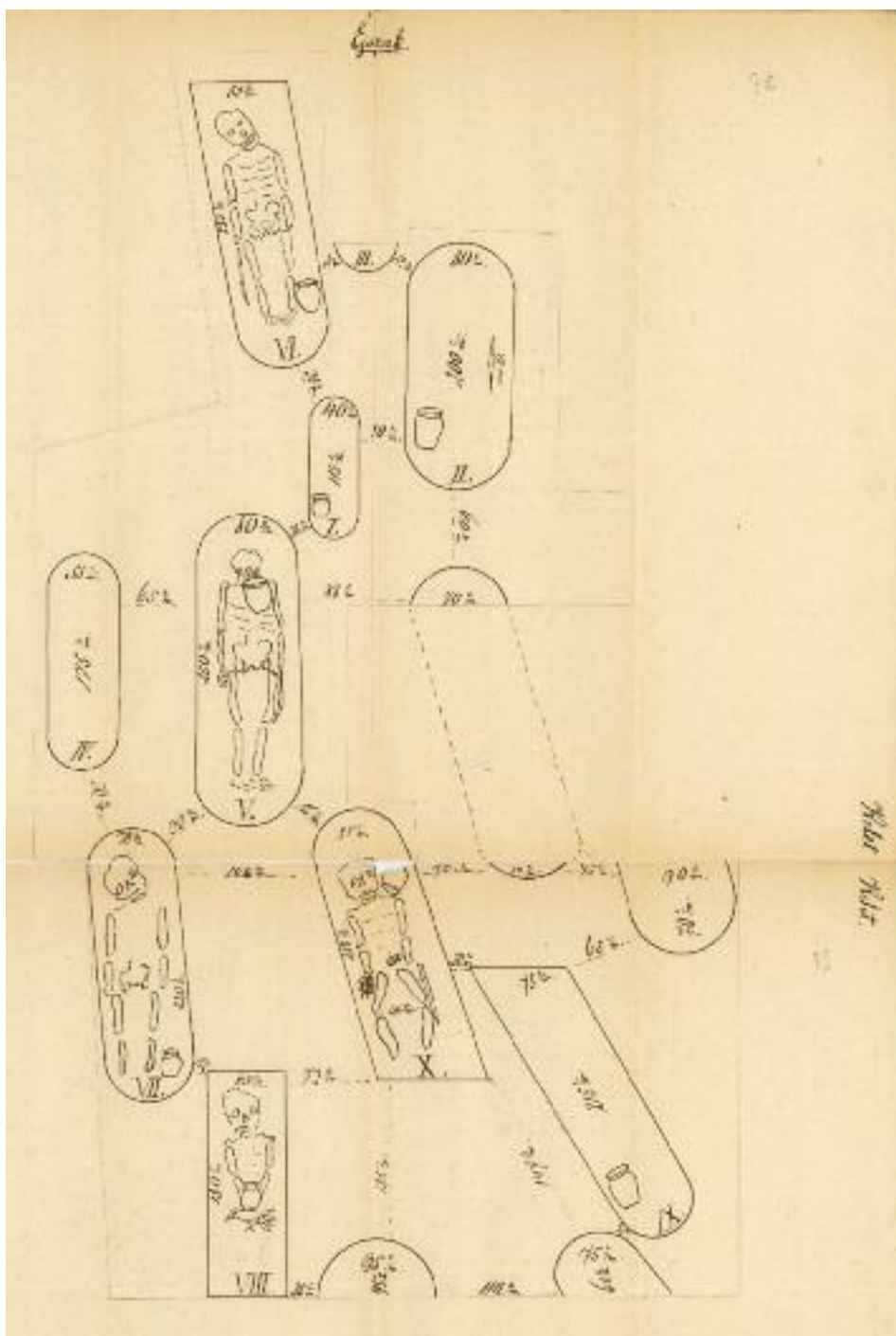
Mihálydy István

B: A' sírok többnyire 19.5 c/m-re vannak a' földben. (2–3. kép)

2. kép

Mihálydy leveléhez mellékelte rajza a lelőhelyről

3. kép
Mihály leveléhez mellékelt temetőterképe

Mihálydy következő sobori ásatásairól készült beszámolója csupán egy évvel később készült el, és 1876 júliusában küldte Budapestre Rómernek:⁶

„Nagyságos Úr
Szívből szeretetett jó Uram!

A Sopron megyei Sobori ásatásaimról jólehet már több ízben voltam szerencsés Nagyságodnak kimerítendő tudósításokat nyújtani, — melyeket úgy hiszem noha arról még említést nem volt Kegyes tenni méltoztatott kapni; — megérintetem azt, midőn azuttal több rendbeli újabb ásatásaimról 's urnatemetkező helyekről adtam tudósítást, jelenleg hát csak a 'sobori kiásott sirok rajzát siettem összeállítani 's megküldeni. —

Ha netán tudósításom eltévedt volna, minden egyes sírt bátor vagyok jegyző könyvemből újra elbeszélni. —

Az ide mellékelte sírok térképén az írónnal huzott külvonalok jelentik a' kiásott tért, a' tintával a' kiásott sirok vannak körülvonalazva nagyságuk 's fekvésük szerint és pedig az

I. hossza 115 c/m. szélessége 40 c/m. — A' test egészen elkorhadt, s a' ballábanál levő kis bögre magassága 9 c/m, fenn a' száj nyílásnál 8 c/m 's alatt a' talpnál 6 c/m. —

II. h. 200 c/m, sz. 80 c/m. — A' föltolakodó víz miatt a' csontok kivétele teljes lehetetlen volt, bal oldala mellől azonban még is sikerült egy kis vas darabot kivenni. — Volt a' jobb lábánál 1 bögre is, melynek nagysága 14 c/m, fenn a' szájnál bősége $9\frac{1}{2}$ c/m; — a' legnagyobb bősége 12 c/m, alól a' fenéknél $7\frac{1}{2}$ c/m. —

III. még nincs kiásva, csak a' két lábfej közt levő bögre mutatja magát 10 c/m magasságában, 9 c/m legfelső 11 c/m. Középen legnagyobb, — 's alatt a' talpnál $6\frac{1}{2}$ c/m bőségébe.

IV. hossza 175 c/m, szélessége 55 c/m. — Itt minden végkép vagy elkorhadt, v kivolt rabolva v ülő helyzetben volt eltemetve. —

V. h. 250 c/m. sz. 80 c/m. — A' csontokat a' szájban alkalmazott bögrével együtt voltam szerencsés a' legméltóbb kezekbe juttatni.

VI. h. 225 c/m, sz. 85 c/m. — A' váz hossza 175 c/m, sz. csipőben 39 c/m, térdnél 25 c/m., lábfej körül 23 c/m, válban 45 c/m., jobbában egy vas kés, a' farcsonton egy vas karika 's bal lábánál egy bögre volt, melynek magassága $12\frac{1}{2}$ c/m, fönn a' szájbősége 11 c/m, legnagyobb bősége $12\frac{1}{2}$ c/m, legalól $7\frac{1}{2}$ c/m. — Ezt majd muzeumomból szerencsés lesznek prezentálni.

VII. h. 220 c/m, sz. 70 c/m. — A' váz hossza 145 c/m. A' bögre bal lábánál volt. — Ez már illő helyén szerepel.

VIII. h. 180. sz. 65. — A' bögre a' két kéz szárain alkalmazva 's a' bögre mellett egy madár — hihető solyom maradványai voltak. —

IX. h. 215 c/m. Sz. 75 c/m. — A' váz hossza 175. sz. a' váll körül 35 c/m., a' far-

nál 28 c/m. — Baljában vas kés, bal vállán 1 vas karika, jobb lábánál 1 bögre, melynek magassága 11 ½ c/m., a' száj- és a' legnagyobb bőség átmérője 12 cm és alatt a' talp v fenék átmérője 6 c/m. — A' fej arcczal egészen lefelé volt fordulva mintha a földbe harapott volna. — A' test többi része egészen szabályosan feküdt azon kivétellel, hogy egy áll darab néhány foggal a' bögre mellett volt. — Most már azon áll darab sajátja volt-e vagy egy másiké az egy új kérdés? —

X. h. 210 c/m, sz. 85 c/m. — A' váz hossza 160 c/m. A' térdeknek egymástoli távolsága 45 c/m. — Jobb kezének egyik uján sodrony gyűrű volt bronzból v rézből, — baljában egy vaskés, a' bal csipő körül 3 db vaskarika egymás mellett, azonfelül egy bögre a' balfüle táján, mely bögrének magassága 9 ½ c/m; a' száj átmérője 10 c/m legnagyobb bőségének átmérője 11 ½ c/m. Fenekének átmérője 8 c/m.

XI. h. 115 c/m, sz. 40 c/m. a' test feküdt 145 c/m-re a földben úgy t. i. hogy az öntés 100 c/m és az anyaföld 45 c/m teste. — A' váz hossza 84 c/m, vállnál a' szélessége 19 c/m. — Jobb térdén egy kis bögre volt. —

XII. h. 240 c/m, sz. 90 c/m. — A' test feküdt 275 c/m-re t. i. 100 c/m az öntés és 175 c/m anyaföldben. — A' váz hossza 177 c/m sz. a' vállnál 41 c/m. — Két fog a' hasán 's a' bögre a' bal vállán állt. — A' bögre magassága 14 c/m — a' szájnáli átmérője 12 c/m. — A' talp átmérője 7 ½ c/m. — A' derékon a' legnagyobb bőség 12 c/m. — Balkezének egyik uján tekeres gyűrű volt. A' deréktájon jobb és bal felől bronz csatfélék. — Jobbjában 1 vaskés és a' jobb felől levő bronz alatt valami selemféle szövetű gomb. —

XIII. A' sír hossza 200 c/m, sz. 40 c/m. — A' test feküdt a' földben épen oly mélyen mint a' XII. — A' váz hossza 180 c/m, vállnál szélessége 36 c/m. — Az egész test rendesen feküdt. — A' fej is egyenest fölfelé nézett. — Egy vas kés a' jobb kézszár alatt éle kifelé, hegye pedig a' lábnak lefelé fordítva. — A' hason egy vas karika volt. — A' jobb lábfejre volt alkalmazva a' bögre úgy hogy a' lábujak a' bögrében voltak. —

XIV. A' sír hossza 224 c/m, szélessége 70 c/m. — A' test feküdt a' földben oly mélyen mint az előbbi. — A' váz hossza 175 c/m, sz. vállnál 37 c/m. — A' fej kissé balra dőlve 's arcczal jobbra nézve. — Az egész test különben rendesen feküdt. Jobb felől a' fül hely alatt egy bronz függő, melynek alján kék gyöngy lógott. — Bal vállánál 1 vas kés. — A' bal kéz kis ujján karika bronz lemezgyűrű. — A' jobb könyöktől a' kéz tagjaiból minden hiányzik. — Bal térdénél 1 téglapiros színű orsó, a' bögre jobb térdén alúl 's e' fölött madár csont volt. — a' bögre magassága 11 c/m; szájnál az átmérő 11 ½ c/m. A legnagyobb átmérő 12 c/m. — A' talpnál 7 c/m. —

XV. A' sír hossza 154 c/m, sz. 60 c/m. — Ez gyermek sír. — Balról lábánál a' bögre, mellyben szén volt, hihető elégettetett. Itt még fogak sem találtattak. — A' bögre magassága 9 ½, száj átmérője 10 c/m., legnagyobb átmérő 11 ½, vas a' koponya jobb felén. —

XVI. A' sír hossza 150 c/m, sz. 60 c/m. — A' váz a' földben olyan mélyen volt mint az előbbieik. — A' váz h. 75 c/m. — Egészen rendes helyzetben még a' fő is, mely gyermek főre mutat, — csak foggal. — A' bögre jobb lába fejenél volt szájjal

fölfelé. — A' bögre átellenében a' bal lábnál vasból egy gomb mint a' kakas harang 's alatta 1 orsó. —

XVII. A' sír hossza 175 c/m, szélessége 60 c/m, — A' váz a' földben oly mélyen mint az előbbieik. — A' váz hossza 118 c/m. — Ágyék körül jobb felé tartva 1 vas karika, bal térdénél egyszerű kis orsó. — Nyakán gyöngysor, — fülében bronz függő 's ebben gyöngy. — Vaskarika vékonya körül. —

XVIII. A' sír hossza 200 c/m, sz. 50 c/m. — A' váz, mint a' XI. oly mélyen feküdt a' földben. — A' fej bal váll felé fordulva, az állkapocs ferdén, a' csigolák pedig az állkapocs között találtattak. — A' váz hossza 150 c/m, sz. 28 c/m. — Jobb válla alatt bronz karika, — a' jobb térdére oldalt fektetett bögrét mind két kezével tartja. — Csak a' felső sorban volt néhány fog. — Azon föllül a' fültájakon volt még 2 egyszerű függő. —

XIX. egy egészen köralakú sír, melynek átmérője 150 c/m hosszában, szélességében is 150 c/m. — Itt egy disznó agyaron kívül semmi más nem jött elő. —

Nem sokára reményilem szerencsés leszek folytatását is adni, addig is kiváló tisztelem mellett vagyok

Nagyságodnak
1876 július 19én
alázatos szolgálója
Mihálydy István" (4. kép)

1876 augusztusában Mihálydy ismét elküldte a temető lelőhelyének térképét lefelére rajzolva:⁷

648/1745

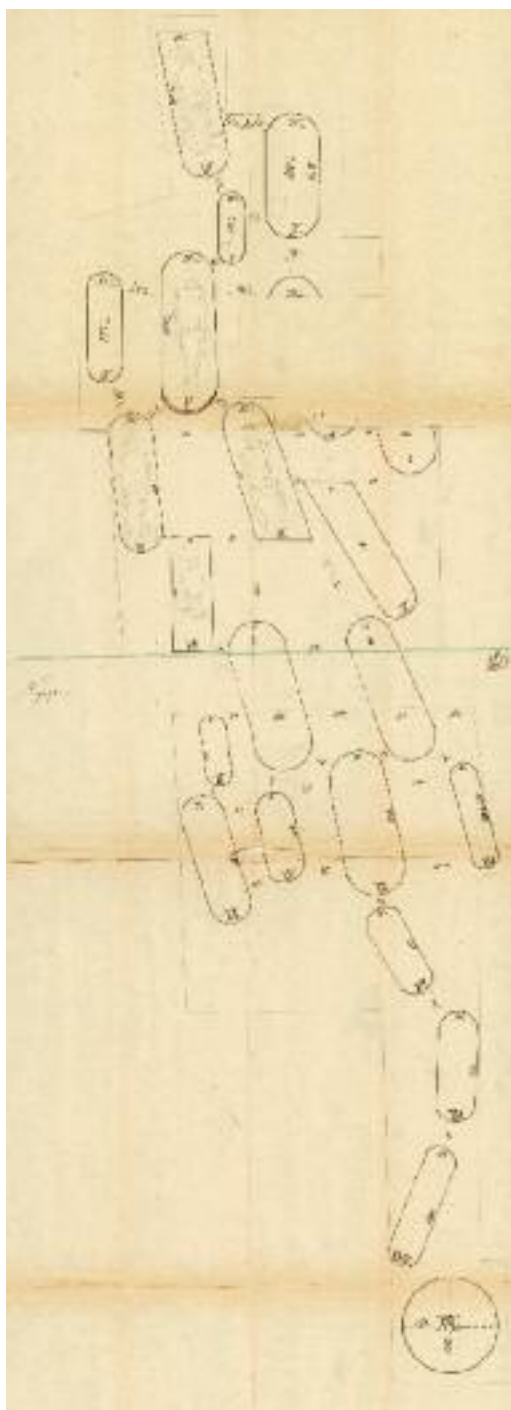
„Nagyságos Úr,
Szívből szeretett jó Uram!

Utolsó soraiban térképet kér tőlem, de azt nem méltóztatott írni, hogy minő térképet; — én tehát — noha már egy éve hogy beküldtem egy egész íven a' sobori határ térképet — bátor vagyok azt azon remény fejében, hogy ez kívántatik ismét itt küldeni.

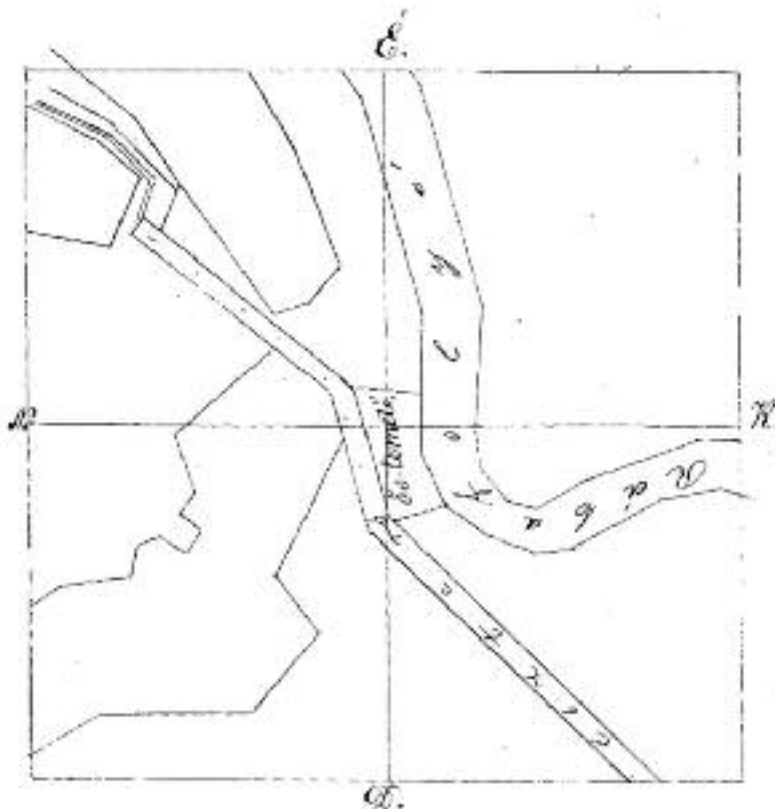
Most megyek Soborra, azután Bakonybélbe 's onnét végre 'a Százhalmokhoz. — Ha Soboron lesz szerencsém szép tárgyakhoz azonnal szállítom Budapestre valamint a. B.béli és Százhalomiakat is. —

Kiváló tisztelettel, vagyok
Nagyságodnak
BszLászló 1876 aug. 6.
Alázatos szolgálója
Mihálydy István

Sobori határ térképéből azon rész, hól az őskori temetkezési hely van." (5. kép)

4. kép
Mihálydy leveléhez mellékelte temetőtérképe

5. kép
Mihálydy leveléhez mellékelt rajza a lelőhelyről

Ugyancsak 1876 augusztusában beszámolt az újabb sobori ásatásai eredményeiről:⁸

775. Mihálydi[!] tárgyakat jelent
(1871)

„Nagyságos Úr!
Szívből szeretett Jó Uram!

Ha megbízatást kaptam volna Veszprém megye térképét régészeti szempontból fölvenni, fölhasználtam volna minden erőmet csak hogy e' tekintetben is Nagyságodnak örömmel szolgálhattam volna; de miután erről egész eddig világosan nem méltóztatott nyilatkozni igen sajnálom, hogy most már az idő rövidsége miatt azt

magamra nem vállalhatom. — Azon kedves kívánságának azonban, hogy a' nyilhegyekből küldjek, a' melyeknek összes száma, mint méltóztatik az Iső táblából tudni, csak 5; — ezekből tehát a' Kiállításra itt küldök három példányt. — A' szilánkokból is, melyekből már 300-at elküldtem, ujjolag itt küldök egy százdarabot. —

Sobori ásatásomat e' hó 9ikén 's 10ikén a' Rába tulságos megáradása 's az eső megrontotta, kiásattam azért még is — annak is daczára hogy a' szunyogok csak nem megettek 's 4 napig húzodó 's különösen az ásatás helyén legjobban dühöngött dis-senterian közt — nagy nehezen 5 sírt és a' víz és sárból kellett kimarkolásznunk a' tárgyakat, melyeket van szerencsém megszámozottan itt küldeni 's oda prezentelni hazám Muzeumának; t. i. A' XX sírből 1 Koponyát és 1 fazekat, melyet összedrótoznom sikerült. A' XXI — sírből 1 koponyát és 1 fazekat, a' XXIIből 1 koponyát és 1 fazekat a' XXIIIból 1 koponyát 's a többi csontokat, gyöngyeit, gyűrűjét és függő-jét 's késének egy részét, mely fahüvelyben állt, - a' karpereczét pedig minthogy olyat nem bírok még magamnak tartottam fön; - a' XXIV sírban kisgyermek levén minden elenyészett. —

A' Bakonybéli ásatásaimból örömmel ajándékozom meg nemzetünk muzeumát 1 koponyával 's a' többi csontokkal. —

Még egy helyről, hogy legyen teljes a' 3 szám van szerencsém ajándékul nyújtani 1 koponyát, melyet a' múlt évben ásattam ki a' kajári határban. —

Kiváló tisztelettel vagyok

Nagyságodnak

BszLászló 1876. aug. 12én

alázatos szolgája

Mihályd István"

Mihálydtól további leveleket és jelentéseket sem a Rómer-hagyatékokban, sem pedig más közgyűjtemények levéltáraiban nem találtam, azonban nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy talán valahol még lappanghatnak ilyenek.

Rómer Flóris feljegyzései a sobori ásatásról

Fontos adatok találhatóak a sobori sírok egy részével kapcsolatban Rómer egyik noteszében, melybe utazásai során tett megfigyeléseit jegyezte fel. Mihályd Győri Közlönybeli cikkében utalt arra, hogy Rómer Flóris személyesen is meglátogatta az ásatást: „A helyiség és a sírok térképét is szerencsés voltam dr. Rómer Flóris hazánk kitűnő régészének kezeibe juttatni, ki is ezen tudományos kutatásnál tett jelentésemre a mult évi augusztusban szíves volt megjelenni s a hely színen tett ásatásban nagy örömét nyilvánítá előttem ezen igen érdekes s a szelczeni sírokkal egyaránt tanulságos fölfedezésem fölött.” (Mihályd 1876) Erről a látogatásról tanúskodik Rómer XXXVIII. jegyzőkönyve, amelyben az 1875. augusztus 24-én és 25-én tett ásatási megfigyeléseit rögzítette. (Forster Központ (Budapest) Rómer-hagyaték

XXXVIII. Notesz 144-149.) (6–8. kép) Az első napon a sírokkal kapcsolatban Rómer a következőt jegyezte fel: 144.: „Sobor Aug. 24én a Rába partján, borzasztó sok szu-nyog közt kezdtük az ásatást dél tájban a csontok XXX 1 méternyi mélységben.” Az alatta olvasható szöveg és rajz nincs kapcsolatban a temetővel. 145.: Temetőterkép részlete a XI, XIV, XV, XVI és XIII. sírokkal. A füzet alján a következő feljegyzéssel: „a fej egészen meg van, bögre, késsel, vas”. A sírgödrök méretadatai mellett két sírnál Rómer a csontvázakat be is skiccelte a sírgödörbe.

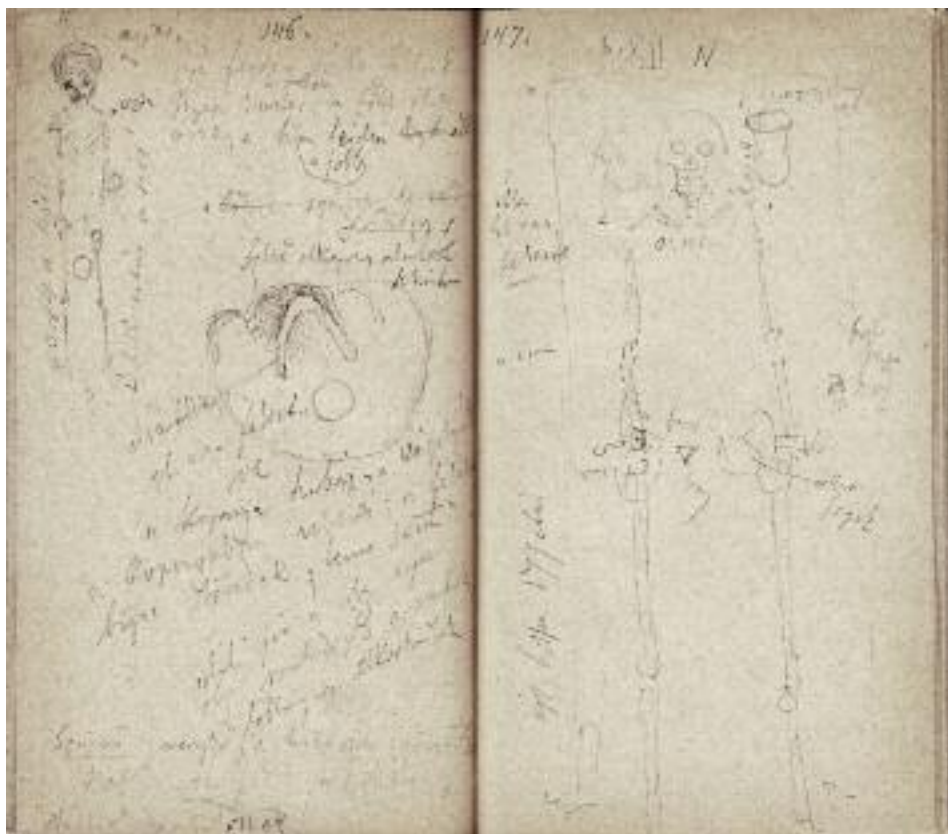
146.: a XI. sír csontvázának és a mellékletek rajza mellett „feje ferdén jobbra fekszik a mellén. Iszap 1 méter a föld alatt 0.45, a bögre a jobb térdén áll. Felső álkapocs alúlról tekintve [annak rajza] el van fordítva. A koponya hibás, a csigolyák koponyában voltak; a fekete bögre töredék; benne semmi. Ahol jön a víz, azért oly romladozó a csontok többnyire elkorhadtak.” Az oldal alján Rómer a Szücsön talált leletekről jegyzett fel adatokat. A notesz 147. oldalán a XII. sír rajza található, amely sírban az öntött övgarnitúra volt. Feljegyzése szerint „áll a ki van tekerve”, a

6. kép
Rómer Flóris jegyzetei a sobori ásatásról

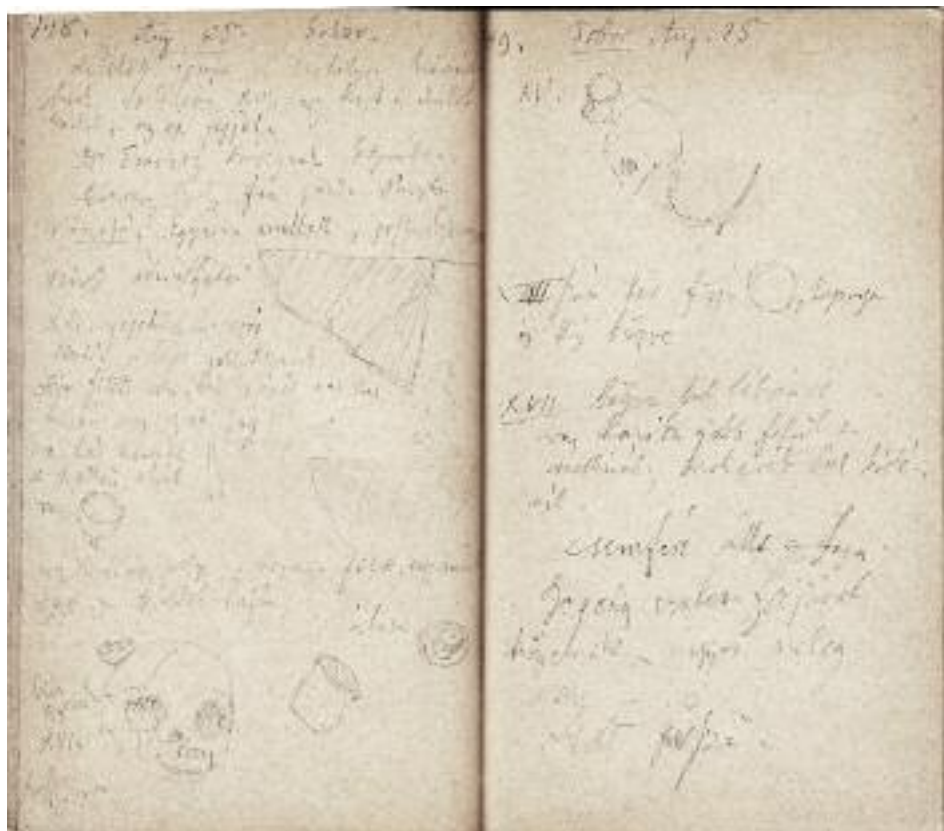
bal térde belső oldalán „állat fogak”, míg a jobb térdénél az övvereteket és a csatot jelölte. Augusztus 25-én a következőket olvashatjuk Rómer noteszében: „délelőtt ismét a sírhelyre kirándultunk, találván XIII. egy kést és csatot vasból, az ép fejjel”, valamint „XVI. Fejétől balra apró csontok a bögre jobb kezénél feje fölött van, bal kezénél vas kés, hasán vas csat fog; a bal karnál a mellén alul vas”. „Az állnak egy része, koponya fölött, egy másik része a köldök táján, a hasán”. A koponya rajza mellett „kis gyerek XVI, hossza 0.75.” A 149. oldalon a XV. sír koponyájának helyzete, alatta „XVIII szám két függő, koponya és kis bögre; XVII. Bögre bal lábánál vas karika jobb felől a mellinél; orsókerék bal térdénél, csemfőre állt a foga Szegény ember fájával tüzelnek – nagyon meleg van.”

A sírok katalógusának összeállításánál Mihálydy beszámolóí, Rómer Flóris jegyzetei, a sajtóban megjelent írások, valamint a Nemzeti Múzeum leltárkönyvébe bejegyzett adatok voltak a segítségünkre. A leletek ábrázolását maga Rómer készítette, amikor a leltározás során a tárgyak leírása mellé azok képét is berajzolta.

7. kép

Rómer Flóris jegyzetei a sobori ásatásról

8. kép

Rómer Flóris jegyzetei a sobori ásatásról

A sírok katalógusa

I. sír. H.: 115 cm, sz.: 40 cm. A test elkorhadva, a bal lábánál kis bögre

Mellékletek: a) bögre. M.: 9 cm, szá.: 8 cm, tá.: 6 cm (-).

II. sír. H.: 200 cm, sz.: 80 cm. A test elkorhadva, a bal oldala mellett kis vas darab, jobb lábánál egy bögre.

Mellékletek: a) bögre. M.: 14 cm, szá.: 9 ½ cm, tá.: 7 ½ cm (-), b) kis vasdarab (-).

III. sír. A két lábfej között egy bögre.

Mellékletek: a) bögre. M.: 10 cm, szá.: 9 cm, tá.: 6 ½ cm (-).

IV. sír. H.: 175 cm, sz.: 55 cm. A test teljesen elkorhadva, melléklet nincs.

V. sír. H.: 250 cm, sz.: 80 cm.

Melléklet: agyag edény töredéke. H: 4,3 cm, sz: 3,3 cm (285/1875.65) (9. kép: 2).

A leltárkönyv szerint még egy rozsdás vas kés volt a sírban H: 9,7 cm, sz: 1,5 cm (285/1875.44) (9. kép: 1).

9. kép
A sobori sírok mellékletei

VI. sír. H.: 225 cm, sz.: 85 cm. A váz hossza 175 cm, szélessége a vállnál 45, a csípőnél 39 cm. A jobb kezénél vas kés, a farcsonton egy vas karika. A bal lába mellett bögre.

Mellékletek: a) bögre. M.: 12 ½ cm, szá.: 11 cm, tá.: 7 ½ cm (-), b) vas kés (-), c) vas karika (-).

VII. sír. H.: 220 cm, sz.: 70 cm. A váz hossza 145 cm. A bal lába mellett bögre.

Mellékletek: a) Barnás durva anyagú agyag bögre, melyből több darab hiányzik. M.: 9,5 cm, szá.: 7,6 cm (285/1875.60) (9. kép: 3), b) Bronz drót függő, áll két egymásba fűzött részből, melyek közül az alsó kör alakú. H: 2,9 cm (285/1875.46) (9. kép: 5).

VIII. sír. H.: 180 cm, sz.: 65 cm. A két keze között bögre, és mellette egy mádar csontjai.

Mellékletek: a) Durva barnás anyagból égetett agyag bögre töredéke. M.: 8 cm, szá.: 8 cm (285/1875.62) (9. kép: 4)

IX. sír. H.: 215 cm, sz.: 75 cm. A váz hossza 175 cm, szélessége a vállnál 35, a csípőnél 28 cm. A bal kezénél vas kés, vállánál vas karika. A jobb lába mellett bögre. A fej lefelé arccal fordulva. Egy áll darab néhány foggal a bögre mellett.

Mellékletek: a) bögre. M.: 11 ½ cm, szá.: 12 cm, tá.: 6 cm (-), b) vas kés (-), c) vas karika (-).

X. sír. H.: 210 cm, sz.: 85 cm. A váz hossza 160 cm. A jobb kezének egyik ujján bronz sodrony gyűrű, a bal kezében vas kés és a balcsípő körül három vas karika egymás mellett. A fej bal oldalán egy agyag bögre.

Mellékletek: a) bronz sodrony gyűrű (-); b) vaskés (-); c) 3 db vaskarika (-); d) agyag bögre. M: 9,5 cm, szá.: 10 cm, tá: 8 cm (-).

XI. sír. H.: 115 cm, sz.: 40 cm. A sírmélység: 145 cm. A váz hossza 84 cm, szélessége a vállnál 19 cm. Jobb térdénél egy kis bögre.

Mellékletek: a) Hiányosan égetett, durva barnás anyagú agyag bögre. M: 14 cm, szá.: 11,3 cm. (285/1875.55) (9. kép: 6)

XII. sír. H.: 240 cm, sz.: 90 cm. A sírmélység: 275 cm. A váz hossza 177 cm, szélessége a vállnál 41. cm. két fog a hasán került elő. A bal váll felett egy bögre. A bal kezének egyik ujján tekerceses gyűrű, a deréktájon jobb és balfelől bronz csatfélék. Rómer feljegyzése és rajza alapján azonban a bronz veretek a jobb térd környékén kerültek elő. A jobbójában vas kés. A jobb felőli bronz alatt selyemféle szövötű gomb.

Mellékletek: a) Hosszúkás nyelv alakú testű bronzcsat, amelyhez az ovális csatkarika zsanéros szerkezettel kapcsolódik. A csatpecék hiányzik. A csattest felülete díszítetlen, azonban hármás rügyszerű díszítésben végződik. H: 5.6 cm, sz: 2 cm. (285/1875.33) (9. kép: 7); b) Öntött bronz szíjvég, melynek felülete indákkal díszítve. Az alsó része letörve. H: 6.5 cm, sz: 2.2 cm. (285/1875.34) (9. kép: 10); c) Két darab öntött bronz, patkó alakú lyukvédő, melynek végei körökben végződnek. H: 2.3; sz: 2.3 cm. (285/1875.35) (9. kép: 8); d) Négyszögű, rozsdacette vas csat, h: 3.2 cm, sz: 2.9 cm. Találtatott a XII. sz. bögrében) (285/1875.36) (9. kép: 11); e) Hárombordás bronzgyűrű, melyről egy félkör letrött (285/1875.37) (9. kép: 12); f) Kerek, öntött bronz veret napsugaras díszítéssel. Átm: 2 cm. (285/1875.38) (9. kép: 9); g) Rozsdacette vaskés két darabra

törve, amely a XII. sz. bögrében volt. H: 12 cm, sz: 1.7 cm (285/1875.39) (9. kép: 15.); h) Rozsdás vaskés, h: 7.8 cm, sz: 1.5 cm. (285/1875.40) (9. kép: 16.); i) Vaskés két rozsdáette töredéke, H: 8 cm., sz: 1.2 cm (285/1875.41) (9. kép: 17.); j) ötszörös tekerccselésű bronz sodrony gyűrű, átm: 2 cm (285/1875.49) (9. kép: 13.);⁹ j) kisméretű tégely alakú durva barnás anyagú agyagedény. M: 5,8 cm, szá: 7 cm, tá: 7,5 cm. (285/1875.58) (9. kép: 14.)

XIII. sír. H.: 200 cm, sz.: 40 cm. A sírmélysége 275 cm. A váz hossza 180 cm, szélessége a vállnál 36. A csontváz hanyatt fekvő. A jobb kézszár alatt vas kés, a hason egy vas karika volt. A jobb lábfejnél bögre, arra ráhúzva.

Mellékletek: a) vas kés (-); b) vas karika (-); c) Durva anyagú és rossz égetésű agyag bögre. Az egyik oldalából nagy darab hiányzik. M: 11,8 m, szá: 11 cm (285/1875.57) (10. kép: 1.). A leltárkönyv szerint ebben a sírban volt egy barnás anyagú, durva égetésű agyag bögre, több darabja hiányzik. M: 12 cm, szá: 11 cm. (285/1875.61) (10. kép: 17.).

XIV. sír. H.: 224 cm, sz.: 70 cm. A sír mélysége 275 cm. A váz hossza 175 cm, szélessége a vállnál 37. A koponya kissé balra dőlve, arccal jobbra nézve. A csontváz jobb könyökétől az alkarcsont és a kéz csontjai hiányoztak. A koponya jobb oldalán a fül tájékán bronz fülbevaló, melynek alján kék gyöngy csüngött. A bal vállánál egy vas kés volt. A bal kéz kis ujján bronz lemezgyűrű. A bal térdénél egy téglapíros agyag orsógomb. Agyag bögre a jobb belső oldalán és felette madárcsontok.

Mellékletek: a) ovális karikájú bronz fülbevaló, amelyről hosszúkás kék kő csüng le. A díszítés felett a karikára forrasztott tüskén kerek gyöngy van. A fülbevaló karikájának csúcán egy másik — valószínűleg gömb alakú — gyöngy felerősítésére szolgáló drót maradványa. H: 3,8 cm, Sz: 1.7 cm (285/1875.50)¹⁰ (10. kép: 3.); b) vas kés (10. kép: 8.); c) bronz lemezgyűrű (-); d) téglapíros agyag orsógomb (10. kép: 5.); e) durva, barnás anyagú agyag bögre töredékes állapotban. M: 9,1 cm, szá: 9,9 cm, (285/1875.63) (10. kép: 7.)

XV. sír. Gyermeksír. H.: 154 cm, sz.: 60 cm. A bal lábnál agyag bögre és benne szén. A koponya jobb felén vas töredék.

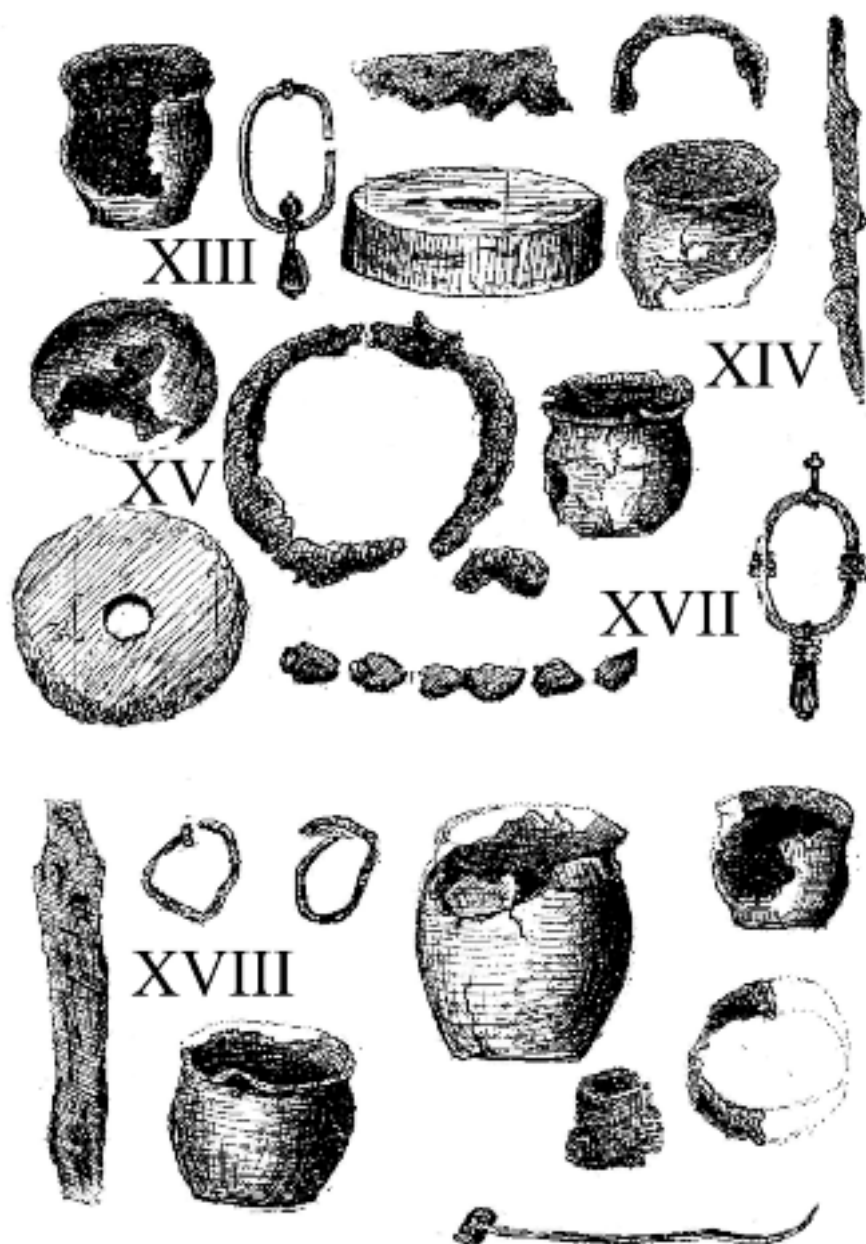
Mellékletek: a) agyag bögre. M: 9,5 cm, szá: 10 cm; b) rozsdáette vas darab H: 4,5 cm, sz: 1,5 cm. (10. kép: 2.)

XVI. sír. Gyermeksír. H.: 150 cm, sz.: 60 cm. A sír mélysége 275 cm. A váz hossza 75 cm. agyag bögre a jobb lábfejnél, a balnál vas gomb és alatta egy agyag orsó.

Mellékletek: a) agyag bögre; b) rozsdáette vas gomb az egyik végén peccel. Átm: 3,5 cm (285/1875.67)¹¹; c) agyag orsó.

XVII. sír. H.: 175 cm, sz.: 60 cm. A sírmélység: 275 cm. A váz hossza 118 cm. A medencének jobb felén vas karika, a bal térdénél agyag orsó. A nyakán gyöngysor, a fej oldalán bronz fülbevaló gyönggyel.

Mellékletek: a) vaskarika töredékei 4 db, átm: 6,8 cm, legnagyobb vastagsága: 1,4 cm (285/1875.53) (10. kép: 10.); b) égetett agyag orsógomb. Átm: 3,7 cm, v: 0,5 cm, a közepén lévő lyuk átm: 0,8 cm (285/1875.48) (10. kép: 9.); c) 6 db középen átfúrt pasztagyöngy és 11 db töredék, amelyek gyöngysort alkottak (285/1875.51) (10. kép: 12.); d) ovális karikájú bronz fülbevaló, amelyről hosszúkás 0,7 cm hosszú és 0,4 cm széles kék gyöngy csüng le. A gyöngy bordázott

10. kép
A sobori sírok mellékletei

bronz foglalatban van. A fülbevaló karikájának csúcsán egy másik — valószínűleg gömb alakú — gyöngy felerősítésére szolgáló drót. A karika két oldalán három-három bordázott díszítés. H: 4,5 cm, karika átmérője 2 cm (285/1875.42) (10. kép: 13.); e) Durva, sötétbarna agyagból készült, rossz égetésű agyag bögre. Rossz állapotban, oldalán nagy lyukkal. M: 11,4, szá: 10,5 cm (285/1875.56) (10. kép: 11.)

XVIII. sír. H.: 200 cm, sz.: 50 cm. Sírmélység 145 cm. A koponya a bal váll felé fordulva, az állkapocs ferdén és aközött csigolyadarabok. A váz hossza 150 cm, szélessége 28. A jobb váll alatt bronz karika, a jobb térdére oldalt fektetve agyag bögre, amit mindkét kezével tart. A koponya fültájékain két egyszerű függő.

Mellékletek: a) bronz karika; b) Barnás anyagú rosszul égetett agyag bögre. M: 7,5 c, szá: 7,4 cm (285/1875.59) (10. kép: 16.); c) két egyszerű bronz huzal fülbevaló, melyről a díszítés hiányzik. Az egyik fülbevalón, a karika végén tekerceses díszítés maradványa. H: 2 és 2,1 cm. (285/1875.45) (10. kép: 15.); d) a bögrében rozsdás vas kés. H: 13,5 és sz: 2 cm (285/1875.52) (10. kép: 14.)

XIX. sír. Kör alakú sír átmérője 150 cm. Egy vaddisznóagyar volt a sírban.

XX. sír. Melléklet: agyag bögre.

XXI. sír. Melléklet: agyag bögre.

XXII. sír. Melléklet: agyag bögre.

XXIII. sír. Melléklet: gyöngyök, gyűrű, fülbevaló, vaskés fahüvelyben, karperec.

XXIV. sír. Gyermeksír, melléklet nem volt.

A Múzeum leltárkönyvébe további leleteket leltároztak, melyeknél azonban sír-szám nem szerepelt.

Görbült bronz tű a végén lapos díszítéssel. H: 8,4 cm, sz: 2 mm (285/1875.54) (10. kép: 21.)

Barnás anyagú agyag bögre, melynek mintegy harmada hiányzik. M: 7 cm, szá: 8 cm. A leltárkönyvi bejegyzés szerint: szám nélküli sírból (285/1875.66) (10. kép: 18.)

Szélesebb vaskarika részlete. M: 2 cm, átm: 1,5 cm szám nélkül (285/1875.68) (10. kép: 20.)

Rozsdaette vaskarikának a fele. Átm: 3 cm, sz: 0,9 cm szám nélkül (285/1875.69)

Rozsdaette vaskarikának a fele. Átm: 3 cm, sz: 0,5 cm szám nélkül (285/1875.70)

Rozsdás vasdarab. H: 5,4 cm, sz: 3,2 cm szám nélkül (285/1875.74)

A leltári egység végén a következő megjegyzés olvasható: „Ezen egész lelet érkezett 1875. évi aug. és szept. hóban. Mihálydy István B. Sz. Lászlói plébános ajándéka.”

Sajnos az 1876 augusztusában a múzeumnak megküldött, a XIX–XXIV. sírok-ból származó mellékletek sem akkor, sem pedig a későbbiekben nem kerültek be-leltározásra. Valószínűleg csereanyagként szolgálhattak.

zött nem található a Mihályd-gyűjtemény anyaga. A gyűjteményben mindössze öt, 1956-ban leltározott sobori lelőhelyű kerámiaedény van, amelyek előkerülési körülményeivel kapcsolatban nem áll rendelkezésünkre semmiféle adat (12. kép). Soborról — mint arra már utaltunk — kerültek leletek a győri főgimnáziumba, melyeket Polgár Dénes plébános küldött a régészeti szertárnak. (Börzsönyi 1888, 180.; Fettich 1943, 7.) A tömör bronz karperecpár, a kékszínű gyöngycsüngős fülbevaló és az aranyozott bronz övdíszek valószínűleg több sírból származtak. (Fettich 1943, VI. t., 1–12)

A temetkezési szokások

A sobori temetőben a késő avar korszakra jellemző csontvázas korhasztásos temetkezések kerültek elő. (Daim 1987, 65–66.) Rómer nyomán Tomka Péter rekonstruálta a sírok tájolását (Tomka 1975, 29–30.), amelyekre az észak–déli és az északnyugat–dél-délkeleti volt a jellemző, ugyanakkor egy esetben — a XVIII. sírnál — északkelet–délnyugati volt a tájolás. (Tomka 1975, 30.) Míg a kora és középvavari korban a nyugat–keleti tájolás a meghatározó, addig a 7. század végétől fokozatosan e szokás megváltozik, mint az jól megfigyelhető az alattyáni vagy a leobersdorfi temetők esetében is. (Kovrig 1963, 89–91.; Daim 1987, 70–71.) A késő avari síroknál az északkelet–délnyugati tájolás vált uralkodóvá, amely azonban fokozatosan egyre inkább az észak–déli tájolásba ment át. (Daim 1987, 70.) Ennek hátterét többféleképpen magyarázzák, mint például a tradicionális változásokkal vagy a sírba helyezés évszaki idejével. A sírok mélységét Mihályd mindössze a felénél adta meg, amelyek a 150 és 275 cm között ingadoznak. Így a feljegyzett sírmélység jó-

12. kép

Sobori lelőhelyű edények a Veszprémi Múzeum gyűjteményében

val nagyobb volt, mint a korszakra jellemző 100–160 cm. (Daim 1987, 74–75.) A közel három méteres mélység részben a Rába iszaplerakodásával magyarázható. Eltérést a sírok hosszúságánál és szélességénél nem jegyzett fel Mihálydy, amint valószínűleg nem sikerült megfigyelnie az esetleges koporsókra utaló nyomokat sem. A XIX. sír a többitől eltér a gödör kör alakja miatt, ám mivel további adat nem áll a rendelkezésünkre, így annak besorolása nem végezhető el.

A dokumentált 24 temetkezés közül mindössze egyben (XII.) került elő a korszak jellemző, öntött övgarnitúrája, amelyben így bizonyosan egy férfi nyugodott. Női ékszerek, főképpen bronz csüngős fülbevalók különféle változatai pedig öt sírban (VII., XIV., XVII., XVIII., XXIII.) voltak. A temetőrészben feltárt gyermeksírok száma nem volt nagy, mindössze háromban (XV., XVI., XXIV.) nyugodtak kiskorú gyerekek. (Daim 1987, 100., 153–154.)

A mellékletek értékelése

A sobori temetkezések legnagyobb részében volt melléklet, csupán a IV. és a XXIV. sírok esetében nem jegyzett fel a plébános semmilyen leletet. A késő avarkori temetőekben a melléklet nélküli sírok nem számítanak ritkaságnak. (Daim 1987, 120.; Herold 2010, 148.) A sobori temető leggyakoribb melléklete a jelentések szerint az agyagedény, illetve a vaskés volt.

A kerámiaedények

A sobori temető sírjaiból származó edények talán a XVII. sír lassú korongon készült darabjától eltekintve a kézzel formált késő avarkori kerámia közé tartoztak. (Herold 2010, 144–146.) A formák — a hasas bögre, a kihajló peremű fazék, valamint a csuporfoma egyaránt megfigyelhető a korszak temetőiben, mint például a zilingtali avar temetőben, ahol ezen edények a kézzel formált (HG) 2 és 3-as csoportba tartoznak. (Herold 2010, 12., 18., 128.) Az edények sírbeli helyzeténél többféle variáció figyelhető meg. A jobb láb mellett (II., IX., XIV.), a térdénél (XI., XVIII.), lábfejnél (XIII., XVI.), valamint a bal lábánál (I., VI., VII., XV.) került elő a legtöbb edény. Ugyanakkor a III. sírban a két lábfej, a VIII.-ban pedig a két kéz között voltak a darabok. Mindössze két temetkezésben (X., XII.) került elő edény a fej bal oldalán. Két edény a leltárkönyvi bejegyzés szerint a XII. sírban volt, aminek azonban ellentmond Rómer sírrajza. A sobori temetőben így nem csupán a lábvégnél és a fejnél kerültek elő edények, hanem a csontváz más részein is. (Herold 2010, 150.) Mint arra a XIV. sír edényénél talált madárcsontok utalnak, valószínűleg ételmellékletekkel el látva helyezték a különféle típusú kerámiákat a sírokba.

Vaskések

A másik igen gyakori melléklete a sobori síroknak a különféle vaskések voltak, melyek női, gyermek és férfisírokban egyaránt előfordulnak. (Daim 1987, 96–97.) Funkciójuk a női és férfi temetkezéseknél eltérő, míg a nőknél eszközök, addig a férfiaknál fegyverként kerültek elhelyezésre. (Tomka 1972) A XIV. sírban talált vaskarika töredék talán a késhez tartozhatott. (Daim 1987, 97.)

Öv és kiegészítói

A késő avar korszak férfisírjainak meghatározó melléklete az öntött veretekkel és kiegészítőkkal díszített öv (Daim 1987, 97.), amely a sobori ásatás során csupán egyetlen sírban — a XII.-ben — került elő. Az öv csatjának felülete díszítetlen, azonban a nyelv alakú csattest végén található rügyszerű díszítés a korszak bizánci jellegű csatjain jelentezik. Így a Győr, Téglavető-dűlő 95. és 618. sírjaiban talált csatokat díszítette (Fettich 1943, XVIII. t, 10-11.), a csat formájához hasonló darab volt a szellői temető 69. sírjában. (Kiss 1977) A sérült szíjvég indadíszje Ászárról, valamint a Győr, Téglavető-dűlő 421. sírjának veretéről ismert. (Fettich 1943, V. t, 9.) A szíjdíszítő kerek veretek ugyancsak a Győr, téglavető-dűlői avar temetőben, annak 507. sírjában voltak. (Fettich 1943, XXVI t., 20–23.) A griffes-indás övek egyik jellemző kiegészítője a patkóalakú lyukvédő, amely a Nemesvölgy/Edelstal 207. (Lobinger 2016, taf. 48, 2.), valamint a Győr, téglavető-dűlői avar temető 305. (Fettich 1943, XVII t., 7-8.), 506. (Fettich 1943, XXV. t, 10–12.) és 545. sírjaiban voltak (Fettich 1943, XXVII t., 10–11). E lyukvédő típus előfordulásának súlypontja a Kárpát-medence északnyugati részére esik. (Lobinger 2016, 54.) A csat és a veretek alapján a XII. sír övét, amint a sírt is, a 8. század második felére keltezhetjük. (Daim 1987, 144–150.)

Ékszerek

A késő avar női sírok jellemző mellékletei a különféle drótékszerek, köztük a lengőcsüngős fülbevalók, amelyek a XIV. és XVII. sírokban kerültek elő. A kő- vagy üvegyönggyel díszített csüngő mellett további gyöngy található a karika tetején vagy a csüngő felett. (Daim 1987, 35–36., 136.) A XVII. sírban találtakhoz hasonló került elő a Győr, Téglavető-dűlő 510. sírjában. (Fettich 1943, XXIV. t., 22–23.) A XIV. sír egyszerű bronzkarikás darabjait két gyöngy díszíti, amely típusnál nincsen lemezfoglat. (Daim 1987, 35–36.) A XII. sír bordázott gyűrűi jellemző lelettípusai a késő avar kornak (Daim 1987, 138), amint a XVII. sír gyöngyei. (Daim 1987, 136–137.) Az orsókarikák (XIV és XVII. sír) leginkább a női sírok mellékletei. (Daim 1987, 95–96., 139–140.)

Állatcsontok

Mihálydy megfigyelései szerint három sírban voltak állatcsontok. Azonban a XIX. sír vadkanagyara kérdéses, hogy mellékletként helyezték a sírba, addig a VII. és XIV. sírokban talált madár csontok bizonyosan azok voltak. A XIV. sírban a csontok az edény fölött kerültek elő, ami alapján talán ételmellékletként tették a halott mellé. A VIII. sír egész madara, amely az elhunyt két keze közé volt helyezve, számos kérdést vett fel. Sajnos nem állnak rendelkezésünkre adatok arról, milyen madarak csontjai voltak a sírokban. Leggyakrabban csirkét helyeznek el (Grefen-Peters 2010, 201.), sőt mint a leobersdorfi 22. sír esetében megfigyelték, egy egész állatot tettek a jobb láb mellé. (Daim 1987, 111.)

A sobori temető a leletanyag alapján a 8. század második felében, sőt mint arra Tomka Péter rámutatott, akár még a 9. század elején is használatban lehetett.

(Tomka 1975, 30.) Ugyanakkor a Nemzeti Múzeumban őrzött leletek egy, a kor-
szakra jellemző szabályos avar temető képét mutatják (Tomka 1994, 102.), míg a
győri bencés múzeumba került asztragalosz szerkezetű szíjbújtató párhuzamai
(Vörs, Hohenberg) már a 9. századi keltezés mellett tanúskodnak, bár mint arra
Tomka Péter felhívta a figyelmet, mindhárom övkészlet szorosán az avar kori gyá-
korlatban gyökerezik. (Tomka 1994, 102.)

Az avar kor kutatásában Sobor különleges és mindmáig kellően nem értékelt
helyet foglal el, ugyanis ez volt az első olyan VIII. századi temető, amelyről teme-
tőtérkép és sírrajzok jelentek meg, köszönhetően Rómer Flóris alapvető művének.
(Rómer 1878) Ezt követően az 1880-as évektől kezdve az ország különböző részein
sorra kezdődött meg a késő avar temetők feltárása és közreadása, amelyet legjob-
ban a keszthelyi és nemesvölgyi sírmezők kutatása mutat. Feltárásukkal és a lele-
tek ismertté válásával együtt pedig megtörtént etnikai és kronológiai besorolásuk,
amely eredmények széles körű elfogadására azonban még pár évtizedig várni kel-
lett.

JEGYZETEK

¹ Rómer 1873, 29: „Hieher gehören noch die Überbleibsel des Sz.-Endrefundes (Pesth), nämlich die pyra-
midenartigen grossen goldenen Ohrgehänge, Eisernen Steigbügel u. s. w.“ A szentendrei leletek a II. te-
rem 6. szekrényében a kunágotai leletekkel együtt lettek elhelyezve, míg az ozoraiak a 6. szekrényben.

² Bóna 1982/1983, 129, 19. jegyzet: „A leletekre minden bizonynal főigazgatója Pulszky Ferenc tartott
igényt —, úgy is fogalmazhatnánk, hogy Ozora-Pusztatótival együtt elvette Rómertől a szentendrei le-
leteket is. Mentsége, hogy jól felhasználta őket.”

³ Hampel a tárgyakról a következőket írta (Hampel 1876, 62): „Fragments de couteaux en fer; Boucle
en potin; Pendants d'oreilles en bronze, formé d'anneaux avec des perles; anneau en fil de broze á to-
urs; des anneaux semblables se trouvant encore sur l'os du doigt; Plaque en bronze servant de bout á
une ceinture avec des ornements en relief; 2 Disque en argile; 4 petits anneaux en bronze; fragments
d'anneaux en fer á plaque de bouton.”

⁴ Forster Központ (Budapest) Adattár Rómer-hagyaték K 547/24.

⁵ Forster Központ (Budapest) Adattár Rómer-hagyaték K 547/29.

⁶ Forster Központ (Budapest) Adattár Rómer-hagyaték K 547/32.

⁷ Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest) Régészeti Adattár 451.B.VI.

⁸ Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ (Budapest) Rómer hagyaték K
541/74.

⁹ A leltárkönyvbe való leltározás során a 42. és 49. számú leletek felcserélődtek. Mihálydy jelentésében
a XII. sírnál említi a sodrony gyűrűt, a XVII. sírnál pedig a fülbevalót a kék gyöngy csüngővel.

¹⁰ A leltárkönyvben a XVII. sírnál szerepel.

¹¹ A leltárkönyvben a XIV. sír szerepel.

IRODALOM

- BÓNA István
1982/1983 A XIX. század nagy avar leletei. — Die Grossen Awarenfunde des 19. Jahrhunderts. *SzMMÉ*, 81–160.
- BÖDÖCS András
2002 Sobor. In: Szentpétery József (Hrsg.): *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. VAH XIII/1. Budapest, 319–320.
- BÖRZSÖNYI Arnold
1888 Az 1884–1888-ig szerzett régészeti tárgyaknak ismertetése és azok lelhelyei. *Értesítő a pannonhalmi Sz.-Benedek rend győri főgymnasiumáról az 1887–1888. év végén*. Győr, 143–183.
- BÖRZSÖNYI Arnold
1897 *Kalauz a győri Szent Benedek-rendi főgymnasium Régiségtárában*. Győr.
- CSALLÁNY Dezső
1956 *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. Budapest.
- DAIM Falko
1987 Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, NÖ. *Studien zur Archäologie der Awaren* 3/1. Wien.
- DAIM Falko
2003 Avars and Avar Archaeology. An Introduction. In: Goetz, H.-W. –Jarnut, J. Pohl, W. (eds.): *Regna and Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*. Leiden–Boston, 463–570.
- DÓKA Klára
1978 A Rába felmérése a XIX. század első felében. *Arrabona* 19–20. (1977–1978), 345–379.
- FETTICH Nándor
1943 *Győr története a népvándorlásokkorban*. Győr.
- GARAM Éva
1993 *Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum*. Budapest.
- GREFEN-PETERS, Silke
2010 Die Tierknochenfunde aus der awarischen Siedlung von Zillingtal, Burgenland. In: Herold Hajnalka: *Zillingtal, Burgenland. — Die awarenzeitliche Siedlung und die Keramikfunde des Gräberfeldes*. (Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 80,1.) Mainz, 185–202.
- HAMPEL József
1876 *Catalogue de l'exposition préhistorique des musées de province et des collections particulières de la Hongrie*. Budapest.
- HAMPEL József
1891 *Emlékbeszéd Rómer Flóris rendes tagról*. Budapest.
- HAMPEL József
1899 A N. Muzeumi régiségvár gyarapodása az 1899-dik évi első negyedévben. *ArchÉrt* 33, 376–387.
- HAMPEL József
1902 A Nemzeti Múzeumi Régiségvár gyarapodása az 1902-ben. *ArchÉrt* 22, 419–448.
- HEROLD Hajnalka
2010 *Zillingtal, Burgenland. — Die awarenzeitliche Siedlung und die Keramikfunde des Gräberfeldes*. (Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 80,1.) Mainz.
- KISS Attila
1977 *Avar cemeteries in county Baranya. Cemeteries of the Avar Period /567-829/ in Hungary 2*. Budapest.

- KOVRIG Ilona
1963 *Das awarische Gräberfeld von Alattyán.* Budapest.
- KÓPHÁZI Ferencné
2002 Mihály István. In: *Magyar múzeumi arcképcsarnok.* Budapest, 607–608.
- LOBINGER Christoph
2016 *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Edelstal (Nemesvölgy) im Burgenland. Die Ausgrabungen Ágost Sötérs von 1884 bis 1887.* (Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, 288.) Bonn.
- MIHÁLDY István
1876 Régészeti bűvárlat. *Győri Közlöny* 20. évf., 72. szám, szept. 3.
- MITHAY Sándor
1978 Mihály István régészeti gyűjtőtevékenysége. *VMMK* 17, 7–13.
- NAGY Géza
1897 Budapest a népvándorlás korában. *BudRég* 5, 53–94.
- PROHÁSZKA Péter
2012a A budapesti VIII. Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszus (1876) levelezése, mint honismeretünk kiaknázatlan forrása. *Honismeret* 40. évf., 4. szám, 26–30.
2012b Tariczky Endre és a VIII. Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszus (1876) — Levelek és rajzok Tiszafüred és környéke régészetéhez. — Endre Tariczky und der VIII. Internationale Kongress für Prähistorische Archäologie und Anthropologie (1876) — Briefe und Zeichnungen zur Archäologie von Tiszafüred und ihrer Umgebung. *Tisicum* 21, 11–28.
2015 Rómer Flóris és a budapesti VIII. Ősrégészeti és Embertani Kongresszus előkészületei. — Flóris Rómer and the preparations of the 8th Congress of Prehistoric Archaeology and Anthropology of Budapest. *Arrabona* 51. (2013) 87–114.
- PULSZKY Ferenc
1873 A magyarországi avar leletekről. *Értekezések a történelmi tudományok köréből* 3/7. Budapest, 5–12.
- RÉCSEY Viktor
1903 Egy értékes régiséggyűjteményről a Bakonyból. *ArchÉrt* 23, 64–66.
- RÓMER Flóris
1873 *Illustrierter Führer in der Münz- und Altertumsabteilung des Ungarischen National-Museums.* Budapest.
1875a Hazai leletek 52. (Sobori leletek). *ArchÉrt* 9, 252.
1875b Jelentés a nemzetközi őstörténelmi és embertani congressus VIII-ik ülését szervező bizottság eddigi működéséről. *A Hon* 13. évf. 175. sz. (augusztus 3.)
1878 *Résultats généraux du mouvements archéologique en Hongrie avant la VIIe session du congrés international danthropologie et darchéologie préhistoriques á Budapest 1876.* CRP II. Budapest.
- STESSEL József
1907 Adalékok Sopron vármegye történeti földrajzához. *Századok* 40, 239–250.
- TOMKA Péter
1972 Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz — Kés a sírban. *Arrabona* 14. 27–75.
1975 Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz II. Tájéolás, *Arrabona* 17. 5–90.
1994 9. századi népesség a Kisalföldön. In: Kovács László (szerk.): *Honfoglalás és régészet.* Budapest, 99–108.

DAS SPÄTAWARISCHE GRÄBERFELD VON SOBOR IM SPIEGEL DER AUFZEICHNUNGEN VON FLÓRIS RÓMER UND ISTVÁN MIHÁLDY

Flóris Rómer spielte, wie auf manchen Gebieten der Archäologie, auch bei der AWARENFORSCHUNG eine wichtige, aber bis heute kaum gewürdigte Rolle. Er war bei der Beschaffung der Beigaben aus den früh- und mittelalwarischen Gräber von Szent-Endre und Ozora-Tótipusztá wesentlich beteiligt. Noch dazu veröffentlichte er in seinem *Compte-Rendu* 1878 den ersten Gräberfeldplan bzw. Grabzeichnungen eines spätawarischen Gräberfeldes, das in der Gemerkung von Sobor (Komitat Győr-Moson-Sopron) zum Teil freigelegt wurde. Die Erforschung der Fundstelle begann in Verbindung mit den organisatorischen Arbeiten für den VIII. Vorgeschichtlichen und Anthropologischen Kongress in Budapest. Schon 1875 wandte sich Rómer in einem Aufruf an die Laienforscher des Landes und bat sie, über ihre Sammlungen und Ausgrabungen Bericht zu erstatten. Pfarrer István Mihálydy (1833-1901) begann aufgrund dieses Aufrufes das Gräberfeld in der Nähe des Dorfes Sobor archäologisch zu erforschen. Dabei entdeckte er mehrere Skelette mit verschiedenen Beigaben. Er zählte zu jenen Laienforschern der Epoche, welche mit Rómer enge Kontakte pflegten. In Bakonyzombathely hatte er eine große Sammlung angelegt, deren Funde nach seinem Tod zum Teil ins Nationalmuseum bzw. die übrigen Objekte ins Museum von Veszprém gelangten.

Mihálydy sandte seine Ausgrabungsberichte an Rómer nach Budapest und es erschienen auch einige Artikel über seine Grabungsergebnisse in verschiedenen Zeitungen. Dank der Archivforschungen gelang es, diese Berichte zu finden, was zur Analyse des Gräberfeldes wesentlich beitrug. Rómer besuchte sogar selbst die Fundstelle und war am 24. und 25. August 1876 bei der Freilegung einiger Gräber selbst dabei. Noch dazu notierte er wichtige Angaben über diese Gräber. Den größten Teil der ans Tageslicht gelangten Funde erhielt das Ungarische Nationalmuseum und sie wurden im Inventarbuch der Antikensammlung gezeichnet und inventarisiert.

Die Briefe von I. Mihálydy beinhalten detaillierte Beschreibungen der freigelegten Gräber und ihrer Beigaben. Der Pfarrer sandte auch Gräberfeldpläne, Lagepläne der Fundstelle bzw. Grabzeichnungen nach Budapest. Mit Hilfe dieser und der Anmerkungen und Zeichnungen im Inventarbuch wurde ein Grabkatalog zusammengestellt, wobei uns nur über 18 Gräber mehr oder weniger ausführliche Angaben zur Verfügung stehen.

Ins Nationalmuseum gelangten nur die Beigaben von 19 Gräbern, wobei Mihálydy einige Funde aus diesen auch für seine Sammlung zurückhielt. Die anderen Grabbeigaben aus den Grabungskampagnen im Sommer 1876 befanden sich in seiner Sammlung und konnten nach seinen Beschreibungen den Gräbern zugeordnet werden. Im Gräberfeld hat Mihálydy nur Körpergräber freigelegt, deren Orientierung meistens Nord-Süd bzw. Nordwesten-Südosten war. Bloß bei einem Grab beobachtete er eine nordöstliche-südwestliche Orientierung. Von den beschriebenen Grä-

bern waren nur zwei beigabenlos. Die charakteristischen Beigaben bei den anderen waren hangeformte Tongefäße und Eisenmesser. Ihre Lage in den Gräber war vielfältig. Nur im Grab XII befanden sich die für die Spätawarenzeit charakteristischen gegossenen Rimenbeschläge und Schnallen. Ihre Parallelen sind aus anderen Gräberfelder (Győr, Leobersdorf, Nemesvölgy/Edelstahl) bekannt, sie wurden in der zweiten Hälfte des 8. Jahrhunderts getragen. In den Frauengräbern (XII, XIV, XVII) wurden Ohrgehänge mit Perlenanhänger in verschiedenen Variationen gefunden.

Das Gräberfeld von Sobor wurde anhand des Fundmaterials in der zweiten Hälfte des 8. und sogar am Anfang des 9. Jahrhundert benutzt. Die freigelegten, ungefähr drei dutzend Gräbern gehörten gewiss zu einem größeren Gräberfeld.

In der AWARENFORSCHUNG hat das Gräberfeld von Sobor eine ungewöhnliche und bisher kaum gewürdigte Stellung, da hier erstmals ein spätawarisches Gräberfeld dokumentiert freigelegt wurde. Dabei spielte neben I. Mihálydy auch Flóris Rómer eine wichtige Rolle, als er anhand der Berichte des Pfarrers einen Gräberfeldplan und Grabzeichnungen veröffentlichte.

Péter Prohászka

Szende László

ADALÉKOK RÓMER FLÓRIS KÖZÉPKORRA VONATKOZÓ MUNKÁSSÁGÁHOZ

„Emlékezés a középkor-kutató Rómer Flórisra.” Ezzel a címmel közölt László Gyula egy rövid tanulmányt a *Régészeti Dolgozatok* legelső, 1958-as számában. A neves régészprofesszor szinte csak címszavakban említette meg Rómer szerteágazó munkásságának magyar középkorra vonatkozó részeit, sőt abbéli vélekedésének adott hangot, hogy „Rómer már érett fejvel fordult a középkor emlékei felé, amelyek mellett azelőtt sokszor közömbösen ment el”. László Gyula szerint a váltás a szabadságharc leverése utáni időszak egyik reakciója volt, a nemzeti romantika „a görög pantheon derüs világa helyett a nemzeti múlt dicsőségét s annak romokban is tanítóerejű, borongó emlékezését idézi”. Rómer ebben is úttörő tevékenységet folytatott, a kiemelkedő kvalitású művek mellett ráirányította a figyelmet a kézművesek termékeire, mivel „tisza embersége megérezte ezekben a régi emberek alkotóerejét”. Az írás kiemelte a bencés tudós szintetizálási szándékát: „oklevelek, és régészeti leletek egyeztetésével igyekezett megrajzolni a magyar föld középkori térképét, hogy elénkvetítse azt a földrajzi környezetet, amelyben a középkori ember élete kibontakozott”.¹ Ennek a célnak az érdekében erőfeszítéseket tett a templomok megmentéséért, falképeket mért fel, Corvinákat és más kódexeket fedezett fel, megvizsgálta az ötvösmesterséget, foglalkozott a viselet- és a várostörténettel, illetve a kerámiák típusaival.

Tanulmányomban ezt a képet kívánom tovább árnyalni, ugyanakkor a hatalmas és sokrétű anyag miatt nem törekedhettem a teljességre. Már Rómer impozáns bibliográfiája² is rengeteg középkori vonatkozású tételt tartalmaz, amit mindenképpen érdemes kiegészíteni a kéziratban maradt, különböző közgyűjteményekben fellelhető munkákkal. A téma szempontjából lényeges megvizsgálni az iskolák és a tanárok szerepét, ugyanis tanulóévei alatt számos olyan hatás érte, amelyek befolyásolták későbbi tudományos, így a középkorra vonatkozó munkásságát: jártasságot szerzett az oklevéltanban, a paleográfiában, a források feltárásában. Írásom második részében pedig néhány jelentősebb területet mutatok be. A válogatás teljesen önkényes, inkább az új kutatási eredményekre koncentráltam. Örvendetes, hogy ezek száma a Rómer-emlékévnek köszönhetően erőteljesen megnövekedett.

A történetírói pályán a bencések indították el, akik felkarolták a tehetséges fiatalembert.³ Rómer 1830. október 16-án lépett be a szerzetesek közé, ekkor felvette a Flóris (Florián) nevet. A kolostor a reformkor idején az egyik legizgalmasabb szellemi központként állandó összeköttetésben volt Széphalommal, és a Magyar Tudományos Akadémiával. Szent Márton hegyén alakult ki „érzelmi és tudományos kötődése” a magyar történelem iránt.⁴ Novíciusként Győrbe került, ahol négy féléven

keresztül főként filozófiai tanulmányokat folytatott, illetve a *Historia pragmatica Regni Hungariae* elnevezésű tantárgy keretein belül a magyar múlttal foglalkoztak.⁵ Rómert az 1833-as tanévben Bakonybélben találjuk, ahol Guzmics Izidor felügyelte a diákok előmenetelét.⁶ Guzmicsot, aki korábban Pannonhalmán teológiát tanított, egy évvel korábban nevezték ki a monostor apátjává. A felvilágosult gondolkodású szerzetes komoly érdeklődést mutatott a pedagógia elméleti és gyakorlati kérdései iránt, jó eredményeket ért el tanítványai erkölcsi és tudományos fejlődésében.⁷ Feljegyzése szerint diplomatikából — amit Beély Fidél oktatott⁸ — Rómer „különös hajlandóságot és ügyességet mutatott”.⁹ Az órák alatt minden bizonnyal nagy hatást gyakoroltak rá a régi dokumentumok. „De fölébredtem a régi kéziratok kutatása iránti szenvedélyre is, mely a bakonybéli diplomatikus tanfolyam alatt bennem gerjedett” — emlékezett vissza egy későbbi írásában.¹⁰ Az adatok szerint a jelölt kamatoztatni tudta kalligrafikus tehetségét is: „Ezen szép szorgalmú műeszü fiatal ember ír le a tihanyi 1530-2-diki kéziratot tökéletes facsimilében a Magy. Tud. Társaság kívánatára.”¹¹ A kézirat nem volt más, mint a Tihanyi Kódex, amely az óbudai klarisszák számára készült, és ismeretlen körülmények között került Pozsonyból a Balaton menti apátság könyvtárába. A mű felfedezése Guzmics Izidorhoz köthető, először ő ismertette a Tudós Társaság 1833. évi nagygyűlésén.¹²

Bakonybél után visszatért Pannonhalmára, ahol a teológiai stúdiumokat végezte el. A tehetséges novíciust bevonták az új könyvtár építéséhez¹³ kapcsolódó rendezési munkálatokba. Itt Czinár Mór vette szárnyai alá, „hogy mint segédét beavatta a paleographiába és történelmi tanulmányokba”.¹⁴ A kutatás és „búvárkodás” sajátos érzése teljesen magával ragadta, olyannyira, hogy egy későbbi visszaemlékezése szerint „Könyv- vagy levéltárnokság volt minden vágyam tetőpontja, — azon hivatalok, melyekre oly kevesen vágyódnak!”¹⁵ Rómer régi kéziratokat és ősnymtatványokat válogatott, azon „reménytől vezérelve, hogy ott történelmi kútfőket és nyelvemlékeket fedezhet fel”.¹⁶ Hasonló érdeklődéssel fordult a levéltári anyag felé,¹⁷ amiről jegyzetei is tanúskodnak.¹⁸ Egy füzet 21 oklevél átírását tartalmazza, néhányánál meg is jegyezte, hogy látta az eredeti forrást.¹⁹ Az eredeti iratokkal való közvetlen kapcsolat a forráskiadásban módszertani változáshoz vezetett, Rómer jórészt a családi levéltárakban őrzött okleveleket tanulmányozta, nem pedig a XVII–XVIII. századi másolatokat.²⁰ Ugyanakkor Szent Márton hegyén sem hagyott fel a művészi szintű másolással, Míkó Árpád szerint ekkor készíthette el a pannonhalmi alapítólevél paleográfai azonos metszetét, amely a *Tudományos Gyűjtemény* 1836. évfolyamának első füzetében jelent meg Horvát István szakavatott elemzésében.²¹ De később sem szakadt el az oklevelektől, a Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső szerkesztésében megjelenő, az első szakszerű oklevéltárnak tekintett *Hazai okmánytár* első kötetében négy iratot tett közzé.²²

A kútfőkben rejlő adatokat sokféleképpen tudta hasznosítani, a gyűjtések inkább a kezdeti próbálkozás szintjét ütötték meg, mindegyükről elmondható, hogy hiányosak. Ide tartozik egy archontológia, amely jórészt középkori egyházi és világi

méltóságokat sorolt fel személyekre lebontva.²³ Továbbá Rómert foglalkoztatta a középkori magyar uralkodók itineráriumának az összeállítása, ami kétség kívül izgalmas vállalkozásnak tűnt. Az itinerárium kutatási módszere arra irányul, hogy egy-egy személy hivatali, avagy magánélete során felkeresett földrajzi helyek lehető legteljesebb adattárát lehessen létrehozni.²⁴ Egy-egy útvonal ismertetése a régi időkre vezethető vissza, de tudományos célú feldolgozásuk a XIX. századig váratlak magukra, az első ilyen típusú munkák Angliában és a német területeken jelentek meg.²⁵ Rómer 1837-es jegyzékébe egyrészt nem vette fel az összes középkori uralkodót, másrészt a hozzájuk kapcsolódó adatok is hiányosak.²⁶ Más kérdés, hogy az első nyomtatott és tudományos igényű itinerárium éppen Rómer közeli barátja, Ráth Károly tollából, Győrött jelent meg 1861-ben.²⁷ A 7500–8000 adatot tartalmazó kötet felvette a versenyt a korabeli angol és német történészek hasonló jellegű munkáival.²⁸

Rómer módszertanának lényeges eleme a személyes tapasztalat. Országjárásai során felkereste, megfigyelte, leírta, lemérte és lerajzolta a különböző építészeti emlékeket, templom- és kolostorromokat, épületmaradványokat, felfigyelt a megmaradt építészeti tagozatokra, szobrokra, falfestményekre. Elég, ha végigtekintünk a jegyzőkönyvekhez készült mutatón, rengeteg középkori vonatkozású objektumra bukkanhatunk.²⁹ Figyelmét szinte semmi sem kerülhette el, a győri székesegyház esetében a karzatra vezető csigalépcső fokainak a számát is feljegyezte.³⁰ A rajzok általában inkább vázlatnak tekinthetők, mint például az albertfalvai falmaradványoké, de az esetek jelentős részében Rómer megcsillogtatta kezügyességét.³¹ (1. kép) Az ivánci Szent Miklós tiszteletére szentelt templomról készült rajz³² azért jelentős, mert az egyházat 1910-ben elbontották. A képen kis félköríves szentély látható, rossz állapotú támpillérrel megerősített hajóval, a nyugati oldalon pedig a hajó vonalával egyező, erőteljes támpillérrel, a fából ácsolt huszártornyot minden bizonnyal később emelték.³³ (2. kép)

A Rómerrel foglalkozó szakirodalom mindig kiemelte, hogy a tudós számos, azóta már elenyészett műemléket örökített meg. Ehhez kívánok most egy újabb adalékkal szolgálni. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött hagyatékában egy-egy rajz található két Árpád-kori korpuszról, amelyeket Sárközy József kömlődi „múzeumában” látott.³⁴ A politikában aktív szerepet vállaló Sárközyvel nevelőtanára, Solymosy Dániel szerette meg a régiségeket és a természetet,³⁵ gyűjteményéről Fényes Elek is megemlékezett.³⁶ 1861-től a pápai református főiskola gondnoka lett, két évvel később pedig régiség-, valamint természettudományos gyűjteményét az intézménynek adományozta.³⁷ Rómer még az ajándékozás előtt, Kömlődön látta a tárgyakat, az egyikhez egy rövid leírást is mellékel. A Pápára került gyűjteményről Borsos István készített katalógust, amelyben röviden leírta a tárgyakat, azonban rajzuk nem található a publikációban.³⁸ A jelenleg lappangó³⁹ korpuszokat — stílusjegyeik alapján — minden bizonnyal a limoges-i típusú kereszttek közé lehet(ne) sorolni.⁴⁰ (3. kép)

1. kép
Rómer Flóris vázlata az albertfalvai középkori, korábban templomnak vélt castrumról
(Országos Széchényi Könyvtár)

2. kép
Rómer Flóris rajza egy Árpád-kori korpusról,
amely egykor Sárközy József kömlódi gyűjteményében volt
(Országos Széchényi Könyvtár)

3. kép
Rómer Flóris rajza az ivánci Árpád-kori templomról
(Országos Széchényi Könyvtár)

Az sem elhanyagolható szempont, hogy Rómer első tudományos publikációi középkori témákat érintettek. Lokalizálta a Ravazdon található egykori Szent Villebald egyházat, és utalt arra, hogy a már romos épület köveit — köztük egy római sírkövet — az új pannonhalmi könyvtár építéséhez használták fel, illetve közölte a Béla-kút latin feliratát.⁴¹ Jó érzékkel vizsgálta felül azt a korábban megfogalmazott véleményt, mely szerint a pannonhalmi apátságban található egyik sírkő a lengyel Piast-házból származó Fehér Ulászló⁴² hercegéé lett volna. A sírfelirat feloldása, a történeti adatok és a címeres analógiák összeszedése után helyesen állapította meg, hogy a kőemlék Czudar László apát (1362–1372) számára készült.⁴³ Módszertana egyértelmű: mindig az eredeti forrást kell megvizsgálni, mert elődei ezt több esetben elmulasztották. „Igy írja ki egyik író a’ másik’ véleményét; mert ez könnyebb, mint a’ saját tapasztalás és gondolkodás, kevesebb fáradságba kerül az egyszer elmondottat ismételni, mint vizsgálat alá venni.” — fogalmazta meg találóan.⁴⁴ De ide lehet sorolni egy oklevélközlését is, a győri káptalan 1224-es diplomáját saját másolatgyűjteményéből tette közzé.⁴⁵ Az oklevél eredetije a Pannonhalmi Főapátsági Levéltárban található,⁴⁶ a pontos lelőhelyet azonban Rómer nem közölte. Ugyanakkor

maga a diploma nem volt ismeretlen a kutatás számára, mivel Fejér György *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* című művében már kiadta, igaz, ő a Hevenesi-féle oklevélgyűjteményben található másolatot használta.⁴⁷

Rómer fontos megállapításokat tett a magyar ötvösség területén is, bár tudományos munkásságának ez kétség kívül egy viszonylag kis szeletét tette ki. A kérdéssel a közelmúltban foglalkozó Kiss Erika tanulmánya szerint a tudós legfontosabb újdonságát az jelentette, hogy analitikus, rendszerező módon tekintett a tárgyra, terminológiai meghatározásai pontosak, az egyes darabokat könnyedén be lehet azonosítani.⁴⁸ Ezt a fajta készségét számos területen kamatoztatni tudta, komoly elismerést jelentett, hogy 1867-ben őt bízták meg a világkiállításra kiküldött tárgyak válogatásával és felügyeletével.⁴⁹ Továbbá elkészítette a kiállított műtárgyak francia nyelvű katalógusát, szerkezete az akkori szempontok szerint modernnek tekinthető.⁵⁰ Szemléletesen írta le a mű azt a Párizsban készített házi oltárt, amelyet 1864-ben Batthyány Artúr rakolcsányi kastélyában Henszlmann Imre társaságában még személyesen tudott megtekinteni.⁵¹ Részletes elemzésében analógiák sorát kereste, hogy meghatározza a mű keletkezési idejét, amit végül Árpád-házi Szent Margit személyéhez kötött. Tévedését egykori tanítványa és nemzeti múzeumi munkatársa, Czobor Béla javította ki.⁵² További példaként érdemes megemlíteni a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe tartozó egyik réztálat. A tárgyat korábban bronzkorinak vélték, és ezzel a meghatározással szállították ki az 1867-es párizsi világkiállításra kiállítandó darabok közé. Itt Augustus Wollanston Franks, a British Museum munkatársa figyelmeztette magyar kollégáját, hogy „ezen tál alkalmasint a középkori tárgyak közé tartozik. Kezdtük a hármass rozsdá réteget lepattogatni. Az első réteg sömörféle bibircsókából állt, színe fehéres zöld, sötétebb foltokkal; ezt könnyű volt eltávolítani, ez alatt egy májbarna kéreg, legalul pedig a valódi szirony következett, melyet sérteni kár lett volna. Több órai, békétűró munka után előjöttek egyes vonalok, egyes betűk, melyek jellege a XIII. századot elárulá; és most a lenézett réztáלבól nagyra becsült nézőtárgy lett.”⁵³

A középkoron belül melyik periódus állhatott Rómer szívéhez közel? A kérdés akár költői is lehetne. Azt azonban ki lehet mutatni, hogy a reneszánszot egyáltalán nem szerette. Hampel József szerint „A középkori építészet az ő szemében az egyházi művészet betetőzése volt, oly ideálnak tekintette, melyen az utóbbi korok rontottak, azért a renaissancet és az utána következő barokk és rococo izléseket lelke egész erejével útálta.”⁵⁴ Mikó Árpád pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy Rómer mintha vonakodott volna leírni a reneszánsz szót, „pogány, remek elemnek” nevezte.⁵⁵ Igaz, a kortársak közül nem ő volt az egyetlen, aki így vélekedett.⁵⁶

Még ha magát a reneszánsz világát Rómer nem is kedvelte, szerepe máig megkerülhetetlen a Corvina-kutatásban. Mivel a közelmúltban Mikó Árpád és Zsupán Edina tollából kiváló tanulmányok jelentek meg, ezért csak néhány dologra hívnám fel a figyelmet. Minden bizonnyal a személye iránti elismerés egyik jele volt, hogy a Párizsban élő Simonyi Ernő neki adta a Corvinákról szóló jegyzeteit, amelyek az

által felkutatott kódexet leírását is tartalmazták. (Rómer javára írandó, hogy publikációiban tisztességesen hivatkozott elődje munkájára.) Tökéletesen tudta alkalmazni heraldikai, paleográfiai, kodikológiai ismereteit, módszeréhez hozzátartozott, hogy a kötéseket is alaposan tanulmányozta.⁵⁷ Jegyzetei szakszerűek és precízek, a fő célt a hiteles corvinák identifikációja jelentette, de kitért a fizikai tulajdonságokra, és a könyvfestészeti sajátosságokra is.⁵⁸ Akár a régészeti leleteknél, ezen a területen is fontosnak tartotta, hogy minél szélesebb rétegeket vonjon be a kódexek utáni nyomozásba, igyekezett felhívni az érdeklődő nagyközönség figyelmét az esetleg még lappangó darabokra.⁵⁹ Neki köszönhető, hogy a corvina-kodikológia európai színvonalúvá vált.⁶⁰

Foglalkozott pecsétani kérdésekkel is, bár hiányolta, hogy ez a tudományág a heraldikához hasonlóan eléggé „parlagon hever”.⁶¹ Annak ellenére, hogy ezen a területen intenzív munkásságot nem fejtett ki, néhány fontos problémát papírra vetett. A Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának őreként különös figyelmet fordított III. Béla aranybullájára, a Németországban talált ötvösművet egy bécsi műkereskedő ajánlotta fel a Múzeumnak. Ennek „megbírálása nem csekély elővigyázatot igényelt, de végre még is valódinak gyaníttatván inkább megvétetett, mintsem hogy nagy kárral elszalasztassék”.⁶² Rómer beszámolójából világosan kiderül, hogy komoly kutatásokat végzett, a kérdéses darabot összevetette a Pray György pecsétani művében szereplő rajzzal,⁶³ és sajnálta, hogy nem tudta megvizsgálni azt az oklevelet, amelyen a pecsét függött. Érzékletesen írta le Drugeth János 1332-es pecsétjét, véleménye szerint „a művész képzelete előtt egy azon korban nagyon is gyakori lovagpecsét ideálja lebegett...”⁶⁴ Őt is gondolkodóba ejtette az a kérdés, hogy milyen kapcsolat lehetett Nápoly és a Magyarországra érkező Anjou-sarj, illetve kísérete között.⁶⁵ (4. kép)

Ha egy kérdésben bizonytalan volt, igénybe vette mások segítségét. Ez történt például a liptói Bogomér fiainak pecsétje esetében. Szentiványi Márton Majláth Béla,⁶⁶ az egyik Liptó megyei politikus javaslatára a birtokában lévő pecsétet elküldte Rómernek, aki szakvéleményt kért Szalay Ágostontól, Nagy Imrétől, illetve a G. – y. monogrammal jelölt személytől (ez utóbbi minden bizonnyal Gyárfás István lehetett⁶⁷). Rómer az *Archaeologiai Értesítő* hasábjain leköszölte G. – y. álláspontját, mely szerint a tárgy egyértelműen hamisítvány, sőt eléggé gúnyos hangvétellel szinte le is írta a reprodukció folyamatát.⁶⁸ Ezt az értelmezést azonban a tulajdonos nem fogadta el, röviden felvázolta a megszerzés körülményeit.⁶⁹ Sőt abbéli örömeinek adott hangot, hogy a tárgyat nem adományozta a Múzeumnak, mert ebben az esetben feltűntették volna, hogy „Sz[entiványi] M[ártontól] egy régi pecsét, amely azonban hamis”. Rómer a kifakadás nem győzte meg: „Mindenkinek kötelesek vagyunk véleményét tiszteletben tartani; azért senkinek kedvét sem akarom rontani, ha szíve valamihez ragaszkodik; de viszont azt is kérem, hogy tőlem se kívántassék azon áldozat, miszerint a világosan hamisat igazinak elismerjem!”⁷⁰ A megoldást végül Nagy Iván, a neves heraldikus szolgáltatta, akit szintén foglal-

koztatott a kérdés. Egyik útja során ugyanis meglátogatta a szintén Bogomér ispántól származó Szmrecsányi család egyik tagját. „A lipói Szmrecsányi családnak Nógrád megyében Tereskén lakó egyik tisztelt tagja Szmrecsányi Emil úr többször szíves volt vélem közleni tudományos használatra családjára vonatkozó régi okleveleket. Legutóbb 1876. évi augusztus 9-én egy baráti látogatásom alkalmával is megörvendeztetett három ily oklevéllel, melyeket a rokon nádasi Baan családtól hozott, és melyek között egy Árpádkori oklevél függő pecsége azonnal megragadta figyelmemet, mert benne tökéletes hasonmására találtam az Archaeologiai Értesítőben Rómer által kiadott kérdéses pecsétnyomó ábrájának.”⁷¹ A valószínűleg egy erdőirtó telepest ábrázoló pecsét egy 1290-ben kiadott oklevélen függött,⁷² a dokumentumból pedig egyértelműen kiderül, hogy Bogomer ispánnak hat fia volt. Nagy Iván az eredményről a Magyar Történelmi Társulat 1876. október 5-i ülésén számolt be, illetve megosztotta tudós társaival — köztük Rómer Flóriszal — is, akik nem emeltek kifogást a bizonyítással kapcsolatban.⁷³

Rómer úttörő munkát végzett a középkori magyar falképek tudományos feldolgoása területén, ennek részleteit Jékely Zsombor alapos tanulmányban mutatta be. A tudós pap egyrészt személyesen járt a helyszíneken, másrészt másolatokat is felhasznált. Ez utóbbiak színvonala változó, sok esetben csak általános felvilágosítást nyújtanak, ugyanakkor jelentőségük azért páratlan, mert elpusztult emlékeket őriztek meg. Az 1874-ben megjelent *Régi falképek Magyarországon* című munka alapmű lett, a középkori falképekkel kapcsolatos publikációk szinte mindegyike hivatkozik rá.⁷⁴ Rómer fő célja az anyag közzététele volt, a topográfiai jellegű korpusz szabatos leírásokat és illusztrációkat tartalmazott.⁷⁵ Tudománytörténeti érdekesség, hogy a bencés tudós a kötet miatt különbözött össze Henszlmann Imrével, aki meglehetősen vitriolos utószóval látta el a művet.⁷⁶

4. kép

Drugeth János nádor (1328–1333) kentaurt ábrázoló pecsétje.

Körirata: S.IOHANNIS-DRVGETI.PALATINI.
HVNGARIAE.IVDICIS.COMANOR(um)
(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára)

Rómer 1861-ben került Pestre, ahol a Magyar Tudományos Akadémia kézirat- és éremtárának őre lett,⁷⁷ majd 1869. július 1-jétől a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának őreként folytatott meghatározó tudományos tevékenységet.⁷⁸ A főváros ekkoriban hatalmas fejlődésnek indult, ezzel hozható összefüggésbe, hogy 1873-ban megjelentette *A régi Pest* című munkáját, amelyben széles körű levéltári forrásokra támaszkodva⁷⁹ értékes adalékokat közölt a település római és középkori előzményeiről. „Pest bámulatos terjedése és örvendetes csinosodása következtében a régiebb határok, építmények, emlékek; mennél inkább mennek feledésbe a város sajátos régiségei.”⁸⁰ Fraknoi Vilmos dicsérő szavai szerint „A város régiebb történetének és középkori épületei csekély maradványainak vázlatos ismertetése után, tulajdonképpen feladatául azt tűzi ki, hogy a törökök kiűzetését követő időszakot, a város újjászületésének viszonyait, a XVII. század végétől a XVIII. század közepéig, állítsa szemünk elé.”⁸¹ Egy kisebb tanulmány erejéig fontos kérdéseket boncolgatott a török kor előtti Buda topográfiájával kapcsolatban.⁸² A korábbi álláspontoktól eltérően helyesen vetette fel, hogy a ferences kolostor a Szent János kapu közelében lehetett, illetve a Helyőrségi templomot a Mária Magdolna plébániatemplommal azonosította.⁸³ A lokalizálásokat elősegítette, hogy tisztázta a Szent György utca eredeti helyét.⁸⁴

Rómer életének utolsó állomása Nagyváradi volt. 1877-ben ugyanis elnyerte az egyházmegye egyik kanonoki stallumát, s megvált a fővárosban viselt tisztségeitől.⁸⁵ A XVIII. század középső harmadában Patachich Ádám nagyváradi püspök azzal kívánta emelni udvarának fényét, hogy a tudományos és irodalmi élet terén kitűnő egyházi személyeket hívott meg tisztes megélhetést biztosító, ám kevés hivatali kötelezettséggel járó kanonoki stallumokra. Rómer így olyan nagy formátumú tudósok nyomdokaiba léphetett, mint Schönvisner István, Pray György, Katona István vagy Fejér György.⁸⁶ Az egyházmegye területe számos kutatási lehetőséget rejtett magában. Így például régi terve volt, hogy terepbejárással kataszterizálja Bihar megye még meglévő régészeti és műemlékeit.⁸⁷ Maga a jegyzék nem maradt fent, de *Bihar megye régészeti és néprajzi szempontból* című műve fontos információkat tartalmaz.⁸⁸ Az utakra elkísérte Storno Ferenc is, aki számos illusztrációt készített több, azóta már megsemmisült templomról, freskóról, kazettás famennyezetről, klenódiumról.⁸⁹

Rómer nevéhez fűződik a váradi vár első tudományos igényű feltárása. Annak ellenére, hogy Ferenc József még 1857. május 16-án megszüntette annak erőd jellegét, az ásátásokra csak az 1880-as évek elején kerülhetett sor. Trefort Ágoston 1882. február 19-én bízta meg a tudóst a régészeti munkák irányításával.⁹⁰ Az anyagi problémák miatt végül 1883. szeptember 16-án kezdődhetett meg a munka. A fő célt az egykori, I. (Szent) László alapította székesegyház maradványainak a meghatározása jelentette, ugyanakkor a teljes feltárássra nem volt lehetőség.⁹¹ Az ásátás a közvélemény érdeklődésére is számot tarthatott, mert a székesegyház sokáig elvesztettnek hitték.⁹² A leletek közül mindenképpen meg kell említeni Andrea Scolari és Thurzó Zsigmond püspökök sírköveit, de Rómer figyelme szinte mindenre,

így például a cseréppíákra is kiterjedt.⁹³ A munkák befejezése után, 1883. november 25-én Rómer egy végjelentést készített, amit végül nem tettek közzé. Ő maga az *Archaeologiai Értesítő*ben foglalta össze az eredményeket, de a tanulmány második része már nem jelent meg.⁹⁴ Amíg az ásatás a különböző közgyűjteményekben őrzött dokumentumokból valamennyire rekonstruálható, addig a leletek legnagyobb részét már nem lehet azonosítani.⁹⁵ Így Rómer itt kifejtett munkássága torzó maradt.

A sort még hosszan lehetne folytatni. Elég, ha átolvassuk a tanítvány, Hampel József visszaemlékezését, néhány esetben akár interdiszciplináris kutatásokkal is találkozunk.⁹⁶ De lehetne szólni a középkori harangokért⁹⁷ tett erőfeszítéseiről, és külön tanulmányt lehetne szentelni annak is, hogy milyen módon adta át hatalmas tudását az új generációnak, mert „mindig azok voltak legkedvesebb leczkéink, melyeket szívesen elbeszélgető tanárunk társaságában, az ó-budai síkságon vagy egyébütt, római vagy középkori romok közös szemlélgetésében töltöttünk.”⁹⁸

JEGYZETEK

¹ László 1958, 46–47.

² Rómer Flóris bibliográfiája elérhető: http://romer2015.hu/?page_id=38 (a letöltés ideje: 2017. január 31.)

³ R. Várkonyi 1996, 291.

⁴ R. Várkonyi 1996, 292.

⁵ Bánhegyi 1991, 92.

⁶ Sörös 1903, 327.

⁷ Fehér 1997, 236.

⁸ Fehér 1997, 237.

⁹ Sörös 1903, 336.

¹⁰ Rómer 1877a, 12.; Mikó 2015, 167.

¹¹ Sörös 1903, 336.; „Készíté ezt szerzetemnek szépreményű növendéke: Rómer Flórián... Tevé pedig e nem csekély gondú és fáradságú munkát minden jutalom vagy díj kívánata nélkül; azt tartván legszébb jutalmának, hogy a Nemzeti Tudós Társaságnak s ez által édes hazájának méltó lehetett szolgálni.” Guzmics Izidor levelét idézi Fraknói 1891, 181–182.

¹² Kovács 2009, 302.; Mikó 2015, 169.

¹³ A Könyvtár átalakítási munkálatai 1833 márciusában kezdődtek. (Sisa 1996, 154.)

¹⁴ Ipolyi 1876, 32.; Mikó 2015, 172.; OSZKK Oct. Hung. 501. IX. 109. szám alatt található egyik bejegyzés is erre a bensőséges kapcsolatra utal. „Hála adóját rovom le. nem szeréntelenség, sem hizelgés. A benedictinusok fő kincsei voltak a könyvtárak, a nélkül kolostoraik olyanok lettek volna mint a templom oltár nélkül. [...] Könyvtár, oklevéltár, Codex diplomaticus, olyan vagy mint azon növény melynek még a gyökere is hasznos, mert nem alapítja meg a dicsőségedet mit tettél, de az mi munkaid után viragzani fog. [...]” A lap hátoldalán: „Maurus 50 éves miséjén.”

¹⁵ Rómer 1862, 227.

¹⁶ Fraknói 1891, 182.

¹⁷ Börzsönyi 1911, 5.

¹⁸ OSZKK Quart. Lat. 2311.

¹⁹ Néhány oklevélnél a pontos lelőhelyet is megörökítette: például az egyik diploma az apátság levéltá-

- rában, míg a másik Szeder Fábián rendtársánál, az apátság levéltárosánál volt.
- ²⁰ Mikó 2015, 172–173.
- ²¹ Horvát 1836; Mikó 2015, 171. szerint „Nem tudjuk, ki volt, aki az alapítólevelet lemásolta facsimileként a rézmetsző számára (az oklevelet a monostorból nem vitték ki), de könnyen lehet, hogy erre az akcióra vonatkozik Rómer visszaemlékezése. (Ekkor másoltam Szent István okmányát Horvát István számára...) A róla ekkor alkotható képbe — 1834-ben mindössze — mindenestre beleillenék.” Rómer életrajzírója, Börzsönyi Arnold is kész tényként említi a másolást. (Börzsönyi 1911, 5.) Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy Rómer 1837. február 19-én Horvát Istvánnak írt bemutatkozó levelében nem hivatkozik erre a tevékenységre. Rómer levelét közli Kőhegyi 1970, 252–253.
- ²² Mikó 2015, 173.
- ²³ OSZK Kézirattár Quart. Lat. 231. Az adatgyűjtés a következő négy részből áll. A: Magyar Ország Püspökei; B: Magyar Ország zaslótsai; C: Magyarország Főispánnyai; D: Magyar Ország valóságos és czimzetes Prépostjai, Apátjai, néhány Püspökséggel együtt. Ez az adatsor azonban egyáltalán nem felel meg az archontológiával kapcsolatos követelményeknek. Ezek olyan listák, amelyek időrendben tartalmazták egy adott tiszttség (hivatal, méltóság) összes viselőjét, tisztégszűrésük dátumhatáraival együtt. (Engel 1998, 27.)
- ²⁴ Horváth 2011, 11.
- ²⁵ Horváth 2011, 11–13.
- ²⁶ OSZKK Quart. Lat. 56r-78v Itinerarium Regum Hungariae, a fóliók több helyen üresek. Időrendben haladva a következő uralkodókról jegyzett fel adatokat: I. (Szent) István, II. Béla, III. István, IV. István, III. Béla, Imre, IV. Béla, IV. (Kun) László, I. Károly, Piast Erzsébet (I. Károly hitvese), I. (Nagy) Lajos, Anjou Mária, Zsigmond, Albert, Luxemburgi Erzsébet, I. Ulászló, Hunyadi János, Hunyadi Mátvás, II. Ulászló, II. Lajos, Habsburg Mária
- ²⁷ Ráth 1861. „[...] minden megközelíthető forrásból királyaink utazásihoz az adatokat gyűjté, itthon és a külföldi tudósokkal sűrű levelezésben állván, oly készletet halmozott fel, milyennel e tekintetben nálunk eddig talán senki sem rendelkezhetett.” (Rómer 1869, 15.)
- ²⁸ „A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei. Győr 1861, 3 5 l., 15 lapnyi előszóval ellátott első önálló munkáján Ráth Károly 15 évig szünetlenül dolgozott és mennyire a jegyzetekben felsorolt 146 különféle, sokszor több kötetű munkából, 27 okmánygyűjteményből és mintegy 30 levéltárból, barátival folytonosan fentartott levelezésből meríthetett, többet gyűjtött össze 8000 adatnál, melyekhez a 2-dik, már megkezdett kiadáshoz még sokkal bővebb készlet maradt fen halála után.” (Rómer 1869, 15–16.; Horváth 2011, 16.) Az 1866-ban megjelent a második kiadás *A magyar királyok és erdélyi fejedelmek hadjáratai, utazási és tartózkodási helyei* címmel.
- ²⁹ Sódor 1980. A jegyzék online is elérhető: http://romer2015.hu/?page_id=385. Külön érdemes kiemelni, hogy az egyes tételekről el lehet érni a vonatkozó naplót, így jelentős mértékben megkönnyítették a keresést. A honlap szerkesztőinek munkáját itt szeretném megköszönni.
- ³⁰ László 2015, 194.
- ³¹ OSZKK Fol. Hung. 1110. V. 147. Rómer lényegre törő megjegyzésével „Castrum ez? Tegnap Albertfalván találtam. Ez goth templomnak alaprajza.” (D. Matuz 1992, 22.) A rom lokalizálását Terei György végezte el, véleménye szerint egy, a XIII. században épült ún. kisvárról lehet szó. (Terei 2002) Az adatért itt szeretném megköszönni Feld István segítségét.
- ³² OSZKK Fol. Hung. 1110. V. 62.
- ³³ Rómer rajzán az épület inkább kápolnának tűnik, míg egy 1903-ban készült fénykép alapján nagyobb kiterjedésű lehetett. (Benczik 2000, 35.) A templom már 1831-ben rossz állapotban volt. (Takó 2015, 39.)
- ³⁴ OSZKK Fol. Hung. 1110. V. 50–51.
- ³⁵ Szigeti – Hermann 2002, 741. A gyűjteményére lásd Prohászka 2002.
- ³⁶ „...különös figyelmet érdemel Sárközy József urnák régi pénz és régiség gyűjteménye, mely mintegy 6000 darab legritkább s jelesebb régi pénzt, különféle gyűrű, pecsét és régi fegyver, urna sat. jeleségeket foglal magában” (Fényes 1848, 50.; Prohászka 2003, 66.)
- ³⁷ Prohászka 2002, 107–108.
- ³⁸ Borsos 1899, 51. „F. 264. Bronz feszület az Árpádok korából, aranyozás nyomaival, 16 cm. magas, szé-

lessége pedig Krisztus kiterjesztett karjainál 12 cm. Hogy csakugyan Árpád-kori feszület, határozottan látható készítés módjából. Jó vastag bronzlemezből készült s mivel a lemez hátulról homorú s előre van domborítva, tehát trébelt munka. Krisztus fején háromágú, u. n. falkorona van; arca fájdalmas kifejezésű s meglehetősen idomtalan. Két szemgolyója lyukat képez, valamint két lábfején is lyuk van, bizonyára azért, hogy fel lehessen szegezni valami nagyobb tárgyra. Az alak felső teste mezítelen s rajta a bordák elég mély bevágásokkal vannak jelezve. Csípőitől kezdve térdig lágyéktakaró fedi. Lábfejei szármolyon, scabellumon nyugszanak s a lábfej körvonalai szintén mélyített korvonalakkal vannak jelezve. [...] F. 265. Bronz feszület. Az előbbihez hasonló munka, csakhogy kisebb, 9,5 cm magas. Ez is aranyozva volt.”

³⁹ Itt szeretném megköszönni Köntös László igazgató (Pápai Református Gyűjtemény) segítségét.

⁴⁰ Lovag 1999, 50. (93. sz.: Boconád), 51. (96. sz. ismeretlen lelőhely). (Kiss 2007, 66.)

⁴¹ Rómer 1840; Sólymos 2000, 8–10., 20.

⁴² Sroka 1991.

⁴³ Lővei 1996, 313.

⁴⁴ Rómer 1841a.

⁴⁵ Rómer 1841b.

⁴⁶ Online elérhető fényképe: <http://monasterium.net/mom/HU-PBFL/Elen/1224/charter> (A letöltés ideje: 2017. május 15.).

⁴⁷ CD III. 1. 464-465.; Az oklevél abból a szempontból lényeges, hogy fontos információt tartalmaz Imre király 1202-es hadjáratával kapcsolatban. A katonai akciót a magyar uralkodó a Guban/tus névvel illetett ellenséggel szemben indította, a kifejezés valószínűleg Kaloján bolgár cár (1197–1207) egyik hadvezérére vonatkozott. Font 1985.; Bárány 2012, 134. Ugyanakkor Rómer rosszul oldotta fel az összecsapás helyszínét, mert nála — Fejérhez hasonlóan — „in Hungaria” szerepel az „in Graecia” helyett. Ez utóbbira lásd Urkundenbuch I. 98–99. (Nr. 136.).

⁴⁸ Kiss 2015, 155.

⁴⁹ Főrendiházi irományok I., 113–114. (1867. február 19.)

⁵⁰ Rómer 1867; Kiss 2015, 145–148. A jegyzékben közölte a tárgyak megnevezését, anyagát, leírásukat és a provenienciájukat, időnként pedig a méretüket is, sőt az ötvösműveknél a hitelesítő, illetve a mesterjegyeket ábrázolásáról sem feledkezett meg.

⁵¹ Rómer 1868a: különösen 22–30.; Kiss 2015, 143.

⁵² Czobor 1901. Czobor ugyanakkor megvédte mesterét, mert Rómernek a helyszínen nem volt lehetősége tüzetesen szemügyre venni a tárgyat, hanem elavult leírásokat alapján készítette el szakvéleményét. Vele ellentétben Czobor az 1900-ban rendezett párizsi világkiállításon behatóan tanulmányozta az időközben a Rotschildokhoz került műtárgyat, ekkor vette észre a perdöntőnek számító áttetsző ezüstzománc-technikát, amelynek alkalmazása a XIII. század kilencvenes éveinél előbb nem mutatható ki. Véleménye szerint az oltár a XIV. század közepén készült, és minden bizonnyal I. Károly magyar király özvegyének, Piast Erzsébetnek a tulajdona volt.

⁵³ Rómer 1868b: 22. vö.: Lovag 1999: 79. (Nr. 193.)

⁵⁴ Hampel 1891, 24.

⁵⁵ Mikó 2015, 184–186.

⁵⁶ Mikó 2008, 116–120.

⁵⁷ Mikó 2015, 189.

⁵⁸ Zsupán 2015, 203–204.

⁵⁹ Zsupán 2015, 217.

⁶⁰ Zsupán 2015, 221.

⁶¹ Rómer 1875, 54. Ennek fényében Rómer minden bizonnyal elégedetten szemlélte a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társulat 1883-as megalapítását.

⁶² Rómer 1872, 83. Korábban több munkájában felhívta a figyelmet a hamisítványokra: Rómer 1870, 265.; Rómer 1870, 232.

⁶³ Pray 1805, VI. 5. ábra.; Takács 2012, 100–101.

- ⁶⁴ Rómer 1875, 57–58.; A vitéz egy „képzelményes állat”-on ül, amely „a rajzolás alatt patásnak tűnt fel, és lábainak, valamint testének nyúlékony volta miatt őznek vagy szarvasnak tekinthető”. Valójában egy kentaurról van szó. (Marosi 1982, 347. (234. sz.) DL 74793)
- ⁶⁵ „Mínthogy a Drugetti-k Salernóból jöttek be I. Károly királyljal: nagyon érdekes lenne megtudni, vajjon az említett címert birták-e már ősi hazájukban? vagy új honukban kapták kegyes királyuktól?” A nápolyi befolyást a korábbi szakirodalom jelentősnek ítélte, ennek cáfolatára lásd Csukovits 2009.
- ⁶⁶ Majláth Béla (1831–1900) Liptó megye főjegyzője és alispánja volt, tudományos tevékenysége főként helytörténeti, történeti földrajzi, család – és nemességtörténeti kérdésekre irányult. 1873-ban elkészítette a megye földtani térképét, valószínűleg e munkálatok során vette számba a terület régészeti lelőhelyeit. (MTAT II. 827. A szócikket írta: Markó László)
- ⁶⁷ Gyárfás István (1822–1883) főként a jászkunok történetével foglalkozott, de pecsétani írásai is megjelentek. (MTAT I. (A szócikket írta: Markó László) 439–440.)
- ⁶⁸ G. – y. 1870.
- ⁶⁹ „1866-ik év derekán bizonyos visszahelyeztetési perben tanúk hallgattatván ki, az eljárt szolgabíró figyelmét egy gomb voná magára, melyet egyik tanúnak alkalmazott földművelő felső csuháján viselt, ezen gombot vagyis a kérdéses pecsétnyomót a szolgabíró megvevén, nekem ajándékozta. S kérdezvén a parasztot, bogy mikép jutott e gomb birtokába? — Következő választ nyerte: »Én kaptam e gombot egy pálfalvi juhászpajtásomtól, ki azt a szentiváni határban kopár mezőn találta, csuhámon viselem már 17 év óta.«” (Szentiványi 1870, 222.)
- ⁷⁰ Rómer többek között ezt a megjegyzést fűzte a pecsétnyomó tulajdonosának az észrevételére. (Szentiványi 1870, 222.)
- ⁷¹ Nagy 1878, 176.
- ⁷² Kring 1939, 223. A mai állapot alapján a pecsét alakja nehezen kivethető: DL 40198.
- ⁷³ Nagy 1878, 177.
- ⁷⁴ Jékely 2015, 133–134.
- ⁷⁵ Jékely 2015, 130.
- ⁷⁶ „Ellenben ha Rómernek volna igaza, az eddig megállapított chronológiát gyökeresen kellene megváltoztatni; mit csak is alapos és tüzetes munkában, nem pedig röviden, ex cathedra tenni lehet.” „Nin-csen tehát Rómer barátomnak sem oka, sem joga a tömjénfüstölőt fejemhez csapni.” (Rómer 1874, 161–163.; Jékely 2015, 138–142.) Ortvy Tivadar Hampel Józsefnek írt leveléből pedig arról értesülünk, hogy Henszlmann „most nem jár hozzánk [a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárába], ő és Rómer úr újból meghasonlottak, amennyiben t. i. Henszlmann éles glossát csatolt Rómer úr fal-festményeiehez. Én még nem olvastam azt, de amint a tanár úr mondja, nagyon éles és masszív. Én saj-nálom, hogy e két ember nem lehet meg békében egymás mellett, hiszen egyik a másiknak oly könnyen előnyére lehetne.” (OSZKK Levelestár, Ortvy Tivadar Hampel Józsefhez, 1874. november 18.)
- ⁷⁷ Valter 2015, 18.
- ⁷⁸ Debreczeni-Droppán 2015.
- ⁷⁹ Gyalmos 1975, 9.
- ⁸⁰ Rómer 1873, 3.
- ⁸¹ Fraknói 1891, 191.
- ⁸² Rómer 1877b.
- ⁸³ Végh 2006, 64–66.
- ⁸⁴ Végh 2006, 72.
- ⁸⁵ Az (önkéntes?) távozásának lehetséges okaira lásd Debreczeni-Droppán 2015, 71–75.
- ⁸⁶ Lakatos-Balla 2015, 27–28.
- ⁸⁷ „Amint a fővárosból távoztam szándékom az volt ezen, régészetiileg majdnem szűz megyének, főleg pedig az oly virágzó egyházi megyének minden zegzugát átkutatni, és ami még ittott mai napon fel-található vala, közzé tenni! Így igaz sokkal kevesebb jövendő mostan napfényre mivel csak egyes írá-nyokban és rövid utakban vizsgálhattam ezen oly terjedelmes — majd kis országnak is beillő — me-gyét (a hajdanta úgy nevezett Religionis Catholica virágzó kertjét), melynek már eddig is teljes ismeretétől majd személyi bajok, majd az utaknak járhatatlansága miatt, továbbra elűttem.” (Sz.

Máthé 1974, 288.)

⁸⁸ Sz. Máthé 1974, 284.; Lakatos-Balla 2015, 54–61.

⁸⁹ Nemes 1989, 247.

⁹⁰ Kerny 1989, 16.

⁹¹ A vízellátást biztosító kút a várudvar közepén, az egykori szentély területén helyezkedett el. A katonai parancsnokság pedig meg akarta óvni az objektumot károkozástól. (Kondorosy 2015, 206.)

⁹² A sajtó már az ásátások megkezdése előtt is több cikket szentelt a kérdésnek, néhol kiszínezve, eltúlozva az eredményeket. (Kerny, 1989, 16. Lakatos-Balla 2015, 62.)

⁹³ Kondorosy 2015, 207–212.

⁹⁴ „A márvány sírkőtöredékekről, a talált sok kisebb tárgyról, valamint az ásátás érdekes folytatásáról a II. közlés szóland.” (Rómer 1883, XXIV.)

⁹⁵ Lakatos-Balla 2015, 66.

⁹⁶ „Rómernek e középkori földrajzi kísérlete [t. i. Magyarország földirati és terményi állapotáról a középkorban. Pest, 1861.] mindazoknak, kik a história s a természetrajz mesgyéjén járnak, nagy hasznot tett az által, hogy a régi oklevelekben előforduló állat- és növények gazdag lajstromát csatolta értekezéséhez.” (Hampel 1891, 14.)

⁹⁷ Hampel 1891, 12.; Patay 1989, 20., 124.

⁹⁸ Hampel 1891, 23.

IRODALOM

- BÁNHEGYI Miksa
1991 Rómer meghatározó pályakezde. *Archaeológiai Értesítő* 118/1–2. Budapest, 92–94.
- BÁRÁNY Attila
2012 II. András balkáni külpolitikája. In: *II. András és Székesfehérvár*. Szerk.: Kerny Terézia – Smohay András. Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár, 2012. 129–173.
- BENCZIK Gyula
2000 *Ivanc*. Száz magyar falu könyvesháza Kht., Budapest.
- BORSOS István
1899 *A Pápai Ev. Ref. Főiskola Régiségtárának és Történet-Philológiai Múzeumának katalógusa*. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.
- BÖRZSÖNYI Arnold
1911 *Rómer Flóris Ferenc*. Győregyházm. könyvsajtója, Győr.
- CD
Codex diplomaticus ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Stud. et op. Georgius Fejér. Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, Budae, 1829–1844.
- CSUKOVITS Enikő
2009 Az Anjou-kori intézményi újítások nápolyi párhuzamai. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk.: Neumann Tibor – Ráczy György. MTA Történettudományi Intézete, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara, Budapest – Piliscsaba, 19–62.
- CZOBOR Béla
1901 Árpád-házi boldog Margit állítólagos oltárkéje. *Akadémiai Értesítő* 12/9. Budapest, 409–422.
- DEBRECZENI-DROPPÁN Béla
2015 Rómer Flóris a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának élén. In: *Archaeologia és műtörténet. Tanulmányok Rómer Flóris munkásságáról születésének 200. évfordulóján*. Szerk.: Kerny Terézia – Mikó Árpád. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 35–75.
- D. MATUZ Edit
1992 Adatok Rómer Flóris kéziratok hagyatékából Pest-Buda középkori történetéhez. *Budapest Régiségei* 29. Budapest, 11–32.
- ENGEL Pál
1998 Archontológia. In: *A történelem segédtudományai*. Szerk.: Bertényi Iván. Osiris, Budapest, 27–36.
- FEHÉR Katalin
1997 Beély Fidélt és a bakonybéli bencés tanárképzést. *Magyar Pedagógia* 97/3–4. Szeged, 235–245.
- FÉNYES Elek
1848 *A magyar birodalom statistikai, geographiai és történeti tekintetben. Részletes és kimerítő leírása Magyar és Erdélyországnak*. 1. kötet. Komárom vármegye. Beimel, Pest.
- FONT Márta
1985 Kiket neveztek Gubatusnak a XIII. század elején? *Studia Paedagogica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata* 2/1. Pécs, 11–15.
- Főrendiházi irományok I.
<http://mpgy.ogyk.hu/>
- FRAKNÓI Vilmos
1891 Rómer Flóris emlékezete (1815-1889). *Századok* 25/3. Budapest, 177–199.
- GYALMOS János
1975 Bevezetés. Budapest története megírásának előzményei. In: *Budapest története I. Az őskortól az Árpád-kor végéig*. Szerk.: Gerevich László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 9–15.
- G. – y. [Gyárfás István?]
1870 A régi pecsétről. *Archaeológiai Értesítő* 4/6. Pest, 157–158.
- HAMPEL József
1891 Emlékbeszéd Rómer F. Flóris rendes tagról. In: *Emlékbeszéd a M. T. Akadémia tagjairól*. VI. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 401–464.

- HORVÁT István
1836 Szent István első Magyar Királynak 1000-dik évi Óklevelé, melyben a Pannónia fölött fekvő hegyen épült Szent Márton Monostora Szent Benedek Rendét követő Szerzetes Férfiainak többféle királyi kegyelmeket ajándékozott. (Egy réztáblával.) *Tudományos Gyűjtemény* 20/1. Pest, 94–120.
- HORVÁTH Richárd
2011 *Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490)*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest.
- IPOLYI Arnold
1876 *Emlébeszéd Czinár Mór m. akad. lev. tag felett*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- JÉKELY Zsombor
2015 Rómer Flóris és a középkori magyar falképek korpusza. In: *Archaeologia és műtörténet. Tanulmányok Rómer Flóris munkásságáról születésének 200. évfordulóján*. Szerk.: Kerny Terézia – Mikó Árpád. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 121–142.
- KERNY Terézia
1989 Adatok a váradi vár kutatástörténetéhez. In: *Váradi kőtöredékek. Szobortöredékek, építészeti faragványok, síremlékek az egykori Biharvármegyei és Nagyváradi Múzeum gyűjteményéből*. Szerk. Kerny Terézia. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 15–20.
- KISS Erika
2015 Rómer Flóris és az ötvösség kutatása. In: *Archaeologia és műtörténet. Tanulmányok Rómer Flóris munkásságáról születésének 200. évfordulóján*. Szerk.: Kerny Terézia – Mikó Árpád. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 143–162.
- KISS Etele
2007 Ötvösség és fémművesség Magyarországon a tatárjárás idején. In: *A tatárjárás (1241–42)*. Szerk.: Ritoók Ágnes – Garam Éva. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 60–68.
- KONDOROSY Szabolcs
2015 Elveszett pipák. Rómer Flóris nagyváradi ásatásának leletei. *Arrabona* 51., Győr, 205–216.
- KOVÁCS Zsuzsa
2009 Tihanyi Kódex. In: *„Látjátok feleim...” Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*. Szerk.: Madas Edit. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 302–303. (http://nyelvemlekek.oszk.hu/adatlap/tihanyi_kodex, a letöltés ideje: 2017. január 31.)
- KŐHEGYI Mihály
1970 Rómer Flóris levelei az Országos Széchényi Könyvtárban. *Arrabona* 12. Győr, 245–261.
- KRING Miklós
1939 A gazdasági élet. In: *Magyar művelődéstörténet I. Ősműveltség és középkori kultúra*. Szerk.: Domanovszky Sándor. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 213–246.
- LAKATOS-BALLA Attila
2015 *„Biharmegye kultúrhivatását férfiasan emeljük...” Rómer Flóris nagyváradi évei*. Nagyváradi Római Katolikus Püspökség, Nagyvárád.
- LÁSZLÓ Gyula
1958 Emlékezés a középkor-kutató Rómer Flórisra. *Régészeti dolgozatok az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Régészeti Intézetéből* 1. Budapest, 45–48.
- LÁSZLÓ Csaba
2015 Rómer Flóris és a győri székesegyház. *Arrabona* 51. Győr, 193–204.
- LOVAG Zsuzsa
1999 *Mittelalterliche Bronzegegenstände des Ungarischen Nationalmuseum*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- LÓVEI Pál
1996 Czudar László apát (1362–1372) síremléke. In: *Mons Sacer. Pannonhalma 1000 éve*, I. Szerk.: Takács Imre. Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma, 313–314.
- MAROSI Ernő
1982 A pecsétek művészettörténeti értékelésének lehetőségei. In: *Művészet I. Lajos király korában. 1342–1382*. Szerk.: Marosi Ernő – Tóth Melinda – Varga Livia. István Király Múzeum, Székesfehérvár, 332–358.

- MIKÓ Árpád
2008 Reneszánsz, magyar reneszánsz, magyarországi reneszánsz. Részletek egy stíluskorszak kutatásának történetéből. In: *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16-17. század). II.* Szerk.: Mikó Árpád – Verő Mária. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 115–146.
- MIKÓ Árpád
2015 Egy archeológus a művészettörténetben: Rómer Flóris és a Corvina könyvtár. I. In: *Archaeologia és műtörténet. Tanulmányok Rómer Flóris munkásságáról születésének 200. évfordulóján.* Szerk.: Kerny Terézia – Mikó Árpád. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 163–192.
- MTAT
2003 *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002. I–III.* Főszerk.: Glatz Ferenc. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- NAGY Iván
1878 Liptói Bogomér fiainak pecsége a XIII. századból. *Archaeologiai Értesítő* 12/5. Budapest, 173–180.
- NEMES András
1989 Id. Storno Ferenc Bihar vármegyei vázlatai. In: *Váradí kötőredékek. Szobortöredékek, építészeti faragványok, síremlékek az egykori Biharvármegyei és Nagyvárad Múzeum Gyűjteményeiből.* Szerk.: Kerny Terézia. MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, Budapest, 247–249.
- PATAY Pál
Corpus campanorum antiquarum Hungariae. Magyarország régi harangjai és harangöntői 1711 előtt. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- PRAY, Georgius
1805 *Syntagma historicum de sigillis regum, et reginarum Hungariae pluribusque aliis.* Typ. Univ., Buda.
- PROHÁSZKA Péter
2002 Sárközy József, a műgyűjtő. *Limes* 15/2. Tatabánya, 105–116.
2003 Fényes Elek és Komárom vármegye régiségei. *Limes*, 16/4. Tatabánya, 55–72.
- RÁTH Károly
1861 *A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei.* Sauvevin Ny., Győr.
- RÓMER Flóris
1840 Sz. Vilibald' egyháza, és Béla kútja. *Tudománytár, Értekezések* 8/12. Buda, 370–372.
1841a Zudar László' sírköve. *Tudománytár, Értekezések* 9/1. Buda, 63–66.
1841b Okleveles toldalék. In: *Tudománytár, Értekezések* 9/4. Buda, 261–262.
1862 Az árpási Sz. Jakabról címzett prépostság. Megelőzi: Általános tájékozó eszmék a honi szerzetek történelméhez. *Győri Történelmi és Régészeti Füzetek* 2. Győr, 225–239.
1867 *Catalogue des objets hongrois de l'histoire du travail á l'Exposition universelle de 1867 á Paris.* Typographie Auguste Marc, Paris.
1868a Szent Margit házi oltára. *Archaeologiai Közlemények* 7/1. Pest, 19–42.
1868b Egy középkori réztál. *Archaeologiai Értesítő* 1/2. Pest, 21–27.
1869 Ráth Károly m. akad. tag emlékezete. Eggenberger Ferdinánd M. Akad. Könyvtárusnál, Pest.
1870 Adalék pecséttanunkhoz. *Archaeologiai Értesítő* 2/13. Pest, 262–265.
1870 Régi pecsétek. *Archaeologiai Értesítő* 4/9. Pest, 231–232.
1872 Adalék a pecséttanhoz. *Archaeologiai Értesítő* 6/3. Pest, 82–85.
1874 Régi falképek Magyarországon. Athenaeum, Budapest.
1875 Régi pecséteinkről s különösen Drugeth János 1332-iki pecsétéről. *Századok* 9/1. Budapest, 54–59.
1877a A győri káptalan antiphonáléja. Adalékul a régi egyházi irott könyvek és rajzaik ismertetéséhez. *Archaeologiai Közlemények* 11/1. Budapest, 12–26.
1877b Adalék a budai várnak a törökfoglalás előtti helyszíneléséhez. *Archaeologiai Közlemények* 11/1. Budapest, 47–59.
1883 Előleges jelentés a nagyváradai várban 1883-ban történt ásatásról. *Archaeologiai Értesítő* 3. Budapest, XVI–XXIV.

- R. VÁRKONYI Ágnes
1996 Egy pozitívista történész a bencés rendben – Rómer Flóris (1815–1889). In: *Mons Sacer 996-1996. Pannonhalma 1000 éve. II.* Szerk.: Takács Imre. Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma, 290–308.
- SISA József
1996 A Könyvtár és a torony építése. In: *Mons Sacer 996-1996. Pannonhalma 1000 éve. II.* Szerk.: Takács Imre. Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma, 145–161.
- SÓDOR Alajos
1980 *Rómer Flóris úti jegyzetkönyvei.* Kézirat. Budapesti Műszaki Egyetem Építészettörténeti és Elméleti Intézete, Budapest. (http://romer2015.hu/?page_id=385 A letöltés ideje: 2017. március 1.)
- SÓLYMOS Szilveszter
2000 *Ravazd három temploma.* EFO Kiadó, Budapest.
- SÖRÖS Pongrácz
1903 Guzmics Izidor apáti naplója. *Irodalomtörténeti Közlemények* 13/3. Budapest, 323–347.
- SROKA, Stanisław
1991 Fehér Ulászló lengyel herceg, a pannonhalmi bencés apátság kormányzója 1377–79-ben. *Aetas* 6/3-4. Szeged, 94–102.
- SZENTIVÁNYI Márton
1870 Még egy szó a régi pecsétről. *Archaeologiai Értesítő* 4/9. Pest, 219–222.
- SZIGETI István – HERMANN Róbert
2002 Sárközy József. In: *Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja.* Szerk.: Pálmány Béla. Magyar Országgyűlés, Budapest, 741–743.
- SZ. MÁTHÉ Márta
1975 Rómer Flóris bihari munkássága. (A bihari útinapló.) *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, Debrecen, 283–346.
- TAKÁCS Imre
2012 *Az Árpád-házi királyok pecsétjei.* Magyar Országos Levéltár, Budapest.
- TAKÓ Gábor
2015 *Egyházközségek az Őrség kapujában. Egyházközségek vallási élete a történelem viharain keresztül.* Takó Gábor, Kemestaródfa.
- TEREI György
2002 Az albertfalvai vár lokalizálása. *Budapest Régiségei* 35. Budapest, 633–663.
- Urkundenbuch
1955 *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I.* Unter Benützung der Vorarbeiten von W. Goldinger, E. Zöllner und R. Neck, bearbeitet von Hans Wagner. Institut für Österreichische Geschichtsforschung, Graz–Köln.
- VALTER Ilona
2015 *Szóval, tettel. Rómer Flóris Ferenc élete és munkássága (1815–1889).* Duna-Mix Kft., Budapest.
- VÉGH András
2008 *Buda város középkori helyrajza I.* Budapesti Történeti Múzeum, Budapest.
- ZSUPÁN Edina
2015 Egy archeológus a művészettörténetben: Rómer Flóris és a Corvina könyvtár. II. In: *Archaeologia és műtörténet. Tanulmányok Rómer Flóris munkásságáról születésének 200. évfordulóján.* Szerk.: Kerny Terézia – Mikó Árpád. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 193–221.

RÖVIDÍTÉSEK

- DL = Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltára,
Diplomatikai Levéltár (Mohács Előtti Gyűjtemény)
- OSZKK = Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára

CONTRIBUTIONS TO FLÓRIS RÓMER'S WORK RELATING TO THE MIDDLE AGES

This study aims at surveying Flóris Rómer's researches relating to the Middle Ages in Hungary. Rómer was engaged in paleographic, diplomatic and codicological studies already in his school years. He was instructed by excellent teachers in Bakonybél and Pannonhalma. His notes reveal his interest in archontology and itineraries and he even copied medieval deeds. His first studies concerned the Middle Ages; one of them described László Czudar, Benedictine Abbot's tombstone. During his wanderings throughout the country he was mindful of the medieval relics. One exciting object of this kind was a corpus from the Árpadian Age that he penciled in József Sárközy's collection and which has got lost since then. He also made important contribution to the field of the Hungarian goldsmith art; he studied the objects in an analytical, systematic way and formulated precise terminological definitions. He played a decisive role in the field of Corvina studies and it is due to him that this area soon reached an international level. He fathomed the sigillographic problems clearly and described several valuable pieces. In his book, titled *Old Murals in Hungary* that was published in 1874, he did pioneering work in the systematic study of the Hungarian Medieval murals. He was also interested in city historical researches: he mainly studied the history of Pest, but he also cleared up several topographic problems of the Buda Castle. While staying in Nagyvárad he registered the monuments of Bihar County and started to excavate the basilica of Nagyvárad.

László Szende

Hermann Róbert

RÓMER FLÓRIS, AZ ÁLLAMFOGOLY

I. RÉSZ

Rómer Flóris 1848–49-es tevékenységét bemutató tanulmányom elkészítése során komoly gondot okozott az elsődleges forrásanyag hiánya. Rómertől 1848 novemberében és 1849 novemberében között semmilyen személyes dokumentumot nem ismerünk, s a közvetlenül rá vonatkozó egyéb dokumentumok száma is igen csekély.¹ A szabadságharcot követően elszenvedett várfogságával kapcsolatban sokkal szerencsésebbek a forrásadottságok, köszönhetően annak a több mint harminc levelének, amelyek az 1849 és 1852 közötti időszakból fennmaradtak.² Noha ezek sora még a Rómer-emlékévben is bővült,³ fájdalmasan hiányoznak azok az 1853–1854. évi jostfstadti fogságból származó levelek, amelyeket öccséhez, Rómer József magyarkimlei plébánoshoz intézett, s amelyeket Fraknoi Vilmos még használt.⁴ Ugyanakkor az igen kiterjedt börtön-émlékiratirodalomnak köszönhetően, Rómer fogságának helyszíneiről és az ottani viszonyokról meglehetősen pontos képet alkothatunk.⁵

Rómer Flórist a pozsonyi cs. kir. hadbíróóság 1849. november 24-én fegyveres zendülésben való részvétel miatt nyolc év, vasban (azaz bilincsben) töltendő várfogságra ítélte.⁶ Ezt követően a hadbíróóság felírt Bécsbe a Legfelsőbb Katonai Törvényszékhez, kérve, hogy jelöljék ki a büntetés letöltésének helyét. A Törvényszék december 10-i válaszában közölte, hogy Rómert a morvaországi Olmützbe kell szállítani. Miután a cs. kir. hatóságok nem Magyarországon akarták őriztetni a „legveszélyesebb” foglyokat, s az ország területén lévő várbörtönök kapacitása eleve nem volt alkalmas erre a célra, a különböző hadbíróóságok által elítéltek nagy részét a birodalom más területein található várbörtönökbe szállították.

Bécs, Criminal-Gebäude

Rómert és társait valószínűleg 1849. december 12-én indították útnak Pozsonyból, egyelőre Bécsbe. Délután érkeztek a városba, ahová a városhatártól gyalog mentek be az ottani katonai törzsfogházig. Ennek Rómer — ahogy anyjához aznap írott levelében írta — kimondottan örült, részint azért, mert így mozoghattak, részint pedig azért, mert végre embereket láthattak. A törzsfogháznál azonban nem kis nyugtalanságukra arról értesültek, hogy ott nincs elegendő hely (a bécsi hadbíróóságok egy év óta szorgalmasan gyártották az ítéleteket), így a köztörvényeseknek fenntartott Criminal-Gebäude-ban fogják elhelyezni őket. Meglepetésük annál nagyobb volt, amikor volt fogolytársaikat (ti. a Pozsonyból korábban odaszállított elítélteket) világos, magas, cserépkályha-fűtésű, s szag nélküli

illemhelyekkel ellátott szobákban találták. A foglyok felügyelője — összehasonlítva a pozsonyi börtön foglárjával — úgy viselkedik velük, mint egy uradalmi kamarás a kapussal, miáltal itteni helyzetük sokkal elviselhetőbb. Éppen ezért kedélyállapota — az egyetlen, ami az általános hajótörés (ti. a szabadságharc veresége) után megmaradt számára — továbbra is jó, annál is inkább, mert olvashat és napi munkáját is végezheti.

Rómer nem tudta, hogy mikor fogják továbbszállítani őket; előző nap egy 12 főből álló szállítmányt küldtek Kufsteinbe és Olmützbe. Reménykedett, hogy hosszabb ideig Bécsben maradnak. Ezért igen kellemes volna számára, ha az ott hon maradt fehérneműjét a Bécsben tömegestül érkező pozsonyiak valamelyikével elküldené. Utalt arra, hogy rokonai közül Lőrinc bácsi is bizonytalansággal szívesen meglátogatná őt, ha anyja néhány sorban felszólítaná erre. Elszántan néz továbbszállítása elébe, noha ebben az évszakban a Kufsteinbe történő utazás nem tartozik a legkellemesebb kirándulások közé. (Ezek szerint ekkor még nem tudta, hogy Olmützbe viszik.) Érdeklődött, hogy Gratzl Józsefnek nincs-e újabb híre Seidl altábornagytól. (Az illető valószínűleg közbenjárást ígért Rómer ügyében, ugyanis olmützi leveleiben is visszautal rá.)⁷ Szintén érdeklődött, hogy a Nagy által az érdekében megtett lépések teljesen eredménytelenek maradtak-e? De, még ha az egész emberiség elhagyná is, ő nem hagyja el magát — nyugtatta anyját. Mindazok után, amin átment, jelenlegi helyzetét pihenésnek tekinti, s esküszik — írja —, hogy kegyelmi aktusnak tekintené, ha teljesen kizárnák a világból. Majd tovább nyugtatta anyját, hogy mind lélekben, mind testben teljesen egészséges. Majd a hitben való vigasztalódásra intette anyját, s levele végén kijelentette: „A legnagyobb bizonyossággal küzdeni fogok, és tiszta lelkiismeretem tudatával — a reám kirótt büntetés idejét hasznosan és örömtelien fogom túlélni.” Levele utóiratában kérte anyját, hogy hozzá intézendő levelét a bécsi téraparancsnoksághoz címezze, azonban erről a levélről ne tegyen említést. Ez utóbbi kitételből nyilvánvaló, hogy Rómer nem hivatalos úton küldte levelét, hanem valamilyen módon kicsempészte azt a börtönből.⁸

A Criminal-Gebäude az ún. Alser-Vorstadtban volt található. „Roppant épület, négy emelettel, s talán hét udvarral” — írja róla emlékiratában a később szintén itt raboskodó Boross Mihály. „Ide szokták a váltóhamisítókat, tolvajokat, zsebmetszőket, apagyilkosokat s gyermekvesztőket bezárni s lóhúson hizlalni.” Szintén ő írja le az épület belső elrendezését és a cellákat: „Amint a folyosóra belép az ember, vastag vasajtó záródik utána. Az első, második, harmadik és negyedik emeletnél hasonlóképp. Tizenöt zárka egy ór s felügyelő alá van helyezve, két végén vasajtókkal zárva. Egy-egy cella lehet két lépés széles, hat lépés hosszú, óriás magas, a tetőzetnél hosszúkás ablak vastag keresztvasakkal, belől sűrű rostélyos kinyitható ajtóval. Minden cella ajtaján pléh, két lakat, közepén négyszögletes kis ajtó, ezen át közlekedett [érintkezett] a felügyelő a rabbal, ha kisebb szükségletet elégítette ki. A kis ajtó felett kerek, üveggel fedett lyuk, mely tölcser alakban végződött befelé. Kis üve-

ges lyukon kívülről leppentyű, melyet az űr koronként félretolt, s szemét a lyukra illesztve, láthatta a rabnak minden mozdulatát. A szoba padlózatába vastag vaskarika, ehhez láncolták lábánál fogva a fegyelmileg elítélt rabot, s a földön kellett feküdni, míg ki nem állotta kiszabott büntetését.”⁹

A Noszlopy-összeesküvésben való részvétel miatt elítélt Vasvári Ferenc szerint az épület „elül egy nagy labirintus, melyben nem hiszem, hogy fényes nappal ‘s vezető nélkül ki tudtam volna hatolni’”. A világítást „egy-egy vassodronnyal körülvetett lámpa” adta. Az űrök lábán gyapjúcsizma volt, „hogy se kopogását, se csoszogását ne hallhassák a börtönök szenvedői”.¹⁰

A cellák berendezése padból, szalmazsákkal, szalmavánkossal és takaróval el látott ágyból, éjjeliedényből, felszerelése vizessajtárból, kannából, két bögréből, egy fakanálból állott. (Vasvári szerint a szoba feltűnően tiszta volt, és alsó és felső lepedő is járt az ágyhoz. Ugyanakkor szerinte a cella tele volt poloskával — ezt Boross nem említi.) A cella kisöprése a foglyok feladata volt — azonban nem tudni, hogy ez a kötelezettség az „átutazóban lévőkre” is vonatkozott-e? Az ébresztő az volt, hogy 7 óra tájban bedobtak egy seprűt a cellába, majd 8 óra tájban megjelentek a szeméttvívők, beadtak egy darab kenyeret, s friss vizet adtak a kannába és elvitték a dézsából a moslékot. Tíz órakor jött egy fogdakapitány a főfoglárral és néhány katonával, s minden cellánál megkérdezte: „Hogy van, egészséges?” — majd a választ be sem várva, továbbment. Az ebédet délben osztották — az egyik bögrébe a foglyok levest és húst, a másikba főzeléket, s hozzá katonakenyeret (prófuntot) kaptak. Mind Boross, mind Vasvári megemlíti, hogy a hús általában lóhús volt. Boross szerint a főzelék olyan volt, mint a csiriz. Az esetleges maradékot az éjjeliedénybe kellett önteni s utána a bögréket a sajtárban elmosni.

A foglyok napközben csak a padon ülhettek, az ágyon nem. A világítást 1849–1851 között gyertyával oldották meg. Hetente egyszer egy törzstiszt tartott szemlét a cellákban, s a foglyok állapotáról érdeklődött.¹¹

Boross és Vasvári szerint a foglyok főleg a „fali telegráf”, az ún. börtönmorze segítségével érintkeztek egymással. (Minden betűnél annyit kellett koppantani a falon, ahányadik az az abc-ben volt). Ez egyébként általános technika volt, a többi börtönben is alkalmazták.¹²

Olmütz, 1849. december 18. — 1849. január 19.

Nem tudni, pontosan mikor szállították tovább Rómert és társait Olmützbe. Első ottani levelét december 22-én írta anyjához. Miután a Bécs–Olmütz vasútvonalon az utat egy nap alatt meg lehetett tenni, s Rómer nem említi levelében, hogy útközben bárhol is megálltak volna, valószínűsíthető, hogy ugyanazon a napon indultak el Bécsből, amelyiken meg is érkeztek Olmützbe, azaz december 18-án. Indulása előtt a bécsi pályaudvaron találkozott egy — valószínűleg pozsonyi — nőismerősével, akit megkért, hogy tudassa anyjával az Olmützbe szállítását.¹³

Hajdú Lajos lelkész, Rómer egyik fogolytársa a következőket írja Olmützről: „Olmütz Morvaország fővárosa mintegy 10–15 ezer lakossal, egyszersmind első rangú várerőd az osztrák birodalomban, fekszik a Morva folyó partján. A város a vár közepén van, körülvéve a várfalai és bástyái által. Most már vasúttal van összekötve Magyarországgal. Pestről Pozsonyig még 1849-ben nem lévén vasút, a foglyok tengelyen szállítottak Pozsonyig, innen vasúton Olmützbe, hova rendszeren éjjel érkezett meg a fogoly szállító vonat. A fogda a Katalin nevű várkapu mellett nyúlt el, mintegy 25–30 ölnyi hosszúságban, legnagyobb szélessége alig 2 öl. E volt a nagyszámú foglyosereg sétahelye. A foglyok a vár kazamatáiban laktak: a nagyobb szobákban 7–8, a kisebbekben 3–4.”¹⁴

1. kép
Tóth Ágoston önarcképe
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok
lsz. 1409.)

Az 1850. február végén érkező Tóth Ágoston (1. kép) leírása bővebb betekintést ad a várbörtön viszonyaiba:

„A politikai foglyok számára egy utca a Katalin-bástya mellett kétfelől elzárattott, és miután a kazamatákkal átellenben női kolostor volt, a világgal semmiképpen nem érintkezhattunk. — Az utca volt az egyetlen hely, hol eget láthattunk és naponta kétszer a levegőre mehettünk. A Krisztina-féle várkapu mellett volt a bejárás a várúrhöz, egy kis ajtó vezetett az előtérbe és egy hosszú, setét tornácban jobbra-balra voltak a szobák, jobbra az utca felé a nagyobbak, melyekben 8–10 fogoly helyeztetett el, balra a kicsinyek, melyekben 2–3 fogoly lakott; ezeknek ablakai a Morva folyó egy ágára és az erődítésekre szolgáltak [néztek]. Az utcán, folyosón és a Morva partján örök voltak felállítva, és éjjel-nappal fel és alá járkáltak, és az ablakokba és az ajtókon levő nyílásokba tekintettek.

A bútorzat állott egy vaságyból, szalmazsák és szalmapárna, 2 lepedő és egy pokrócból, minden ágy fölött egy ruhatartó, a bőrdöket az ágy alatt kellett tartanunk, a szoba közepében állott egy nagy komisz asztal és két pad. — Minden fogoly a kincstártól kapott 10 krajcárt és fél komiszkenyeret [kincstári kenyeret], amelyet, miután túl nehéz a keveset mozgó személyeknek, becseréltünk, és ezért naponta 10–14 krajcárt kaptunk. Minden fogoly költhetett a sajátjából havonta 30 pengő forintot, de ezt nem kapta kézre, hanem csak a porkoláb tehetett vásárlásokat, és leszámolt a hónap végén. (...)

A napirend következő volt. Reggel 7 órakor felnyitattak a szobák, és a porkoláb felnyitotta a vasakat [bilincseket], melyeket mosakodás alatt letenni lehetett.

2. kép

Tóth Ágoston: Barsi (Neumann) József
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok,
lsz. 4197. Fotó: Kardos Judit)

Egy óra eltelte után a porkoláb a vasakat megint bezárta. Dél előtt 11-től 1 óráig szabad volt az udvaron sétálni. 1-től 2-ig a felváltás alatt, és miután ez időben a porkoláb és a két káplár ebédelt, a szobákban kellett tartózkodnunk. 2 órától hatig megint sétálhattunk az udvaron. Estve 8–9 között megint felnyitattak a vasak, hogy levetkőzni lehessen, azután azokat megint bezárni kellett volna, de mi rendesen vas nélkül aludtunk.”¹⁵

A korabeli szabályok szerint a rab a saját ruháját viselhette, pénzt és érték tárgyait elvették. Látogatót nem fogadhattott, írószereket és könyveket nem tarthatott. Fontos esetekben a várparancsnok engedélyezhetett látogatást. Ugyanígy engedélyezhette a levélírást, de csak egy tiszt felügyelete mellett. A könyvolvasást szintén engedélyezhette, de a könyv elvileg

csak vallásos vagy erkölcsi tárgyú, illetve imakönyv lehetett. A várfogságra vasban elítélt fogoly kezére és lábára vasat vertek. A fogságot csak orvosi rendeletre, illetve várparancsnoki engedéllyel hagyhatta el. A fogoly élelmezésére egy 1820. november 16-i rendelet szerint naponta 8 krajcárt kapott. Ezt, valamint a fa, a világítás és a mosás költségeit köteles volt szabadulása után a kincstárnak visszatéríteni. A várfogság automatikusan együtt járt a tiszt rank és a kitüntetések elvesztésével. Nőket nem lehetett sáncfogságra ítélni, de fegyházra igen; várfogságra pedig csak akkor, ha tiszt felesége volt. A büntetés a hadbírószági ítélet kimondásának napján kezdődött, a vizsgálati fogságot nem számolták be. A foglyot a törzsfoglár élelmezte, naponta egyszer kapott meleg ételt, főzeléket vagy tésztás húst vegyesen. Az éjjeliedényként szolgáló vödör vagy más alkalmazosság a cellában volt.¹⁶ Gyakorlatilag azonban a cs. kir. hatóságok igen sokszor — így Olmützben is — eltértek e szabályoktól.

Könyves Tóth Mihály 1850. január 20-i levele szerint napidíjukért a közkonyhából kaptak ebédet (levest, húst, főzeléket); egyéb költségeit (reggeli, vacsora, gyertya, mosás) stb. viszont a fogolynak magának kellett előteremtenie. Ennek havi költségeit Könyves Tóth 25 pengőforintra taksálta. Ez főleg azokat a foglyokat érintette érzékenyen, akiknek ítéletében a vagyonekobbzás is szerepelt.¹⁷

Az olmützi várfogság körülményeiről beszámoló Barsi József plébános szerint ez a várbörtön is a viszonylag könnyebben elviselhetők közé tartozott.¹⁸ (2. kép) Földy János szerint azonban eleinte nem ez volt a jellemző: a foglyokat hosszú ideig

nem bocsátották ki a salétromos, nedves, hideg kazamatákból.¹⁹ Az egészségtelen klímára panaszkodott az 1852–1856 között itt raboskodó Madarász József is.²⁰ A bánásmód Franz Dahlen von Orlauburg altábornagy, a legfelsőbb katonai törvényszék elnökének látogatása után enyhült. A várparancsnokság ezt követően meglehetősen engedékeny volt a séták engedélyezésében, a foglyok összejárhattak, együtt főztek, kertészkedtek, zenéltek. A bebörtönzöttek egy részének felesége hosszabb-rövidebb ideig a városban lakott, s rendszeresen látogatta férjét. Az elítéltek között nemcsak magyarok, hanem csehek, lengyelek és olaszok is voltak, s az egymás nyelvvel való megismerkedésen kívül ez egymás konyhaművészetének megismerésében is a hasznukra vált. A foglyok viszonylag sok könyvhöz juthattak hozzá, és egy részük különböző fordításokat is készített. Járáthatták a helyi lapot is.²¹ De pl. Madarász Józsefnek nem engedték meg, hogy magyar nyelvű bibliát hozasson magának — csak a német és „tót” nyelvűt engedélyezték.²²

A látogató fogadása csak tiszt jelenlétében történhetett, s Madarász József pl. csak németül beszélhetett az őt meglátogató feleségével és németül nem tudó kis-korú gyermekeivel.²³

Ugyanakkor a politikai foglyokon kívül tartottak itt elítélt közkatonákat is; az ő elhelyezésük meglehetősen egészségtelen volt a földalatti kazamatákban. (Az 1852-ben ide hurcolt Madarász József, akit eleinte egy ilyen kazamatába zártak, elég elborzasztó leírást ad az ottani viszonyokról.)²⁴

A várparancsnok (várkormányzó) Joseph Philipp Böhm báró, cs. kir. lovassági tábornok (1785–1856) volt, akiről a foglyok mindegyike csak rosszat ír. Böhm öreg katona volt, a forradalom és szabadságharc idején ő volt Morvaország és Szilézia ideiglenes főhadparancsnoka; az olmtüzi várkormányzóság ehhez képest komoly visszalépést jelentett. Állítólag azért gyűlölte annyira a magyarokat, mert 1849. január 22-én a Klapka csapatai ellen vívott tarcali ütközetben a fia elesett.²⁵

A helyőrségparancsnok, Anton Laimer von Flachenberg alezredes, Tóth Ágoston szerint „gyöngé, édeskés, de hamis ember”; térszázadosként Joseph Schon von Korbitzthal szolgált a várban, „jósívű, kedélyes ember, ki hamar megjuhászodott, és whistet játszott a foglyokkal, ha a nőket látogatóba bekísérte”.²⁶

Amikor Rómer Olmützbe érkezett, már jócskán voltak ott magyar foglyok. Az első olmtüzi foglyokat még a bécsi Katonai és Politikai Vizsgáló Bizottmány ítélte el 1848 végén és 1849-ben. Közéjük tartozott Szontagh Pál képviselő, a bécsi magyar külügyminisztérium volt munkatársa, akit azzal vádoltak, hogy 1848. október végén ő szöktette ki Bécsből József Bem vezérőrnagyot, az erdélyi magyar hadsereg későbbi fővezérét.²⁷

De itt raboskodtak azok a magas rangú cs. kir. katonák, akik ugyan már 1848 második felében vagy 1849 elején elhagyták a szabadságharc táborát, azonban addigi szerepvállalásuk miatt a hadbírótság súlyos évekre ítélte őket. Közéjük tartozott Hrabovszky János báró, cs. kir. altábornagy, szlavóniai-szerémségi (pétervárad), majd magyarországi (budai) főhadparancsnok; Móga János altábornagy, a dunán-

túli magyar hadsereg fővezére; Zahn János altábornagy, a péterváradai erőd parancsnoka; Stevan Jović vezérőrnagy, az eszéki erőd parancsnoka; Baldacci Manó (Emmánuel) báró, vezérőrnagy, 1848. november végéig az észak-erdélyi hadsereg parancsnoka. De itt raboskodott Zichy Ferdinánd gróf, altábornagy is, akinek az volt a bűne, hogy Velencét harc nélkül átadta az olasz felkelőknek.²⁸ Szintén itt raboskodott Földváry Károly, a 8. (Coburg) huszárezred főhadnagya, aki 1848 őszén galíciából megpróbált hazaszökni huszáraival, de a cs. kir. csapatok fogságába esett.²⁹

1849. október 29-én érkezett oda Pestről a két-két évre elítélt Szabó Alajos Esztergom megyei esküdt, Rémai Károly színész, a három-három évre elítélt Eisenfels Rudolf pesti nyomdatulajdonos, Fiedler Gyula gyógyszerész, Gyöngyösi Horváth Imre pesti ügyvéd, Szerdahelyi Ede zongoraművész; a hat évre elítélt Gaál Tádé csúzi plébános és Perlaky László budai piarista tanár, valamint a húsz-húsz évre elítélt Barsi (Neumann) József bicskei katolikus plébános és Ernst Adolf Neuwirth pécsi, majd pesti lapszerkesztő (utóbbit első fokon halálra ítélték, de ítéletét kegyelem útján enyhítették). Velük együtt szállították Olmützbe Károlyi István grófort is, de őt az érkezés másnapján továbbvitték a csehországi Josefstadtbá.³⁰

November közepétől — köszönhetően a pesti és a pozsonyi haditörvényszékek „buzgalmának” újabb és újabb fogolyszállítmányok érkeztek. Barsi József emlékirata szerint az érkezők között feltűnően sok volt a pap. Külön kiemeli Rómer Flórist, Laky János Demetert és Sebesy Kálmánt, csornai premontrei kanonokokat, a keszthelyi gimnázium tanárait, akiket népfelkelés szervezéséért ítélték el.³¹ Ekkortájt érkezett Balogh Lajos zayugróci evangélikus káplán, Tamás Brúnó ferences szerzetes, s két-két név szerint nem említett pap a csanádi egyházmegyéből (talán Petku György sági görögkeleti és Pfeiffer József szentannai katolikus papról van szó), kettő a kalocsai, kettő az esztergomi (talán Fieba József bánhidai katolikus pap), s egy-egy a kalocsai (talán Fratics Lőrinc bajsai katolikus pap) és a besztercebányai egyházmegyéből. A jelenleg név szerint ismert 290 olmützi fogoly közel tíz százaléka, 27 fő volt egyházi személy.³²

1850. január 10-én Pestről érkezett egy 19 fős szállítmány. Az érkezők között volt Ambrus János Bihar megyei főszolgabíró, Fényes Dénes bihari földbirtokos, hadbíró, Földy (Neubauer) János nagyváradi jogakadémiai tanár, Jakab Mihály nagyváradi levéltáros, az ottani vegyes polgári és katonai törvényszék (vészbíróság) tagjai.³³ Barsi József emlékirata szerint ekkor érkezhettek Szláv József pénzügyminisztériumi titkár, bánsági kerületi bányászati biztos, illetve Lehotzky János vágyszerdahelyi katolikus plébános is.³⁴

Január 14-én este 7 órakor egy újabb szállítmány érkezett, ezúttal a pesti Új-épületből: Könyves Tóth Mihály, a nevezetes debreceni református lelkész és Hajdú Lajos szentesi református lelkész.³⁵ (3. kép)

Hajdú emlékirata szerint „később börtöntársaink lettek a tudós Rómer Flóris és Silye Gábor, jelenben a hajdúk főkapitánya”, ami nyilvánvaló tévedés, hiszen Rómer ekkor már egy hónapja Olmützben raboskodott; Silye viszont csak 1851-ben érkezett meg.³⁶

3. kép

Tóth Ágoston: Kónyves Tóth Mihály
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok,
lsz. 4271. Fotó: Kardos Judit)

1850. február 24-én Aradról érkezett egy, magas rangú honvédtisztokból álló, Zám-belly Lajos ezredes emlékirata szerint 39 fős fogolyszállítmány.³⁷ Barsi emlékirata szerint már az érkezésük rendhagyó volt: „Parancsoláshoz szokott férfiak hangjai vegyültek a porkoláb türelmet kérő és csillapító szavai közé”, amiből világos volt, hogy olyan magas rangú katonák érkeztek, akiket „nagy számuknál fogva nehéz volt a szobákban oly hamar elhelyezni, mint ők óhajtották, és némelyike hangosan követelte is.”³⁸

Zám-belly név szerint fel is sorolja őket, bár a felsorolásból nem egyértelmű, hogy általában az Olmützb-en raboskodó katonákról beszél, vagy az 1850. február 24-én érkezett szállítmány tagjait sorolja fel. Az előbbire mutat az, hogy a névsorban szerepel Koncz György százados, akit 1851 febr-

ruárjában, illetve az a Szabó Ferdinánd ezredes, akit 1851 augusztusában ítéltek el a nagyszabeni cs. kir. haditörvényszék — azaz, semmi esetre sem érkezhettek már ekkor Olmützbe.

Nem említi viszont néhány olyan tisztet, akit velük egy, vagy majdnem egy időben ítéltek el Aradon, s akikről tudjuk, hogy szintén Olmützbe kerültek. Ilyen pl. Czillich Ede ezredes, a III. hadtest hadosztályparancsnoka; Cserey Ignác ezredes, a 6. és 8. (nagyváradi) hadmegye parancsnoka; Liptay Ferenc ezredes, a VII. hadtest hadosztályparancsnoka; Meszlényi Ödön ezredes, az Országos Főhadparancsnokság helyettes vezetője, Mezey Károly ezredes, a 10. (Vilmos) huszárezred parancsnoka; Rohonczy Lipót ezredes, a 16. (Károlyi) huszárezred parancsnoka, Simonffy József alezredes, dandárparancsnok, Szekulits István ezredes, a II. hadtest hadosztályparancsnoka; Waldberg Károly ezredes, a hadügyminisztérium tábori osztályának vezetője. Az alacsonyabb rendfokozatúak közül ilyen volt Bömches Ede huszárszázados, Kováts József százados, Petrovics András százados, Ruzitska Péter százados, Heinrich Saladin huszárszázados (ő Zám-belly szerint már a szállítmány érkezésekor Olmützben volt).

A névsor persze így is igen impozáns: az érkezők mintegy fele a honvédsereg felső vezetésének második-harmadik vonalába tartozott. Köztük volt Ábrahám Károly ezredes, a hadügyminisztérium pótlovazási osztályának vezetője; Ferdinand Duhamel du Querlonde ezredes, a végnapokban a tartalék hadosztály parancsnoka; Berzsenyi Lénárd ezredes, a VII. hadtest hadosztályparancsnoka; Czintula

Antal alezredes, a IV. hadtest dandárparancsnoka; Dipold Antal ezredes, az I. hadtest hadosztályparancsnoka, Dobai József ezredes, az erdélyi hadereg hadosztályparancsnoka; Ferenczy Albert ezredes,³⁹ a honvéd szekereszkar parancsnoka; Forró Elek ezredes, az erdélyi hadereg hadosztályparancsnoka; Horváth János ezredes, a 9. (Miklós) huszárezred parancsnoka; Kossuth Sándor alezredes, a VII. hadtest és Kökényessi Szaniszló ezredes a III. hadtest hadosztályparancsnoka; Leitner Nándor alezredes, nagyváradi várparancsnok; Máriássy János és Mesterházy István ezredes, mindketten az I. hadtest hadosztályparancsnokai; Nagy Jenő ezredes, az V. hadtest hadosztályparancsnoka; Papp Károly, a 2. (Hannover huszárezred) ezredese; Paulovits Imre, a 7. (Reuss-Köstritz) huszárezred ezredese; Peretzi (Proetzl) Mihály ezredes, a IV. hadtest hadosztályparancsnoka; Psotta Móric ezredes, a feldunai hadsereg tüzérparancsnoka; Rapaić Dániel ezredes, az északkelet-magyarországi hadiipar irányítója; Szathmáry Mihály, a 17. (Bocskai) huszárezred ezredese; Tóth Ágoston ezredes, korábban a IV. hadtest parancsnoka; Zám-belly Lajos ezredes, a VII. hadtest táborkari főnöke, a végnapokban néhány napig a hadtest parancsnoka.⁴⁰

A kevésbé fontos beosztást betöltők közül ekkor érkezett Bárány Mihály alezredes, Újváry István alezredes, Zikó (Zicco) János alezredes, Hunyadi (Göttmann) Ede őrnagy, Keresztes Imre őrnagy, Móricz Dénes őrnagy, Tímár Nándor őrnagy; Ditrich László százados, Doszlern Emil százados, Piketty Mihály százados, Redl Miksa százados, Szeiff Lajos százados, Szente Pál százados, Tassy Béla százados — legalábbis, ha Zám-bellynek hinni lehet.⁴¹

Barsi emlékirata szerint ez a tisztii szállítmány volt „az utolsó tömeges beszállításolás 1850 első negyedében. Itt volt »Magyarország kicsiben«, mint nemegyszer büszkén mondogattuk. A katonatisztek között minden fegyvernem és a hadnagytól az ezredesig minden rang képviselve volt, de bár a többség magyarországi születésű volt, nem hiányzottak más nemzetek fiai sem, akik a német közmondás szerint »mitgefangen, mitgehungen«, ide jutottak, s kevésbe múlt, hogy a »mitgehungen« is nem érte őket.”⁴²

Az érkező tisztiek egy része szabadságharcos emlékeinek megörökítésével is mulatta az idejét, így ebben a várban is működött egy „hadtörténeti” iroda; itt írta meg emlékiratait Kossuth Sándor, Máriássy János, Zám-belly Lajos.⁴³

A foglyok száma folyamatosan változott. Hajdú Lajos feljegyzései szerint 1852. május 27-ig összesen 153 fő raboskodott hosszabb-rövidebb ideig Olmützben; közülük 57 olyan polgári és 71 olyan katonai személy, akiket a magyar szabadságharcban játszott szerepükért börtönöztek be, valamint 15 külföldi, többnyire lengyel vagy olasz politikai fogoly. Simon V. Péter 216 olyan személy nevét gyűjtötte össze, akik várfogságot szenvedtek (27 egyházi, 59 polgári, 108 katonai személy, valamint 32 külföldi illetőségű), illetve 74 sánccságra ítélt személyről, azaz, összesen 290 főről tud.⁴⁴ A fluktuációról közbeeső adataink alig vannak, de pl. tudjuk, hogy 1851. április közepén a foglyok száma a korábbi 132-ről 64 főre csökkent.⁴⁵ 1852

május-júniusában az olmtüzi foglyok egy részét — köztük Rómert is — átszállították az észak-csehországi Josefstadtba (ma Jozefóv). (4. kép)

A foglyok egymáshoz való viszonyát befolyásolta az állandó összezártság, a 8–10 fős cellákban nem lehetett könnyű az együttlakás. Földy János szerint az elítélt honvédtisztek „ide is hozták az osztrák katonai szellemet, s itt is külön kasztot akartak képezni, annyira, hogy a honvédet, ha nem volt előbb osztrák zsoldos lett légyen, egyébiránt ott, ahol kell bármily vitéz, katonának nem tartották.”⁴⁶

Barsi József szerint 1850 januárjától, amikor a beérkező polgári, egyházi és a katonai állapotú foglyokat vegyesen helyezték el, s együtt engedték ki sétálni, megindult közöttük az ismerkedés. A február 24-i nagy szállítmány érkezését követően azonban külön engedték ki sétálni a volt katonákat és a nem katonai állapotúakat, de egy hét múlva, március elején visszaállt a régi rendszer, s ismét egyszerre engedték ki levegőzni a rabokat, és egymás celláit is látogathatták. „Az ismerkedés az új lakókkal eleinte kissé lassan ment, de ment. Mindig találkoztak kezdeményezők. Egyik-másik már korábban ismerős volt egyik-másik polgári társunkkal, s az a tény, hogy egy ügynek voltunk, ha nem is mindnyájan fegyveres bajnokai, most pedig áldozatai, elég hamar megszötte közöttünk a bajtársi viszonyt” — írja Barsi. Ez annak ellenére megmaradt, hogy egy idő után a volt katonatiszteket felmentették a bilincsviselés alól, így aztán az a visszás helyzet állt elő, hogy „nem katonatiszteket, hanem mindenféle hitfelekezetű papokat, tanárokat, írókat és szolgabírákat, levéltárnokokat és ügyvédeket tartottak akár nagyobb büntetésre méltóknak, akár azoknál veszedelmesebbnek”.⁴⁷

Szintén Barsitól tudjuk, hogy az Aradról érkezett honvédtisztek tudták, hogy mihez van joguk, s azt minden alkalommal követelték is. A porkoláb „ismerte a parancsoláshoz szokott hangot, ismerte a szolgálatot és követelményeit, ismerte a rangfokozatok közötti különbséget, s vajmi kicsinynek érezte magát a volt ezredek és alezredek mellett”, akiknek többsége heves vérmérsékleténél fogva „másképpen nem enyhíthetvén a súlyos helyzet kínjait, legalább hangos nyilatkozatokban szellőztették keblük lefojtott hevét”.⁴⁸

Összességében úgy tűnik, hogy Barsi pontosabb képet adott a foglyok közötti viszonyról, mint Hajdú. Rómer példája is ez utóbbit támasztja alá, hiszen a bör-

4. kép

Tóth Ágoston: Hajdú Lajos
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok,
lsz. 4221. Fotó: Kardos Judit)

5. kép
Tóth Ágoston: Laky Döme
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok,
lsz. 4236. Fotó: Kardos Judit)

tönben két legjobb barátja a Tóth-testvérpár volt — Tóth Ágoston ezredes, illetve öccse, Tóth Károly százados, mindketten volt cs. kir. tisztek. Tóth emlékirataiból pedig az is kiderül, hogy a többi magas rangú honvédtiszt is meglehetősen fesztelenséggel érintkezett Rómerrel, illetve más, polgári állomású személlyel, így Zsigmondy Vilmos mérnökkel, Szlávay József pénzügyminiszteri titkárral. A honvédtisztek közötti szorosabb köteléket nyilván az évtizedes közös múlt magyarázza, nem feltétlenül az elkülönülés vágya.⁴⁹

A kezdet kezdetén a levelezést még nem szabályozták szigorúan — Könyves Tóth Mihály pl. röviddel megérkezése után magyarul írhatott családjának.⁵⁰ A német nyelvű levelezés kötelezettsége mulatságos eseteket idézett elő. Az egyik olmützi fogolynak ismerőse „An H. N. N Staatrebhuhn

in Olmütz” címmel írt levelet; azaz az államfogoly kifejezésben a fogoly, mint márdár elnevezését tüntette fel.⁵¹

Olmützbe érkezését követően Rómer először anyjának írt. Ebben tudatta, hogy őszinte öröme Laky Demeter premontrei szerzetessel, korábbi ismerősével, egyben József testvére szemináriumi társával került egy cellába. (5. kép)

Igen jól van, írta, köszönhetően részint a levegős, a Morva folyóra nyíló ablakkal rendelkező „lakásának”, részint a 6 krajcárnyi napidíjért járó naponkénti három kitűnő étkezésnek, illetve egyéb élelmiszereknek, részint „semmilyen körülmények közepette nem változó élénk kedélyének”. Bécsi leveléhez hasonlóan, ezúttal is dicsérte a velük való bánásmódot — visszautalva a kevésbé kedvező pozsonyi tapasztalatokra. Naponta egy órát sétálhatnak, közben élénk eszmecsere folytatnak egymással olvasmányaikról, vagy a nyelvet gyakorolják. A harminc fogolyból 10 pap, nagyobb részüket korábról ismeri; ritka műveltségű férfiak. Egyikük franciát tanít, s segít feleleveníteni Rómer nyelvtudását; egy másikat ő tanít rajzolni. Rómer levelét a várparancsnokság láttamozta, talán ez is magyarázza túlzottan optimista hangvételét —, egy két hónappal későbbi levelében már kevésbé idilli képet fest a fogság viszonyairól.⁵² (Szobatársra, Laky Demeter 1849-ben népszónokként és népfelkelő vezérként működött Zala megyében, ezért ítélték 8 év várfogságra.)⁵³

Rómer következő levelét 1850. január 19-én írta anyjához. Már-már siránkozni készült, írja, amiatt, hogy érthetetlen módon nem kapott választ, amikor megér-

kezett József öccse levele, amelynek reá gyakorolt hatását hiába próbálná megírni. „A barátság és az anyai gyengédség sugara, eszmecsere élők és szabad levegőt szívók és egy élve eltemetett között.” Hogy ezt értékelni tudják, bele kell gondolniuk a helyzetébe — mindig ugyanazokat az arcokat, ugyanazokat a falakat látni, ugyanazt a zenét, ugyanazokat a beszélgetéseket hallani. A reá kirótt 96 hónapból még alig kettő telt el eddig. Azonban mihez nem szokik hozzá az ember? Vigaszként a sáncfogyók, a menekültek vagy a tőlük nem messze lévő kolostor apácáinak szomorú sorsára gondolt. A levél további részében barátairól emlékezett meg. A bécsi levelében említett Seidl altábornagyról azt írta, hogy nem várt tőle mást, mint szép szavakat, üres ígéretek, egészen a nagy urak szokása szerint. Ki hiszi, folytatja, hogy az az ő (magas) állásában semmit sem tehet érte? Azonban ha semmi nem történik, annál jobb, mivel számára terhes lenne a leköteleződés, s mennyire megszegyenülne, ha véleményét illetően tévedne. Keresetlen szavakkal emlékezett meg egykori (győri) kollégáiról, akik a szerencsétlennek gondoltakkal és elhagyatottakkal szeretetlenül bánnak. Egészségi állapotát illetően reumára panaszkodott („egyes ablakok és ajtók között ülni, s nem azt kapni, a 8. világsoda lenne”). Anyagi helyzetét illetően tudatta, hogy noha a Bécsbe utazás és a szükséges dolgok megszerzése némileg legyengítették pénztárát, ha némi pótlást kapna, a napi kétszeri étkezéssel és a 8 krajcárnyi napidíjjal hosszabb ideig ellenne.⁵⁴

JEGYZETEK

¹ Hermann 2015, 217–257.

² Lásd erre Kőhegyi — Rákóczi 1966, Kőhegyi — Rákóczi 1968, 1969.

³ Prohászka 2015.

⁴ Fraknoi 1891, 186.; Kumlik 1907, 56–58.

⁵ Az 1849–1857 közötti börtönviszonyokkal foglalkozó emlékiratokból három munka közül komolyabb válogatást. Pintér 1956, Tóth 1978, I–II., Tóth 1985, I–II. Miután ezek mindegyike csak szemelvényesen, vagy egyes fejezetek elhagyásával közli az adott munkákat, minden esetben az eredeti műveket idézem.

⁶ Rákóczi 1972, 321–323.; Hermann 2015, 245–248. A büntetéséről szóló hírlapi közleményt lásd Kumlik 1998, 148.

⁷ Kőhegyi – Rákóczi 1966, 205., 209.

⁸ A levelet közli és elemzi Prohászka 2015, 259–268. Az olvasati hibákat a cikkben közölt fényképmásolat alapján javítottam.

⁹ Boross 1882, 284–285.

¹⁰ Vasvári 1886, V. k. 278–279.

¹¹ Boross 1882, 285–291.; Vasvári 1886, V. k. 279–280.

¹² Boross 1882, 298–301.; Vasvári 1886, V. k. 280. A többi börtönre lásd Deák 1972, 63–81.; Szentkatolnai Bakk 1893, 20–21., 28–29.

¹³ Megérkezésére lásd anyjához írott 1849. december 22-i levelét, közli Kőhegyi – Rákóczi 1966, 203–204.

¹⁴ Hajdú 1869, 230.

¹⁵ Tóth é. n. 234–235.

¹⁶ Kacziány 1906, 116–118.; Búsbach 1898, I. 240–241.

- ¹⁷ Könyves Tóth Mihály levele családjához, Olmütz, 1849. jan. 20. Közli Békés 1977, 75–76.
- ¹⁸ Barsi – Simon V. 1988, 109–201.
- ¹⁹ Földy 1988, 214.
- ²⁰ Madarász 1883, 284., 287.
- ²¹ A börtönéletre lásd Földy 1978, 214–216. o., regényesített, erősen átírt változatát lásd Földy 1939, 74–103.; Madarász 1883, 281–289.
- ²² Madarász 1883, 284.
- ²³ Madarász 1883, 285.
- ²⁴ Madarász 1883, 282–283.
- ²⁵ Zám belly é. n.; Tóth é. n. 234.; Földy 1988, 215.; Barsi – Simon V. 1988, 199.; Madarász 1883, 282.
- ²⁶ Militár-Schematismus 1851, 93.; Tóth é. n.
- ²⁷ Barsi – Simon V. 1988, 110.
- ²⁸ Földy 1978, 215. Életrajzaikat lásd Bona 2015, II. k. passim.
- ²⁹ Zám belly é. n. – Hajdú 1869., 243. és ennek nyomán Barsi – Simon V. 252. tévesen azonosítja Földvály Károly honvéd őrnaggyal (ezredessel).
- ³⁰ Barsi – Simon V. 1988, 105.
- ³¹ Czigány 1994, 203–214.; Barsi – Simon V. 1988, 113., 330–331., 380.
- ³² Barsi – Simon V. 1988, 247–248.
- ³³ Földy 1978, 214. (Regényes formában Földy 1939, 72–75.); Barsi – Simon V. 1988, 249–250. Életrajzaikat lásd uo. 264–265., 293., 299–300,
- ³⁴ Barsi – Simon V. 1988, 117–118. Életrajzukat lásd uo. 331., 390–391.
- ³⁵ Életrajzukat lásd Barsi – Simon V. 1988, 306–307., 326–327.
- ³⁶ Könyves Tóth Mihály levele családjához, Olmütz, 1849. jan. 20. Közli Békés 1977, 75–76.; Hajdú 1956, 277. (január 18-át ír). Barsi emlékiratában tévesen úgy emlékezik, hogy együtt érkeztek a január 10-i szállítmánnyal. Barsi – Simon V. 1988, 117. Életrajzukat lásd 306–307., 326–327.
- ³⁷ Tóth é. n. 233–234.; Irmédi-Molnár 1938, 155.
- ³⁸ Barsi – Simon V. 1988, 118.
- ³⁹ Ferenczyt Zám belly említi; más forrás szerint mindvégig Aradon raboskodott. Zám belly é. n. Hajdú Lajos névsorában nem szerepel.
- ⁴⁰ Életrajzaikat lásd Bona 2015, I–II.
- ⁴¹ Életrajzaikat lásd Bona 2015, I–II.; Bona 2008–2009, I–II. passim. A katonákra lásd még Varsányi 1984, 217–221.
- ⁴² Barsi – Simon 1988, 118.
- ⁴³ Közlésüket lásd Zám belly 1889, XI. 173–190., 267–279., 354–369.; Hermann 2016, 1105–1139. (az eredetét lásd Hadtörténelmi Levéltár, Tanulmánygyűjtemény. 782.); Hermann 1996, 17., 76–107.; Máriássy 1999, 225–238.
- ⁴⁴ Barsi – Simon V. 1988, 247–260.
- ⁴⁵ Lásd erre Sebesy Kálmán, Szláv József, Máriássy János, Tóth Ágoston és Szathmáry Mihály 1851. április 18-án kelt levelét Chernel Kálmánhoz. Közli: Chernel é. n. 388.
- ⁴⁶ Földy 1978, 215.
- ⁴⁷ Barsi – Simon V. 1988, 118.
- ⁴⁸ Barsi – Simon V. 1988, 122–123.
- ⁴⁹ Tóth é. n. 255–257.
- ⁵⁰ Könyves Tóth Mihály levele családjához, Olmütz, 1850. jan. 20. Közli Békés 1977, 75–76.
- ⁵¹ Barsi – Simon V. 1988, 122. Némileg más változatban lásd Tóth é. n. 259–260.
- ⁵² Rómer levele anyjához, Olmütz, 1849. dec. 22. Közli Kőhegyi – Rákóczi 1966, 203–204.
- ⁵³ Életrajzát közli Barsi – Simon V. 1988, 330–331.; Czigány 1994, 203–214.
- ⁵⁴ Rómer levele anyjához, Olmütz, 1850. jan. 15. Közli Kőhegyi – Rákóczi 1966, 204–206.

IRODALOM

- BARSI József – SIMON V. Péter
1988 *Utazás ismeretlen állomás felé 1849-1856 és Berzsényi Lénárd rajzai az olmtüzi foglyok arcképsorozata.* S. a. r., Berzsényi Lénárd arcképsarnokát feldolgozta, a jegyzeteket összeáll. Simon V. Péter. Európa, Budapest.
- BÉKÉS
1977 A Könyves Tóth család familiáris könyvéből. I. rész. *Alföld*, 8. sz. 72–76.
- BONA Gábor
2008–2009 I–II. Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban, I–II. Budapest.
- BONA Gábor
2015 I–II. *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*, I–II. Negyedik bővített kiadás. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc.
- BOROSS Mihály
1882 *Élményeim 1848–1861.* II. füzet. Székesfehérvár Városi Könyvnyomda, Székesfehérvár.
- BÚSBACH Péter
1898 *Egy viharos emberöltő*, I–II. Budapest.
- CHERNEL Kálmán
é. n. Olmtüzi foglyok levelei 1851-ben. *Hazánk. Történelmi Közöny.* Szerk. Abafi Lajos. Budapest, 387–389.
- CZIGÁNY László
1994 *Laky Demeter és Sebesy Kálmán a szabadságharcban.* In: Bilkei Irén szerk.: *Zalai történeti tanulmányok 1994.* (Zalai Gyűjtemény, 35.) Zalaegerszeg, 203–214.
- DEÁK Farkas
1972 *Fogságom története.* Sajtó alá rendezte Kovács József. (Téka) Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- FÖLDY János
1939 *Világostól Josephstadtig 1849–1856.* Földy János naplótöredékeiből közreadta Balassa Imre. Budapest.
- 1978 *Olmütz kazamatáiban.* In: *Küzdelem, bukás, megtorlás. Emlékiratok, naplók az 1848-49-es forradalom és szabadságharc végnapjairól.* II. k. S. a. r. Tóth Gyula. (Magyar Századok) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 209–216.
- FRAKNÓI Vilmos
1891 Rómer Flóris emlékezete (1815–1889). *Századok* 25. évf. 177–199.
- HAJDÚ Lajos
1869 *Börtön-krónika. Vasárnapi Ujság*, 16. évf. 17. szám (ápr. 25.), 229–231.
- 1956 *Magyar foglyok útja 1850-ben Budáról Olmützig.* In: *Rab századok. (Börtönnaplók, börtönlevelek.)* S. a. r. Pintér József. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 273–277.
- HERMANN Róbert
1996 *Kossuth Sándor visszaemlékezése a győri csatára. Győri Tanulmányok*, 17. 76–107.
- 1999 *Megtorlás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után.* (Változó Világ, 27.) Budapest.
- 2007 *Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854.* Szerk. Hermann Róbert. Rubicon, Budapest.
- 2015 Rómer Flóris a szabadságharcban, avagy az életrajzírás nehézségei. *Arrabona* 51. (2013) Győr, 217–258.
- 2016 Zám helyi Lajos honvédezzredes emlékirata az 1849. évi tavaszi hadjáratról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 129. évf. 4. szám. 1105–1139.
- IRMÉDI-MOLNÁR László
1938 *Felsőszopori Tóth Ágoston honvédezzredes, a XIX. századbeli magyar térképezés úttörőjének élete és működése.* A „Térképészeti Közöny” 8. számú különfüzete. M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet, Budapest.
- KACZIÁNY Géza
1906 *Magyar vértanúk könyve.* Budapest.

- KŐHEGYI Mihály — RÁKÓCZI Katalin
1966 Rómer Flóris levelei édesanyjához az olműtzi kazamatákból. *Arrabona* 8. Győr, 201–214.
- KUMLIK, Emil
1905 *Pozsony und der Freiheitskampf 1848/49. Die dreizehn Pressburger Märtyrer. Aulich – Batthyány – Jeszenák – Andere Pressburger Urteile.* Pozsony – Budapest.
1907 *Rómer Ferenc Flóris élete és működése.* Angermayer Károly kiadása és könyvnyomdája. Pozsony.
1998 *A szabadságharc pozsonyi vértanúi.* Szerkesztette, a függelék anyagát gyűjtötte, a névmutatót és az utószót írta Konkol László. (Csallóközi Kiskönyvtár) Kalligramm Könyvkiadó, Pozsony.
- MADARÁSZ József
1883 *Emlékirataim 1831–1881.* Franklin Társulat Könyvnyomdája, Budapest.
- MÁRIÁSSY János
1999 *Visszaemlékezések az 1848–49. évi szabadságharc alatt végzett szolgálataimra.* S. a. r. Sugár István. — *Máriássy János olműtzi visszaemlékezései az 1849 nyári harcokra.* S. a. r. Hermann Róbert. Argumentum Kiadó, Budapest.
- Militär-Schematismus
1851 *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes.* Wien.
- PINTÉR József
1956 *Rab századok. (Börtönnaplók, börtönlevelek.)* S. a. r. Pintér József. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- PROHÁSZKA Péter
2015 Rómer Flóris első levele édesanyjához a fogságból. *Arrabona* 51. (2013) Győr, 259–268.
- RÁKÓCZI Katalin
1972 Rómer Flóris hadbírósi pere. *Arrabona*, 14. 317–325.
- SZENTKATOLNAI BAKK Endre
1893 A nagyszebeni zárdabörtönök 1849–50-ben. 1848–49. *Történelmi Lapok*, 2. évf. (1893)
- TÓTH Gyula
1978 I–II. *Küzdelem, bukás, megtorlás. Emlékiratok, naplók az 1848-49-es forradalom és szabadságharc végnapjairól.* I–II. k. S. a. r. Tóth Gyula. (Magyar Századok) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
1986 I–II. *A föld megőszült. Emlékiratok, naplók az abszolutizmus (Bach) korából.* I–II. k. S. a. r. Tóth Gyula. (Magyar Századok) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- TÓTH Ágoston
é. n. *Tóth Ágoston emlékirata. „Egy elveszett élet fáradozásai.”* Magyar Tudományos Akadémia. Kézirattár. Ívrét 300. 1.2.
- VARSÁNYI Péter István
1984 Ez történt Olmütz után. *Életünk*, 8. sz. 917–921.
- VASVÁRI Ferenc
1886 V–VI. A Noszlopy-féle összeesküvés. *Hazánk.* Szerk. Abafi Lajos. V. k. Budapest, 97–116., 188–203., 273–288., 349–362.; VI. k. Budapest, 435–450.
- ZÁMBELLY Lajos
1889 Emlékiratok 1848/49-ből. *Hazánk*, szerk. Abafi Lajos. XI. köt. 173-190., 267–279., 354–369.
é. n. *Visszaemlékezés.* Kézirat. Másolata tulajdonomban.

FLÓRIS RÓMER, THE STATE PRISONER PART 1

Based on partly Rómer's letters from the captivity and partly the published and unpublished memoirs of Rómer's fellow-prisoners, this study describes Flóris Rómer's first years in prison between 1849 and 1850, i.e. the period he spent in the Criminal-Gebäude of Vienna and in the dungeon of Olmütz. In addition to the physical description of the prisons the study describes the formation and composition of the "prisoner-society" in Olmütz. Although Rómer's letters from the captivity give a vivid picture of the general conditions and the activities of the prisoners, the strict censorship limits their usability for the reconstruction of the relationships within the captivity. On the other hand, the memoirs of József Barsi, Lajos Földy, Ágoston Tóth and Lajos Zám belly are excellent sources for gaining a picture of the prisoners' survival strategies, the news making their way to the prison and the "illegal" ways of getting in touch with the outside world. The reconstruction of Rómer's experiences in the captivity can be a model for the reconstruction of the prison-years of other, less documented personalities.

Róbert Hermann

Mázi Béla

RÓMER FLÓRIS ÉS AZ AKADÉMIAI KÖNYVTÁR

Rómer Flóris már szerzetesnövendékként kapcsolatba került a Magyar Tudós Társasággal. Ma is az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában található egy magyar nyelvemlék, a Tihanyi kódex 1834-ben Bakonybélben általa másolt példánya.¹ (1. kép) A kézirat Akadémia által felkért gondozója, Guzmics Izidor a következőket jegyezte fel a kézirat előszólapjára: „Ő [Rómer Flóris] a széptudományok és a diplomatika tanulója, a másolatot minden jutalom vagy díj kívánata nélkül készítette, hogy ezzel a Magyar Tudós Társaságnak és ez által édes hazájának méltó szolgálatot tehetett.” Nem sokkal később, 1836-ban, már maga Rómer kereste fel Pannonhalmáról levelével Toldy Ferenc akadémiai titoknokot: az új könyvtár felállításakor már arra fordította figyelmét, talál-e a régi könyvek és kéziratok között magyar nyelvemléket. Fáradozása hiábavaló volt, mert 1655-nél korábbi kéziratot nem talált.² Később arra panaszkodott Toldynak, hogy bizonyos régi kéziratok lemásolását megtagadták tőle, mondván, a rend nemsokára saját folyóiratot indít, oda kellene majd ezek az írások. Mégis küldött Toldy Ferencnek magyar nyelvű prédikációmásolatokat, amelyek kéziratát egy pajtása Répceszemerén, egy nemes ház árnyékszékén találta, s a végső pusztulástól mentette meg [!], írta szörnyülködve.³ A másolatok sajnos nincsenek a levél mellett.

Toldy később igénybe vette a szépen rajzoló Rómer Flóris segítségét. Az Akadémia kereste Kisfaludy Károly szülőházát. Rómer már egészen fiatalon is megmutatta azokat az erényeit — barátságosság, jó kapcsolatteremtő képesség —, amelyek majd később olyan sok sikert hoznak számára régészeti kitérőiről: elment Tétre, és levélben jelentette Toldy Ferencnek, hogy a ház romos, de a helyiekkel beszélgetve megtudta, hogy az nem különbözött egy

1. kép
A Tihanyi kódex Rómer Flóris által készített másolata, 1. és 2. oldal
(MTA KIK Kt. MS 897.1., 2.)

közönséges parasztháztól. Később lerajzolta és elküldte az Akadémiának Kisfaludy Károly szülőházának alaprajzát is.⁴

Sok évvel később, 1860-ban találkozunk nevével az Akadémia iratai között. 1860-ban az MTA matematikai és természettudományi osztálya október 6-i ülésén Rómer Flóris győri tanárt, szorgalmas és buzgó természettudóst, egy természettudományi múzeum jeles létrehozóját és *A Bakony* című munka íróját az Akadémia levelező tagjává jelölték.⁵ Az 1860. évi nagygyűlés Rómer Flórist taggá választotta.⁶ Ő meghatottan köszönte meg a megtiszteltetést: taggá választása a legnagyobb kitüntetés, amelyben magyar ember részesülhet, írta 1860. november 15-én Győrben. „Ha eddig ösztönszerűleg használtam fel minden időmet és tehetségemet arra, hogy szellemi fejlődésünket férfiasan előmozdítani segítsem, jövődre kötelességemnek tartom, hogy életem legnagyobb részét a Magyar akadémia magasztos céljai elérésére és terjesztésére szentelni fel.”⁷ (2. kép) Rómer egy megfiatalodott tudós társaságba nyert bebocsátást (1848-tól 10 éven át az Akadémia a hatalom korlátozásai miatt nem választathatott új tagokat). Ez idő tájt lett az Akadémia tagja Arany János, Greguss Ágost, Gyulai Pál, Jedlik Ányos, Hunfalvy János, Than Károly, Vámbéry Ármin. Eldőlt így a régi vita is: az Akadémia immár elsősorban tudományos intézmény lett, a nyelvművelés háttérbe szorult.

A Magyar Tudományos Akadémia 1858-ban került olyan anyagi helyzetbe, hogy gyarapodó kéziratanyagának feldolgozására és őrzésére külön szakembert alkalmazzon. 1858. május végén Paúr Ivánt nevezték ki a kéziratok őrévé.⁸ Feladatául szabták egyben az Akadémia jelentős nagyságú éremtárának gondozását is. Paúr azonban még el sem kezdte működését, amikor Széchenyi István javaslatára meghívták a Széchenyi/Széchenyi család levéltárosának. A megtisztelő feladat mellett minden bizonnyal nagy vonzerőt gyakorolt a mintegy évi 900 forintos fizetés is, amely az Akadémián megkaphatónak a háromszorosa volt.⁹

Hunfalvy Pál főkönyvtárnok 1861. június 24-én feliratot intézett az Akadémiai elnökségéhez, melyben közli, hogy Paúr Iván lemondása óta elhagyott állapotban van a kéziratár, az oklevélgyűjtemény és az éremtár. Egyelőre ő vigyáz ezekre, de felelősséget nem vállalhat. Mivel a különgyűjtemények őrzésére és tudományos feldolgozására „hivatal van alapítva”, Rómer Flórist ajánlja a tisztség betöltésére, aki rendelkezik a megkívánt ismeretekkel, s a megfelelő buzgóság is megvan benne a hivatal ellátására. Egyben kéri, hogy a mostani díjazást (évi 315 forint) a következő évtől emeljék 400 forintra.¹⁰ Az 1862. július 2-i akadémiai kisgyűlésen felolvasták Hunfalvy kérését, majd a gyűlés döntött: a könyvtárnok és több akadémiai tag egyértelműen „magasztaló” ajánlására Rómer Flórist titkos szavazással egyhangúlag megválasztották a kézirat- és oklevéltár, valamint az éremtár vezetőjévé.¹¹ A rendtől szükséges engedély megszerzéséért az elnök fog levélben a főapáthoz fordulni.

Az Akadémiának a főapáthoz írt levelét végül Toldy Ferenc — aki Rómerrel történt levélváltásai tanúsága szerint sokat tett a kinevezés érdekében — fogalmazta meg 1861. július 5-én.¹² Az MTA tisztában van azzal, hogy a rendben tanárhiány

van, mégis remélik, hogy a főapát méltányolni fogja azon díszet, mely a rendet éri azáltal, hogy tagjai tudományos téren jeleskednek, főként, ha az ország „anyavárosában” — érvelt Toldy Ferenc. A Rómer Flórisnak ajánlott gyűjteményt már most is sokan látogatják, s a jövőben, ha az új épület megnyílik (az Akadémia palotájának tervezői fázisán ekkorra túljutottak, már az építési munkálatokat szervezték), még látogatottabb lesz. A „szép modor és tanulságos társalgás”, amellyel Rómer a látogatókra hatni képes, nemcsak az Akadémiára nézve kívánatos, de a rend irányában is a legkedvezőbb véleményt alakítja ki. Ha Rómert felmentik az idő- és lélekölő elemi tanítástól, amely tudományos előrehaladását gátolja, sokkal többet tud tenni a hazai tudományosság érdekében.

Rómer nagyon gyorsan, egy hét alatt megkapta a főapáti engedélyt, erről levélben örömmel és azonnal tudósította Toldy Ferencet: „Tegnaptól fogva, minthogy újjászülöttnek érzem magamat, mert most egyedül kedvenc tanulmányaimnak élhetek.”¹³

Simon Zsigmond perjel 1861. július 22-én értesítette hivatalosan az Akadémiát a betegeskedő főapát nevében: engedélyezik, hogy Rómer Flóris az akadémiai állást elfoglalja; a választás az Akadémiának a rend iránti megbecsülését is jelzi.¹⁴

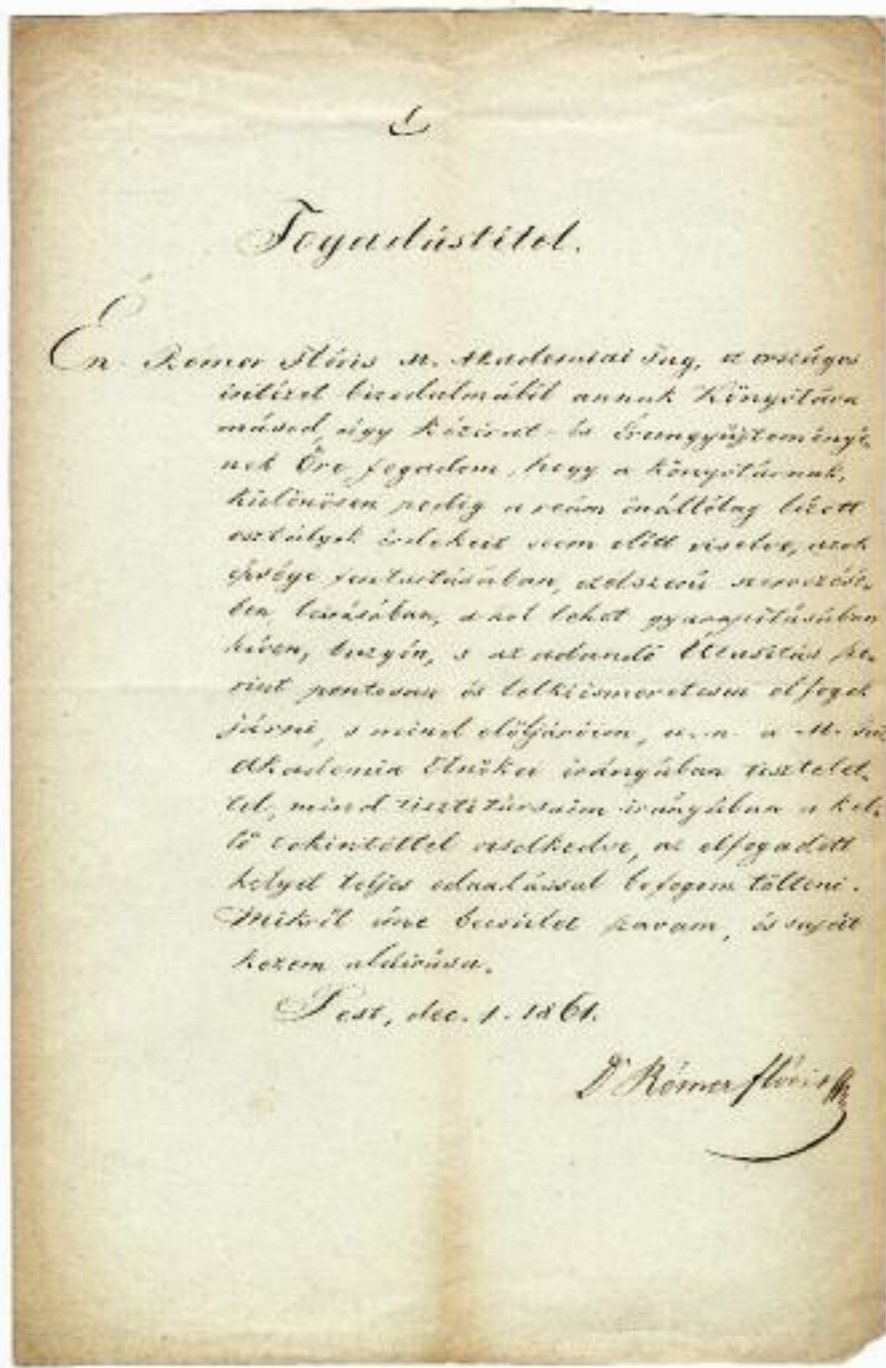
Rómer Flóris 1861. december 1-jén tette le kéziratárnoki fogadalomtételét Hunfalvy Pál főkönyvtárnok előtt. Az írásba is foglalt eskü szerint a könyvtár „másodőre”, a kéziratár és az éremgyűjtemény első öre lett a hivatalos titulusa. A rábízott osztályok épségét fenntartja, azok célszerű szervezésében, leírásában, gyarapításában pontosan és lelkiismeretesen fog eljárni, áll az esküokmányban.¹⁵ (3. kép)

Az akadémiai hivatal elvállalásában Rómer Flóris számára a legnagyobb vonzerőt az jelentette, hogy a tudományos élet középpontjába kerülhetett (ugyanúgy, mint évtizedekkel korábban rendtársa, Czuczor Gergely), s akadémiai levező taggá választásával a megfelelő tudományos tekintéllyel is rendelkezett. Fraknói Vilmos írta róla 1863-ban: Rómer nem nézte az állás anyagi előnytelenségét, hanem egyedül az vonzotta, hogy teljesen a tudománynak élhessen.¹⁶

Lehetett azonban más motivációja is a távozásnak. Rómer Flórist rendje a szabadságharcban való részvételért kiállott hosszú börtönbüntetés után — igaz, hogy felsőbb parancsra — szilenciumra ítélte, s Bakonybélbe küldte. Ez bizonyosan tuskét hagyott szívében, s később az is, hogy őt, a pozsonyi akadémia korábbi nagyhírű tanárát, amikor visszatérhetett a nyilvános tanításhoz, eleinte alsógimnáziumi osztályok oktatására osztották be Győrben. Egy 1874-ben, az akkori főapáthoz, Kruesz Krizosztomhoz írt leveléből kiderül, hogy már 1854-ben szeretett volna kilépni a rendből, hogy világi papként szolgálja Istent.¹⁷

Komoly vonzóerőt jelentett a gyűjtemény is, amelynek gondozását elvállalta: az Akadémia jelentős oklevélgyűjteménnyel rendelkezett, s Rómer érdeklődésének középpontjába akkoriban került a diplomatika tudománya.

Rómer Flóris tehát 1861 végén elfoglalta hivatalát a Magyar Tudományos Akadémián. A 300 forint körüli fizetés nagyon csekély volt,¹⁸ de 1862-ben, mint egy levelében írta, „egy helytartótanácsnál lévő jóakarója” útján megbízták az akkor új-

3. kép
 Az esküokmány
 (MTA KIK Kt. Vegyes 2r. 40.2.XIII.)

jászervezett pesti katolikus főgimnázium igazgatásával, ahonnan évi 1250 forint fizetést kapott.¹⁹ Anyagi gondok így valószínűleg nem terhelték. Lakása a Kasselik-féle ház harmadik emeletén volt, szemben az éppen épülő Szent István-bazilikával, ott gyakran fogadott vendégeket is.²⁰

A kéziratártnoki állásra jelölésekor az ajánlók kiemelték Rómer emberi tulajdonságait is. Hogy nem tévedtek, arra tanúbizonyságot adnak a korabeli sajtóban megjelent írások. Fraknói Vilmos így írt *Az Ország Tükre* 1863. március 20-i számában: „Szolgálatkészség, sérteni nem tudó és meg nem sérthető őszinteség becsesté teszi barátságát, mindenki iránt tanúsított szívesség, állandó jókedv, derűltég, élvezetessé teszi társaságát. Ő azon ritka emberek egyike, kiknek nincsenek ellenségei, csak irigyei.”²¹

A Hazánk s a Külföld csak monogrammal jelzett írója a következőképpen jellemezte Rómer Flórist: „A főváros lakóinak, úgyszintén az idegennek is, ki Pest utcáin gyakran megfordul, szemébe tűnhetett egy izmos, magas, barátságos s nyájas képű, a bencések egyszerű fekete talárjába öltözött férfi, kinek eszes tekintete első látásra is sejteti velünk a tudóst, s alakja, hogy a bűvürlatok oly szakaszában foglalkozik, mely nem mindig köti őt a dohosszagú, egészségölő könyvekhez, hanem a dolgozószobán kívül is igénybe veszi fáradozásait.”²²

Látható, az Akadémia tudós, ugyanakkor közkezdveltségnek is örvendő munkatársra lelt Rómer Flórisban. Milyen intézményt talált az újdonsült kéziratártnok?

A Magyar Tudományos Akadémia már csaknem három évtizede Pesten, a Ferenciek terénél található Trattner–Károlyi-házban bérelt helyiségekben működött. Egy nagyobb teremben tartották a heti rendszeres üléseket, és kisebb szobákat béreltek a titoknoki hivatal és a könyvtár számára. Vadnay Károly író még az 1850-es évek közepén mint 20 éves ifjú járt a Trattner–Károlyi-ház utcára néző, tágas, dísztelen falú helyiségében, melyben az Akadémia tartotta üléseit. Kopott zöld posztóval leterített asztalt ültek körül a tudósok, a szegényes terem egyik sarkában a látogatók részére „egy iskolabeli formájú keskeny fapad állt, melybe ha nyolc ember beült, ugyancsak szorongtak”²³ Ez a terem szolgált az 1844 decemberében megnyitott könyvtár olvasótermeként is. A könyvtárban külön volt felállítva az alapító gróf Teleki család gyűjteménye és az Akadémia törzsgyűjteménye, amely kisebb részben vásárolt, nagyobb részben kötelempéldányként kapott (az Akadémia egy helytartótanácsi rendelet értelmében kötelempéldány-jogosult volt az 1840-es évek elejétől), illetve könyvtárközi csereként beszerzett könyvekből állt.²⁴

Kéziratokat már az Akadémia működésének kezdetétől, 1831-től gyűjtötték. Külön gondozójuk azonban nem volt, a mindenkori levéltárnok (pl. Czuczor Gergely, majd Szalay László történetíró) feladatává tették a kéziratok őrzését. Csak 1861-ből, tehát Rómer Flóris kinevezése idejéből találunk adatokat arra, hogy a kézirat- és oklevélgyűjteményt, valamint az éremtárat elkülönítve tartották. Az MTA levéltárának töredékessége miatt nagyon kevés adatunk van a könyvtár rendszeres működéséről. Toldy Ferenc akadémiai titoknok 1848-ban nyomtatásban is megje-

lentette utasításait az Akadémiai Könyvtár tisztviselői számára.²⁵ Előírta, hogy a kéziratok külön osztályt képezzenek, s róluk külön betűrendes katalógust kell felállítani. A Trattner–Károlyi-házban el is kezdődött a munka, s az itt-ott fennmaradt régi jelzetekből arra lehet következtetni, hogy a kéziratokat tematikusan tárolták. Katalógus azonban nem maradt fenn. Egy akadémiai rendelet előírta, hogy tagok térítvény mellett kölcsönözhetnek kéziratokat is. Az Akadémiai Könyvtár akkoriban zártkörűen működött, nem akadémikusok csak külön engedéllyel látogathatták.

Az Akadémia az új intézetek mohóságával mindent gyűjtött, amit számára felajánlottak, így tekintélyes éremgyűjteménnyel rendelkezett. Első kezelője, Érdy János, 1858-ban számolt be az állományról Paúr Ivánnak.²⁶ Eszerint az akadémiai numizmatikai gyűjtemény több mint 8 és félezer darabot számlált, azon kívül még egy zsáknyi vegyes, kevésbé értékes pénzermét.

A napi könyvtárosi-kézirattárosi munkáról nem találhatók jelentések, dokumentumok, így azokra az adatokra lehet támaszkodni, amelyek az Akadémia levéltárában fennmaradtak, vagy éppen Rómer leveleiben felbukkannak.

Bár kézirattárnoki esküokmánya december elsején kelt, Rómer Flóris már hetekkel korábban munkába állt. 1861. november 3-án javaslatot nyújtott be a kéziratár gyarapítására.²⁷ Javaslatának megvalósítása révén az Akadémia lassanként nemcsak az összes hazai okleveles anyagot tehetné magáévá, a nemzet és a haza történetét kutatók számára nélkülözhetetlen „anyagtár” alapját is megvethetné. (Itt annyit érdemes közbevetni, hogy 1848-ban éppen a Magyar Tudományos Akadémia javasolta egy magyar nemzeti levéltár felállítását, akkor sikertelenül.²⁸) A gyűjtemény kialakítására háromféle módot javasolt Rómer Flóris. Először is okleveleket és kéziratokat kellene vásárolni. Ha erre nincs mód, akkor el kellene érni, hogy a családi levéltárakat ajándékolják vagy megőrzésre adják át az Akadémiának. Viszonylag kevés költséggel járna, de legbiztosabb módja lenne a gyarapításnak, ha a családi levéltárakat az Akadémia lemásoltathatná. Rómer a november 4-i kisgyűlésen fel is olvasta javaslatát. Jellemző módon a vásárlást nem támogatták, mondván, az a Nemzeti Múzeum dolga, az oklevelek másoltatását azonban egyöntetűen támogatták az akadémikusok, egyben megbízták Rómer Flórist, hogy a Rajki család okleveleinek másoltatását megkezdjék, mivel a család előzetesen engedélyt adott arra Rómer Flórisnak.²⁹ Közben Görgey István is jelentkezett, hogy átengedi másoltatásra családi irataikat, majd a Rumy család jelezte, hogy másoltatni engedi családi levéltáruk egy részét. A munkára (oklevelek másolására) jelentkezők is akadtak. A kezdeményezés azonban nem járt sikerrel, talán a személyi feltételek hiánya, vagy anyagi szempontok játszottak szerepet, nem tudjuk.

Napi munkája mellett időt szakított arra is, hogy a szabadságharcban való részvételük miatt emigrációba kényszerült tudós egyházi társai ügyével is foglalkozzon. Rómer győri barátjának, Ráth Károlynak írt egyik 1862-es levelében említi, hogy tud Rónay Jácint hazatérési szándékáról, s mindent el fog követni, hogy barátja hazatérhessen.³⁰ Egy 1863 februárjában Horváth Mihálynak írt levélben közli, hogy tu-

domása szerint sem a kormányzat, sem a klérus nem támasztana nehézséget, ha Horváth Mihály haza kívánna térni. Számára pedig nagy büszkeség lenne, ha ő adhatná vissza a hazának Horváth Mihályt.³¹

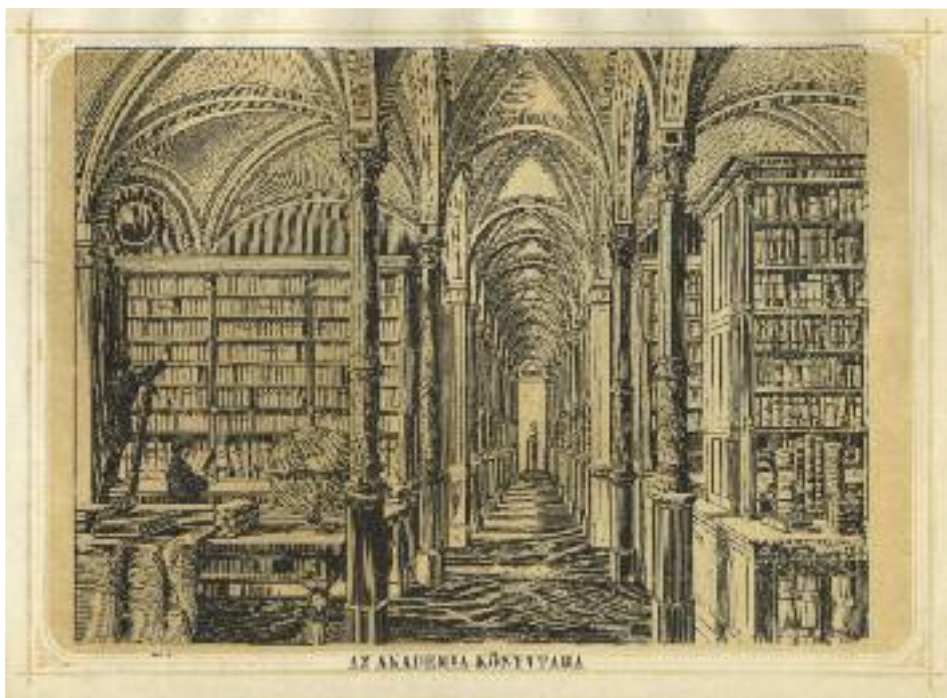
Eközben épült az Akadémia palotája, és a könyvtár működését már a költözés előkészületei határozták meg. Olyannyira, hogy 1864-ben teljesen fel is függesztették a könyvtári szolgáltatásokat. Hunfalvy főkönyvtárnok indítványára 1863 tavaszán felkértek egy bizottságot, hogy dolgozza ki a könyvanyag palotába történő átszállítását, valamint tegyen javaslatot a könyvek szakrend szerinti felállítására. A bizottság — amelynek beadványát 1863 nyarán fogadták el — javasolta a Teleki-könyvtár anyagának összeolvasztását az akadémiai könyvanyaggal, egyébként a szakrendszer felállítása értelmét veszítené. Ennek érdekében kikérték és megszerzték a Teleki család belegyezését is.³² A könyvtár állományát 24 (alszakokkal együtt 76) szakra osztották. A 24. szakot a kéziratok képezték, ezt később a könyvtári szakok analógiájára szintén alszakokra osztották.

Az Akadémiai Könyvtár állományát — mivel már nem akarták tovább fizetni a mindig emelkedő bérleti díjat — 1865 tavaszán szállították át a még épülőfélben lévő akadémiai palotába. Nem lévén készen a könyvespolcok, a köteteket gúlákban halmozták fel a termekben. A könyvtár rendezése még a következő években is folyt. Hunfalvy Pál 1868 januárjában terjesztette elő jelentését az addig végzett munkáról. A könyvtár felállítása az elfogadott szakrend szerint 1866-ban befejeződött, ezután kezdték meg a kötetek feldolgozását. A jelentés külön kiemelte, hogy a munka ebben a feszített ütemben csak úgy haladhat, hogy Rómer Flóris folytonosan segíti a könyvtárosokat. Ebből a jelentésből tudhatunk meg először konkrét adatokat a Rómer által felügyelt különgyűjteményekről: a Kézirattár 1867 végén 1838 kötetnyi kéziratból állt (ennek fele akkor még bekötetlen volt), az éremtárban pedig összesen 8475 érmet őriztek.³³ (4. kép)

Még 1865-ben megalkották az Akadémiai Könyvtár használatának szabályzatát, amelyet az 1865. június 10-i kisgyűlésen fogadtak el. Fontos újdonság, hogy a könyvtár tudományos közkönyvtár lett, megnyitották a nagyközönség előtt. Igaz, csak délelőtt 10 és 1 óra között volt nyitva, de az MTA könyvtári bizottságának engedélyével kölcsönözhetek is, és a nem akadémiai tagok is kutathattak a kéziratok anyagban. Az Akadémia tagjai számára külön olvasótermet nyitottak, ugyanakkor a kéziratok kölcsönzését számukra sem tették lehetővé.³⁴

A könyvtár működésének segítésére és ellenőrzésére könyvtári bizottságot is választottak, amelynek tagjai lettek a könyvtárnokok, és meghívottként akadémiai működésének idején Rómer Flóris is.³⁵

A Kézirattár az akadémiai palotában egy háromablakos, öt méter magas földszinti udvari teremben nyert elhelyezést, így többnyire nappal is világításra szorult. Berendezése igénytelen és ijesztően zsúfolt volt. A falak mentén csaknem a plafonig érő, nyitott faállványokon helyezték el a kéziratokat, a kötetek és a kötegek álló hely-

4. kép

Az Akadémiai Könyvtár 1865-ben.

Emlékkönyv a Magyar Akadémia palotájának megnyitási ünnepére. Pest, Gyurian-Deutsch, 1865.

zetben sorakoztak. Az egyetlen zárható, de korlátozott befogadóképességű tárolóhely egy, a XIX. század elejéről származó vasláda volt.³⁶ A zsúfoltság már Rómer kéziratárnsága idején gondot okozott, 1866-ban arról panaszkodott Arany János titoknoknak, hogy a rendezetlenség miatt lehetetlen bizonyos iratokat előkeríteni.³⁷

Ezekben az években Rómer egyik gondja volt, hogy a Kézirattárban és az éremgyűjteményben különböző, az Akadémiai Könyvtár gyűjtőkörétől idegen tárgyak halmozódtak fel: az ásványokat már a palotába költözéskor a pesti tudományegyetemnek ajándékozták, javaslata szerint ugyanazt kellene tenni a régiségekkel, gipszöntvényekkel és a növénygyűjteménnyel is. A mellékelt listán szerepel ajtókopogtató, rézből készült emberfő, nyílhegyek, agyagedény töredéke is.³⁸ A tárgyakat azután, hogy egy akadémiai bizottság megvizsgálta, átadták a Nemzeti Múzeumnak és az egyetem gyűjteményének.³⁹

Más alkalommal fontos, az akadémiai kéziratgyűjtemény rendezését is befolyásoló ügyben döntött bizottsági társaival együtt Rómer. Toldy Ferenc felvetette, hogy az Akadémiának felajánlott kéziratgyűjtemények együtt maradjanak-e, vagy évről-évre osszák szét azokat? A Rómer Flóris, Wenzel Gusztáv és Szalay Ágoston alkotta bizottság a proveniencia elve mellett döntött: a gyűjteményeket együtt kell hagyni, az egyes iratokat, missiliseket pedig a keltezés idejét figyelembe véve kell

rendezni.⁴⁰ Utolsó kézirattári hivatali évében javaslatot tett a régi kéziratok lemásolásának és könyvtári leírásának szabályaira.⁴¹ Ezeket a katalogizálási elveket részben érvényesítette Rómer utóda, Jakab Elek történész, aki a felállított kéziratos anyag címleírását elvégezte.

Még kézirattárnoki éveiben egyetemi tanárrá nevezték ki. Tanítványai emlékezései szerint óráinak egy részét hivatali szobájában tartotta, ahol diplomatikai szemináriumot hozott létre.⁴² Emellett legtevékenyebb tagja volt az Akadémia Archaeológiai Bizottságának.

1869 őszén Rómer Flórist kinevezték a Nemzeti Múzeum régészeti osztályának vezetőjévé. Régi álma teljesült ekkor. Egy 1865-ben, Fraknói Vilmosnak címzett levelében, amelyben a Nemzeti Múzeum igazgatói tisztsége körüli híresztelésekről is szólt, azt írta, hogy szívesen menne a Nemzeti Múzeumba a talán leköszönő Érdy János helyére. Nem a hivatali lakás és nagy fizetés vonzza, hanem csak az állás, melyben legtöbbet használhat a tudományosságának.⁴³ Lemondó levelét 1869. október 25-én küldte el az Akadémiának. Kérte, nevezzenek ki egy bizottságot, amely tőle a kézirat- és éremtárat átveszi.⁴⁴

Továbblépési lehetőség volt-e Rómer Flóris számára az akadémiai könyvtári állás? Ha kutatói munkáját, tudósi kibontakozását nézzük, akkor mindenképpen. Vállalt feladatát azonban olyan színvonalasan, emberileg szeretetreméltóan látta el, hogy jó szívvel búcsúztak el a hivatalnokok Rómertől, hogy egy még termékenyebb munkatársat kapjanak vissza mint akadémiai tagot. Bizonyos, hogy Rómer Flóris jó emlékeket őrzött meg az Akadémiai Könyvtárról. Már váradi kanonokként írta a fiatal Márki Sándornak, hogy ott mennyire a periférián érzi magát: „nincsen kézirat- és könyvtár, nincsen éltető erő — de semmi-semmi”⁴⁵

JEGYZETEK

¹ A tihanyi kódex 1531 és 1532-ből. Rómer Flóris másolata 1834-ből. MTA KIK Kézirattár (továbbiakban: Kt.) Ms 897

² Rómer Flóris levele Toldy Ferencnek. Szent-Márton, 1836. szeptember 18. MTA KIK Kt. M. Ir. Lev. 4-r. 138/XVI.

³ Rómer Flóris levele Toldy Ferencnek. Szent-Márton, 1837. január 4. MTA KIK Kt. M. Ir. Lev. 4-r. 138/XVI.

⁴ Rómer Flóris levelei Toldy Ferencnek. Győr, 1842. június 30. és július 6. MTA KIK Kt. M. Ir. Lev. 4-r. 124/VI. A levelek átirata a Függelékben.

⁵ Az MTA matematikai és természettudományi osztályának 1860. október 6-i ülésének jegyzőkönyve. MTA KIK Kt. Régi Akadémiai Levéltár (továbbiakban: RAL) 602/1860.

⁶ Rómert 17 szavazattal 15 ellenében választották meg. Ld. az MTA 1860. évi nagygyűlésének október 9-i ülésének jegyzőkönyve. MTA KIK Kt. K 1362.

⁷ Rómer Flóris levele az MTA elnökségének. Győr, 1860. november 15. MTA KIK Kt. RAL 676/1860.

⁸ Toldy Ferenc levélfogalmazványa Paúr Ivánnak. Pest, 1858. május 31. MTA KIK Kt. K 801:1/1858.

⁹ Hampel 1890, 12.

¹⁰ Hunfalvy Pál felirata a MTA elnökségéhez. Pest, 1861. június 24. MTA KIK Kt. RAL 439/186.

¹¹ Az MTA 1861. július 2-i kisgyűlésének jegyzőkönyve, 213. pont. MTA KIK Kt. K 1424.

- ¹² Toldy Ferenc levélfogalmazványa Kruesz Krizosztom főapáthoz. Pest, 1861. július 5. MTA KIK Kt. RAL 770/19/1861.
- ¹³ Rómer Flóris levele Toldy Ferencnek. Győr, 1861. július 13. MTA KIK Kt. M. Ir. Lev. 4-r. 89.
- ¹⁴ Simon Zsigmond perjel levele gr. Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének. Szt. Márton, 1861. július 22. MTA KIK Kt. RAL 875/1861.
- ¹⁵ Rómer Flóris kéziratárnoki esküje. Hunfalvy Pál autogr. fogalmazványa, Rómer sajátkezű aláírásával. Pest, 1861. december 1. MTA KIK Kt. Vegyes 2-r. 40. 2. XIII.
- ¹⁶ Fraknói 1863.
- ¹⁷ Rómer Flóris levele Kruesz Krizosztomnak. Budapest, 1874. május 8. OSZK Kézirattár (továbbiakban: Kt.) Analecta 5159/12.
- ¹⁸ Hunfalvy Pál kérése ellenére a kéziratárnoki fizetés évi 315 forint maradt Rómer egész szolgálati ideje alatt. Igaz, hogy 1864-től negyedévenként 75 forint tiszteletdíjat kapott az MTA Archeológiai Bizottsága előadójaként. Ld. Akadémiai számlák és nyugták. MTA KIK Kt. K 1285.
- ¹⁹ Rómer Flóris levele Ráth Károlynak. Pest, 1861. október 19. MTA KIK Kt. M. Ir. Lev. 4-r. 163/II.
- ²⁰ Rómer Flóris levele Fraknói Vilmosnak. Pest, 1862. október 22. OSZK Kt. Levelestár.
- ²¹ Ld. 15. sz. jegyzet.
- ²² R.: Rómer Flóris. *Hazánk s a Külföld*. 1867. március 10. (3. évf. 10. sz.)
- ²³ Vadnay 1905, 412–420.
- ²⁴ F. Csanak 1992, 41–45.
- ²⁵ Toldy Ferenc: *Utasítás a' Academiai Könyvtár' tisztviselői számára*. Buda, 1848.
- ²⁶ Érdy János átadja Paúr Ivánnak az MTA éremtárát. Toldy Ferenc fogalmazványa. [Pest], 1858. június 7. MTA KIK Kt. K 801:3/1858.
- ²⁷ Rómer Flóris levele a Magyar Tudományos Akadémiának. Pest, 1861. november 3. MTA KIK Kt. RAL 636/1861.
- ²⁸ Az Akadémia válaszmányának jelentése és felterjesztése országos levéltár felállítása ügyében. Pest, 1848. május 7. MTA KIK Kt. RAL 39/1848.
- ²⁹ Az MTA 1861. november 4-i kisgyűlésének jegyzőkönyve 292. pont. MTA KIK Kt. K 1424.
- ³⁰ Rómer Flóris levele Ráth Károlynak. Pest, 1862. február 15. MTA KIK Kt. M. Ir. Lev. 4-r. 163/II.
- ³¹ Rómer Flóris levele Horváth Mihálynak. Pest, 1863. február 11. MTA KIK Kt. Ms 364/143.
- ³² Szalay László titoknok az 1863. június 15-ei kisgyűlésen felolvasta gr. Teleki Sándor Gyömrőn, 1863. június 4-én kelt levelét, amelyben maga és öccse nevében jóváhagyja a Teleki-könyvtár állományának összeolvasztását az Akadémiai Könyvtár törzssanyagával. MTA KIK Kt. K 1429. 269. pont.
- ³³ Hunfalvy Pál főkönyvtárnok jelentése. Pest, 1868. január 2. Kézirat. MTA KIK Kt. RAL 45/1868. Megjelent: Akadémiai Értesítő 1868, 33–35.
- ³⁴ A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára olvasótermi szabályzata. Kézirat, Arany János titoknok és Toldy Ferenc bizottsági elnök aláírásával. MTA KIK Kt. K 801: 6/1865.
- ³⁵ Az MTA Könyvtári Bizottságának első ülése. Pest, 1866. március 27. MTA KIK Kt. K 1563.
- ³⁶ Berlász 1957, 3–4.
- ³⁷ Rómer Flóris levele Arany János titoknoknak. Pest, 1866. április 13. MTA KIK Kt. RAL 809/1865.
- ³⁸ Rómer Flóris felirata az MTA-nak. [Pest], 1868. július 27. MTA KIK Kt. Vegyes 2-r. 40. XIV.
- ³⁹ Az MTA 1868. december 21-i kisgyűlésének jegyzőkönyve, 402. p. MTA KIK Kt. K 1442.
- ⁴⁰ Bizottsági vélemény. Rómer Flóris írása. Pest, 1869. június 4. MTA KIK Kt. RAL 420/1869. A bizottság javaslatát az 1869. június 7-i kisgyűlésen fogadták el. MTA KIK Kt. K 1444. 200. p.
- ⁴¹ Rómer Flóris: Útmutatás a régi kéziratok lemásolására. Keltezés nélkül. Nyomtatvány. MTA KIK Kt. RAL 1293/1869.
- ⁴² Fraknói 1891, 189.
- ⁴³ Rómer Flóris levele Fraknói Vilmosnak. Pest, 1865. március 12. OSZK Kt. Levelestár.
- ⁴⁴ Rómer Flóris kéziratárnokságról lemondó levele. Pest, 1869. október 25. MTA KIK Kt. K 801: 2/1869.
- ⁴⁵ Rómer Flóris levele Márki Sándornak. Nagyvárad, 1879. február 25. MTA KIK Kt. Ms 5165/108.

FÜGGELÉK

Rómer Flóris levelei Toldy Ferencnek – M. Ir. Lev. 4-r. 124/VI.5.a.

1. levél: (5. kép)

Tekintetes Tudós Titoknok Úr!

Voltam Téten, és azon házat, mellyben Kisfaludy Károly született és nevelkedett, keresém. Az odavaló öregebbek, kik a boldogultat szüleivel együtt jól ismerték, mutatták helyét, mellyen egynéhány gödörben téglá darabok, a ház egyedüli maradványi, hevernek. Kérdeztem Kisfaludy Mihály főjegyző urat is a dolog mivoltáról, ki a mondottakat szinte bebizonyítá, mert az érintett ház, melly különben egy közönséges paraszt háztól semmit se különbözött, már 9 esztendőől fogva már nem áll. Így hát T. T. Titoknok Úr kívánságát nem teljesíthetem, azonban a főjegyző úr mostani lakását, melly bizonyítása szerint már akkor is állt vala, lerajzoltam, és ha parancsolni méltóztatik legelső postával elküldendem, ki különben maradok

Tekintetes Tudós Titoknok Úr

*kész köteles szolgálója
Rómer Flóris professor*

Győr, Június 30^{kán} '842.

2. levél: (6–7. kép)

Tekintetes, Tudós Titoknok Úr!

Kisfaludy Mihály főjegyző úr házának hív rajzát ide melléklek azon alaprajzzal együtt, mellyet az említett főjegyző úr előttem készített, és melly az épületek 9 esztendő előtt való állását mutatja.

[Itt a levélben a rajz]

Itt A a lerajzolt házat, B az eldöntöttet, C pedig Kisfaludy szolgabíró úrét, mellynek a rajzon csak egyik része látszik, mutatja.

A lakóház bedőlt részét fedi a lombos hársfa, különben az egész lakás semmi festőivel nem bír. Legnagyobb örömet érzendek ha e csekély igyekezetem T. T. Titoknok Úr helybenhagyását megnyerendi, ki legmélyebb tisztelettel maradok

Tekitetes Tudós Titoknok Úr

kész köteles szolgálója

Győrött jul. 6^{kán} '842.

Rómer Flóris

1842. jun. 30.
2

5 419

Tisztelt Toldy Ferenc Ur!

Voltam Péten, és azon helyen, melleszen Károlyi
 László király született, és született, később az ottani
 18. szoborban, hit a boldogultat született együtt jól
 ismerkedt mutattak kedves, melleszen egyenként gondolatban
 teljes darabok, a ha egyedül maradvány, kevesnek
 Kérdésben Károlyi László király fejébe, amit is a dolgot
 mondtam, hi a mondattal, amit bebizonyos, amit
 az, csinált haj, mely kintben egy kézenjáró paraszt
 kint, mondt, és kintben, amit a fejébe, amit
 mit nem is. Így tehát T. U. Toldy U. kevesnek, amit
 helyesített, amit a fejébe, amit mostan, amit
 mely bizonyos, amit mit is, amit is, amit, amit
 sem, és ha parancsot, amit amit, amit amit, amit
 kint, hi kintben maradt.

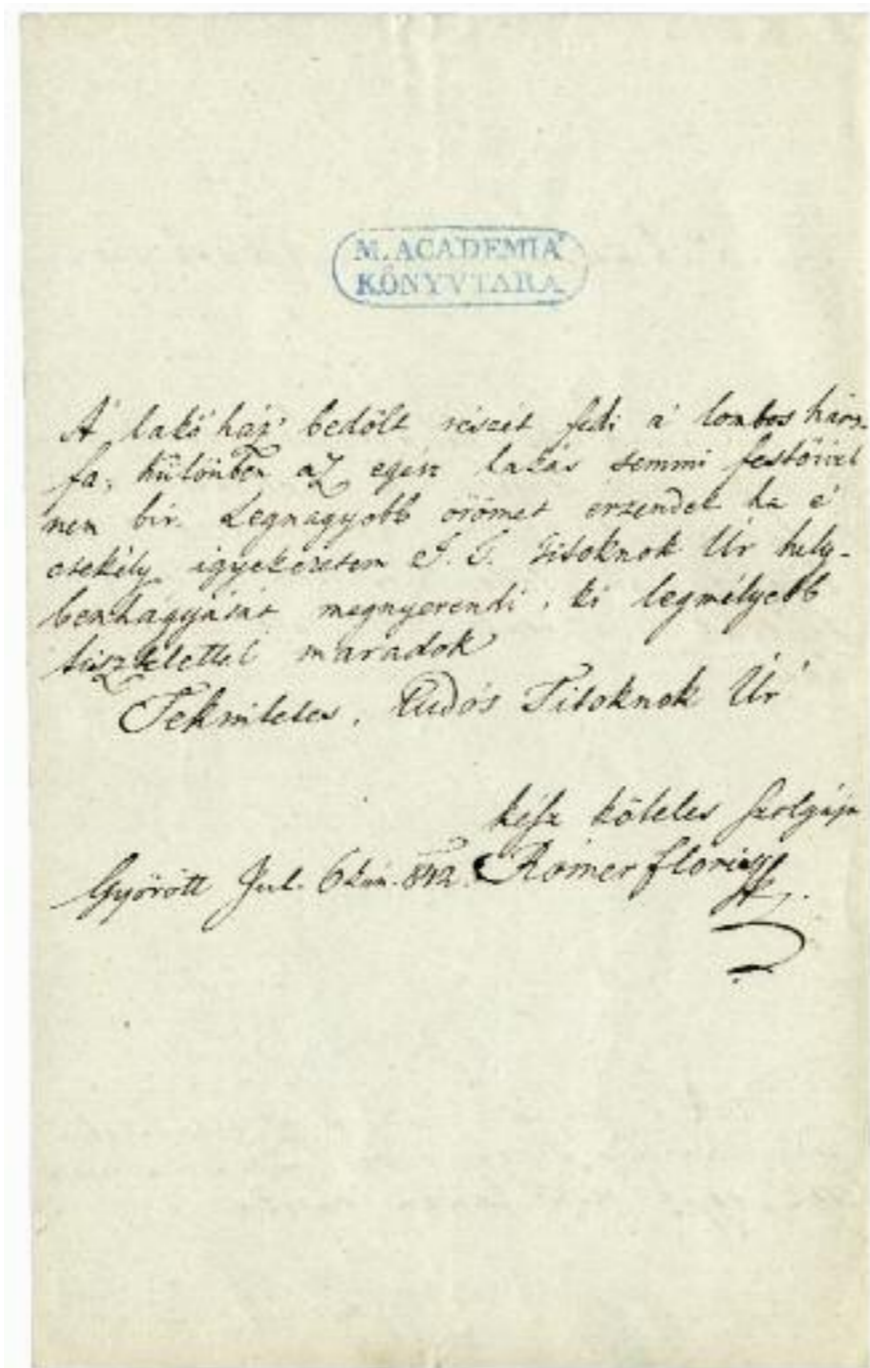
Tisztelettel, Toldy Ferenc U.

Közvetlen szolgálja
Rómer Flóris

Győr, június 30. 1842.

5. kép

Rómer Flóris levele Toldy Ferencnek. Győr, 1842. június 30.
(MTA KIK Kt. M. Ir. Lev. 4-r.124/v1.)

7. kép

Rómer Flóris levele Toldy Ferencnek, Győr, 1842. július 6. (2. részlet)
(MTA KIK Kt. M. Ir. Lev. 4-r. 124/vl.)

IRODALOM

- R.
1862 Rómer Flóris. *Hazánk s a Külföld*, 3. évf. 10. szám, 1862. március 10.
- BERLÁSZ Jenő
1957 *Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának átalakulása*. Budapest, 3–4. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai, 4.)
- F. CSANAK Dóra
1992 *Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának kialakulása 1826–1865*. In: „*Gondolatok a könyvtárban*” – „*Thoughts in the library*”. Szerk. Domsa Károlyné et al. Budapest, 41–45. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei 30 (105).)
- FRAKNÓI Vilmos
1863 Rómer Flóris. *Az Ország Tükre* 2. évf. 9. szám, 1863. március 20.
1891 Rómer Flóris emlékezete (1815–1889). *Századok* XXV. évf., 177–199.
- HAMPEL József
1890 *Emlékbeszéd Paúr Iván az MTA levelező tagja felett*. Budapest (Az MTA elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek, VI. 6.)
- VADNAY Károly
1905 Az „első szabad szó” hatása. In: Vadnay Károly: *Irodalmi emlékek*. Budapest, 412–420.

**FLÓRIS RÓMER, AS A MEMBER AND ASSOCIATE OF THE
HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES**

There are a host of unresearched documents relating to Flóris Rómer's academic activity which can be a basis of reconstructing his contribution to the systematization of the manuscript and coin collections of the Academy thus shedding a light to another chapter of the history of the institution.

Béla Mázi

Csécs Teréz

A RAJZOLÓ RÓMER

A téti Kisfaludy-ház

Rómer Flóris „1842-ben Toldy kérésére felkereste Téten Kisfaludy Károly szülőházát, de már csak egy gödröt s benne néhány téglát talált a helyén. Viszont a főjegyző elmondása nyomán lerajzolta az egyszerű parasztporta alaprajzát, s megküldte Toldynak.”¹ — foglalta össze röviden Bardoly István annak a rajznak a történetét, amelyhez a kapcsolódó, Rómer által írt leveleket Mázi Béla *Rómer Flóris és az Akadémiai Könyvtár* című írása² mellett közli.

Rómer Flórisról több életrajzírója is megjegyzi, hogy szeretett rajzolni, különösen a művészeti adattárakban, lexikonokban szerepel rajzoló vagy festőművészként.³ Guzmics Izidor is fontosnak tartja megjegyezni bakonybéli apáti naplójában az 1834. július 17-i diplomatikai vizsgák alkalmából, hogy „Különös hajlandóságot és ügyességet mutatott benne Florian (Romer Ferencz, ki már előtt Bakonybél rajzoló.)”⁴ A bencés rendtörténetben megjelent életrajza szerint „örömet és szórakozást a rajzban és festésben talált. Ezek iránt már régtől fogva különös hajlama volt, s amikor csak ideje engedte, gyakorolta magát bennök, mint arról a növendék korában többek közt készített bakonybéli kolostornak rajza, melytől Guzmics I. apát tesz említést, eléggé tanúskodik.”⁵ Szinnyei József szerint „A győri gymnasium alsó osztályaiban 1839 őszén mint a magyar és latin nyelv tanára kezdte működését. (1842–45. az ottani lyceumban tanított). Tantárgya mellett festésre adta magát és festési kirándulásai [sic] mindig a Balaton kies tájai és kedvelt Bakonya felé vitték.”⁶

E két Bakonybélről készült, gyakran emlegetett képe közül az egyik (az apátságot ábrázoló) megjelent a Guzmics Izidor bakonybéli apát által indított *Egyházi Tár* 1838. 12., decemberi füzetében: szignált rajz *A Bakonybéli apátság* című írása mellé kötve, illetve ugyanaz a rajz a *Regélő* 1838. 2., január 7-i számában.⁷ A másik rajzból (a bakonybéli iskola) egy kivágotat Hajdók Judit közölt fotómásolat alapján 2016-ban.⁸ A *Tudománytárban* Zudar László sírkövérről készült rajzát is mellékelték 1841-ben a tanulmányához.⁹ Néhány rajzával a *Győri Történelmi és Régészeti Füzeteket* illusztrálta 1861–1868 között,¹⁰ de számtalan, eddig meg nem jelent rajzát (várak, tájképek, harangok, feliratok) ismerjük a Forster Központ Tudományos Irattárában őrzött Rómer-hagyatékban, Rómer úti jegyzőkönyveiben és még sorolhatnánk. Tudomásom szerint eddig nem történt meg Rómer minden rajzának a számba vétele és beazonosítása,¹¹ most azonban csak egy címlapdísszé vált rajzának a történetét szeretném bemutatni.

Rómer 1842 nyarán megírja Toldy (Schedel) Ferencnek, az Akadémia titkárának, járt Téten, megkereste Kisfaludy Károly (1788–1830) költő szülőházát, de azt 9 évvel korábban lebontották. Azonban ha Toldy kéri, Kisfaludy Mihály főjegyző¹² mostani lakását „az épületek 9 esztendő előtt való állását” mutató alaprajzzal együtt elküldi. Toldy postafordultával kéri a rajzot.

Kedves Tisztelendő Úr,

Jun. 30. költ becses soraiból látom, hogy Tiszt. Uraságod nem átalotta azon fáradságot Tétre kirándulni, s ott a Kisfaludy-házat lerajzolni. Czuczor barátom mondása szerint — s ő is K. Mihály urra hivatkozik — Károly ugyan azon házban született, melyet jelenleg K. Mih. bír, s nem ment más változáson keresztül, mint hogy hátulsó része bedőlt. Az elütti tudósításokból látom, hogy a dolog nincs tisztában, s azt még szorosabban kell nyomoznom; arra mindazonáltal bátor vagyok Tiszt. Urat kérni, hogy az elkészült rajzot első postával nekem megküldeni ne terhelhetnék.

Addig is, míg hálámat tanusíthatnám, magamat a Tiszt. Úr szivességébe ajánlom s vagyok

A Tiszt. Prof. Úr alázatos szolgája

Pest, Julius 3. 1842. Schedel F.

[Címzés:]

Nagy Tiszteletű

Rómer Flórián úr Bene rendbéli

Professor úrnak

Győrött a conventben

[Pesth piros postabélyegző; N 5/7 dátumjelzés, Rómer kézírásával, jelezve az érkezést?; Schedel fekete viaszpecsétjével; OSZK Kézirattár, Levelestár Toldy Ferenc Rómer Flórisához, 1842.]

Erre válaszul Rómer a második levelében, szövegekben elküldi az alaprajzot, illetve mellékel egy „hív rajzot”, melyet a főjegyző elmondása alapján rajzolt meg. Ez a Rómer által szignált rajz fennmaradt az Akadémia Kézirattárában, ugyan nem a szóban forgó levél mellett, de jól beazonosíthatóan erről a rajzról van szó.¹³ (1. kép)

Az alaprajzon bejelöli, hogy az (A) épület (alap)rajza Kisfaludy Mihály főjegyző mostani háza — ez szerepel a mellékelt rajzon. A (B) alaprajz a 9 évvel korábban lerombolt épületet, Kisfaludy Károly szülőházát mutatja, a (C) épület pedig Mihály fia, a győri szolgabíró Kisfaludy Elek (1811–1892) tulajdona.¹⁴ (2. kép)

Rómer nem erősködik második levelében, hogy ő más információt kapott Kisfaludy Mihálytól, mint Czuczor Gergely, csak megjegyzi, hogy Mihály háza is rossz állapotban van: be van dőlve a vége, de a hársfa eltakarja.

Az alaprajzot és a rajzot összevetve látható: az utca felől, de nem teljesen szemből, hanem Kisfaludy Elek házának sarkától lerajzolt ház Kisfaludy Mihály főjegyzőé, a kép bal sarkába „belógó” épület Eleké.

Az összedőlt, vagy eldöntött ház az alaprajz szerint azért nagyobbnak tűnik, mint egy egyszerű parasztház, hiszen a népes családnak három szoba, konyha, kamra és majdnem ugyanakkora területű istállók álltak rendelkezésre.

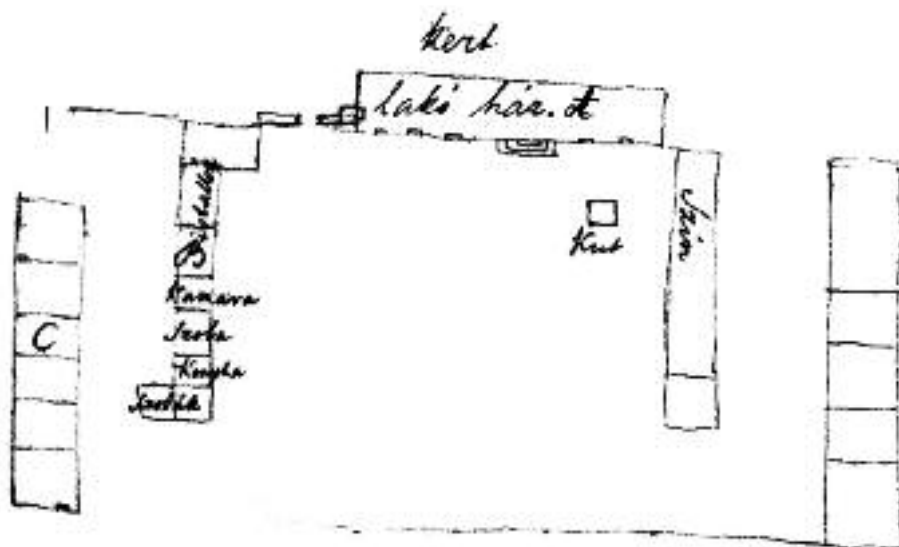
Nem tudom, ezek után Toldy, kiderítendő az igazságot, nyomozott-e „még szorosabban”, de az a valószínű, hogy Czuczor állítását fogadta el, ugyanis 1843-ban az általa szerkesztett *Kisfaludy Károly minden munkái* 2., teljesebb kiadás címlap-metszete Rómer rajza alapján készült. Ez alapján úgy gondolom, a rajzon lévő házat fogadta el Toldy (Schedel) Kisfaludy Károly lebontott szülőházának. (3. kép)

Az eredeti rajzot Mázi Béla az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának „Történelem” szakjában találta meg, bal alsó sarkában szerepel Rómer szignója: r. Romer. A metsző, az osztrák J. Hackenberg (?–1853?) Blasius Höfel tanítványa és munkatársa volt, aki Höfel életrajzírója szerint mint fametsző több kiadványban is közreműködött,¹⁵ a metszeten nem jelölte meg Rómert, a rajz készítőjét.

1. kép

Rómer Flóris eredeti rajza a MTA KIK Kézirattárában, bal alsó sarokban az aláírásával

2. kép

A téti Kisfaludy-ház alaprajza
(Rómer 1842. július 6-án Toldy Ferencnek írt levelének részlete)

3. kép

A Kisfaludy-kötet címlapja, a képet Rómer rajza alapján J. Hackenberg metszette

JEGYZETEK

- ¹ Bardoly 2012, 33.
- ² Arrabona 52. 2014 (2017) 113–128.
- ³ Például Szabó Júlia könyve festőként jelzi Rómert. (Szabó 1987, 139.); Wittek Zsolt szerint „Fiatal korában foglalkozott festéssel. Képei értő művelőként jellemzik alkotójukat.” (Wittek 2005, 41.)
- ⁴ Guzmics 1903, 336.
- ⁵ Börzsönyi 1916, 674.
- ⁶ Szinnyei 1906.
- ⁷ Briedl Fidél: Ország- 's népismertetés. Bakonybél. [!] *Regélő* 3. évf. 2. sz. 1838. január 7. 9–11. (Az írás folytatása a 3., 5. és 6. számban jelent meg.)
- ⁸ Hajdók Judit: A bakonybéli apátsági templom Wilde-orgonája. *Collectanea Sancti Martini*, IV. 2016. 14. oldal.
Itt szeretnék köszönetet mondani a segítségért Samodai Évának és Nagy Balázsnak, a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár munkatársainak!
- ⁹ Rómer Flóris: Zudar László sírköve. *Tudománytár*, Szerk. Luczenbacher János, Almási Balogh Pál. U. f. V. 9. kötet, Budán, 1841. 63–66. (A tartalomjegyzék szerint Egy könyomattal.)
- ¹⁰ A Rómer Flóris által készített rajzok a Győri Történelmi és Régészeti Füzetekben:
Német-jáhrndofi szentségmutató. Nyom. Reiffenstein & Rösch Bécsben GyTRF 1861. 97. oldal előtt [rajz teteje kötés miatt levágva!] Rómer megjegyzése az ismertetésben: „Itt elvégeztem volna diszművünk, tán igen is részletes leírását; azonban e remek valóságos szépségéről csak egy jól készült rajz adhatna némi fogalmat. Meglehet, hogy vállalatunk iránti részvét gyarapodásával, avval is szolgálhatunk.” Uo. 103. p.;
Bőnyi ref. egyház románszakú kelyhe. Győri. Tört. és régész. Füzet. I. Köz. Nyom. Reiffenstein & Rösch Bécsben GyTRF 1861. [334–335. o. közé kötve.]
Kinisi Pál sírköve. I. [tábla] Rajz Rómer Flóris. Győri Tört. és régész. Füzet. II. kötet. Ny. Rohn és Grund, Pesten, 1862.; Kinisi Pál 1494ki pecsétje. II. [tábla] Rajz Rómer Flóris.
Kinisi kardján lévő jel. Győri Tört. és régész. Füzet. II. kötet. Ny. Rohn és Grund, Pesten, 1862. [56–57. oldalak közé kötve];
Rómer Flóris: Kamicházi Horvát Márk, Horvát és dalmátországi bán stb. másképp vzdolyai Myslenovith Márk sírköve Nagy-Vászonyban [3. kötet. 213–222.] c. írásához tartozik a 192–193. oldalak közé kötött szignó nélküli rajz a sírkőről. A szövegben írja Rómer, hogy „melyeket néhány év előtt lehető pontossággal lerajzoltam”, ill. „mint ezen becses emléket rajzoltam...” ` 215. és 216. p.)a Ny. Rohn és Grund, Pesten, 863.;
Árpási, és mórniczidai Sz. Jakabról címzett prépostság. III. köt. 1. füzet, 1863.
Szövegekőzi rajz Rómer Flóris: *Filcsont-tükör-tok a XVI-ik századból* című írásában (GYTRF. 3. köt. 135–140.), 138. p. — Rómer rajza lehet, szignó nélkül?
- ¹¹ Különösen arra való tekintettel, hogy Károly testvére is jó rajzoló volt.
- ¹² Kisfaludy Mihály (1779–1849) Kisfaludy Károly bátyja.
- ¹³ MTA KIK Kt. Tört. 2.r. 13a.
- ¹⁴ Nagy Iván 1859, 262–265.; *Győr vármegye* 1909, 64, 185–188, 436.; Kisfaludy 2004, 125–160.
- ¹⁵ Hackenberg ekkortájt több könyvbe is dolgozott. Lehet, hogy Höfel közvetítette vissza a metszőtől a rajzot, és Schedelnél elakadt, nem jutott el Rómerhez. Höfel életrajzírója, Wunsch Hackenberg nevét és néhány metszetét többször említi, munkáját egyenetlennek tartja. Lásd Wunsch 1910. Hackenberg rövid életrajza a 92. oldalon. <https://archive.org/stream/blasiushfelges00wnuoft#page/92/mode/2up/search/Hackenberg>

IRODALOM

- BARDOLY István
2012 „Kellő személyzettel és némi hatalommal” Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez III. In: *140 éves az intézményes magyar műemlékvédelem, Műemlékvédelem*, 1–2. szám, 30–66.
- BOROVSKY Samu (szerk.)
1909 *Magyarország vármegyéi és városai, Győr vármegye*. Országos Monografia Társaság, Budapest.
- BÖRZSÖNYI Arnold
1916 Rómer Flóris Ferencz. In: *A Pannonhalmi Főapátság története. Hatodik korszak. A rend új kora, új munkaköre. 1802-től napjainkig*. Szerk. Sörös Pongrácz. Stephaneum Ny. R. T., Budapest, 672–709.
- FEHÉR Katalin
2003 Az Egyházi Tár történetéhez. *Magyar Könyvszemle* 3. szám, 356–366.
- GREGUSS Ágost
1871 *Toldy Ferenc félszázados irodalmi munkássága*. Könyvészetileg rendezte Greguss Ágost. Athenaeum, Pest.
- GUZMICS Izidor
1903 Guzmics Izidor bakonybéli apáti naplója. Közli Sörös Pongrácz. *Irodalomtörténeti Közlemények* 3. szám, 323–347.; 4. szám, 474–495.
- KISFALUDY László
2004 Karddal és tolla a haza szolgálatában. In: *Uő: A kisleludai Kisfaludy család története*. (Régi magyar családok, 2.) Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, Debrecen, 125–160.
- MÁZI Béla
2001 A Toldy Ferenc-hagyaték. In: Fekete Gézáné (szerk.): *Örökségünk, élő múltunk. Gyűjtemények a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. (A MTA Könyvtára közleményei, 37.) Budapest.
- NAGY Iván
1859 *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. H–K. Ráth Mór, Pest.
- SZABÓ Júlia
1987 *A XIX. század festészete Magyarországon*. Békéscsaba.
- SZINNYEI József
1906 *Magyar írók élete és munkái XI. (Popeszkú–Rybay)*. Hornyánszky, Budapest.
- WITTEK Zsolt
2005 *Jegyzett magyar festőművészek almanachja 1800–1914*. Adattár. Orlikon Kiadó, Budapest.
- WÜNSCH, Josef
1910 *Blasius Höfel. Geschichte seines Lebens und seiner Kunst und Verzeichnis seiner Werke*. Gesellschaft für Vervielfältigende Kunst, Wien.

FORRÁS

Rómer Flóris levelei Toldy Ferencnek, 1836., 1837., 1842. MTA Könyvtár Kézirattár, Toldy Ferenc magyar irodalmi levelezése, 4r 124. kötet

OSZK Kézirattár, Levelestár, Toldy Ferenc Rómer Flórishoz, 1842.

THE DRAWING RÓMER

According to Rómer's biographers, he found pleasure and enjoyment in drawing. A couple of his drawings that he made while being a student were published, e.g. his two pictures of Bakonybél (Egyházi Tár, Regélő). He mobilized his drawing and engraving skills at illustrating even his academic works (Tudománytár, Győri Történelmi és Régészeti Füzetek). Most of his drawings are held at the legal successor of the National Committee of National Heritage (most recently: Forster Center), but his travel records also contain sketches, elaborate landscape drawings, archaeological maps, ground-plans and drawings of buildings. This publication, based on an exchange of letters between Rómer and Ferenc Schedel, identifies Flóris Rómer as the drawer of the title page drawing presumably representing the birth house of Sándor Kisfaludy in the second edition of Kisfaludy's Collected Poems. Flóris Rómer's letters and the drawing are held in the Manuscript Division of the Library of the Hungarian Academy of Sciences, while Ferenc Schedel (Toldy)'s letter is held in the Letter Section of the Manuscript Division of the National Széchenyi Library.

Teréz Csécs

Prohászka Péter

RÓMER FLÓRIS EGYHÁZI ÉS VILÁGI ELISMERÉSEI, KITÜNTETÉSEI*

Bevezetés

Rómer Flóris széleskörű egyházi és világi tevékenységét többféleképpen ismerték el élete során, melyek közé kinevezések és kitüntetések is tartoztak. Bencés szerzetes tanárként széleskörű népszerűségnek örvendett pozsonyi, majd győri tanárévei alatt mind tanítványai, mind pedig a városok lakói körében. A szabadságharc utász őrmesterét tudásának és jól végzett tevékenységének elismeréseként ugyan főhadnaggyá léptették elő, azonban egyéb kitüntetésben nem részesült a szabadságharcban. (Hermann 2015, 24.) A dicsőséges két év „jutalmául” az olmützi és kufsteini fogságban, mint arról maga is megemlékezik, büszkén viselte rabláncait egészen szabadulásáig. (Hermann 2015, 27.) Az 1850-es és 60-as években előbb a bécsi k. k. Zentralkommission für Erhaltung der Baudenkmale levelezője, majd Bakonyáért 1861-ben a Magyar Tudományos Akadémia természettudományi osztályának levelező tagja lett. (Hampel 1891, 9. (409.)) Az állami kitüntésekről, amelyekben részesült, azonban életrajzírói alig szólnak és talán nem is véletlenül. Mindössze Kumlik Emil tér ki röviden Rómer életrajzában ezen kitüntetésekre: „1873-ban a vaskoronarend lovagjává avatta a fejedelmi kegy. Ez volt — az 1867-ben kapott királyi tanácsosság után — a második kitüntetés, melyben ugyanaz a fejedelem részesítette, kinek nevében a haditörvényszék 1849-ben nyolcévi várfogságra ítélte.” (Kumlik 1907, 90.) (1. kép)

1. kép
Rómer Flóris kitüntetéseivel

*A tanulmány elkészítését a Szlovák Tudományos Akadémia és az Európai Unió által támogatott SASPRO 0104/01/03 pályázat tette lehetővé tette lehetővé. Itt szeretném megköszönni Dr. Oross Andrásnak (Ungarischer Archivaldelegierter im Österreichischen Staatsarchiv) a levéltári kutatások során nyújtott segítséget, valamint Csécs Teréznek (Rómer Flóris Művészeti és Történelmi Múzeum) a Rómer Flóris levelezésében található adatokat, amelyek nélkül e munka nem jöhetett volna létre.

Rómer kitüntetései halála után nem kerültek, nem is kerülhettek hagyatékával sem a Magyar Nemzeti Múzeumba, sem pedig más múzeum gyűjteményébe. A korabeli előírásoknak megfelelően a kitüntetett személy halálát követően a kitüntetést visszaküldték az adományozóhoz, Rómer esetében Vaskorona rendjét a bécsi udvari hivatalhoz (Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien) Kabinetsarchiv Kabinettskanzlei Vorträge Karton 1891.; Nr.399/1891), amely ezt követően egy másik személynek adományoztatott. Így a kitüntetések azonosításánál, amelyeket büszkén viselt, egyrészt a fényképekre és festményekre, másrészt az adományozásokról szóló iratokra és a barátaival, illetve támogatóival folytatott levelezésekre vagyunk utalva. Szerencsére mind az adományozás folyamatát, mind pedig a kitüntetések visszaküldését írásban rögzítették és az Ő Fenségétől, Ferenc József királytól kapott elismeréseire és kitüntetéseire vonatkozó akták megtalálhatóak a bécsi Österreichisches Staatsarchivban. Rómer közeli barátainak írt leveleiben ugyanakkor említést tesz egyes kitüntetéséről, vagy az ezekkel kapcsolatos megjegyzésekről. Sőt, mint arról az egyik Kruesz Krizosztom bencés rendfőnökhöz írt levele tanúskodik, valószínűleg egy, a tudományos tevékenységét elismerő kitüntetésre való felterjesztés bizonyos helyről történt megakadályozása jelenthette az utolsó cseppet azon pohárban, amely a bencés rendből való kilépéséhez vezetett. A tanulmányban a hivatali akták, valamint a Rómer levelezésében található utalások segítségével teszünk kísérletet annak bemutatására, hogy Rómer Flóris milyen állami és egyházi elismerésekben és kitüntésekben részesült élete során.

Rómer Flóris királyi tanácsossága (1868)

Mint arra Kumlik életrajzi munkájában utalt, Rómer a királyi tanácsosságot 1867-ben kapta meg Ferenc József osztrák császártól és magyar királytól. (Kumlik 1907, 90.) Hampel József szintén megemlékezik Rómer-életrajzában arról, hogy a párizsi világkiállításon végzett tevékenysége hozta meg Rómernek a tanácsosságot (Hampel 1891, 27 (427.)) Ekkor ugyanis az országgyűlés megbízásából ő állította össze a világkiállításra kivitt régészeti és művészettörténeti anyagot, illetve elkísérve a gyűjteményt, annak bemutatásában mind személyesen, mind pedig az általa készített és kiadott francia nyelvű katalógussal részt vett. (Rómer 1867; Hampel 1891, 26-27 (426-427)). A tanácsosságra több olyan személlyel együtt terjesztette fel a magyar Földművelési-, Kereskedelmi és Ipari Minisztérium, akik a párizsi világkiállítás során különleges tevékenységet végeztek: „...wegen a. g. Auszeichnung jener Aussteller und Comité-Mitglieder, die sich bei der vorjährigen Pariser Weltausstellung besondere Verdienste erworben haben. Um auch denjenigen Verdiensten eine entsprechende ah. Anerkennung zu Theil werden zu lassen, welche sich einzelne Aussteller und Comité-Mitglieder anlässlich der im verflossenen Jahre stattgefundenen Pariser Weltausstellung erworben haben, hat der ung. Minister für Ackerbau- Handel- und Gewerbe die Vermittlung des l. g. Minis-

ters zu der Berufe in Anspruch genommen, für die im vorliegender Verzeichniße angeführten Individuen und Corporationen eine ihren Verdiensten entsprechende ah. Auszeichnung zu erwirken, wobei der Minister v Gorove sein diesfälliges Ansuchen damit begründete, daß die zur Auszeichnung beantragten Individuen und Corporationen zum Theile als Ausstellungs Commisäre, zum Theile aber auch bei der Ausstellung sich selbst betheilt mit ihren Ausstellungs-Objecten der ung. Industrie und Landesproduktion einer Ruf erworben haben wofür sie nicht nur mit ehrenvollen Erwähnungen, sondern auch mit Preismedaillen bedacht wurden.

Indem Gf. Festetics auch das a. u. Erachtens ist, daß sich die im gedachten Verzeichniße enthaltenen Individuen und Corporationen einer ah. Anerkennung würdig gemacht haben, erlaubt man sich für dieselben die im vorliegenden Stk. enthaltenen ah. Auszeichnungen tiefergebens zu beantragen.” (Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien) KA Vorträge Nr.1542/1868).

Az 1868. május 3-i felterjesztés külön is kitért Rómer Flórisra, ahol egyrészt a kiállításon végzett tevékenységéért, másrészt viszont a tudomány és oktatás területén folytatott munkásságáért javasolták a királyi tanácsosi cím adományozását: „...während dem Mitgliede der ung. Akademie und Ausstellungs-Delegierten des ung. Landtages Florian Rómer für seine auf der gedachten Ausstellung, sowie dem Gebiete des Unterrichtes und der Wissenschaft erworbenen verdienste den königl. Rathstitel...” (Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien) Kabinetsarchiv Kabinettskanzlei Vorträge Karton 1868:7, Nr.1542/1868) Ferenc József 1868. május 4.-én adományozta a címet Rómernek, méghozzá díjmentesen, azaz nem kellett fizetnie az okmányok kiállításáért: „Személyem körüli magyar miniszterem előterjesztése folytán, a múlt évi párisi világtárlat alkalmával, a tudomány, művészet, természet és ipar terén tanúsított tevékenység elismeréséül következő kitüntetések adományozok, és pedig: [...] A Királyi tanácsosi czimet díjmentesen adományozom: Rómer Flóris akadémiai tag 's a magyar országgyűlés világtárlati küldöttjének.” (Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien) Kabinetsarchiv Kabinettskanzlei Vorträge Karton 1868:7, Nr.1542/1868) Rómer a tanácsosi címet a hivatalos levelezésben használta, amint a róla megjelent bemutatásokban és az akadémiai, illetve régészeti munkásságáról beszámoló újságcikkekben is feltüntetésre került. Ezen kívül a párizsi világkiállítás nagy ezüstérmét is megkapta Párizsban. (Lásd Debreczeni-Droppán 2015, 45. p. és 25. láb.)

Egy elmaradt kitüntetés és következményei

Rómer Flóris kilépéséről a bencés rendből többféle elképzelés található életrajzíróinál. A szabadságharcban történt részvétele miatt Rómert ugyanis nem csupán a katonai bíróság büntette 8 év várfogsággal, hanem szabadulása után a bencés rend is vezeclésre küldte. (Hampel 1891, 41. (441.); Hermann 2015, 27.) E miatt már ekkor felmerült benne a kilépés, sőt az ország elhagyásának gondolata. Ez azonban ekkor nem történt meg és csak 1875-ben hagyta el a rendet, amikor Ipolyi Arnold egyház-

megyéjének világi pappjai közé fogadta. Kétségtelenül ez a méltatlan bánásmód volt az alapja tettének, azonban a végső lökést ehhez egy másik esemény szolgálhatta, amelyben — mint arról a bencés rendfőnökhöz, Kruesz Krizosztomhoz írt, 1874. május 8-án kelt levelének a piszkozata is tanúskodik — egy kitüntetés is szerepet játszott (Országos Széchényi Könyvtár (Budapest) Kézirattár AnLit 5159, Nr. 12).

„Méltóságos Főapát Úr!
Kegyes, jóakaró Uram!

Még Méltóságodnak Pesten léte alkalmával kívántam egy fontos ügyet elvégezni, mely régóta szívemre nehezedik, melynek kedvező elintézése leginkább Méltóságod kegyeitől függ, de melyre nézve a legszükségesebb okmányt csak most kaptam kezeimhez.

Méltóságod már másfél év előtt értesült arról, hogy nekem Ő Fensége József cs. kir. főherceg Urnak kegyes ajánlása folytán a tudomány terén szerzett némi érdemeimet a Nagyméltóságú m. k. kormány hajlandó lett volna elismeréssel jutalmazni. A dolog abba maradt; mert illető helyről azon elv állítatott fel, hogy szerzeteseknek mint olyanoknak, egyházi kitüntetések nem járnak. – Másrésztől újólag felszólítottam, tegyek lépéseket, miszerint jövőmnek kiérdemelt biztosítása lehetségessé váljék; mi célból kérjem meg Méltóságodat, mint közvetlen kegyes előjárómat, méltóztassék a rendbe való kötelektől feloldani.

Mintegy husz év előtt több igen kedvező alkalom nyílt meg számomra, hogy a világi papság sorában a katolikus egyházat szolgáljam; elbocsáttatásom megigérve, a fő megyébe való fölvételem Ő Fenségének a bíbornok-prímás által biztosítva volt; az ügynek folyamatáról hallgatok, a Fenséges úr iránt a szó meg nem volt tartva, magam mindenféle oldalhúzásokkal ki lettem játszva!

Életem számos keserűségi közt ez volt legfájdalmasb; mert az emberek iránt a bizalmat elvesztém, de az Isten szent akarata előtt türelemmel meghajoltam.

Jelenleg ismét, de mint bensőleg hiszem, sokkal kedvezőbb körülmények közt ugyanazon téren állok. Nem indulatos felháborodásban, nem rejtözött elégedetlenségben teszem ezen lépést, hanem sajátlagosan kifejlődött életviszonyaim miatt, melyek közt multam lefolyt, jelenem megállapodik.

Ő Fensége József főherceg úr József fiacskája nevelését — előszóval, de levélben is kinyilatkoztatván —, reám szándékozik bízni, és a miatt független állásba való léptemet kívánja.

De nemcsak Ő Fensége kínál kegyes jó akaratával, más befolyásos körök részéről is fel vagyok szólítva, tegyek Méltóságodnál, mint általánosan ismert kegyes jó akarómnál, az elbocsáttatásomra való lépést, hogy mint egyházmegyei pap ellen, a felhozott akadályok ne érvényesíthessenek.

Én ezen kérelmemnek és ezen levélnek következményeit jól és higgadtan fontoltam meg, és csak most határoztam el végre magamat, hogy Méltóságodhoz, ki-től most leginkább függ jövőmnek biztosítása, legmélyebb alázattal folyamodjam.

Mi kérésem kedvező sikeréről biztosít, ez Méltóságodnak évek hossza során át tapasztalt kegyes leereszkedése, barátsága; Méltóságodnak nevem napjára írt személyes levele, mely egyszersmind a sz. conventnek testvéries hajlamairól tanuskodik. Nem hihetem, hogy kedvezőbb jövőmet bármily okból kívánnék építeni; mert én még élek, akárhol és akármikor büszkeséggel fogok a régi jó viszonyokra visszaemlékezni és a sz. szerzet iránti háláról soha nem fogok megfejelkezni. Meglehet, és bár adná a jó ég, hogy így még inkább a sz. szerzet javát előmozdíthassam, és adómat busása leróhassam.

Meg levén a besztecebéányai püspök ő Méltóságától a megyéjébe való fölvételi okmány, ha t. i. Méltóságodtól az elbocsátási levelet megkapom, és ő Szentségétől a római Pápától a sz. fogadalomtól való felmentést megnyerem; legmélyebb alázattal kérem Méltóságodat, és minthogy minden fontosabb ügyben a sz. conventet is: méltóztassanak a szándékolt, bár nem új, mert meglehet hogy terheesebb pályán a szükséges elbocsátó okmányt kiadni. Kérem Méltóságodnak atyai áldását, szeretett rendtársaim, testvéreim sikeres imáit.

Maradok

Méltóságodnak kegyes kezeit csókolva

Budapesten 1874 május hó 8-ikán

Alázatos fia”

A válasz nem maradt el Kruesz részéről, aki 1874. május 11-i levelében cáfolta, hogy a bencés rend részéről akadályozták volna Rómer kitüntetését: „Örülöm kellene, midőn látom, hogy kitűnő Rendtársukat mindenünnen tisztelet környezi, és az elismerés és kitüntetés számos nemével elhalmoztatik! Nagyságod kiérdemelte mind a tiszteletet mind a kitüntetést, és a jutalmat a haza, kormány és a fejedelem részéről!

Mi őszinte hálával és részvétellel kisérjük munkás és kitűnő eredménynyel koronázott életét!

És még is egész valóm fáj! Nem tudom megérteni, hogy létezhetik oly Méltóság, mely a bencze jelleggel és ruhával össze nem fér! s mért kell ezt letenni, hogy abban részesüljön?

A Scapulárt hodozta, midőn a nagy munkára vállalkozott, és hazájának messze távolyban[!] dicsőséget szerzett; valjon hála-e az, hogy előbb leveszik válláról a dicső jelmezt, s csak azután jutalmazták az érdemet?

Az épen nem szokatlan dolog, hogy a szerzetes férfiú egyházi és világi hivatást elére, s méltóság élvezetébe állíttatott; s a Cocilium mutatta, hogy a bibornoktól az egyszerű apátig minden rang és fokozt a szerzetesi tagokban bővelkedett; csak hogy e tagok nem édes hazánk gyermekei valának! itt még sok az előítélet, ne mondjam irigy indulat!

[...] fáj, ha elgondolom, hogy talán elmulasztottam mind azt megtenni, a mit érdemdes rendtársam kitüntetésére tennem kellett volna!

Nagyságod kedvére soha sem sajnáltam volna semmi lépést, vagy áldozatot a

melyet a czél megkívánt vala; ha előttem komolyan nyilatkozik, hogy ohajtja, s jövőjének biztosítására szükségesnek látja!

Fáj, hogy ő hercegsége személyemet állítja előtérbe mint oly gátot, mely miatt rendtársimat szokottan kitüntetésben részesíteni nem lehet!! holott mindenütt határozottan oda nyilatkoztam, hogy a szerzet igen is ohajtja, miszerint a kormány jutalmazza meg azon tagjait, kiket előbb bizalmára méltatott, mert az elhanyagolást egyszerűen az elégedetlenség és roszalás [!] jeleül vesszük. Ha pedig mint benczék jók voltak munkához, mért nem jók a jutalomhoz? — Nagyságod kitüntetésének minden alkalommal szivből örültem, s most is örülnék, ha némi sejtelmek nem gyötörnének!

Nagyságod ezt mondja: hogy más részről ujjal fölszóllított, miszerint lépéseket tegyen, hogy jövőjét biztosítsa! Ebből természetesen az következik, hogy a benczék jövője Magyarországon nincs biztosítva!” (OSZK Kézirattár, Levelestár)

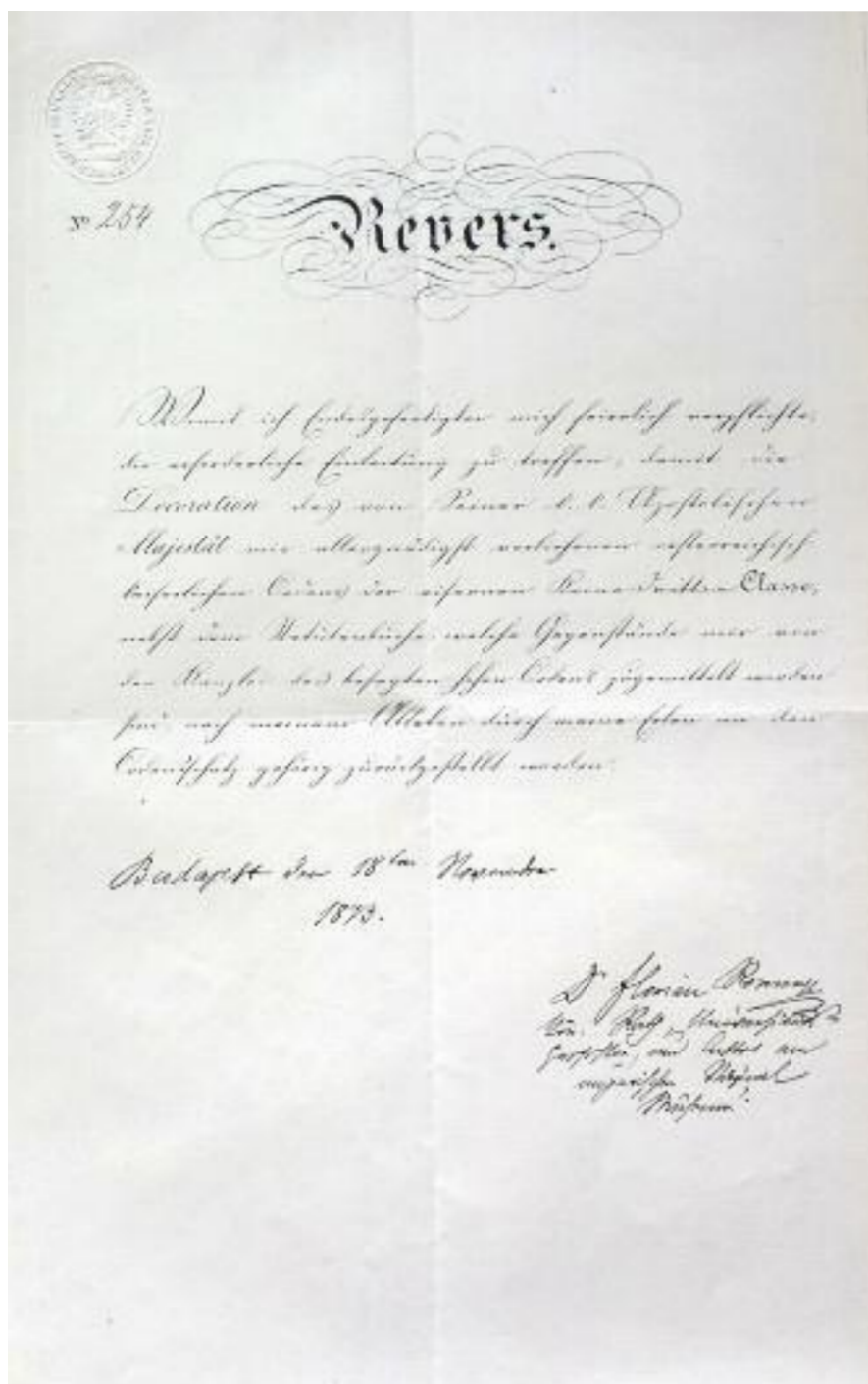

2. kép
A Vaskorona-rend
III. osztálya
kitüntetése

Rómer fenti levele szerint József főherceg ajánlása alapján a magyar kormányzat Rómer tudományos érdemeit hajlandó lett volna elismeréssel jutalmazni valamikor 1872 vége felé. Ehhez támpontot nyújthat talán Rómer Kruesznek írt 1872. január 26-i levele: „Egy jó, de befolyásos barátom megsugja, hogy a Világkiállítás biztosságra, melyre annyian törekszenek, engem is akarnának kiemelni. Szép dolog lenne még ebben is barátra, primásilag büdös barátra, szorulnának. Hja, a sok svindili közt becsületes emberre is gondolnának... Ez titok — melyet némi örömmel Méltóságod keblébe teszek le.” (Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, E 21.f) Ugyanakkor Rómer céloz egy egyházi kitüntetésre is, amit azonban — mint írja — szintén megakadályoztak: „A dolog abba maradt; mert illető helyről azon elv állítatott fel, hogy szerzeteseknek mint olyanoknak, egyházi kitüntetések nem járnak.” Hogy ezen kitüntetés mi lett volna, arról egyelőre nem állnak rendelkezésünkre információk. Tudományos tevékenysége elismerésének elmaradása is — amely Rómer számára kiemelten fontos volt —, vezethetett döntésének meghozatalához és a bencés rendből való távozásához.

A Vaskorona-rend III. osztálya kitüntetése és az adományozás furcsaságai

Ugyan Rómer 1872 végén, mint arról a bencés apátnak fenti levelében beszámolt, nem részesült állami elismerésben, ám egy évvel később megkapta az Osztrák Császári Vaskorona-rend III. osztályának kitüntetését. A Vaskorona-rendet 1815-ben alapította újra I. Ferenc császár, mint többfokozatú kitüntetést, amelyet katonai és polgári érdemekért adományozott az uralkodó. (Ortner – Ludwigstorff 2017) (2–3. kép)

3. kép

A Vaskoronarend Rómer Flóris által aláírt statútuma

A kitüntetés szalagjának színei osztrák sárga és királyi kék voltak, rajta a Lombardia vaskoronáján álló kétfejű császári sas csüng, amely jobb karmában kardot és jogart, bal karmában országalmát tart. A mellén levő pajzson F monogram, míg a hátdoldali pajzson az 1815-ös évszám szerepel. (Ortner – Ludwigstorff 2017) A III. osztály kitüntetését a bal mellkason hordták szalagon, amint az Rómer fényképein és rajzos ábrázolásain is látható. E kitüntetésben az alacsonyabb társadalmi állású személyek részesültek, azonban köztük számos kiváló tudós és művész is megtalálható. Rómer a kitüntetését az 1873-as bécsi világkiállításon játszott szerepéért kapta az uralkodótól, azonban a felterjesztésben számos furcsaság található, ugyanis nem a magyar, hanem az osztrák Kereskedelmi Minisztérium részéről történt a felterjesztés, amint arról a Bécsben található akták is tanúskodnak. (Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien) AVA Handelsministerium Präsidialakten Kt. 161, Nr.: 1648) Rómernek az 1873-as világkiállításon játszott szerepét Hampel József mutatta be: „Sok időt és fáradságot szentelt a hazai népipari emlékek gyűjtésének, mikor 1872-ben a minisztérium őt és Xantust a bécsi világtárlat magyar népipari osztályának szervezésével megbízta. A rendezők ez alkalommal fölosztották magok között az országot, és oly gyűjteményt hoztak össze mindennemű jellemző honi népipari cikkekéből, minő soha előbb nem volt együtt. A közkiállításon annyira elismerték Rómer szakavatottságát, hogy a nemzetközi jury a házi ipari osztály (XXI. csoport) bíráló bizottságába választotta és a jelentés megírásával őt bízta meg. Jelentése utóbb német nyelven jelent meg” a *Blätter für Industrie*ban. (Hampel 1891, 30–31. (430–431.); Rómer 1874) A világkiállításon szerepet vállalt személyeket az osztrák Kereskedelmi Minisztérium terjesztette fel kitüntetésre: „Der Minister hält den Zeitpunkt für gekommen, die Gnade Eueren Majestät für alle jene Persönlichkeiten anzurufen, welche sich um das Zustandekommen dieses großen internationalen Werkes verdient gemacht und glaubt an allen die Förderung für rechten zu halten, welche dasselbe durch die Bemühungen der Durchlauchtigsten Herrn Erzherzoge Carl Ludwig und Rainer erfahren hat.” (Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien) Kabinettsarchiv Kabinettskanzlei Vorträge Karton 1873:20, Nr.4025/1873) A magyar és osztrák alattvalók kitüntetésére azonban külön-külön az adott ország minisztere tett javaslatot. Ám Rómer Flóris neve nem a magyar listán, hanem az osztrákon, osztrák alattvalókkal együtt szerepel: „Den Orden der Eisernen Krone III. Classe mit Nachsicht der Taxen [...] dem Königlichen Rathe und Universitätsprofessor in Pest, Dr. Florian Rómer. (Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien) Obersthofmeisteramt Orden der Eisernen Krone Karton 69, Nr.274/1873) Valószínűleg ismét kísérlet történnhetett „illető helyről” arra, hogy Rómer kitüntetését megakadályozzák, ami miatt nem a magyar, hanem az osztrák miniszter terjesztette fel a Vaskorona-rend III. osztályára, melyet 1873-ban Ferenc Józseftől meg is kapott és ezt követően — mint arról a képi ábrázolásai tanúskodnak — büszkén viselt is.

Elismerések, egyházi és világi kitüntetések

Ugyan Ferenc Józseftől további kitüntetést Rómer már nem kapott, azonban más elismerésekben még részesült. Így 1877-ben: 1876 májusától júniusig gróf Zichy Paulai Ferencné kezdeményezésére a magyarországi árvízkárosultak megsegítésére Budapesten rendezett műipari és történeti kiállítás megszervezésében való részvételéért Rómer Flórist az uralkodó 1877-ben a legmagasabb elismerésben részesítette számos más személlyel együtt. (Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien) Kabinetsarchiv Kabinettskanzlei Vorträge Karton 1877:3, Nr.407/1877)

Rómer Flóris 1881-ben még egy elismerésben részesült, méghozzá ugyancsak egy kiállításhoz nyújtott segítségéért, amelyről az 1881. szeptember 29-i minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve tanúskodik. Ez alapján a kereskedelmi miniszter előterjesztése folytán „jóváhagyatott, hogy a budapesti országos nőipari kiállításnak rendezése körül szerzett érdemeik elismerésül javaslatba hozassék Ő Felségénél [...] Azonkívül a kormány elismerése kifejezendő: Ipolyi Arnold beszterczei püspöknek, Rómer Flóris apátkanonoknak...” (Magyar Nemzeti Levéltár (Budapest) W 12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K 27) Nr. 3429, 1881. 09. 27.)

Rómer Flóris késői képein még két érdemrend látható, amelyek közül azonban a nyakában látható kereszt nem kitüntetés, hanem a kanonoki kereszt. 1877-ben Lipovniczky nagyváradi püspök a váradi irodalmi kanonokságok egyikére hozta javaslatba. Kanonokká történő kinevezése azonban nem ekkor, hanem már jóval korábban, 1875 körül felvetődött, amelynek kivitelezése azonban a kormány, valamint Rómer jó- és rosszakaróinak köszönhetően közel két évet vett igénybe. (Hampel 1891, 42. (442.)) A királyi kinevezés megérkezése után Rómert 1877. június 2-án iktatták be kanonoknak Nagyváradon. (*Fővárosi Lapok* 14. 1877. Nr. 127. június 6., 624.; Lakatos – Balla 2015, 21.) Ettől kezdve haláláig viselte a kanonoki keresztet az ünnepélyes alkalmakkor, és ezen kereszt — hasonlóan az állami kitüntetésekhez — ugyancsak visszakerült a nagyváradi püspöki kincstárba. (4. kép)

A kanonoki kereszt adásának privilégiumát 1801. december 18-án adta meg Ferenc császár. (Alexy 1996, 103.) A nagyváradi kanonoki kereszt típusára ezen okmány alapján a fehérrel keretezett kárminvörös, végei felé kissé kiszélesedő kereszt a jellemző, amelynek karjai között öt-öt aranszínű láng található. A közepén kerek medaillonban Várad védőszentje, Szent László lovon ülve harci bárdal vezet út a sziklából. A medaillon világoskék hátoldalán az F.S.M.T. monogram és ezt fehér keretben a FRANCISCI II ET MARIAE THERESIAE II PERPETUAE MEMORIAE körirat keretezi. (Alexy 1996, 99., 103.) A szalag világosszürke, széles zöld szélekkel, amit arany Szent István-koronája formájú tű fog össze.

4. kép
Nagyvárad kanonoki kereszt

Rómer fogadásokon és ünnepeken viselte a kanonoki keresztet, melynek szalagja miatt, mint arról 1882. augusztus 28-án kelt levelében József főhercegnek beszámolt, megrótták: „Cs. kir. fenséged Coburg királyi herceg úr jelenlétében kótárba [kóterba] akartak küldeni, mer a bár új, de még is kopottnak látszó, vorschifftsmaessig szalaggal bátorkodtam megjelenni, elmondtam itthon, és tapsolt a káptalan, hogy szalagnak színei magasbb helyen sem tetszettek. Így használtam a régibb és szebb színű szalagot — míg Dr. Szenice a másokban jelent meg; most meg azért köttetnek gúzsba. Legjobb lesz tehát, ha a köztest követem, és mikor az A párt előtt a B pártot éltette, jól elverték, és mikor B pártnak előtt ismét A-t éltette szintén elverték, összejövén egy harmadik csoporttal a mely azt kérdezé, ki a vivat? Csak oda tartotta magát hogy verjék el! — Attól tartok, hogy még a felséges Udvarhoz kerül a dolog, és a Szt István szalaghoz trendi hasonló pántlikától még megfosztanak és valami más kétszínűt reánk oktrojálnak.” (Országos Széchenyi Könyvtár Rómer Flóris József főhercegnek Nr. 27, 1882. augusztus 28).

A másik kitüntetés, amelyet a nyakában viselt öregkori képein, egy igen ritka portugál kitüntetés az Ordem de Sant'lago de Espada volt. A XIII. századi katonai rendből és annak jelvényéből, a Jákobkeresztből 1862-ben jött létre azon polgári kitüntetés, amelyben Rómer is részesült. A jelvény arannyal szegélyezett vörös emailozott Krisztuskeresztből áll, melynek karjai liliomokban végződnek és szára pedig hegyesen megy lefelé. Rómer ezt zöld koszorúkból és Jákobkeresztekből álló láncon hordta.

Az 1876. évi budapesti VIII. Ősrégészeti és Embertani Kongresszus után közel négy évnek kellett eltelnie a IX. megrendezéséig, melynek 1880 szeptemberében a portugáliai Lisszabon adott otthont. (Cartailhac 1880; Virchow 1880; Sommer 2009, 18.) Rómer, magas kora ellenére, vállalva a hosszú utazás fáradalmait, személyesen vett részt a kongresszuson. (Hampel 1891, 43. (443.)) Élményeiről és a kongresszus eseményeiről az *Archaeologiai Értesítő*ben számolt be. (Rómer 1885) Hazaérkezése után, 1880. november 24-én Kruesz Krizosztom főapátnak írt levelében már említi a kitüntetést: „a kitüntetés olyan RÁK-forma dolog. Én az egészről hivatalosan semmit sem tudok. Kacsa lesz az egész; bár ottan kerdezték[!], mit szeretnék jobban? a mire az feleltem, hogy semmit sem érdemeltem meg!” (Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, E 23.h) Majdnem egy évvel a kongresszus után kapta meg a portugál kitüntetést, amelyről a következőképpen számolt be József főhercegnek (Országos Széchenyi Könyvtár Rómer Flóris József főhercegnek Nr. 18, 1881. június 30): „Végre megkaptam Don Luiz király kegyes rendjelét, a zöld, ezüst és vörös szín, ezen díszítményét előttem még becsessé teszük, mivel a SCIENCIT LETRAS E ARTES-el jutalmazásúl szól, és mint hiszem, birodalmunkba ritka is.” Mivel a kitüntetéssel a tudomány, az irodalom és a művészet területén végzett kiemelkedő tevékenységet ismerték el, így e kitüntetés különösen fontos volt Rómer számára. A portugál kitüntetés viselését azonban engedélyeztetni kellett Bécsben, melyet az év végén jóvá is hagyott a kancellária. (Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien) Kabi-

netsarchiv Kabinettskanzlei Vorträge Karton 1881:12, Nr.2795/1881) Ezután öregkori képein Rómer büszkén hordta a kanonoki kereszt és a Vaskorona-rend III. osztálya mellett a portugál kitüntetést.

IRODALOM

- ALEXY, Zdenko
1996 *Ehrendenken der Kapitel in vormals Habsburgischen Ländern*. Wien.
- BALLA Tünde – LAKATOS Attila
2015 „Biharmegye kultúrhivatását férfiasan emeljük...” Rómer Flóris nagyváradi éveit. Nagyvárad.
- CARTAILHAC, M. Émile
1880 *Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques. Rapport sur la session de Lisbonne*. Paris.
- DEBRECZENI-DROPPÁN Béla
2015 Rómer Flóris a Magyar Nemzeti Múzeum Érem és Régiséggyűjtőjének élén. In: *Archaeologia és műtörténet*. Budapest, 35–75.
- HAMPEL József
1891 *Rómer Flóris emlékezete*. Budapest.
- HERMANN Róbert
2015 Rómer Flóris a szabadságharcban – avagy az életrajzírás nehézségei. *Honismeret* 43, 6. szám, 20–27.
- KUMLIK Emil
1907 *Rómer Ferenc Flóris élete és működése*. Pozsony.
- ORTNER Christian – LUDWIGSTORFF Georg
2017 *Österreichs Orden und Ehrenzeichen*. Teil I. Die kaiserlich-königlichen Orden bis 1918. Wien.
- RÓMER Flóris
1867 *Catalogue spécial du royaume de Hongrie: Les objets de l'histoire du travail hongrois à l'exposition universelle de 1867*. Paris.
1874 Bericht der Gruppe XXI (Nationale Hausindustrie) der Wiener Weltausstellung 1873. *Blätter für Industrie* 1874, 15-18. sz.
1885 Lisboai congressus. *Archaeologiai Értesítő* 5, 150-155, 346-353.
- SOMMER, Ulrike
2006 The International Congress of Prehistoric Anthropology and Archaeology and German Archaeology. In: M. Babes – M.-A. Kaeser (eds.): *Archaeologists without Boundaries: Towards a History of International Archaeological Congresses (1866-2006)*. BAR Int 2046. Oxford 2006, 17–32.
- VIRCHOW Rudolf
1880 Der Internationale prähistorische Congress in Lissabon. *Zeitschrift für Ethnologie Verhandlungen DAG* 333–355.

DIE KIRCHLICHEN UND WELTLICHEN BELOBIGUNGEN UND EHRENZEICHEN VON FLÓRIS RÓMER

Die umfassende kirchlichen und weltlichen Tätigkeiten von Flóris Rómer wurden verschiedentlich anerkannt. Zu diesen Anerkennungen gehörten auch Belobigungen und Ehrenzeichen. Obwohl er zuerst als Feldwebel, dann als Leutnant im Freiheitskrieg bei den Pionieren mitkämpfte, erhielt er keine Oberstleutnant für seine Tätigkeit. Nach seiner Freiheitstrafe wirkte er wieder als Gymnasiallehrer zuerst in Győr, dann in Buda. Für seine wissenschaftlichen Arbeiten wurde er zum Korrespondent der k. k. Zentralkommission für Erhaltung der Baudenkmale ernannt und später zum Mitglied der Ungarischen Akademie gewählt. Über seine staatlichen Belobigungen und Ehrenzeichen stehen nur kurze Erwähnungen in den Nekrologen. Meistens wird seine Auszeichnung mit dem Orden der Eisernen Krone betont, obwohl er nach den Bildern und Photos noch einige andere Ehrenzeichen hatte.

Rómer wurde 1867 königlicher Rat. Er erhielt diesen Titel wegen seiner organisatorischen Tätigkeit bei der Pariser Weltausstellung. Obwohl er in der zweiten Hälfte der 1860er und in der ersten der 1870er Jahren sowohl als Wissenschaftler, als auch als Universitätsprofessor viel geleistet hatte, erhielt dafür kein staatliches Ehrenzeichen. Wie er darüber in einem Brief seinem Ordensvorsteher Krues Khryzostom unterrichtete, wurde er für ein Orden von staatlicher Seite vorgeschlagen, bekam aber wegen kirchlicher Einwände nichts. Dieses Ereignis spielte bei seinem Austritt aus dem Benediktinerorden eine wichtige Rolle. Seinen Orden der Eisernen Krone III. Klasse erhielt Rómer für seine Tätigkeit bei der Wiener Weltausstellung. Für den Orden wurde er aber vom Österreichischen Handelsministerium zwischen den österreichischen Unterthanen vorgeschlagen. Auf den Bildern nach 1877 ist ein Kreuz auf seiner Brust zu sehen. Es ist aber keine Auszeichnung, sondern das Ehrenzeichen des Nagyvárad- Kapitels, dessen Stallum er vom König erhielt. Das rotverzierte Jakobkreuz auf einer Kette ist ein portugisisches Ehrenzeichen des Ordens de Sant'lago de Espada. Für Rómer war sein Santiago-Orden gerade deshalb so wichtig, weil er – wie er darüber in einem Brief schrieb – diesen für seine wissenschaftliche Tätigkeit vom portugisischen König erhielt. Obwohl er den Kongress der prähistorischen Archäologie und Anthropologie in Lissbon besuchte, bekam er den Orden erst nach seiner Heimreise. Seine Ehrenzeichen wurden, wie damals üblich war, nach dem Tod von Rómer dem Stifter zurückgesandt.

Péter Prohászka

ID. STORNO FERENC KAPCSOLATA RÓMER FLÓRISSAL (STORNO MIKSA KÉZIRATA)

Közreadja: Csécs Teréz, Kiss Melinda

Bevezető

Az alábbi közlésre kerülő kézirat jó példája annak, hogy a XIX. század közepén, második felében, a még gyerekcipőben járó műemlékvédelem ügyét milyen elhivatott, szorgalmas szakemberek képviselték Magyarország területén. A különböző egyházi vagy világi titulusokat is betöltő szakemberek széleskörű kapcsolataik és folyamatos levelezés által tudtak hatékony munkát végezni az archeológia és műemlékvédelem területén.

Rómer Flóris különösen hitt abban, hogy a kiterjedt levelezés fontos eszköze a minőségi adatgyűjtésnek, hogy az ország régiségei minél szélesebb körben feltárhatók, dokumentálhatók legyenek. Továbbá olyan közhangulat kialakítására törekedett, mely által megakadályozható a műemlékek, műtárgyak, esetleg régészeti leletek pusztulása, tisztítása.

A valószínűleg Storno Miksa által összeállított, fekete tintával írt kézirat a Soproni Múzeum Storno-gyűjteményében található.¹ Id. Storno Ferenc és Rómer Flóris évtizedekre nyúló munka- és baráti kapcsolatát foglalja össze a megőrzött német nyelvű levelezésük alapján. Több mint 130 levél található a hagyatékban Rómer Flóris kézírásával.

Storno Miksa (1887–1978) ifj. Storno Ferenc (1851–1937) fia, kéményseprő mester, soproni építési vállalkozó, amatőr régész volt. Jelentős szerepe volt a család-történet feldolgozásában és a Storno-gyűjtemény publikálásában.² Az itt közölt kézirat nem szignózott írás. Keletkezésének időpontját nem ismerjük, de a szövegben található utalás a második világháborúra („A mai háborúban sok neves műalkotás dől romba...”), illetve hogy a nagyváradi székesegyház festményeit 62 évesnek írja, arra utal, 1942 körül készült a kézirat, és nagy valószínűséggel Storno Miksa munkája.

A közlésről: nyelvtanilag, stilisztikailag minimálisan javított, nem szöveghű közlés. Szögletes zárójelbe tettük a kiegészítéseket, a német nyelvű levelek fordítását lábjegyzetben közöljük. A Storno Miksa által olvashatlannak ítélt, és az ellenőrzés után sem feloldható szavakat [...] jellel helyettesítettük, a bizonytalan olvasatú szavakat [?] jeleztük. Ezeket a fordításban lehetőség szerint értelemszerűen kipótoltuk, szögletes zárójel közé téve. A német levélrészletek fordítását a jegyzetekben közöljük. A fordítást a közreadók készítették. (1. kép)

1. kép
Rómer Flóris portréja
(Soproni Múzeum, Storno-hagyaték)

Storno Miksa**Id. Storno Ferenc kapcsolata Rómer Flórisal**

Dr. Rómer Flórisal a[z 18]60-as évek legelején megindult levelezésből, mely az első időben kizárólag a magyar műemlékek körül forog, később a legszorosabb barátság fejlődött, ami gyakran kedves és közvetlen módon jut kifejezésre a levelekben is, és azt a kölcsönös vonzódást élénken tükrözi vissza, mely a régészetért rajongó két férfi között, Rómernek 1889-ben bekövetkezett haláláig, fennállott.

Régi falfestmények adtak okot az első levélváltásra, melyek felkutatása és megmentése fontosságát Rómer is korán felismerte és fáradhatatlanul járta az ország különféle részeit, hogy ilyenekre rátaláljon.

[Id.] Storno [Ferenc³](2. kép) 1861-ben járta végig Paur Ivánnal (1806–1888), a gróf Széchényi család levéltárosával Zala megyét, és amint Rómer egyik levelében írja, két évvel később szinte nyomon követte őket, ráakadva a veleméri és turniscei (Bántornya — megj. tőlem, [S. M.]) falfestményekre is, mire Stornonál érdeklődik, vállalná-e ezek felvételeinek elkészítését, és néhány nap múlva már örömmel jelenti, hogy az Arch[aeologiai] Bizottság e célra 100 forintot szavazott meg, és az összeget azonnal meg is küldi. (3–4. kép)

Rómer sikeres fáradozása fölötti örömeiben írja (1863. szept[ember] 28.): „*Der Maler Vízkelety⁴ ist aus eigenem Antriebe, Telep⁵ vom Nationaltheater ausgesendet, abgegangen – ich freue mich daß die Sache [...] findet – und hoffe daß Ihre Meisterwerke den Triumph finden und Staunen des Vaterlandes erregen werden.*”⁶ S érthető is ez a lelkesedés, hisz Rómer akkor még ezeket a legrégebb hazai falfestményeknek tartotta.⁷

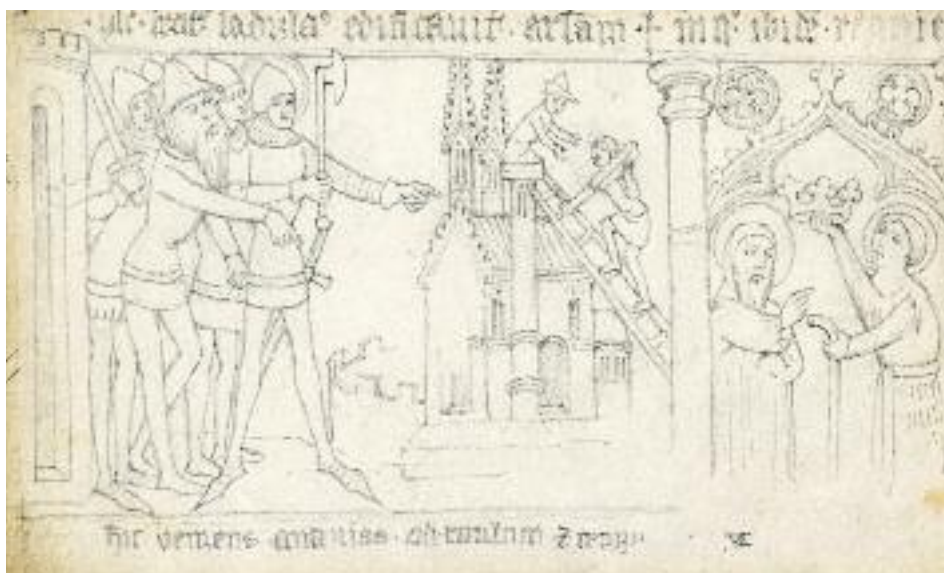

2. kép

Id. Storno Ferenc 1880-90 körül
(Soproni Múzeum, Storno-hagyaték)

Storno nem fordulhatott kizárólag a régészeti kutatás felé, nagyobb munkái nagyon lekötötték, de ott, ahol restaurált, a középkori régiségekkel behatóan foglalkozott, s azok felkutatására és ismertetésére minden [tőle] telhetőt megtett. Első nagyobb munkája a soproni Szent Mihály plébániatemplom helyreállítása volt. Amikor Rómer ezen megbízatásáról értesül, azt írja (1863. november 12.): „*Nicht nur ich, wir alle freuen uns herzlich über Ihre Arbeit, und so sehr ich der Restaurierung der Mich. Kirche gratuliere, daß sie einen Storno gefunden — so sehr wünschte ich ebenfalls, daß Sie ganz der unsere sein könnten.*”⁸

A veleméri és turniscei felvételeket jelentésével együtt Storno 1863 végén küldi be a Bizottságnak,⁹ mely azokat nagy elismeréssel fogadta, miről Rómer a következő levélben számol be: „*Euer Wohlgeboren, Hoch[...] Freund! Sie entschuldigen, daß ich*

3. kép

Bántornya, román kori templom falképeinek felmérése (részlet a Szent László-legendából)
Id. Storno Ferenc 1863-as vázlatkönyvéből (Soproni Múzeum)

Ihnen den Beschluß der Sitzung vom 4-ten l. Monats erst heute zu wissen machen kann. Die Sendung sammt dem lehrreichen Bericht kam eben à propos, nicht allein ich sondern alle Commission glieder waren weidlich überrascht nicht allein über Ihre Rührigkeit und Leistungen in so kurzen Zeit, sondern hauptsächlich über die meisterhafte Ausführung und Anzahl der Aufnahmen. Ich melde Ihnen daher vor Allem unsern herzlichsten Dank, und stelle die Frage, ob Sie die vorzunehmende Übertragung [?] der turnischer Wandgemälde leiten und übernehmen wollten, und ob Sie es überhaupt möglich halten, diese jedenfalls sehr interessanten Darstellungen für das Museum zu resten? Ihre Anwesenheit in Pesth wäre uns allen sehr erwünscht, nur wird es jetzt vielleicht schwer möglich sein? Oder sind Sie gesonnen noch während des Winters herabzukommen? Dann würde ich Ihnen eine Karte zu Schicken trachten, und bitten zu kommen, wenn wir eine Comission-Sitzung ha-

4. kép

Velemér, román kori templom falképeinek felmérése, részlet. Id. Storno Ferenc 1863-as vázlatkönyvéből (Soproni Múzeum)

ben und daran Theil zu nehmen. Jedenfalls sind Sie mein Gast. Nun noch eins, aber nicht ämtlich, sondern in vollem Vertrauen. Mit den Reisespesen kann es wohl nach einer solchen Leistung nicht abgethan sein. Ich möchte für Ihre Arbeit selbst ein auständiges Honorar beim Ausschusse erwirken; darum bitte ich mir gefälligst die Summe ganz unverho(h)len zu nennen, mit der wir nicht Ihre Mühe lohnen oder bezahlen könnten, — denn diese würde wohl für unsre Kräfte kaum erschwinglich sein — sondern mit der wir Ihnen wenigstens unsern Dank und guten Willen, sammt billiger [...]zeigen könnten. Der Antrag gebührt mir, ich werde darauf dringen, — denn so viele freundschaft und Aufopferung können wir keineswegs in Anspruch nehmen.

Sobald Sie die Gefälligkeit haben, die laut Ihres Lehreibens [?] noch Rückständigen Aufnahmen zu senden — halte ich bei der Akademie einen Vortrag, wobei ich nicht ermangeln werde Ihre Bemühungen besonders hervorzuheben. Die vor Ihnen in Antrag gestellten Aufforderungen sind an die betreffenden Herrn schon abgegangen. Mit aller Hochachtung und aufrichtiger Sehnsucht Ihre persönliche Bekanntschaft zu machen, mit den freundlichsten Empfehlungen der Commissionsglieder, zeichene ich mich Ihren ergebensten Diener Romer. Pesth den 11-Dez. 1863.¹⁰

Szinte lázasan folyt a munka abban a kis körben, mely az Arch[aeologiai] Bizottságot alkotta, ami érthető is, hisz az országban szerteszét rengeteg anyag várt felvételre, felkutatásra, tanulmányozásra, és az enyészettől való megmentésre. Azelőtt az ilyesmivel jóformán nem törődött senki, régi városkapuk, középkori épületek csakány alá kerültek, és még szerencsés véletlennek mondható, ha a sok közül legalább néhány rajzban ránk maradt. Hogy milyen iramban dolgoztak, és mily nagy volt a munkakedv, mely a vezetőket eltöltötte, jól mutatja Rómer levele, melyet főreáliskolai igazgatóként intézett barátjához: „Hochverehrter Freund! Ihr werthes Schreiben hat mich nicht mehr in Pesth angetroffen, [...] ich schon am 18. Aug. nach 7bürgen (=Erdély) und Szathmár reiste und erst interessante Reise schreibt Henszlmann den Bericht, da ich unmöglich für die Literatur was thun kann. Wenn Sie lieber Freund über Plackereien klagen – was soll ich armer Teufel sagen. Seitdem ich hier bin, habe ich keinen Buchstaben außer Berichte und Tabellen gemacht. – 400 B... [Bogen?] aufgenommen, mit deren Eltern, Instruktoern d. und t. mich herumgebalgt, mir ein 4-tägiges kaltes Fieber zugezogen, das mich ganz elend machte. Ohne Appetit zum Essen, ohne Löffel zur Arbeit brüte ich tagelang hin- die Arbeit häuft sich, und ich muß endlich entweder ein harr [?] werden – oder davorlaufen. Also trösten sie sich – männern wie wir sind gehts nicht besser. Henszlmann schuraucht se[...] Cigarren, und schreibt täglich seinen Bogen mit Läusebuchstauben voll; macht jährlich 365 Druckbogen¹¹! Ich könnte auch – wenn ich könnte! Böse sein das kann ich nicht, aber lieb wärs mir, wenn wir einmal auch von Ihnen etwas bringen könnten. Denn immer Romer-Henszlmann, Henszlmann-Romer und Romer—Henszlmann ist doch zu fade. Also ich hoffe, und freue mich kindisch auf die Sendung. Was die Oedenburger Gemälde anbelangt, wären sie wirklich besser ins Archiv der Commission niedergelegt als in Privathänden, denn von dort kann sie jeder zur Benützung haben, aber von einem Privaten ists [?] immerhin

*eine Gnade wenn man dazukommt. Bleiben Sie wohlauf, guten Muthes, kommen Sie wieder einmal auf ein gutes Glas Bier, und bleiben Sie wie immer herzlichbieder gewogen Ihrem Romer. Pesth 1864. 24. Okt.*¹²

Túlságos[an] sok helyet foglalna el az egész terjedelmes levelezés közlése, bár érdemes lenne, hiszen a hazai archaeológia történetét a Bizottság 1858. évi megalkításától napjainkig tárgyaló mű megírásához sok adatot szolgáltatna, de itt csupán azon levelekre szorítkozunk, melyek Storno közreműködésének [—] mint nem hivatásos, de mindenesetre nagyon lelkes és [el]hivatott régész[ként — a] szakkörökben való elismerésére terjednek ki.

Ez annál is inkább szükséges, mivel ma más szempontokból történik a műemlékek tanulmányozása és helyreállítása, de ahogy ma egyes neobarokk bútorok ismét kezdenek megbecsüléshez jutni, úgy valószínűleg más elbírálás alá fog esni a neogótika majd akkor, ha a százéves kort túlhaladta, bár e között is vannak alkotások, melyek művészi értékkel soha nem fognak bírni.

De lehet, hogy erre a kérdésre hamarább is kapunk határozott formában feleletet. A mai háborúban sok neves műalkotás dől romba, vagy sérül meg. Mi lesz majd a híres németországi templomokkal, középkori vagy újabb városházakkal, magánépületekkel? Felépítik azokat újból, helyreállítják-e régi alakjukban a csak részben elpusztult épületeket, s mi lesz egy híres szárnyas oltárral vagy festett ablakkal, melyeknek csupán egyes részei maradnak meg? Problémák, melyek nagyban hasonlítanak a múlt században felmerült feladatokhoz. Kétségtelen azonban, hogy a mai generációnak jóval könnyebb a helyzete, hisz a régészet, hála az előmunkálatokat végzőknek, azóta hatalmasan fejlődött, s a középkori stílus lényegéhez sokkal közelebb jutott. Milyen messze áll már egy Heidelof[f]¹³ vagy Hof[f]städt¹⁴ gótikája Viol[l]et le Duc-étől,¹⁵ és mennyi kiváló mű jelent meg a *Dictionnaire de l'Architectur[e]*¹⁶ óta! És ne gondoljuk, hogy a sokszor félvállról vett „átérzés” annyira megvetendő dolog. A renaissance nagymesterei is századokra nyúltak vissza, hozzáadva a bennük izzó „szikrát”, s ugyanezt tették a XIX. század építészei is, amikor gót stílusban formáltak. S aki sokat foglalkozik és behatóan tanulmányoz egy formanyelvet, azt individualizmusa szerint annyira elsajátítja, hogy például virágok vagy levelek alakját önkéntelenül is stilizálva látja. Hogy ebből azután művészi érték származik, ahhoz mindig a „szikra” adja meg a döntő szót.

Az 1867-es év nagy részét Römer Párizsban tölti, az ottani kiállításra küldött magyar muzeális anyag rendezésére kiküldött biztосként.¹⁷ Visszatérve siet barátjával a kapcsolatot felvenni, s a többi között azt írja (1867. november 21.): *„Ihre Rührigkeit, und der Glückliche Erfolg den Ihre Arbeiten haben, erfreuten mich sehr; ich wünschte nichts mehr, als wenn wir wenigstens in jedem Landesviertel einen Storno hätten – um unsrer Apathie endlich einmal im Ende zu machen.*¹⁸ Majd alább így folytatja: *„Ihre Studien in Martinsberg sind, wie ich vom Herrn Erzabt hörte, zu Ihrer Zufriedenheit ausgefallen, ich wünschte nichts sehnsüchtiger, als daß der alte, so oft mißhandelte Dom, so weit es noch möglich seiner ursprünglichen Einfachheit zurückgegeben werde.”*¹⁹

Rómer többszöri felhívásának, hogy az Arch[aeologiai] Értesítőben vagy az Akadémia más kiadványaiban irodalmi tevékenységet fejtsen ki, Storno nem tehetett eleget, hisz amúgy is sokoldalú elfoglaltsága mellett erre ideje nem maradt. Paur elhal[al]gatásáról is nagy sajnálattal emlékezik meg: „*Ist er für die Literatur ganz gestorben!?*”²⁰ (Pest 1867. december 14.)

Az immár egyetemi tanár Rómer majdnem minden levele újabb és újabb munkákról, megbízásokról szól. A Vas megyei falképek dúcait a fametsző teljesen elrontotta, kérdi, nem vállalná-e Storno saját felvételeinek dúcra rajzolását; egy hátszegi templom és a kolozsvári falfestmények felvételre várnak, és nagyon szeretné, ha az erdélyi útra vállalkozna, csak a választ várja, és biztosítja: „*für Ihre gute Aufnahme überall würde ich sorgen sobald Sie ja sagen, und die Summe bestimmen, die Sie verlangen. Jetzt haben wir etwas Geld, und da wir ohnehin noch Ihre großen Schulden sind, so dürfen Sie nicht zu bescheiden sein.*”²¹

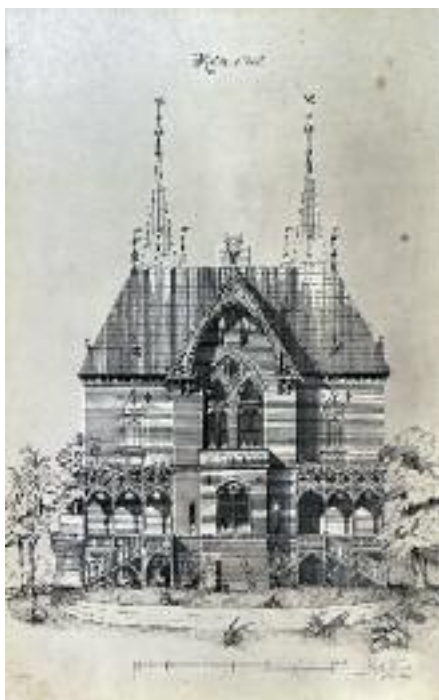
Storno barátja révén került összeköttetésbe Schulcz Ferenc²² építésszel, ki szintén szoros kapcsolatban állott Rómerrel. 1869. március 6. -i levelében kérdi, hajlandó volna-e a Schulcz által építendő mácsai királyi vadászkastély²³ díszítését vállalni, mely éppen neki való munka lenne, s megjegyzi: „*Ich wäre glücklich, wenn wir unsere heimatliche Kunst auf die Beine helfen könnten. Schulcz als architekt, Storno als Decorateur und Maler, das ließe sich hören, dieß wäre der Weeg Sie endlich ganz für die Kunst zu gewinnen.*”²⁴ (5–6. kép)

Storno ezt a munkát a gödöllői m. [agyar] k. [irályi] államjavak igazgatójával kötött szerződés alapján 1869–70-ben el is végzi, s amikor Rómer a felülvizsgáló bizottsággal a kész munkát megtekinti, a legnagyobb elismerés hangján emlékezik meg róla.

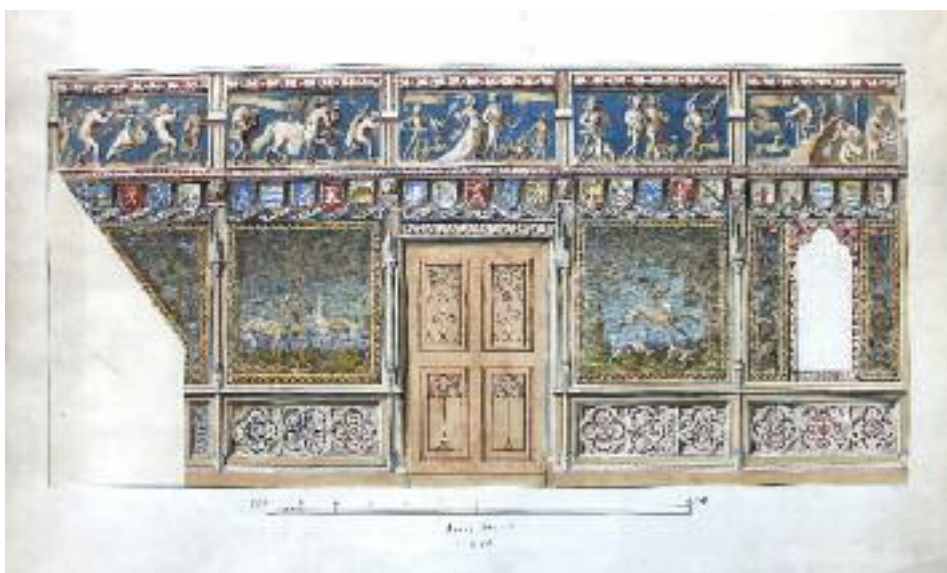
A következő év elején (1871. január 4.) érdeklődik, vállalna-e Storno egy rövidebb közutat Felső-Magyarországra, melyre az Arch[aeológiai] Bizottság 200 forintot bocsátana rendelkezésre, megtekintve Kassán a kisebb templomot, Lőcsén és Zsigrán a falfestményeket, s ezekről jelentést előterjeszteni; majd egy lipói, szepesi, és eperjesi útról esik szó, valamint különféle rajzok elkészítéséről, melyek mind sürgős munkák lennének, s levelét egyiken mint „*Ihr Quälgeist*” [„az Ön kínzója”] írja alá.

Mint jánosi-i apát, Rómer 1875-ben a templom szentélyének díszítésére készített Stornoval tervet, mely Trefort miniszter tetszését is megnyeri, s így reméli, hogy államsegélyt kap hozzá, mert „*der Abtprofessor hat jetzt zu wenig denari*”.²⁵ Ezen tervek elkészítéséért a kultuszminisztérium 180 forintot utal ki, s a kivitelre 1876-ben kerül sor. (7. kép)

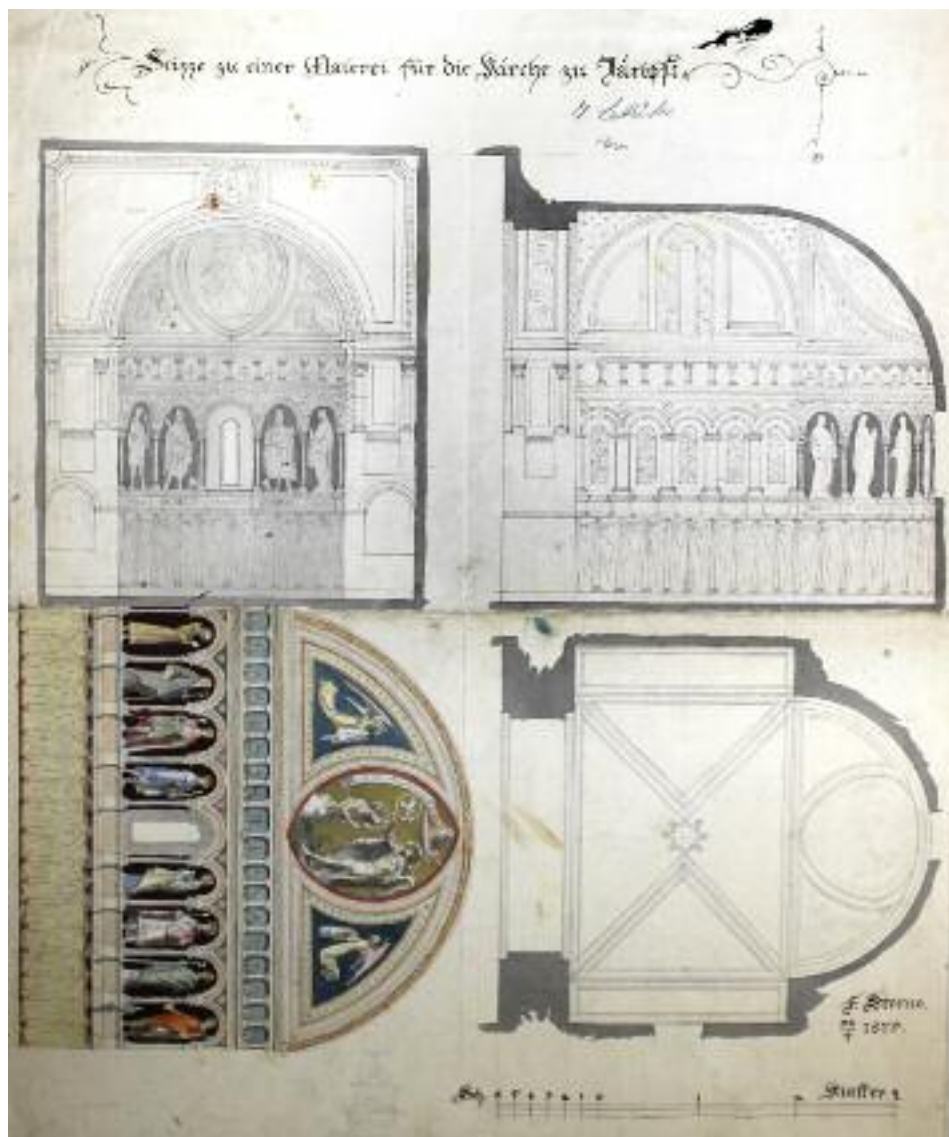
Storno munkásságát Rómer állandóan figyelemmel kíséri, s ahol tudomást szerez arról, hogy templomrestaurálást terveznek, sietve értesíti erről barátját és örül, ha a munka megszerzésében segítségére lehet. Barátja életrajza megírásának gondolatával is foglalkozott, fényképet és kimerítő adatokat kér, s ha esetleg azonnal nem is tehetné közzé, értékes anyagot képezne levéltárában a jövő számára, s biztatja: „*Sie sind dieß sich, der heimischen Kunst, und Ihren Kindern schuldig! Also nicht Einiges, sondern so viel als möglich – Alles!*”²⁶ Vajon Storno eleget tett-e ezen kívánságnak, nem tudom, s lehet, hogy szerénységével ez talán ellenkezett is, de a családja részére nagyon sok feljegyzést hagyott hátra, úgyhogy élete útjain pontosan követhetjük. (8. kép)

5. kép
Galgamácsa, vadászkastély homlokzati terve, Schulcz Ferenc terve
(Soproni Múzeum, Storno-hagyaték)

6. kép
Galgamácsa vadászkastély szalonjának festészeti díszítése, id. Storno Ferenc, 1868.
(Soproni Múzeum, Storno-tervtár)

7. kép

Jánosi (Rimavské Janovce, Szlovákia) plébániatemplom szentélyének kifestés terve
Rómer Flóris megbízásából, id. Storno Ferenc, 1875

JÁNOSI-I SPÁTSÁG. 1876. aug. 11.

STORNO-LEVÉLTÁR
Foly. Nr. _____

— Liebe János János!

Ich erwidere mit Freude, daß
Ihre gütliche Art mit mir
ganz. Ich bin von den 15 bis Abend
mit demselben. Ich bin 3 Uhr von
Ihre mit Niege weg, mit mir,
von 7 bis 7 Uhr mit János
János. Ich würde gerne die Photographie
geben, wenn ich nur noch
Zeit unternehmen könnte, besonders
in der die Briefe mit Ihnen.
Aber ich bin nicht ganz
Zeit die Lektüre zu geben mit
mir. Ich bitte Sie das
Freude, von 2 Reflex, besonders
3. János, ich bin nicht
Zeit, so es mir selbst
die Augen sind fertig
Ich bitte Sie werden
die werden die
Ich gebe mir
Zeit. In 2-3 Tagen
mit János.

8. kép

Rómer Flóris levele Stornonak a (rima)jánosi templommal kapcsolatban, 1876. augusztus 11.
(Soproni Múzeum, Storno-hagyaték)

Rómer 1877 óta már nagyváradi kanonok, s bár gyakran jár fel Pestre, állandó lakása a Kanonoksori (Domherrzeile) új házában van, itt folytatja a szorgos munkát. Mivel már ritkábban adódik alkalom a találkozásra, s így csak sűrű levelezés pótolhatja a személyes érintkezést. A nagyváradi dómban folyó munkák (1878–80) gyakori levélváltásra adnak okot, Rómer egyik levelében már „*Ihr privilegierter Quälgeist*”-nek nevezi magát, hisz állandóan serkent vagy újabb munkát ad. (9. kép)

A nagyváradi munka befejezése után a festmények felületén vízpára-lecsapódás mutatkozott, s Rómer felkéri Stornot, adjon neki erélyes hangú választ és magyarázatot, hogy azt az „illetékeseknek” továbbíthassa, kik már attól tartanak, hogy tavaszra az egész festékréteg lehull, és a munka teljesen kárba vész. Hogy alaptalan volt az akkori aggodalom, és a Storno által alkalmazott viasz-olajfestés nagyon jól bevált, azt a festmények mai állapota igazolja, melyek 62 éves koruk ellenére is kifogástalan karban vannak.

A szatmári dóm és a türjei templom helyreállítása körül levelezve Rómer kedvező kilátásokat közöl annál is inkább, mert kevés pénz áll rendelkezésre, és Storno a közismerten olcsó árak mellett jól és megbízhatóan dolgozik.

Ipolyi Arnold püspök 1886-ban bekövetkezett halála nagy veszteség volt nemcsak Stornora és Rómerra nézve, hanem vele a művészetek hathatós pártfogója és a tudomány művelője szállt sírba. A maga után hagyott nagy úrt meghatóan fejezi ki Rómer egyik utolsó levele, melyet hat hónappal halála előtt írt: „332/88. *Hochverehrter [?] Herr und Freund! Ich hatte wegen meines Jubiläums gegen Hundert von Telegramme et Briefe zu beantworten, daher die Säumnis mit meiner Antwort auf Ihre desperaten Zeilen — Ja ich machte mit meiner Schwägerin, die Sie vielmal herzlich grüßen läßt, eine Rundreise zu meinen Verwandten und Beraumten, deren letzteren Herr ed. [el] Blasy mich nicht mehr erwarten konnte, und 4 Stunden vor meiner Ankunft in die Ewigkeit hinüberging. So war der Anfang meiner Erfrischung im felkaer Touristenparke²⁷ traurig, aber demnach brachte ich die Zeit in den vielen alten Kirchen, besser gesagt Museen, nützlich zu; bedauernd, daß wegen Geldmangel nur so wenig ge[...]en könne!*

Ich war bei S. [eine] Exzellenz H[er]r. Bischof Császka²⁸ in Schavnik (Szepes vm. – megj. tőlem, S. M.) einem befestigten Kloster mit einem großen Parke;²⁹ er läßt seine Kirchen durch einen Italiener Daberto³⁰ restaurieren. Ich sah jene in Poprad, wo die Wandflächen mit Tapetenmuster ausgefüllt sind, aber eine ganze Fläche die H. [eilige] 3. Könige von Velemér kopirt. (N. B. [nota bene] Velemér soll einstürzen, der Hr. Pfarrer möchte wohl restaurieren, — aber woher das Geld nehmen). In der Zips sind eine Menge ganz verwahrloster Kirchen, Flügelaltäre, einzelne Statuen und Bilder, aber kein Geld ist irgend vorhanden! Ich bat Se. Excellenz eine Kunstschule in Leutschau (Lőcse – megjegyzés tőlem, S. M.) oder Kirchdrauf [Szepesváralja] zu gründen, Commissionen in den Diözesan zu stiften, aber wo auch der gute Wille vorhanden wäre, ist der Geldmangel das größte Hindernis. Es mangelt am christlichen Glauben, an der wahren Anregung! Die schönen Altäre verkümmern, der Clerus und das Volck ist arm! Ich hoffe durch meine Schriftstellerei so viel zusammen zu bringen u min [?] Jánosi, wie

9. kép
Nagyvárad (Oradea, Románia), püspöki palota ebédlőjének mennyezetéhez készített kifestésterv. Szent László legendája

immer nothdürftig, die 2 Thürme aus Holz aufzubauen, aber ich werde kaum genug haben, nur den Altar et Predigerstuhl aufbauen und stilmäßig herzustellen! Zum Malheur gehen Sie auch aus jener Gegend weg, und die wahre Triebfeder, Bischof Ipolyi müßte über die Decadenz sei...en [siegen?!] Seit seinem Tode habe ich auch alle Lust verloren. Hier war an einer Stelle Geld, aber man hetzt sin[n]los herum; darum will ich Se. Exzellenz bitten, eine Comission zusammen zu rufen. Vielleicht wird es besser, denn der Geschmack am Alten fängt zu schwinden an! Übrigens mögen auch viele Stricke reisen, alle werden doch nicht zur Verzweiflung führen! Czobor³¹ wünschte ich sehr zu sprechen, aber er ist noch nicht hier. Ob ich finde in Ihrem heste [geste?] (Im besten Sinne zu nehmen!) sehen werde? Weiß Gott, denn ohne Begleitung darf ich fort, und bis zu Ihnen ist das doch ein Weiterflug! Wenn Sie auch noch mehr zu zeigen hätten, als was Ihr fleiß, und der Ihrer Hr. Söhne aufspeicherte. Ich bleibe Ihr aufrichtig ergebener Römer. G.[ross]Wardein 3. Sept. 88.³²

Rómer már nem látogathatott el Sopronba, s amikor 1889. március 18-án a halál kiragadta az élők sorából, egy őszinte, évtizedeken át tartó szoros baráti kapcsolat szűnt meg. Barátságukról Storno gyakran és szívesen emlékezett meg még unokái előtt is, melynek írott emlékeit ma is kegyelettel őrzik a címzett unokái.

JEGYZETEK

¹ A Storno család hagyatékának levéltári anyaga Storno Archívum néven nyilvántartott egység, feldolgozás alatt áll, jelen kézirat önálló leltári számmal nem rendelkezik.

² Lásd: Grászli – Kiss 2013, 58–59., 110–114.

³ Id. Storno Ferenc (1821–1907) kéményseprő, festőművész, építőművész, restaurátor, műgyűjtő.

⁴ Vízkeleti Béla (1825–1864) festő, grafikus, a Nemzeti Színház jelmeztervezőjeként tevékenykedett. Történelmi képeivel lett közismert.

⁵ Telepy Károly (1828–1906), T. György fia, tájképfestő. (Lásd: Ambrozovics Dezső: Telepy Károly. Művészet 6. évf. 1. szám, 1907. 34-37. p. <http://www.mke.hu/lyka/06/034-037-telepy.htm>) Vas megyébe küldéséről lásd még Kerny 1989, 129-133., különösen a 9. és 10. lábja.

⁶ „A festő, Vízkeleti az én ösztönzésemből, Telepy a Nemzeti Színházról kiküldve, lejárták [a veleméri és turniscei utat], örülök, hogy a dolgot [...] megtalálta — és remélem, hogy az Ön mesterműve győzelmet arat és a haza bámulatát felébreszti.”

⁷ Erről lásd Kerny 2005.

⁸ „Nemcsak én, mi mindnyájan szívből örülünk a munkájának, és amennyire gratulálok a Szent Mihály templom restaurálásához, hogy egy Stornót találtak — éppen annyira kívántam, hogy Ön egészen a miénk maradhasson.”

⁹ Storno Ferenc/Sopron jelentése Senyeháza, Körmen, Óriszentpéter, Velemér Tótlak, Martyánc, Turnisce, Lendva, Csák, Nedelic, Graz, Ödenburg tanulmányútjáról. Mellette a Költségelszámolás F. Storno 1863. (MTA Könyvtára Kézirattára, RAL k 1283/3.) Lásd Kerny 2005, 18. lábja.

¹⁰ „Tekintetes, Nagy[ságos?] Barátom! Bocsásson meg, hogy a január 4-i ülés határozatáról csak ma tudósíthatom. A küldemény a tanulságos hírral együtt éppen kapóra jött, nemcsak én, hanem minden társulati tag alaposan meg volt lepve, és nemcsak az Ön fürgeségén és ilyen rövid idő belüli teljesítményén, hanem főként a mesteri kivitelezésén és a felvételek sokaságán. Mindnyájunk szívből jövő köszönetét továbbítom, és kérdezem, hogy akarná-e Ön a turniscei falképek elvégzendő áttételének [át-

rajzolás, felvétel] vezetését és átvételét, és ha egyáltalán lehetségesnek tartja, ezeket a nagyon érdekes, a múzeumnak hiányzó ábrázolásokat [megküldeni]? Az Ön pesti jelenléte mindnyájunknak kívánatos lenne, csak most talán nehéz lenne? Vagy elhatározza magát még a télen lejönni [Budapestre]? Akkor igyekszem küldeni Önnek egy [levelező]lapot és kérjük, akkor jöjjön, amikor Társulati ülést tartunk, és vegyen azon részt. Mindenesetre Ön a mi vendégünk, még egyszer, de nem hivatalosan, teljes bizalommal. Az útiköltségekkel egy hasonló teljesítményt nem lehet tudni. Szeretnék a munkájáért még hátralevő honoráriumot a bizottmánytól kieszközölni; ezért kérem, a teljes összeget egészen nyíltan nevezze meg, amivel az Ön fáradozását díjazni és kifizetni ugyan nem tudjuk — mert ez a mi erőnket alighanem meghaladná —, hanem ezzel Önnek legalább a köszönetünket és a jóakaratumkat olcsóbban [...] kimutathatnánk. Az ajánlat illendő, arra fogok törekedni, — mert semmiképpen nem élhetünk vissza ily sok barátsággal és áldozattal.

Legyen szíves hamarosan az Ön ismert, még hátralevő felvételeit elküldeni — tartanék az Akadémián egy előadást, ahol nem fogom elmulasztani az Ön fáradozásait különösen kihangsúlyozni. Az Ön elé felhívás útján állított ajánlatot az illető urak már megkapták. A legnagyobb tisztelettel és őszintén vágyom az Ön személyes ismeretségét megszerezni, a legbarátságosabb üdvözléssel a társulati tagokkal együtt, ajánlom magam, alázatos szolgálója, Rómer. Pesth, 1863. dec. 11.”

¹¹ A Bogen/Druckbogen kifejezés ebben az esetben a műemléki bejelentő íveket jelentheti, melyekkel nyilvántartásba vették az emlékeket.

¹² „Igen tisztelt Barátom! Értékes írása már nem talált engem Pesten, [...] már augusztus 18-án Erdélybe és Szatmárba utaztam és az érdekes útról Henszlmann a jelentést előbb megírta, mivel én lehetetlennek érzem, hogy irodalmi szöveggel foglalkozzam. Ha Ön, kedves Barátom, a gyötrelmekről panaszkodik — mit mondhatok én, szegény ördög. Mióta itt vagyok, egyetlen betűt a beszámolókon és táblázatokon kívül nem írtam. 400 [ívet?] felvettem, miközben a szülőkkkel, instruktorokkal [d. ? és t. ?] vesződttem, 4 napos hidegrázás költözött belém, ami egészen megbetegített [nyomorulttá tett]. Nem volt étvágyam a munkához, erőtlentül tépelődtem naphosszat, közben a dolgok felhalmozódtak és végül el kellett döntenem vagy kitarok — vagy elszököm. Azzal vigasztalódjon — az olyan embereknek, mint mi, nem megy jobban. Henszlmann elszívta a cigarettáit, és naponta írta tele az íveket a bolhabetűvel [?]; évente 365 nyomtatott ívet ír! Én is tudtam — amikor tudtam! Mérges nem lehetek, de szívesebben venném, ha mi egyszer Öntől valamit ismét kaphatnánk. Mert mindig Rómer-Henszlmann, Henszlmann-Rómer és Rómer-Henszlmann ugyancsak unalmas. Remélem, és gyerekesen örülnék egy küldeménynek. Ami a soproni festményt illeti, valóban jobb lenne a Társulat archívumába letenni, mint magán kézbe, mert onnan bármikor használhatja, de egy magánszemélytől mégis (csak) jóindulat [kell] a hozzájáruláshoz. Maradjon/legyen egészséges, jókedvű, jöjjön el egyszer ismét egy üveg jó sörre, és maradjon, mint mindig, őszinte jóakarattal az Ön Rómere. Pest, 1864. okt. 24.”

¹³ Carl Alexander Heideloff (1789–1865) neves német építész, műemlékgondozó, tájképzész, rajzoló és művészettörténész. 1818-tól Nürnberg város építész. Főként ónémet stílusban készültek nevezetes munkái, melyek megnyitották az utat a historizmus előtt és sokoldalúan visszatükrözték a romantikus középkor-recepciót. Helyreállításai és újjáépítései a gótika felélesztésében játszottak nagy szerepet. Az ő tervei alapján készültek az 1840-es évek neogótikus szakrális épületei Schönaichban, Mergelstetenben, Sonnebergben, Ingolstadtban, Lipcsében, Oschatzban, Schlieffenbergben és a felső-ausztriai Welsben. Egyik legismertebb műve a gótizáló romantikus stílusú Schloss Lichtenstein bei Reutlingen (1839–1842).

¹⁴ Friedrich Hoffstadt (1802–1846): *Gothisches ABC-Buch: Vorlegeblätter zum gothischen A-B-C-Buche: das ist Grundregeln des gothischen Styls für Kuenstler und Werkleute*. Frankfurt a. M., 1840.

¹⁵ Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc (1814–1879) francia autodidakta építész és műtörténész. 1863-tól a párizsi École des beaux-arts tanára.

¹⁶ Talán Viollet le Duc, Eugène: *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle* (Éd. Bance–Morel, 1854–1868.) c. munkájára gondolt a szerző, de ekkor jelent meg hasonló címmel Ramée, Daniel: *Dictionnaire général des termes d'architecture en Français, Allemand, Anglais et Italien* (Paris, 1868) könyve is.

¹⁷ Rómer Flóris 1867. március 26-án érkezett meg Párizsba a világhiállításra, november 13-án indult vissza és 18-án érkezett meg Pestre.

¹⁸ „Az Ön fürgesége és a munkáinak a szerencsés eredménye nagy örömmel töltönek el; nem kívánok többet/mást, mint hogy legalább minden ország részben egy Stornonk lenne — hogy a mi apátiánknak egyszer végre véget vessünk.”

- ¹⁹ „Az Ön pannonhalmi tanulmányai, ahogy a főapát úrtól hallottam, minden igényét kielégítették, nem vágyom semmire [jobban] mint hogy a régi, oly sokszor meggyötört székesegyháznak, amennyire csak lehetséges, az eredeti egyszerűségét visszaadjuk.”
- ²⁰ „Az irodalom számára egészen meghalt!?” (T. i. Paur Iván számára.)
- ²¹ „A jó felvételekhez mindenhol gondoskodnék [mindenről,] olyan gyorsan, ahogy Ön mondja, és az összeget úgy határozná meg, ahogy óhajtja. Most van valami pénzünk, és különben is nagy adósai vagyunk Önnek, amit még a tudomásunkra sem hozott.” (Keltezés nélkül)
- ²² Schulcz Ferenc (Schultz, Schulz) (1838–1870) építész, műegyetemi tanár. Főként műemlékek restaurálásával foglalkozott, 1865-ben a Magyar Tudományos Akadémia Rómer és Henszlmann társaságában Szatmár és Máramaros vármegegyék régiségeinek kutatására küldte ki. 1868-ban kapott megbízást a vajdahunyadi vár helyreállítására.
- ²³ Mácsa, Galgamácsa (Arad megye, ma Macea, Románia) A galgamácsai királyi vadászkastély tervezője Schulcz Ferenc, belső dekorátora pedig id. Storno Ferenc volt. Az épület 1944-45-ben szinte nyom nélkül eltűnt, Klösz György felvételei őrizték meg a külső és belső formáját. (Lásd még Rómer Flóris: A mácsai gim-les, mint királyi vadásztanya. *Vasárnapi Újság*, XVI. 1869. 28. sz. 381-382.; Sisa József: Egy eltűnt kastély nyomában (A galgamácsai vadászlak). *Műemlékvédelem*, XXX. 1986. 1. sz. 15–20.)
- ²⁴ „Őrülnek, ha a hazai művészetünket lábra tudnánk állítani. Schulz mint építész, Storno mint dekoratőr és festő, és azt hallhatnánk, hogy ezen az úton lehetne a művészetet végül sikerre vinni.”
- ²⁵ „Az apátprofesszornak túl kevés dénárja van.” (A szerző keltezés nélkül közli.)
- ²⁶ „A honi művészet és a gyermekei az Ön adósai! Nem az egyesek, hanem a lehető legtöbbben – mindenki! (A szerző keltezés nélkül közli.)
- ²⁷ Nagy Krompecher-féle turistatelep volt 1882-től, ma Poprád része.
- ²⁸ Császtka György szepesi püspök (1826–1904).
- ²⁹ A püspöki palota az egykori Thököly várkastélyban.
- ³⁰ Felix Daberto freskófestő. Lásd Dolencz 1891.
- ³¹ Czobor Béla (1852–1904) pap, régész, műtörténész, egyetemi tanár. 1876-tól a Magyar Nemzeti Múzeum régészeti osztályának őrségéde, majd segédőre volt. Rómer Nagyváradra költözése után, 1877-ben a budapesti egyetemen a keresztény műarcheologia és szimbolika magántanár a lett. 1879-től rendezett régészeti kiállításokat. 1881-ben Ipolyi Arnold magával vitte Nagyváradra, s a szeminárium rektorává és a régészet tanárává nevezte ki. A Műemlékek Országos Bizottságának 1889. február 25-től haláláig volt az előadója.
- ³² „Igen tisztelt Uram és Barátom! A jubileumom miatt több mint száz táviratra és levélre kellett válaszolnom, ezért a válaszaim ezekre elkésett elkeseredett sorok — Igen, az egyik unokahággal, aki Önt sokszor, szívből üdvözli, egy körutat tettünk a rokonságomhoz, és akik meghívtak minket [?], közülük a legutolsó, nemes Blasy úr tovább rám várni már nem tudott, és az érkezésem előtt 4 órával átment az örökkévalóságba. Így az üdülésem szomorúan kezdődött a felkai turistaparkban, de ennél fogva hasznosan töltöttem az időmet a sok régi templomban, jobban mondva múzeumban; sajnálva, hogy a pénzhány miatt oly keveset [mehettem?]
- Voltam a schavnikai Császtka püspök úr őrméltóságánál egy nagy parkkal rendelkező erődített kolostorban; templomait egy olasszal, Dabertoval restauráltatta. Egyet közülük láttam Poprádon, ahol a fal-felületeket tapétáminálval töltötte ki, de egy egész felület a veleméri három szent királyról lett másolva. (Megjegyzem, Velemér össze akar dőlni, a Plébános úr szeretné jól restauráltatni, — de honnan vegyen pénzt). A Szepességben egy csomó elhanyagolt templom van, szárnyasoltárok, egyedülálló szobrok és képek, de egyáltalán nincs pénz! Kértem Őnagyméltóságát, alapítson egy művészeti iskolát Lőcsén vagy Szepesváralján, egy bizottságot az egyházmegyében, de ahol a jóakarata meg is lenne, ott a pénzhány az akadály. Hiányzik a keresztény hit, a valódi/igazi ösztönzés! A szép oltárok tönkremennek, a klérus és a nép szegény! Remélem, irodalmi működéssel össze tudok annyit hozni, mint Jánosiban, ami még mindig szegényes, hogy a második tornyot fából felépíthessük, de aligha lesz annyim, csak az oltárt és a prédikálószerket felépíteni és stílszerűen helyreállíthatjuk! A szerencsétlenség majdcsak eltávozik az Ön környékéről, és az igazi hajtóerőnek, Ipolyi püspöknek kellett volna az elmúlás felett győzni. Halála óta minden kedvemet elveszítettem. Itt volt a pénz egy helyen, de az ember esztelenül hajszolja; ezért kértem Őnagyméltóságát, hívjon össze egy bizottságot. Talán jobb lesz, mert a régiek ízlése kezd gyengülni! Egyébként is az utazás sok kötelékkel jár, de nem mind vezet kétségbeeséshez! Czoborral szeretnék nagyon beszélni, de most nincs itt. Ha megtalálom Önben

[a gesztust?] (a legjobb értelemben véve!), látni fogom? Isten tudja, még ha továbbra is kíséret nélkül megyek, de Önhöz lesz még egy további utam! Akkor Ön többet is megmutathat, amit a szorgalma, és a fia ura felhalmozott. Maradok az Ön őszinte, hűséges Rómere. Nagyvárad, 1888. szeptember 3.”

IRODALOM

DOLENECZ József

1891 A szepesi székesegyház. *Vasárnapi Ujság* 38. évf. 1891. 45. szám, november 8. 735–740. <http://epa.oszk.hu/00000/00030/01966/pdf/01966.pdf>

GRÁSZLI Bernadett – KISS Melinda

2013 *Egy művészcsalád története. A soproni Storno család munkássága és műgyűjteménye.* Soproni Múzeumi Alapítvány, Sopron.

KERNY Terézia

1989 Viselettörténeti adalékok a bántornyai freskók körül kialakult vitához. In: *Johannes Aquila und die Wandmalerei des 14. Jahrhunderts.* MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, Budapest, 129–133.

2005 A veleméri Szent László-freskó XIX. századi feltámadása. Rómer Flóris, Ipolyi Arnold és Czobor Béla kísérlete Szent László ikonográfiájának „megújítására”. *Ars Hungarica*, 33. 331–362.

FERENC STORNO SENIOR'S CONNECTION WITH FLÓRIS RÓMER
(A MANUSCRIPT OF MIKSA STORNO)

The manuscript in question was most probably compiled by Miksa Storno (1887–1978) and is held in the Storno Collection of the Sopron Museum. Based on their German language correspondence the compilation summarizes Ferenc Storno senior's (1820–1907) and Flóris Rómer's several decades long connection as friends and colleagues. The inheritance contains some 130 letters of Rómer's handwriting. Miksa Storno, a grandson of Ferenc Storno senior played an important part in elaborating the family history and publishing the Storno Collection. The manuscript in hand is not signed, the date of its penning is not known, but according to a hint in the text it was written around 1942.

Publishers: Teréz Csécs, Melinda Kiss

Kerny Terézia

RÓMER FLÓRIS KÖZGYŰJTEMÉNYI HAGYATÉKA, JAVASLAT EGY REPERTÓRIUMRA

BEVEZETŐ

A Rómer Flóris halála 125. évfordulója alkalmából rendezett emlékülésen Kerny Terézia előadást tartott Rómer Flóris közgyűjteményi hagyatékáról Győrött, a Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeumban 2014. március 18-án. Ekkor kötött megállapodást a múzeum és a Bakonyalja Barátai Egyesület Rómer Flóris születése 200. évfordulójának méltó megünnepléséről, Kerny Terézia hathatós közreműködésével.

2015-ben a Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum rendezésében és koordinálásával március 6. és november 27. között megrendezett Rómer Flóris Emlékév során vándorkiállítással, múzeumpedagógiai foglalkozásokkal, konferenciával (Győr, 2015. november 27.) és az *Arrabona* múzeumi évkönyv 51. számában megjelent tanulmányokkal tisztelgett az intézmény alapító-igazgatója (és 2013-tól ismét névadója) előtt. Az első konferenciát szülővárosa, Pozsony Városi Múzeuma rendezte az emlékévkben („*Slovom a činom*” Pozsony, 2015. április 22.), majd Budapesten a Magyar Nemzeti Múzeum, a MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat, az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága és az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottsága közös szervezésében (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2015. október 7.). Az előadások szerkesztett anyaga megjelent a *Bratislava, Zborník Múzea mesta Bratislavy XXVII. (2015)* számában, a konferencia szervezője, Gaucsik István szerkesztésében, illetve *Archaeologia és műtörténet. Tanulmányok Rómer Flóris munkásságáról születésének 200. évfordulóján* címmel (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015), Kerny Terézia és Mikó Árpád szerkesztésében. Az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága koordinálásával ismét megjelent magyar és angol nyelven, illusztrálva Valter Ilona Rómer-életrajza *Szóval, tettel. Rómer Flóris Ferenc élete és munkássága (1815–1889)* címmel (Szerk. Császtvay Tünde, Visy Zsolt. Budapest, 2015.). A Rómer-múzeum muzeológusai — nagyrészt Kerny Terézia ösztönzésére és a Forster Központ munkatársai, elsősorban Bardoly István és Győr Attila támogatásával — elvégezték a már legendássá vált Rómer-jegyzőkönyvek digitalizálását és nyilvánossá tételét. A vándorkiállítás a pozsonyi, nagyváradi és magyarországi helyszínek mellett angol nyelven Párizsban, az UNESCO székházában is megtekinthető volt.

Kerny Terézia sajnos már nem érthette meg a digitalizált úti jegyzőkönyvek közzétételét, és az *Arrabona* számára adott előadásszövege szerkesztését sem tudta befejezni. Ám mivel munkásságával és a 2014-es előadásában elhangzott javaslatokkal,

irányelvekkel „sínre tette” a Rómer-kutatás feladatait, úgy gondoljuk, előadása félbemaradt kéziratát a hivatkozások, lábjegyzetek kiegészítésével közölni érdemes és szükséges, hiszen nála jobban senki nem ismerte a szerteszóródott, hatalmas hagyatékot.*

ELŐADÁS, ELHANGZOTT 2014. MÁRCIUS 18.
Győr, Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum

„Évfordulókhoz kötve nem lehet tudománytörténetet írni”, mondta 2003-ban egy intézeti igazgatótanácsi megbeszélésen szigorúan egy tudós akadémikus kollégám, egészen nyilvánvalóan nekem címezve mondanivalóját. Akkor ugyanis éppen Genthon Istvánnak (1903–1969) — róla majd még szó esik az alábbiakban — a Szépművészeti Múzeumban rendezendő centenáriumi kamarakiállítására gyűjtöttem anyagot különböző budapesti és vidéki közgyűjteményekben, illetve szerveztem a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulatban egy emlékkonferenciát. Akkor teljesen megdöbbenem szavain, de utólag beláttam, hogy igaza volt. Valóban nem lehet, pontosabban igen is lehet(ne), ha még időben fel tudnánk készülni az évfordulók méltó megünneplésére. Valljuk be őszintén, Rómer Flóris is jubiláns személyiséggé vált, kortársaihoz, Henszlmann Imréhez (1913–1988) és Ipolyi Arnoldhoz (1823–1886) hasonlóan az elmúlt évszázad során, mind a régészeti-, mind a művészettörténet-írásban. Leginkább ugyanis csupán tört, vagy kerek évfordulókra jut eszünkbe a neve, a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat éves közgyűlésein átadott régészeti emlékérmek alkalmait is ideértve. Ilyen történelmi emléknapp a jelenlegi megemlékezés is, halálának pontosan 125. éve. De nagyon jó, hogy a győri Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum — melynek megalapításáért, anyagának összegyűjtéséért annyit fáradozott — vezetőségének nem kerülte el a figyelmét, mert ez a kis konferencia szerintem nagyon jó alapot, számvetést, előkészítést kínálhat a jövő évi bicentenáriumi megemlékezésekhez.

Kutatástörténeti áttekintés

Rómer Flóris részletes kutatástörténeti ismertetésétől felment Bolla Veronika 1889-től 1979-ig,¹ négy évvel később pedig Bardoly István 1980-tól 1990-ig terjedő alapos bibliográfiája,² illetve *Az emberek, és nem frakkok* tudománytörténeti esszégyűjteményben ugyancsak általa készített, 1998-ig terjedő folytatása.³ Jelen előadásban éppen ezért csak a fontosabb, korábban ismeretlen forrásokat és irodalmat felhasználó munkákat foglalom össze röviden, mert ezek az írások rávilágítanak a máig feltáratlan, hatalmas hagyatékában rejlő kutatási lehetőségekre, illetve a további, sürgősen elvégzendő, immár halasztást nem tűrő tennivalókra.

* A romer2015.hu oldalon lehetőségeink szerint folytatjuk Kerny Terézia munkáját azzal, hogy a kutatás során a későbbiekben a látókörünkbe kerülő intézményekkel és egyéb előkerülő adatokkal Kerny Terézia ezen írását kiegészítjük, illetve a Rómer közgyűjteményi adatbázist továbbfejlesztjük. Csécs Teréz

Rómer Ferenc Flórisról (1815–1889) az első méltatások a halála után írt nekrológokban olvashatók.⁴ Részletesebb életrajzát először Szöllőssy Károly (1842–1895) polgári iskolai igazgató írta meg rendtörténeti áttekintésében,⁵ melyre nagymértékben támaszkodott Szinnyi József (1830–1913) királyi tanácsos, a Magyar Nemzeti Múzeum Hírlap Könyvtárának tudós igazgató őre is *A magyar írók élete és művei* monumentális lexikonának XI. kötetében.⁶ Nagymértékben erre a szócikkre alapozott egy évvel később Kumlik Emil (1868–1944) pozsonyi lokálpatrióta könyvtáros (1900–1914) kis könyve 1907-ben,⁷ éppen abban az évben, amikor a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXXIV. közgyűlése alkalmából felavatták a városban, a Ferenciek terén Stróbl Alajos Rómer Flóris bronz mellszobrát.⁸ Ezt követte hamarosan, 1910. június 18-án Budapesten, az Aquincumi Múzeum falán elhelyezett emléktábla, Darás Jánosné szobrászművész alkotásának felavatása.⁹ A lelkes felbuzdulás azonban hamarosan lelohadt, amiben természetesen a nagy viláégés is közrejátszott. A kései utódok Kumlik Emilt is — méltatlanul — egy jelentéktelen újságíróvá degradálták. A szerző kötete ennek ellenére kiállta az idők próbáját, sőt alpműnek bizonyult, mert őt követően, bár az elmúlt 125 évben számtalan kisebb-nagyobb publikáció született Rómerről, gyakorlatilag az ő monográfiájában olvasható adatokra támaszkodott szinte mindenki, hivatkozva, vagy hivatkozás nélkül. A két világháború között mindenekelőtt Gerevich Tibor (1882–1954) nevét kell feltétlenül megemlíteni Rómer tiszteletének ápolása terén, aki úgy is mint a Műemlékek Országos Bizottsága (MOB), úgy is mint a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat elnöke, kiemelt figyelmet fordított Rómer életművének, és a Társulat újonnan alapított, régészeknek adományozott egyik kitüntető érmét is róla nevezte el.¹⁰ A fordulat évét (1948) követő időszakban szóba sem jöhetett Rómer munkásságának értékelése. A szocializmus négy évtizedében ugyanis nem igazán volt ildomos foglalkozni vele, hiszen a klerikális reakció prominens képviselőjének számított, akinek ráadásul még saját rendjén belül is voltak konfliktusai. De volt egy másik oka is a hallgatásnak, ez pedig 1848–1849-es forradalmár-katona múltja. A szabadságharc leverését követően Pozsonyban, 1849. november 24-én kötél általi halálra, majd enyhítve nyolc év vasbilincsben letöltendő fogházbüntetésre ítélt Rómert ugyanis tökéletesen párhuzamba lehetett állítani az 1956. december 4-étől még hosszú évekig bebörtönzött és kivégzett mártirokkal. Ennek ellenére (ha elvéve is) születtek róla igényes publikációk, dokumentumközlések, sőt emléküléseket is tartottak, melyek anyaga nyomtatásban is megjelenhetett. A *Régészeti Dolgozatok* első, 1958-as első száma az ő emlékének adózott.¹¹ 1959-ben a győri múzeum alapításának centenáriumán, új periodikájuk, az *Arrabona* első számát *In memoriam Florian Rómer* címmel szintén a tiszteletére állították össze Banner János, Kanosy Margit, Uzsoki András és Jenei Ferenc írásaival.¹² 1960-ban, halálának 75. évfordulóján burkolt emlékülést rendeztek tiszteletére a Művészettörténeti Dokumentációs Központban. Neve csupán a konferencia címében szerepelt, mert egyetlen előadás sem foglalkozott

konkrétan a személyével. 1965-ben az *Acta Archaeologica*-ban és a *Műemlékvédelemben* jelent meg Banner János megemlékezése.¹³ Az *Arrabonában* 1960-ban Uzsoki András,¹⁴ 1966-tól 1972-ig pedig Kőhegyi Mihály tett közzé folyamatosan kiadatlan dokumentumokat az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárából.¹⁵ A kutatástörténetben áttörést a Glatz Ferenc által szerkesztett *Történetírók tára* sorozat egyik kötete jelentette 1981-ben, mely ismét ráirányította a figyelmet a XIX. századi egyháztörténet kiemelkedő személyiségeire.¹⁶ Fontos állomás 1988-ban a *Műemlékvédelem* névű tanulmányokat tartalmazó ünnepi száma, amely már a következő évben esedékes centenáriumi halálozási évfordulóra készült.¹⁷ 1989-ben a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat szervezett emlékülést a Kossuth Klubban, egykori alapítójának emlékére. Az elhangzott előadások némi késéssel, 1991-ben jelentek meg az *Archaeologiai Értesítő* hasábjain.¹⁸ 1990. március 18-án ugyancsak a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat képviselői, Bóna István, Fitz Jenő, Fodor István, Kubinyi András, Selmei László és Tóth Endre megkoszorúzták Rómer Flóris aquincumi emléktábláját. Az elmúlt húsz év legeredetibb, leg tartalmasabb és legizgalmasabb összefoglalása — véleményem szerint — R. Várkonyi Ágnes tollából született az 1996-ban, a pannonhalmi bencés apátság millenniumára megjelentetett *Mons Sacer* katalógus második kötetében. A már korábban ismert irodalom és kéziratok anyag mellett új forrásokat, nevezetesen az MTA Könyvtárának Kézirattárában fellelhető, addig azonban figyelmen kívül hagyott Rómer-leveleket és kéziratokat is hasznosította tanulmányához.¹⁹ Papp Júlia a már idézett „*Emberek és nem frakkok*” első kötetében írt róla még részletesebb összefoglalást.²⁰ A Császár László kezdeményezésére megindított, *A magyar műemlékvédelem nagyjai* című új sorozatban Valter Ilona jelentetett meg Rómer munkásságáról egy kis kötetet.²¹ Kumlik Emil monográfiája után ez volt az első önálló könyv róla. 2000-ben Kerny Terézia és Serfőző Szabolcs foglalta össze röviden munkásságát az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetének Levéltári Regesztagyűjteményéről kiadott repertóriumban, részletes bibliográfiával és a hagyaték akkor ismert őrzési helyeinek felsorolásával, fölvetve egy majdani közgyűjteményi repertórium összeállításának szükségességét is.²² Nem tartozik szorosan a kutatástörténethez, de ezen a helyen érdemes megemlékezni arról, hogy 1972-ben faragta ki vörös márványból Borsos Miklós Rómer Flóris büsztjét, melynek bronz másolatát majd a rendszerváltás után, 1990. június 2-án avatják fel Győrött a Széchényi téren, a Xántus János Múzeum előtt. Budapesten, Veszprémben és Győrött utcát neveztek el róla. 2009-ben az Ösvénytaposó Baráti Társaság *Rómer Flóris emléktű* jelvénytérő, 72,5 km távú túramozgalmat indított el a Bakonyban. Győrött a 708. számú cserkészcsapat vette fel nevét a rendszerváltás után. A győri Xántus János Múzeum és a Városi Művészeti Múzeum az összeolvasztás után, 2013-tól, méltó emléket állítva alapítójának, Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum névvel működik tovább.

A hagyaték őrzési helyei és feldolgozásának jelenlegi állapota

Rómer Flóris végrendeletileg intézkedett²³ hatalmas szellemi és tárgyi hagyatékának későbbi sorsáról. Az anyag legjelentősebb része a Műemlékek Országos Bizottságába, a pozsonyi Városi Múzeumba, a nagyváradi Püspöki Levéltárba, az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárába került. Nem csekély a hagyaték azon része sem azonban, mely más fővárosi, illetve vidéki közgyűjteménybe, egyházi levéltárba jutott. Rómer ugyanis élete folyamán — mint ez köztudomású — számos állást, hivatalt töltött be, s a különböző munkahelyein keletkezett iktatott iratanyag, az ország szinte valamennyi akkor létező múzeumával folytatott levelezése értelemszerűen az adott intézménynél maradt. Ezért bárhol előfordulhat még tetemes mennyiségű akta, följegyzés, levél, rajz és tárgyi emlék (hagyaték alatt én nem pusztán egy-egy nagyobb állagot, hanem minden vele kapcsolatos dokumentumot és emléket értek). E meglehetősen tetemes hagyatékról szintén Kumlik Emil írt először. A szerző már hivatkozott művében az 1867-ben alapított pozsonyi Városi Múzeumba került anyagot ismertette röviden,²⁴ de egy mondat erejéig kitért a Műemlékek Országos Bizottságába jutott hagyatéokra is. Ezért előadásomat én is ezekkel a gyűjteményekkel kezdem:

Pozsony, Városi Múzeum (Múzeum mesta Bratislavy)

Rómer Flóris szülővárosába, Pozsonyba — ahol 1845-től az akadémián a természetrajzot is oktatta — rokona, Könyöki József révén került egy jelentős mennyiségű hagyaték, mely Kumlik Emil információi és kutatásai szerint „jókora kéziratcsomót és több értékes ereklyéjét” tartalmazta. Ezek között felsorolta cipésmester apjának cégérképét, autográf önéletrajzi töredékét, tanítványára, József főhercegre vonatkozó adatait, latin chronosztichonos verseit, az 1849-ben a josefstadi börtönben viselt vas lábbilincseit, egy fából faragott cukorszelencét, több rajzát és festményét. A josefstadi és olműtzi börtönökben gyártott rabmunkákra Kumlik külön kitért: „Rómer Flóris idejét a börtönben részint komoly tanulmányokkal, részint rajzolással és festéssel vagy pedig csecsebecsék készítésével töltötte.”²⁵ „Cartonage munkáinak egy darabja a pozsonyi Városi Múzeumban: keménypapír doboz, Rómer josefstadi celláját ábrázolja nyírfakéregpapírból, oldalán 107 névvel.”²⁶ „Lánc alakú, halcsontból és lószőrből készült nyakék Könyöki Józsefné, szül. Laczkovics Ida birtokában.”²⁷ Kumlik megemlékezett még — alighanem Jedlik Ányos hatására — Rómer saját készítésű, a pozsonyi dóm koronájára szerelt villámhárítójáról, mely monográfiájának írásakor még tökéletesen működött.²⁸ 1985-ben Szabó Júlia (1939–2004) a XIX. századi magyar festészetről írt könyvében egy tengerparti csendéletét mutatta be a gyűjteményből, de ezen kívül utalt, bár konkrét adatok nélkül, „rajz és festménysorozatára is”.²⁹ 2009-ben Zuzana Francová, a múzeum munkatársa azonosította a Kumlik Emil által följegyzett Rómer-ereklyét, rabmunkákat, családi használati tárgyakat, s közölte azokat színes fényké-

pek kíséretében az utóbbi években igényesen megújult *Pamiatky a múzeá*-ban.³⁰ 2012-ben Buday Péter írt röviden a pozsonyi hagyatékról.³¹

Pozsony, Városi Levéltár (Archív mesta Bratislavy)

Kumlik Emil életrajzában felkutatta a pozsonyi, Szent Mártonról elnevezett elemi iskola évkönyveit, valamint a Szent Benedek rendi római katolikus gimnázium osztálykönyveit is.³² Ezek hollétéről én egyelőre nem tudok semmit, talán a Városi Levéltárba kerülhettek.³³

Pozsony, Rómer Flóris mellszobra

1907-ben a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 34. közgyűlése alkalmából avatták fel Rómer Flóris bronz mellszobrát a Ferencrendiek terén (1998-tól a régi városháza udvarán áll a bejárat melletti sarokban). Felállítására nézve értékes adatokkal szolgálhat mind Strobl Alajos hagyatéka, mind a városi jegyzőkönyvek, illetve a helyi sajtó hírei. A szoborfelállítás történetét, bár nem tartozik szorosan a hagyatékhoz, a legjobb tudomásom szerint még nem dolgozta fel senki.³⁴

Budapest, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ

Forster Központ, Tudományos Irattár³⁵

A Műemlékek Ideiglenes, majd Országos Bizottsága (MOB) — ahol Rómer Flóris 1872-től haláláig tagként tevékenykedett — egyik jelenlegi utódintézményének gyűjteményeiben, a Tervtárban, a Tudományos Irattárban, a Könyvtárban és a Fotótárban található szétválogatva a hagyatéka. A halála után a MOB-ba jutott terjedelmes anyagról mindmáig a legrészletesebb lajstromot Gerecze Péter (1856–1914) állította össze a *Magyarország műemlékei* című topográfia második kötetében, *Műemlékek helyrajzi jegyzéke* címmel 1906-ban.³⁶

Az intézménybe került hagyaték közül az úgynevezett *úti jegyzőkönyvek* kerültek leginkább a kutatás homlokterébe, sőt szinte kizárólag ezeknek a kis formátumú, ceruzával írt, mára már eléggé megkopott jegyzeteknek jutott csupán megkülönböztetett figyelem. Persze korántsem véletlenül kerültek ezek a füzetecskék az érdeklődés középpontjába. Felbecsülhetetlen értékű adatgazdagságuk miatt geológusok, régészek, néprajzkutatók, művészettörténészek egyaránt haszonnal forgatják, Nem csoda, mert Rómer a legapróbb részletekig mindent följegyzett kirándulásai során, az által fölfedezett geológiai ritkaságokat, őskövületeket, ammoniteszeket éppen úgy, mint az út porában heverő római és középkori faragványokat, botanikai, zoológiai különlegességeket, kastélyok, könyvtárak mélyén megbúvó képzőművészeti, bibliofil ritkaságokat, ahogy egy humorista találóan megverselte:

„Rómer, ahol kutat ásnak.
Nekifog a kutatásnak.
Felteszi a pápaszemét,
Kinccsé válik minden szemét.”³⁷

A bőrbe kötött, monogrammal ellátott noteszokról egyébként maga Rómer Flóris adott tájékoztatást először *A Bakony* című elhíresült könyvében.³⁸ Az 1858-tól 1888-ig vezetett úti jegyzőkönyvek száma az évek, évtizedek során folyamatosan gyarapodott, halálakor 46 darabot számlált. Annyira elhíresültek, hogy egyik kései fényképén is e jegyzetfüzetek egyikével látható. Halálát követően csakhamar megindult az érdeklődés irántuk. 1898-ban például Téglás Gábor „boldogult Rómer Flóris jegyzeteit kérte áttanulmányozás végett”.³⁹ A jegyzőkönyvekről Tombor Ilona, az Országos Műemléki Felügyelőség művészettörténész könyvtárosa 1953-ban előadást tartott a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulatban, mely 1954-ben a *Művészettörténeti Értesítő*ben is megjelent.⁴⁰ Az 1950-es években még Csernyánszky Mária foglalkozott velük a Művészettörténeti Munkaközösség, majd a Művészettörténeti Dokumentációs Központ megbízásából, és regesztákat készített a jegyzőkönyvekről. Gyűjtése 1969-től az MTA Művészettörténeti Kutató Csoport Levéltári Regesztagyűjteményébe került, melyeknek az adja meg ma a felbecsülhetetlen értékét, hogy annak a négy jegyzőkönyvnek a tartalma is megtalálható benne, melyek időközben elkallódtak, így kizárólag ezeken a cédulákon olvasható az elveszett füzetek tartalma. Sokat köszönhet a kutatás feldolgozásuk terén Bolla Veronikának, aki szakdolgozatában elkészítette mutatójukat. Jegyzékét utóbb Sódor Alajos egészítette ki, s adta ki sokszorosított formában a Budapesti Műszaki Egyetemen.⁴¹ Talán mondanom sem kell, e kiadvány percek alatt eltűnt. Mint kutatási segédletet érdemes lenne digitalizálni.⁴² A jegyzőkönyveket ugyanis folyamatosan használják a kutatók, mert gyakorlatilag megkerülhetetlenek egy-egy műemlék dokumentációjának elkészítésénél, régészeti ásatásnál, akár csak Genthon István (ugyancsak kéziratban maradt) műemléki bibliográfiája. Legyen elég ezen a helyen csupán Matuz Edit Csongrád és Heves megyére⁴³ valamint Pest-Budára,⁴⁴ vagy Koppány Tibor *A Balaton környékének műemlékeiben*⁴⁵ közölt feljegyzéseire utalni. A hivatal az 1990-es években a jegyzőkönyvek lapjairól, állaguk megóvása végett Barka Gábor fényképpéssel pozitív felvételeket készíttetett. Jelenleg kizárólag ezek a fotók használhatók tanulmányozásukhoz.⁴⁶ Valter Ilona, aki több tanulmányt is szentelt Rómer munkásságának, vetette fel először a jegyzőkönyvek kritikai kiadását. Ebből mindössze egyetlen egy valósult meg: a Somogy, Veszprém, Zala megyék emlékeit tartalmazó, 1861-ből származó füzet.⁴⁷ A kötetet, melynek tipográfiai megszerkesztése nem kis feladatot róhatott tördelőjére, alapos jegyzetapparátus kíséri, mely természetesen nem tért (térhet) ki mindenre, vagy csupán sommásan, korábbi szakirodalom alapján. Ez a tény jogosan fölveti, hogy van-e értelme egyáltalán kritikai kiadásuknak? A Rómer által lejegyzett hatalmas természettudományi érdekeltségű anyag, az itt ott hányódó, azóta elpusztult kőfaragványok, kortárs személyekre vonatkozó utalások ugyanis korunk kutatója számára már többnyire értelmezhetetlenek, s fölfejtethetetlenek. Több értelme lenne szerintem digitális feldolgozásuknak, egyrészt így mindenki számára hozzáférhetővé, másrészt pedig könnyebben olvashatóbbá válnának a megsárgult, mára már alig-alig kiselizálható lapok.⁴⁸ Átböngészésüket min-

denkinek javaslom, mert sok olyan értékes adatra bukkanhatunk, amelyeket még soha nem hasznosított senki, másrészt sok fáradságtól és felesleges munkától is megkímélhetjük magunkat, ha átnézzük a lapokat, mert csakhamar kiderül belőlük, hogy előttünk járva Rómer szinte már minden érdemleges emléket észrevett és lejegyzett. Egy kutatás-, illetve provenienciátörténeti adalékot hoznék csupán erre, éppen a Valter Ilona és Velladics Márta által összeállított kiadásból. A jegyzőkönyv 81. lapján a keszthelyi Festetics könyvtárban 1861. szeptember 23-án tett látogatásáról olvasható néhány feljegyzése. Közli az állomány mennyiségét: 45.000 darab, alatta néhány geológiai darabról ír, majd az alábbi bejegyzése következik:

„Corvin Mátyás

Volt a megholt Fest. grófnak 130 fton vett misemondó könyve, a király az offeratoriumnál!! le van festve, régiesen köttetett, de halála után licitatiokon eladatott nem tudni kinek. Meg lehetne talán tudni ex actis licitationis 1846ban Bécs városában a vevőt.”

Ezt követően a környékbeli földrajzi nevek felsorolása következik, majd a jegyzőkönyv alján, határozottan elkülönülve a fenti soroktól, átlósan „római könyv” megjegyzés olvasható.

Egondolkodtató, hogy Rómer, aki a Corvina-kutatás legelkötelezettebb híve volt, s maga is számos példányt fedezett fel hazai és európai könyvtárakban, soha többet nem foglalkozott a Keszthelyen hallott információkkal. Vajon miért nem? Tévedésnek, valótlannak szóbeszédnek minősítette utóbb, ezért nem tartotta szükségesnek időt pazarolni rá, vagy más oka lehetett erre? A kérdésekre a válasz egy 1867-es, szenzációs fölfedezésben rejlik. A huszonöt éves Frankl (Fraknoi) Vilmos (1843–1924) 1867. július 17-én kelt római naplójában beszámolt arról, hogy a jezsuiták központi rendházának könyvtárában mutattak neki egy magyar vonatkozású kódexet. Első szemrevételezésre a következőket jegyezte fel a kötetről: „Néhány pillanat múlva azon örömteljes meggyőződésre jutottam, hogy Corvin-codex van kezem között. Miután mohón átlapoztam a következő jegyzeteket írtam róla: A könyv Missale. [...] A 124-ik levél két, és a 15-ik levél első lapján három díszes kép van, melyek az egész lapokat elfoglalják. [...] A harmadik kép Krisztust a keresztfán tünteti elő. A kereszttövénél koronás király térdel. Szájából szalag emelkedik ki, s rajta e szavak állanak: „PIE IESVS MISERERE MEI”. A királyi alak lábánál Mátyás címere fekszik. Ebből következik, hogy az alak nagy királyunkat ábrázolja.”⁴⁹ A további feliratokból Fraknoi megállapította, hogy a misekönyvet a király egy Thomas de Hungaria nevű minorita szerzetesnek adományozta. Utalt későbbi provenienciájára is, amit úgyszintén a rendházban közöltek vele: a jezsuitákhoz Bourbon Károly Lajos Párma, Piacenza, Gustalle hercege leányának, Carolina Ludovika spanyol infánsnő és szász hercegnő gyűjteményéből került, aki botrányos, a „liesonne”-t követő válása után gazdag jövedelmét kódexek és ősnyomatványok gyűjtésére fordította, majd 1855-ben a teljes gyűjteményét a római jezsuitákra hagyta azzal az indoklással, hogy ne kerüljön az ausztriai császár birtokába.⁵⁰ A pikáns rész-

leteket sem nélkülöző, a hercegnőt határozottan befeketítő derék atyák elbeszélése azonban csak részben fedte a valóságot. A helyzet ugyanis valójában az volt, hogy miután Luisa Charlotte Bourbon özvegyen maradt, titokban morganatikus házasságot kötött művelt, az irodalom iránt élénken érdeklődő udvarmesterével, Gian Francesco di Rossi (1838. július 22.) lovaggal. Az újdonsült férj immár jelentős anyagi háttér birtokában, szenvedélyesen gyűjteni kezdte a régi kódexeket és incunabulumokat. Halála után, az immár másodszor is megözvegyült hercegnő 1855. március 6-án a római jezsuitáknak adományozta férje időközben tekintélyesre gyarapodott könyvtárát.⁵¹ Rómer, Fraknoi közlését követően, ismét tanújelét adva kiváló emlékezőtehetségének, egyértelműen azonosította a hat évvel korábban, Keszthelyen hallott információk alapján a kódexet, s utólagosan bejegyezte jegyzőkönyvébe a „római könyv” bejegyzést, értékes adatokat nyújtva az azóta *Missale fratrum minorum secundum consuetudinem Romanae curiae* címmel nyilvántartott misekönyv provenienciájának egy közbülső, kevésbé ismert állomásához. Az információ, amit 1861-ben hallott, tehát igaznak bizonyult. „A meg holt Fest. gróf”, azaz Festetics László (1785–1846) pazarló életvitele miatt örökösei, Tasziló és II. György szigorú takarékosági intézkedésekre kényszerült a már édesapjuk idején zárgondnokság alá helyezett birtokon. Alighanem ez a helyzet kényszerítette rá őket a felbecsülhetetlen értékű hungaricum eladására aukción, vagy más úton, mely hamarosan Johann Paul Kaltenbaeck (1804–1861) udvari történész tulajdonába került, hogy tőle azután még újabb kalandos vándorlások során a Vatikáni Könyvtár Biblioteca Rossiana gyűjteményében kapjon végre méltó helyet.⁵²

Egyéb hagyatékok a Tudományos Irattárban

A jegyzőkönyvek mellett a hagyatékok másik, terjedelmesebb részét a Gerecze Péter által felvett jegyzék alapján 74 csomagnyi, illetve jelzés nélküli, a legkülönbözőbb témákat felölelő hatalmas anyag képezi. 1989-es társulati előadásomban bővebben ismertettem, majd közöltem az *Archaeologiai Értesítő*ben néhány figyelemre méltó különlegességet.⁵³ Kiadtam belőle még az 1989-es Johannes Aquila-tanulmánykötetben *A magyar jelmezről* című kiadatlan kéziratát.⁵⁴ Két rövid közleményben pedig könyvészeti, címertani és könyvfestészeti adalékokat tettem közzé az időközben sajnos megszűnt *Pavilon*ban.⁵⁵

A harmadik nagyobb tudományos irattári egységet a Műemlékek Ideiglenes Bizottságának, majd jogutódjának, a Műemlékek Országos Bizottságának iktatott iratai, azaz közkeletű nevükön a MOB Iratok képezik. Feldolgozásukat évek óta Bardoly István végzi. A Rómerre vonatkozó néhány iratanyagra a *Váradai kőtöredékek* (Kerny Terézia) és a *Johannes Aquila* kötetekben (Zakariás János) történt hivatkozás, illetve felsorolás. Kutatásuk a Könyvtárban őrzött iktatókönyvek és az eredeti, restaurált iratok mikrofilmjei segítségével lehetséges. Sajnos az iratanyag egy részét az elmúlt évtizedek folyamán kiselejtezték.

Forster Központ, Tervtár

A Tervtárban található gyűjtemény egyrészt tartalmazza a szétválasztott MOB iratok rajzi dokumentációját, melyeket helységek szerint elrendezve őriznek, tartalmazza továbbá Rómer Flóris megjelent műveinek nyomdai kliséit.

Forster Központ, Fényképtár

Nagy mennyiségű üvegnegatív és pozitív fényképet tartalmaz. Pontos mennyiségük egyelőre ismeretlen, egyedül a zacskókra, illetve a pozitív felvételek hordozókartonjaira bélyegzett *Dr. Rómer Flóris F. hagyatékából* felirat jelzi a forrást.

Forster Központ, Könyvtár

Rómer Flóris könyvtára a Forster Központ könyvtári állományának törzsanyagát képezi, melyről külön jegyzék készült.⁵⁶

Forster Központ, Kézirattár

1861-ben a nyugalomba vonuló Hunfalvy Pál javaslatára Rómer Flórist kinevezték a Magyar Tudományos Akadémia „oklevél, kézirattár és akadémiai érem-tár” őrévé, mely tisztségét 1871-ig viselte. A Kézirattár anyagát 16 szakra rendszerezte, ezek egyik legértékesebbike a „Latin Codex” nevet kapta.⁵⁷ Az elnevezés tulajdonképpen nem kódexgyűjteményt jelentett, hanem kódexekkel kapcsolatos szakcsoportot, mert benne másolatok, kéziratok egyaránt előfordultak.⁵⁸

1864. május 16-án az MTA rendes tagjává választották. Székét 1872-ben foglalta el. Előadása a régi magyar viseletről szólt. Nem véletlenül. Az előzmények 1863-ig nyúltak vissza. Székfoglalójával egy évtizede tartó heves, elfogultságot és indulatokat sem nélkülöző vitára tett pontot.⁵⁹

A Kézirattárban őrzött hagyatéka részben a Magyar Irodalmi Levelezés (4r 89) fondban található, melyek közül R. Várkonyi Ágnes tett közzé néhány dokumentumot 1996-ban,⁶⁰ a másik része az 1858-ban megalakult Archaeologiai Bizottság iratanyagában található töredékesen, melynek Rómer 1860-tól kezdve volt a tagja. Ez az anyag iratokat és képanyagot (rajzok, metszet) tartalmaz.⁶¹ Képanyagát táblázatba rendezve Szentesi Edit állította össze néhány évvel ezelőtt.⁶² 1863-ban Rómer átvette a Bizottság titkári feladatait is, s ettől kezdve tíz éven keresztül irányította a Bizottság ügyeit, de szerkesztette lapját, az *Archaeologiai Közleményeket* is ugyancsak 1863-tól 1872-ig, miután Ipolyi Arnold egri kanonokká történt kinevezése után átadta neki. Az Archaeologiai Bizottság legmaradandóbb kiadványa az 1868-ban alapított, 1869-től máig folyamatosan létező *Archaeologiai Értesítő* volt, melynek létrehozása Rómer elévülhetetlen érdeme. Titkári minőségében hivatalosan is foglalkozhatott a már 1860-tól folyamatosan kutatott Corvinákkal. Több éves kutatómunkájának eredményeiről, a zömmel általa fölfedezett kilencvenhét Corvináról 1876-ban számolhatott be az akadémiai nagygyűlésén.

Budapest, Magyar Tudományos Akadémia**MTA, Levéltára**

V. Fondcsoport, 102. fond. 215. doboz, 5. dosszié. 3. lap:

A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 1953-as iratai.

A művészettörténeti szakosztály előadásai:

F. Tombor Ilona: Rómer Flóris úti jegyzetei⁶³

Baranyai Béláné: A bécsi Centralcommission für Denkmalpflege mint műemlékvédelmi intézmény 1854–1918.

MTA, Művészeti Gyűjteménye

Az Akadémia 1867 után számos portrét festetett a tagságáról a kor jeles festőivel (Barabás Miklós, Kovács Mihály, Madarász Viktor, Székely Bertalan etc.). Rómer Flórisról a legjobb tudomásom szerint nem készült festett képmás, de elképzelhető, hogy tervbe volt véve. A XIX. század második felében már az új technikával, a fotográfiával örökítették meg a tudósokat, de ezek között sem találok az Akadémia által megrendelt Rómer-arcképpel.⁶⁴ Itt jegyzem meg, hogy bár fényképei rendszeresen felbukkannak a különböző tanulmányokban, dokumentumközlésekben, teljes körű összegyűjtésükre még nem vállalkozott senki.

Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont (a továbbiakban MTA BTK)**MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Magyar Művészek Lexikongyűjteménye**

A gyűjteményből jelenleg hiányoznak a Rómer Flórisra vonatkozó cédulák, csupán öccsével, a szintén jó kézügyességgel rendelkező Rómer Józseffel kapcsolatban található a „Rómer” dobozban néhány Szentiványi Gyula-féle följegyzés.

MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Levéltári Regesztagyűjteménye

A gyűjteményben a Nemzeti Levéltár (korábban Magyar Országos Levéltár) Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium regesztái között találtató néhány Rómer Flórisra vonatkozó cédula különböző minisztériumi megbízásaival kapcsolatban. Az eredeti iratanyag 1956-ban elégett, ma csupán ezek a néhány mondatos kivonatok állnak rendelkezésre a kutatáshoz. A másik egységet a Műemlékek Országos Felügyeletén őrzött, már ismertett Rómer-hagyatékról készült Csernyánszky Mária-féle cédulák alkotják. (A teljes Regesztagyűjtemény digitalizált anyaga a Művészettörténeti Intézet honlapján érhető el.⁶⁵)

MTA BTK Régészeti Intézet Adattára

Rómer Flóris hagyatékához, személyéhez kapcsolható anyagok az MTA BTK Régészeti Intézet Adattárának gyűjteményeiben⁶⁶

Dokumentumokról készült diaképek:

- 20.822. Mihály István levele Rómer Flórishoz(?) kutatásairól
- 20.823. GYSEV mérnökének levele Rómer Flórishoz(?) (olvashatalan aláírás). Az Árpáson talált régiségekről. 1873. VI. 30.
- 20.824. Modrovich J. levele Rómer Flórishoz (1870. körül), rajkai 1850–1866. között végzett ásatásairól.
- 23.212. Pusztamonostor, Vácszentlászló. Rómer Flóris: Compte-Rendu... 1878. II. tábla a 150-151. oldal között. A pusztamonostori és vácszentlászlói halmok térképe.: MRT. XIII/2.
- 23.216. Galga-völgy. Rómer Flóris: Compte-Rendu... XVI–XVII. tábla, 150–151. old. között. A Galga-völgy régészeti lelőhelyeinek térképe. MRT. XIII/2.
- 49.443. Rómer Flóris sírja a nagyváradai r. kat. székesegyház altemploma kriptájában, szürke gránit síremlék.
- Pozitívok:
- 10.057. Rómer Flóris mellszobra. A képet Makkay Jánostól kapta az adattár.
- Rajzok:
- 31.298. A győri bencés Rómer Flóris Múzeum pecsétje (1857). Ugyanerről repró: 80.509.

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára

Az intézmény Kézirattárába 1930-ban került át a Nemzeti Múzeumból Rómer Flóris hagyatéka.⁶⁷ Többségük a magyar nyelvű, kötetes kéziratokhoz lett besorolva, egy fond a német nyelvűek között található. Egy részük még életében megjelent nyomtatásban, néhányat halála után adtak ki, de jelentős számban akadnak még olyan kéziratok, amelyek sohasem jelentek meg nyomtatásban.

Oct. Hung. 495.

A nagyváradai várbeli ásatások naplója (1883)

Oct. Hung. 501/1–38. kötet: Bihar vármegyére, Nagyváradra és egyéb magyarországi városokra és várakra vonatkozó jegyzetek.

Quart. Hung. 1413/I–V. Vegyes (főleg Bihar vármegyével és Nagyváradal kapcsolatos) iratok, Autogr. I–V. k. 156, 76, 73, 143, 159 f. a verzók nagyrészt üresek. Különb. nagys. ff.

OSZK 1895-27.

I. k.: „Bihar megye régészeti és néprajzi szempontból.” (1878-1879.)⁶⁸

II. k.: A nagyváradai ásatások eredménye. (1882.)⁶⁹

III. k.: „Egy harmincados könyv a XVII. sz. első feléből.”

IV. k.: Kiseb dolgozatok. A nagyváradai történelmi és régészeti muzeumról; régi festőkről és szobrászokról, ötvösökről stb.

V. k.: „Római és átmenetkori építmények hazánk területén. — Szemelvények jegyzőkönyveimből.”

Quart. Hung. 1416/I–II. Vegyes iratok. M., lat., ném. Nagyrészt autogr. I–II. k. 267, 206 f. a verzók egy része üres. Különb. nagys. ff.

I. k.

ff. 1-45. „Hungarici Scriptoros.” M., lat. (A göttweigai könyvtár Hunagricái.)

ff. 48-52. „Keszthelyi Codex.”

ff. 53-96. Természettudományi jegyzetek. Lat. Részben autogr.

99-113. Történelmi jegyzetek és genealogiai táblázatok. Lat.

ff. 116-141. Térképek jegyzéke.

ff. 142-267. „Árpásra és Móriczhidára vonatkozó jegyzetek.”

II. k.

ff. 1-76. Botanikai, geologiai, ornithologiai, meteorologiai táblázatok.

ff. 77-136. Vegyes jegyzetek.

ff. 137-148. „Magyar kutforrásokban említett fák.”

ff. 153-154. „Czéhek.”

ff. 187-204. „Genealogia Familiae Ban.”

Quart. Hung. 1609

Rómer Flóris: A zalavári sz. Adorján vértanuról címzett, sz. Benedek rendi apátságáról (1879) című kézirat

Fol. Hung. 1110/1-11.

Vegyes iratok (1895) Kép: Jupiter oszlop: V. fol, 78.

I. k. Jegyzetek a Corvina bibliografiájához.

II. k. Magyarország őskorának archeológiája.

III. k. Magyarország római korának archeológiája.

IV. k. A rómaiak erődítési rendszere.

V. k. Archeológiai vonatk. kéziratok, rajzok és térképek.

VI. k. Vegyes rajzok és archeológiai jegyzetek.

VII. k. A Bihar vármegyei régészeti és történelmi egylet és Rómer (1885–1886)

VIII. k. A nagyváradi ásatásokra vonatkozó hivatalos iratok gyűjteménye s az ásatások eredményének ismertetése (1882–1883). ném.

IX. k. „Észak-nyugati utam.” Akadémiai felolvasás 1878. nov. 11-én.⁷⁰

X. k. A bécsi képeskrónika másolásnak iratai és számadásai (1872–1873.)

XI. k. Ráth Károly emléke (1861 után)

Fol. Hung. 1111

Vegyes iratok, magyar, latin, német, köztük egy XVI. századi orvosságos recept töredéke.

Fol. Hung. 1358

Rómer Flóris útinaplója az 1867-es párizsi világkiállításról: (Paris, 1867)⁷¹ Autográf. 78 f. 340 × 120 mm. Poss.: Randai Farkas besztercebányai püspök 1909, OSZK 1909-31. ff. 2–11.

A kiállítást látogató magyarok s más hírességek autogrammjai. Köztük: Kemény Zsigmond, Lövei Klára, Munkácsy Mihály, Lotz Károly, Andrassy Gyula stb. aláírásai. ff. 15–62. Naplószerű feljegyzések.

Fol. Hung. 2326

A Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottságának naplója (1863. IX. 28. — 1872. VIII. 8.)

Oct. Germ. 195.

Lesefrüchte vom Jahre 1831–1833. 37 f. + 2 melléklet

Markomania-Burschenschaft tagjainak névsora (valószínűleg Rómer fogolytársai voltak Olmützbén)

b) Rómer fogalmazványa „Kedves hugaimnak!”, akik őt mint bujdosó katonát menekítették.

Fol. Germ. 1121

Analecta Literaria:

Archaeológusok önéletrajzai és fényképei. Magyar, német. 15 irat, 13 fénykép, 47 f. Rómer Flóris gyűjtése

Rómer Flóris életére és működésére vonatkozó iratok. Magyar, latin, német 13 oldal, 20 f. Köztük bizonyítvány Rómer tanári működéséről. Pozsony, 1848. szept. 14.

Rómer Flóris: Levéltöredékek a pozsonyi laktanyából. Magyar, német. 20 db., 20 f.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum**MNM Régészeti Tár**

Rómer Flóris a Magyar Nemzeti Múzeum Régiségtárában osztályőri állást töltött be 1869-től, Érdy János nyugalomba vonulása után. Kilenc éves működése alatt a gyűjtemény többször gyarapodott, mint előtte bármikor. A kiállításokat újárendezte, 1870-ben megnyílt az állandó régészeti kiállítás.⁷² Egyik legfontosabb feladatának a római feliratos emlékek rendezését, katalogizálását, feldolgozását és kiadását tekintette. 1873-ban Rómer Flóris és Ernst Desjardins közös szerkesztésében megjelent *A Magyar Nemzeti Múzeum római feliratos emlékei* című korpusz, melyben 600 feliratot közöltek. Közülük 234 Aquincumból származik, melynek feltárását erősen szorgalmazta, s tevőlegesen is részt vett benne. Az intézményben eltöltött éveire, hivatali megbízásaira vonatkozóan a múzeum különböző gyűjteményeiben számottevő anyag található (lásd leltárkönyvek, szerzemények).

MNM Régészeti és Informatikai Adattár

Járdányi Paulovics István (1892–1952) régész, egyetemi tanár hagyatéka:

Ltsz.: 113/1971. IV. doboz: Rómer Flóris akadémiai előadásai Paulovics István jegyzeteivel

Ltsz.: MT III. 40/1963: Rómer Flóris arcképe

Ltsz.: MT VII–1208/1975: Rómer Flóris emléktáblájának felavatása a zirci Pantheonban. Meghívó, sajtótermék

Ltsz.: MT X–1279/1976: „Egy magyar régész a szabadságharcban” *Magyar Hírlap* (1970. III. 14.)

Ltsz.: MTA XXXVI–936/1972: Rómer sírja Nagyváradon

Ltsz.: 126/1930: Rómer Flóris és Hampel József kéziratok átadása az OSzK Kéz-
irattárának

Ha 94– III/3, 4, 5, 6: Römische Inschriften und Notitien

Ha 94 I/1. II. doboz: vegyes anyag

Ha 94. IV. doboz: Vegyes, az 1876. évi ősrégészeti kongresszus

Ha 94. IV/18/1 Másolat Magyarország királyi helytartójától

Ha 96. V/3: Rómer hagyaték három dobozban. Tételszám: 216, 217, 218.

1863. évi jegyzőkönyv a Kassa város által küldött 3 kőszoborról

216: Róbert Károly álló szobra, baljában gömb, jobb karja letörve

217: Erzsébet álló szobra

218. I. Lajos álló szobra

MNM Történelmi Képcsarnok

Tóth Ágoston (1812–1889) ezredesnek az olmtüzi várbörtönben festett port-
réja Rómer Flórisról. Olaj, vászon, ltsz. 4255.

Barabás Miklós: Rómer Flóris, 1863. litográfia, ltsz.: 8917. (Leírja és közli Ró-
za György. In: *A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a XIX. században.*
Budapest, MNG, 1992, 51. tétel, 90–91.)

MNM Könyvtára

MNM Fényképtára

(Az itt fellelhető anyag számbavétele folyamatban.)

Budapest, Iparművészeti Múzeum Adattára

Iktatókönyvek:

1873/5/1–9: Rómer Flóris gyűjteményéről lajstrom a bécsi világiállítás számára⁷³

1874/54: Rómertől átvett anyag

1883/172: Rómer Flóris jelenti, hogy az *Ötvösműkiállítás*on Bihar megye kép-
viselve lenne.

1883/180: Rómer Flóris nagyváradi kanonok 28 úrlapot kér, s a beküldés
utolsó napját közölni kéri.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria

MNG Adattára

Három kiállítási katalógus Rómerrel kapcsolatban 1985-ből, 1986-ból és 1993-ból.

MNG Grafikai Osztály

Ltsz.: 1951/4523–4534: Petrich András guache-sorozata (balatoni látképek),
Rómer-hagyaték.

Származás: MOB, Rómer-hagyaték.⁷⁴

Budapest, Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára

1872-ben a Magyar Királyi Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium Rómer Flóris és Xántus Jánost bízta meg a bécsi világkiállítás magyar néprajzi osztályának megszervezésével. A házipari tárgyakért bejárták az egész országot (Rómer a Királyhágón túli és néhány dunántúli megyében gyűjtött), és ez az anyaggyűjtés szolgált alapul meglehetősen hányatott sors után a majdani Néprajzi Múzeumnak. Ezekből a tárgyakból néhányat már azonosítottak (textil, kerámia, pász-tormunka).

A gyűjtőút tapasztalatait, az összegyűjtött tárgyak jegyzékét Xántus János közölte. Legújabbban Gráfik Imre írt róla a múzeum 125. évfordulója alkalmából a Néprajzi Értesítő ünnepi számában.⁷⁵

Budapest, ELTE Levéltára

Rómer Flóris 1868-tól a pesti egyetem nyilvános rendes magántanára lett, ahol a régiségtan területén tartott órákat.⁷⁶

Budapest, Egyetemi Könyvtár, Kézirat- és Ritkaságtára

A Szilágyi-család leveleskönyvében van Rómernek két levele, amelyeket 1869-ben írt Szilágyi Sándornak. Ezek jelzete G 316/121-122. (*Kéziratkatalógus*. Pótkötet. Budapest, 2005.)⁷⁷

Budapest, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Levéltára

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók iratai.⁷⁸

Budapest, Magyar Régészeti és Embertani Társulat iratai

Az 1878-ban alakult Társulatnak Rómer szakosztályi elnöke volt 1878. március 31-től. Sajnos a Társulat 1945 előtti iratanyaga jórészt megsemmisült, a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tárában őrzik a megmaradt részt. Csupán néhány meghívóból és az *Archaeologiai Értesítő*ben megjelent szakosztályi hírekből lehet nyomon követni Rómer társulati tevékenységét.

Besztercebánya, Besztercebányai Püspökség Levéltára

Ipolyi Arnold 1871-ben lett besztercebányai püspök, mely hivatalt 1886-ig, nagyváradi püspökké való kinevezéséig viselte. Bár személyes iratai, levelezése, műgyűjteménye 1886-ban Nagyváradra került, mint Radnai Farkas besztercebányai püspök által az Országos Széchényi Könyvtárnak 1909-ben ajándékozott anyagból kiderül, számos Rómer Flóris kézirat, levél stb. jutott a püspökségre, hiszen kapcsolatuk továbbra sem szakadt meg. Mivel a püspökség levéltárában ilyen szempontból még sohasem történt kutatás, érdemes lenne átnézni az adott időszakban állagait, mert még lappanghatnak elfeledett iratok, kéziratok.

Bakonybél
Eger, Érseki Könyvtár
Eger, Érseki Levéltár

Esztergom, Prímási Levéltár,
Ipolyi-hagyaték, levelezés.

Győr, Egyházmegyei Könyvtár és Kincstár
Rómer Flóris levelei Ebenhöch Ferencnek

Győr, Egyházmegyei Levéltár
Ebenhöch Ferenc kanonok hagyatéka

Győr, Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum
Iratanyag, tárgyi emlékek: geológiai, régészeti emlékek, amelyekről *A Bakony* című művében számol be.

Kalocsa, Érseki Könyvtár
Kalocsa, Érseki Levéltár

Nagyvárad, Román Nemzeti Levéltár Bihar Megyei Igazgatósága (Directia Judetenea ale Bihor Archivelor Nationale ale Romaniei, Fondul Societatii de Arheologie si Istorie)

Körösvidéki Múzeum gyűjteménye (Itsz. 2780–2783)

1877-ben Lipovniczky István nagyváradi püspök Rómert Flórist Nagyváradra hívta és kanonokká nevezte ki, aki ezután minden állásáról leköszönt és Nagyváradra költözött. Életének utolsó éveit a városban töltötte nyugodt, elismerésekben gazdag, békés alkotómunkában. Új életre keltette a Bihar Megyei Történelmi és Régészeti Egyesületet, múzeumot hozott létre, régészeti és iparművészeti kiállításokat rendezett, előadásokat tartott. 1882–1883-ban a nagyváradi várban felszínre hozta a középkori székesegyház maradványainak egy részét.

Biharvármegyei és Nagyváradi Régészeti és Történelmi Egylet jegyzőkönyvei.⁷⁹

Nagyvárad, Püspöki Könyvtár és Püspöki Levéltár⁸⁰

Pannonhalma, Bencés Főapátság Könyvtára, Levéltára és Múzeuma

Kruesz Krizosztom főapát és Rómer Flóris levelezéséről, illetve Rómer pályakezdéséről lásd Bánhegyi B. Miksa publikációit.⁸¹

A Főapátsági Múzeum Fotótárában található fényképe és festmény Rómer Flórisról.

Soproni Múzeum, Storno-hagyaték

Rómer Flóris és idősebb Storno Ferenc levelezése (lásd még Forster Központ, Tudományos Irattár)⁸²

Veszprém, Érseki Levéltár

Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár

XV. 44. Nagy Imre, Rómer Flóris, Véghelyi Dezső Zala megye történetére vonatkozó kéziratái és jegyzetei Terjedelem: 2 doboz = 0,24 ifm

1. doboz: Nagy Imre – Rómer Flóris – Véghelyi: Zala megye története.

2. doboz: Nagy Imre – Rómer Flóris – Véghelyi: Zala megye története.

Zirc, Ciszterci Műemlékkönyvtár (OSZK), ill. a ciszterciek külön könyv- és levéltárában egyaránt.

Bécs

A bécsi székhelyű, az építészeti műemlékek felkutatására és fenntartására létrehozott állami bizottság, a Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale az egész birodalomra kiterjesztette hatáskörét, s minden egyes helytartótanácsi kerületben voltak felügyelői. Rómer Flóris az intézmény levelező tagjai sorába tartozott.⁸³

Magyar Történelmi Társulat iratai

A Magyar Történelmi Társulat egyike az ország legkorábban alapított tudományos társulatainak, melynek Rómer Flóris alapító tagja volt. A Magyar Tudományos Akadémia mellett a legrégebb és legnagyobb hagyományokkal rendelkező szervezet.⁸⁴ A Társulatot a kiegyezés esztendejében elsősorban Horváth Mihály, Toldy Ferenc, gróf Mikó Imre, Ipolyi Arnold, Thaly Kálmán, Nagy Iván és Pesty Frigyes történészek vezetésével a Magyar Tudományos Akadémia épületében alapították. Elsődleges céljuk az volt, hogy a magyar társadalmat a jövőben rendszeresen informálják az egyre fejlődő történelmi kutatások eredményeiről. A Társulat első közgyűlését 1867. május 15-én tartotta, elnöke Mikó Imre gróf (1867–1876), alelnökei Horváth Mihály (1867–1877) és Ipolyi Arnold (1867–1877), titkára Thaly Kálmán (1867–1875) volt. Tagjainak száma 1867 végére már meghaladta a 600 főt. A Társulat létrehozásával egy időben megalapították tudományos folyóiratát, a mai napig is működő *Századokat*.⁸⁵

Kérdéses anyagok

Pest, Királyi Katolikus Főgimnázium igazgatója: herbáriumát a gimnáziumra hagyta.⁸⁶

Az *Archaeologiai Értesítő* első szerkesztője 1868-tól.

1867-es párizsi világiállítási iratai

Magyar Nemzeti Levéltár MOL K 167.711/1876. iratcsomó.⁸⁷

Francia kapcsolatok, társulatok.

Pesti Állatkert Rt.

Elvégzendő feladatok

2003-ban, Genthon István születésének centenáriumán vetődött fel először bennem, hogy össze kellene állítani a művészettörténész közgyűjteményi hagyatékának repertóriumát, mivel számos intézményben dolgozott, mindegyikben maradandónak bizonyult munkát végzett, ezért szinte mindenhol előfordul valamilyen rá vonatkozó értékes anyag. Tíz év után lassacskán a vége felé járok a szisztematikus gyűjtésnek. Eközben merült fel, hogy nem csupán az övét, de a nagy művészettörténész-régész triász, Henszlmann Imre, Rómer Flóris, Ipolyi Arnold hatalmas hagyatékát is érdemes lenne hasonlóképpen feldolgozni, hiszen e forrásfeltáró munka nélkül nem szülehet tisztességes, korrekt életrajz, nem készülhet teljes bibliográfia és főleg nem monográfia, melyekre bizony — ahogy Bardoly István 1988-ban megfogalmazta — már igen nagy szükség volna. Tehát legelőször is azt kell megtudni, hogy hol mi van, s utána jöhet majd a szisztematikus feldolgozás. Természetesen ez nem egy emberre méretezett feladat. Évek óta próbálok összeverbuválni egy kis csapatot a felsorolt intézményekben dolgozó kollégákból ez ügyben. Ők ugyanis helyben vannak, ők tartják nyilván, ennél fogva ők ismerik legjobban az anyagot, s ez remélhetőleg kiviláglott a fenti összegzésből, nekik volt köszönhető eddig a legtöbb kéziratos anyag kiadása is. Egyelőre ugyan még nem történt semmi érdemleges előrelépés, de bízom benne, hogy a közeljövőben létrejön ez az együttműködés. Jelen előadáshoz, mint az elején már említettem, nagyon sok kollégától kaptam önzetlen segítséget, éppen ezért úgy érzem, megvalósítható lenne, hiszen egyáltalán nem reménytelen vállalkozásról, hanem egy jól belátható, és — ami a lényeg — belátható időn belül meg is valósítható feladatról van szó, akár már a jövő évi bicentenáriumra. A fenti felsorolásból kiderül, hogy első lépésben körülbelül harminc köz-, illetve egyházi intézményben kellene elvégezni az adatfelvételt. Valószínűleg számuk azonban gyarapodni fog, hiszen még bárhol előfordulhat anyag, különösen az egyházi levéltárakban, könyvtárak kézirattáraiban, melyek katalógusa csupán 1850-ig terjed. Nem kritikai kiadásról (ez majd egy soron következő lépés lehet), hanem elsődleges anyagfeltárásról lenne szó, melynek módszerét a levéltárosok, adattárosok, muzeológusok már régen kidolgozták. Va-

gyis nem kellene mást föltüntetni, mint az egyes anyagok őrzési helyét alfabetikus rendben, bekerülési körülményeit, a leltári vagy a fond számát, jellegét és természetesen a feldolgozó munkatárs nevét. Ha valami, akkor ez a munka mindenképpen közügy, amelyet már réges-rég el kellett volna végezni. Persze mindez csak az első lépés. Milyen jó lenne, ha a későbbiekben megvalósulhatna egy olyan kataszter összeállítása is, melyben mindazok a természettudományi és régészeti leletek, műalkotások szerepelhetnének, amelyek az ő felfedezése, hatékony közreműködése révén, vagy az ő szerzeményeként, ajándékként kerültek a múzeumokba. (MNM: Körmeneti kereszt, Rómer Flóris közvetítésével ajándékozta Pribék István veszprémi kanonok a múzeumnak 1864-ben, vagy a németjářfalvi úrmutató, melyet Rómer fedezett fel, s Várday Lipót győri püspök vásárolt meg, s ma a győri Székesegyházi Kincstár büszkesége; Bakócz Bálint titeli és budai prépost síremlékének töredéke [OSZK Kézirattára, Fol. Hung. 1110. V. fol 6 verso] etc.). Sor kerülhetne mindeközben a *Magyar tudósok levelezései* sorozatban Rómer Flóris levelezésének kritikai kiadására is,⁸⁸ de az elvégzendő munkákat még hosszan folytatni lehetne. Szándékosan nem beszéltem a magántulajdonban őrzött és a könyvaukciókon⁸⁹ időnként fölbukkanó Rómer-relikviákról, mert ezek felkutatása, összegyűjtése messze túlhaladná a jelenlegi vállalkozás kereteit. Végül, de nem utolsósorban ezen a helyen szeretném megköszönni az előadás elkészítéséhez nyújtott értékes segítségét Bibor Máténak, Kostyál Lászlónak, Makky Györgynek, Pálincás Rékának és Tasnádi Zsuzsannának.

„Azért rajta munkatűró társak! [...] mert csak fáradtság után esik jól a nyugalom, és a serény tevékenységet követi a jutalom.”⁹⁰

A szöveget gondozta Mikó Árpád, Csécs Teréz

JEGYZETEK

¹ Bolla Veronika: *Rómer Flóris műemléki kutatásai. Műemlékvédelmi-szakmérnöki szakdolgozat.* (BME) Budapest, 1979.

² Bardoly István: Rómer Flóris élete. *Műemlékvédelem* XXXII. 1988, 223–244.; Uő.: A magyar műemlékvédelem bibliográfiája. (Összeállította Bardoly István) *Magyar Műemlékvédelem. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Évkönyve 1980–1990.* (X.) 1996, Budapest, 427–428.

³ Bardoly István: *A Műemlékvédelem első ötven évfolyamának repertórium, 1957–2006.* Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest, 2007.

⁴ Hampel József: *Emlékbeszéd Rómer F. Flóris rendes tagról.* Budapest, 1891.; Fraknoi Vilmos: Rómer Flóris emlékezete. *Századok* XXV. (1891) 177–199.; Schöpflin Aladár: Rómer Flóris [a városi múzeumok létrehozásáért]. *Budapest Régiségei* 9. (1906) 212.

⁵ Szöllőssy Károly: *Az Osztrák-Magyar Monarchia összes szerzetes rendjeinek történeti és statisztikai rajza, különös tekintettel azok irodalmi és tanügyi működésére.* Arad, 1878. I. 92–98.

⁶ Szinnyei XI., 1906, 1112–1131. hasáb

⁷ Kumlik Emil: *Rómer Flóris élete és működése.* Négy arcképpel, két hasonmással. Pozsony, 1907. 2., 22–23.

⁸ A szobor jelenleg a régi Városháza udvarán látható vő. Debreczeni-Droppán Béla: Rómer Flóris emlékére készült szobrok és emléktáblák. *Arrabona* 51. 2013 (2015), 291–294.

⁹ Rómer Flóris emléktáblája. *Vasárnapi Ujság* 57. évf. 26. szám (1910. június 26.) 554.

- ¹⁰ A Rómer Flóris-emlékérem a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat által 1941-ben alapított és évente egy kiemelkedő tudományos eredményeket elérő régésznek adományozott elismerés.
- ¹¹ *Régészeti Dolgozatok az ELTE Régészeti Intézetéből* — Dissertationes Archaeologicae (ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae) Ser. I. (1958/1.) Tartalma: Banner János: Rómer Ferenc Flóris emlékezete. 1–22.; Bóna István: Rómer, az ősrégész. 23–32.; Kanozsay Margit: Rómer, az epigraphus. 33–44.; László Gyula: Emlékezés a középkor-kutató Rómer Flórisra. 45–48.; Erdélyi Gizella: Rómer Flóris jegyzeteiből. 49–56.; Oroszlán Zoltán: Rómer, a tanár. 57–70.; Margit Kanozsay: A la mémoire de F. F. Rómer. 71–84.
- ¹² *Arrabona* 1. (1959) Tartalma: Banner János: Rómer Ferenc Flóris. 7–23. p.; Uzsoki András: A győri múzeum rövid története 1859–1959. 24–26. p.; Kanozsay Margit: A Győri Történelmi és Régészeti Füzetek (1861–1865). 38–43. p.
- ¹³ Banner, János: In Memory of the 150th Birth Anniversary of Flóris Rómer. *Acta Archaeologica*, XVII. 1965. 415–417.; Banner János: Emlékezés Rómer Flóris születésének 150. évfordulójára. *Műemlékvédelem* 9. 1965. 3. szám, 142–145. (Rómer arcképével, Barabás Miklós litogr. 1863. MNM Történelmi Képcsarnok)
- ¹⁴ Uzsoki András: Arany János, Rómer Flóris, Xántus János levelek a győri múzeumban. *Arrabona* 2. 1960. 189–191.; Uzsoki András: A győri és Győr környéki régészeti gyűjtés és kutatás története. *Arrabona* 7. 1965. 5–96. (Rómerről 36–45.)
- ¹⁵ Kőhegyi Mihály: Adatok Rómer Flóris munkásságához. *Arrabona* 7. 1965. 555–556.; Kőhegyi Mihály – Rákóczi Katalin: Rómer Flóris levelei édesanyjához az olmützi kazamatákból. *Arrabona* 8. 1966. 201–214.; Kőhegyi Mihály: Rómer Flóris levelei Ipolyi Arnoldhoz. *Arrabona* 9. 1967. 195–217.; Kőhegyi Mihály – Rákóczi Katalin: Rómer Flóris levelei Gratzl Józsefhez az olmützi és josefstadi kazamatákból. 1-2. *Arrabona* 10. 1968. 141–162. és *Arrabona* 11. 1969. 143–161.; Kőhegyi Mihály: Rómer Flóris levelei az Országos Széchenyi Könyvtárban. 1-2. *Arrabona* 12. 1970. 245–261. és *Arrabona* 13. 1971. 275–293.
- ¹⁶ Rómer Flóris – Ipolyi Arnold – Fraknoi Vilmos: *Egyház, műveltség és történetírás*. Válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezetőket írta Rottler Ferenc. Budapest, 1981. (Történetírók tára)
- ¹⁷ *Műemlékvédelem* XXXII., 1988. 4. szám. Tartalma: Entz Géza: Rómer Flóris emlékezete (1815–1889). 205–208.; Póczy Klára: Rómer – Aquincum romjaiért. 209–213.; Marosi Ernő: Rómer Flóris művészettörténete. 214–222.; Bardoly István: Rómer Flóris élete. Rómer Flóris irodalmi munkássága. 223–241.; Rómer Flóris „Régészeti vallomásai.” (Elnöki beszéd az Országos régészeti közgyűlésen, 1885. augusztus 4. 241–243.)
- ¹⁸ *Archaeologiai Értesítő* CXVIII. 1991. 1–2. szám. Tartalma: Bánhegyi B. Miksa OSB: Rómer meghatározó pályakezdése. 92–94.; Kőhegyi Mihály: Rómer Flóris Pestre kerülésének körülményei és indítékai. 94–95.; Póczy Klára: Rómer Aquincumért. 96–99.; Makkay János: Rómer Flóris Ferenc nagyváradi évei (1877–1889). 100–104.; Németh Lajos: A magyar művészettörténet-írás úttörői: Rómer Flóris. 104–105.; Kerny Terézia: Rómer Flóris hagyatéka az Országos Műemléki Felügyelőség gyűjteményeiben. 105–109.
- ¹⁹ R. Várkonyi Ágnes: Egy pozitivistá történéz a bencés rendben. Rómer Flóris (1815–1889). In: *Mons Sacer 996–1996*. Pannonhalma 1000 éve, II. kötet (Szerkesztette Takács Imre.) 1996. 290–308.
- ²⁰ Papp Júlia: Rómer Flóris (1815–1889). In: „Emberek, és nem frakkok” *A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai. Tudománytörténeti esszégyűjtemény.* (Szerk. Markója Csilla, Bardoly István.) Enigma könyvek, [2007]. 73–90. (Korábban Enigma 47–49. szám: Emberek, és nem frakkok I–III.)
- ²¹ Valter Ilona: *Rómer Flóris Ferenc (1815–1889)*. Budapest, ÉTK, 2006. (A magyar műemlékvédelem nagyjai. Életművek, visszaemlékezések, I.) 2015-ben megjelent magyarul és angolul: *Szóval, tettel. Rómer Flóris Ferenc élete és munkássága (1815–1889)*. Budapest, 2015; *By Words and Acts. The Life and Scholarship of Ferenc Flóris Rómer (1815–1889)*. Budapest, 2015.
- ²² Bibó István – Kerny Terézia – Serfőző Szabolcs: *A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézetének Levéltári Regesztagyűjteménye*. Repertórium. Budapest, 2001.
- ²³ Kumlik 1907, 98–99. A végrendelet ma a Román Nemzeti Levéltár Bihar Megyei Igazgatóságának gyűjteményében található.
- ²⁴ Kumlik 1907, 2., 21–22.
- ²⁵ Kumlik 1907, 57.
- ²⁶ Kumlik 1907, 59.
- ²⁷ Kumlik 1907, 61.
- ²⁸ Jelenlegi holléte ismeretlen. Ha még megvan, akkor elképzelhető, hogy a Városi Múzeumban őrzik.
- ²⁹ Szabó Júlia: *A XIX. század festészete Magyarországon*. Corvina, Budapest 1985. 139. Kat. 89.
- ³⁰ Francová, Zuzana: Pamiatky na F. F. Rómera v Múzeum mesta Bratislavy. *Pamiatky a múzea*, Roc. 2009,

2. 39–44; legújabbán Francová, Zuzana: Franz Floridus Rómer a Múzeum mesta Bratislavy. *Bratislava, Zborník Múzea mesta Bratislavy*, XXVII. 2015. 119–138
- ³¹ Buday, Peter: František Florián Rómer (1815 Bratislava – 1889 Oradea). *Monument revue* 2012/2. 40–47. Lásd még a 30. lábjegyzetet!
- ³² Kumlik 1907, 18., 19.
- ³³ Lásd: Gaučík, Štefan: Zabudnutá archívna pozostalost Flórisa Rómera v Bratislave. *Bratislava, Zborník Múzea mesta Bratislavy*, XXVII. 2015. 139–156.
- ³⁴ Lásd Debreczeni-Droppán Béla: Rómer Flóris emlékére készült szobrok és emléktáblák. *Arrabona* 51. 2013. (2015) 291–294.
- ³⁵ A Forster-központ 2017. január 1-jével megszűnt, az iratok és egyéb gyűjtemények jelenleg a Miniszterelnökség kezelésében vannak, a kulturális örökségvédelemért és kiemelt kulturális beruházásokért felelős helyettes államtitkár irányítása alatt. Mivel Kery Terézia 2014-ben megtartott előadása szerkesztett szövegét közöljük, a Forster Központ megnevezést megtartjuk. (Cs.T., M.Á.)
- ³⁶ Gerecse Péter: *Magyarország műemlékei. 2. Műemlékek helyrajzi jegyzéke*. Budapest, MOB, 1906.
- ³⁷ Végh János szíves szóbeli közlése.
- ³⁸ Rómer Flóris: *A Bakony. Terményrajzi és régészeti vázlat*. Győr, 1861.
- ³⁹ Téglás Gábor (1848–1916) középiskolai igazgató, régész, az MTA levelező tagja. MOB Iratok 1898/80.
- ⁴⁰ Tombor Ilona: Rómer Flóris úti jegyzetei. *Művészettörténeti Értesítő*, 3. (1954) 276–278.
- ⁴¹ Bolla Veronika: *Rómer Flóris úti jegyzőkönyvei. Mutató*. Bev. Sodor Alajos. Budapest, BME Építészettörténeti és Elméleti Intézet, 1980. 54 p. (Magyar építészeti archívum, 1.)
- ⁴² A digitalizálás 2015-ben, a Rómer Emlékévben megtörtént: http://romer2015.hu/?page_id=385
- ⁴³ Matuz Edit: Rómer Flóris kéziratos hagyatékának Csongád megyére vonatkozó adatai. *MFME* 1986/1. 31–48. D. Matuz Edit: Rómer Flóris kéziratos hagyatékának Heves megyére vonatkozó adatai. *Agria* 24. (1988) 89–105.
- ⁴⁴ D. Matuz Edit: Adatok Rómer Flóris kéziratos hagyatékából Pest-Buda középkori történetéhez. *Buda-pest Régiségei* XXIV. 1992. 11–32.
- ⁴⁵ Koppány Tibor: *A Balaton környékének műemlékei*. Budapest, 1993. (Művészettörténet – Műemlékvédelem, III.)
- ⁴⁶ 2015-ben a jegyzőkönyvek digitalizálása is megtörtént: http://romer2015.hu/?page_id=40
- ⁴⁷ *Rómer Flóris Jegyzőkönyvei. Somogy, Veszprém és Zala megye (1861)*. Sajtó alá rendezte Valter Ilona, Velladics Márta. Budapest, 1999. (Művészettörténet — Műemlékvédelem. Forráskiadványok II.) A jegyzőkönyvekről újabbban Valter 2006, 28–31.
- ⁴⁸ A digitális feldolgozás megtörtént, az úti jegyzőkönyvek itt olvashatók: http://romer2015.hu/?page_id=40
- ⁴⁹ Frankl Vilmos: Egy ismeretlen Corvin-codex Rómában. *Századok* 2. 1868. 446.
- ⁵⁰ Uo. 445–446.
- ⁵¹ Tietze, Hans: *Die illuminierten Handschriften der Rossiana in Wien-Lainz*. K. W. Hiersemann, Leipzig, 1911. <https://ia800504.us.archive.org/10/items/DieilluminiertenHandschriftenDerRossianaInWienLainz/Die%20illuminierten%20Handschriften%20der%20Rossiana%20in%20Wien-Lainz.pdf> (Ismereteti: Gp. *Magyar Könyvszemle* 1911, 4. szám, 367–369.)
- ⁵² Citta del Vaticano, Bibliotheca Apostolica Vaticana, Rossiana, Nr. 1164. Bibliográfiája: Csapodi, Csaba: *The Corvinian Library. History and Stock*. (Studia Humanitatis, 1.) Budapest, 1973. 437–438. (895. sz.)
- ⁵³ Kery Terézia: Rómer Flóris hagyatéka az Országos Műemléki Felügyelőség gyűjteményeiben. *Archaeologiai Értesítő*, 118. évf. 1991. 1–2. 104–109.
- ⁵⁴ Rómer Flóris: A magyar jelmezről. (Közread, jegyz. ell. Kery Terézia) In: *Johannes Aquila és a 14. század falfestészete. Tanulmányok és dokumentumok a budapesti Országos Műemléki Felügyelőség gyűjteményéből*. Szerkesztette Marosi Ernő. Budapest, 1989. 134–145.
- ⁵⁵ Kery Terézia: Egy kései recenzió. Rómer Flóris: Erdély építészeti emlékei. Írta Kővári László. Kolozsvárt 1866. *Pavilon* 2–3. 1990. 36–38. Kery Terézia: Johannes de Utino Világkrónikájának egy ismeretlen változata. *Pavilon* 4. 1990. 2.; Kery Terézia: Elfelejtett miniatúramások a 19. századból. *Pavilon* 6. 1991. 22–25.
- ⁵⁶ K. 673. leltári számú, egy keményfedelű mappában, a jegyzőkönyvek lajstromaival együtt őrzött Jegyzékét 1989-ben nem találtam. V. ö. Kery Terézia: Rómer Flóris hagyatéka az Országos Műemléki Felügyelőség gyűjteményeiben. *Archaeologiai Értesítő*, 118. 1991. 1–2. szám, 105–109.
- ⁵⁷ Kőhegyi Mihály: Rómer Flóris javaslata az MTA Kézirattárába került okmánygyűjtemények szakszerű tárolására. *Magyar Könyvszemle* 107. 1991. 398–399.

- ⁵⁸ *Catalogus collectionis codicum latinorum et graecorum. K 393 — K 500.* Composuit Csaba Csapodi. Budapest, 1985, 11. (A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárának katalógusai 16.)
- ⁵⁹ Kerny Terézia: Viselettörténeti adalékok a bántornyai freskók körül kialakult vitához. [Tanulmány] — Rómer Flóris: A magyar jelmezről. [Szövegközlés Zakariás Jánossal] In: *Johannes Aquila és a 14. század falfestészete. Tanulmányok és dokumentumok a budapesti Országos Műemléki Felügyelőség gyűjteményéből.* Szerk. Marosi Ernő. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1989. 129–133., 134–145.
- ⁶⁰ R. Várkonyi Ágnes: Egy pozitivistá történése a bencés rendben. Rómer Flóris (1815–1889) In: *Mons Sacer II.*, 1996. 290–308.
- ⁶¹ Marosi Ernő: A Magyar Tudományos Akadémia szerepe a régészet és a művészettörténet kezdeteinél. In: *A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a XIX. században.* (Szerk. Majoros Valéria, Szabó Júlia) Budapest, 1992. 85–88.; Valter Ilona: A Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottsága és annak működése (1858–1872). In: *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok.* (Szerk. Bardoly István, Haris Andrea) Budapest 1996. 69–77. (Művészettörténet – Műemlékvédelem, IX.) [részletes bibliográfiával].
- ⁶² Ezúton is szeretnék köszönetet mondani neki, hogy betekintést nyerhettem összeállításába.
- ⁶³ Megjelent: Tombor Ilona: Rómer Flóris uti jegyzetei. *Művészettörténeti Értesítő* 3. 1954. 277.
- ⁶⁴ Fényképe megjelent az Akadémiai Albumban: *Magyar Akadémiai Album. A Magyar Tudományos Akadémia ünnepélyes megnyitásának emlékeül 1865.* Schrecker Ignác fényképész műterméből. Pesten. Nyomt. Reiffenstein és Rösch, Bécs, 156. kép.
- ⁶⁵ <http://regesta.arthist.mta.hu/A-VI%20Az%20MvH-ban%20%20C5%91rz%C3%B6tt%20iratokr%C3%B3l%20k%C3%A9sz%C3%Bclt%20regeszt%C3%A1k/A-VI-1%20R%C3%B3mer%20Fl%C3%B3ris%20hagyat%C3%A9ka%20%C3%A9s%20jegyz%C5%91k%C3%B6nyvei/index.html>
- ⁶⁶ Köszönetünket fejezzük ki Darázs Beatrixnak, az adattár munkatársának a listáért!
- ⁶⁷ 1895-től végétől a XX. század elejéig, a legkülönbözőbb possessoroktól folyamatosan kerültek be anyagok az OSZK Kézirattárába.
- ⁶⁸ Z. Máthé Márta: Rómer Flóris bihari munkássága. A bihari útinapló. *Déri Múzeum Évkönyve* 1974 (1975) 283–346.
- ⁶⁹ Kerny Terézia: Adatok a váradi várkutatás történetéhez. In: *Váradi kőtöredékek. Szobortöredékek, építészeti faragványok, síremlékek az egykori Biharvármegyei és Nagyvárad Múzeum gyűjteményéből.* (Szerk. Kerny Terézia) Budapest, 1989.15–20.; Kerny Terézia: A váradi vár kutatása és feltárása Rómer Flóris hagyatékában és a Műemlékek Országos Bizottságának iratanyagában. In: *Uo.* 195–240.
- ⁷⁰ Megjelent: Rómer Flóris: *Észak-nyugati utam.* MTA Könyvkiadó-hivatala, Budapest, 1879. 23 p.
- ⁷¹ Közölte Csécs Teréz: Rómer Flóris 1867-es világiállítási naplója. *Arrabona* 51. 2013. (2015) 349–391. és Vendégkönyv Rómer Flóris 1867-es párizsi világiállítási naplójában. *Arrabona* 52. 2014. (2017) 189–239.
- ⁷² Rómer Flóris: *Képes kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában.* Pest, Athenaeum, 1870. Második, bővített kiadása *Képes kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában.* Budapest, Athenaeum, 1873.
- ⁷³ Lásd Gráf Imre: Rómer Florián a magyarországi néprajzi gyűjtés kezdeteinél. *Arrabona* 51. 2013. (2015) 269–290.
- ⁷⁴ Köszönjük Földi Eszter és Hessky Orsolya segítségét!
- ⁷⁵ Gráf Imre: A Néprajzi Múzeum magyarországi gyűjteményeinek kezdetei. *Néprajzi Értesítő* LXXIX. 1997. 19–45. Elérhető még: http://neprajz.hu/neprajzi_ertesito/1997.PDF Legújabbban *Arrabona* 51 (2013) 2016., lásd a 76. lábjegyzetet!
- ⁷⁶ Kutatható a Magyar Királyi Tudomány-Egyetem személyzete 1830–1870 között: https://library.hungaricana.hu/en/view/KlasszikusOrvosiKonyvek_302/?query=R%C3%B3mer&pg=0&layout=s Lásd még Horváth Ignác: *A budapesti kir. m. tudom. egyetem bölcsészeti karának irodalmi munkássága.* Budapest, 1896. 130–139.
- ⁷⁷ Rómer Flóris Egyetemi Könyvtárban található leveleit közli Bibor Máté János: Tudós a javából: Rómer Flóris kéziratai az Egyetemi Könyvtárban. In: *Lelkiség és irodalom: Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére.* szerk. Bajáki Rita et al., Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2017, 87–93. https://btk.ppk.hu/uploads/articles/1288947/file/NLk%C3%B6tet0921_netre.pdf Köszönöm dr. Bibor Máté Jánosnak az információt!
- ⁷⁸ Cs. Plank Ibolya – Csengel Péter: Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága és a magyar műemlékvédelem kezdetei. In: *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok.* (Szerk. Bardoly Ist-

- ván, Haris Andrea) Budapest 1996. 21–46. (Művészettörténet – Műemlékvédelem IX.)
- ⁷⁹ Lakatos Balla Attila: Biharvármegyei és Nagyváradi Régészeti és Történelmi Egylet jegyzőkönyvei. *Miscellanea Historica Varadiensia I. Tanulmányok Nagyvárad újkori történelméből*. Szerkesztette Emődi András. Nagyvárad, 2009, 201–316.
- ⁸⁰ Rómer nagyváradi éveiről megjelent Balla Tünde – Lakatos Attila (összeáll.): „*Biharmegye kultúrhi-
vatását férfiasan emeljük...*” Rómer Flóris nagyváradi évei. Nagyváradi Római Katolikus Püspökség,
Nagyvárad, 2015.
- ⁸¹ Bánhegyi B. Miksa OSB: Kruesz Krizosztom és Rómer Flóris. In: *Corona fratrum. Dr. Szennay András
főapát úrnak 70. születésnapjára*. (Szerkesztették a pannonhalmi és győri bencések) Pannonhalma,
1991, 285–294. Bánhegyi Miksa: Rómer meghatározó pályakezdése. *Archaeologiai Értesítő* 118.
1991/1–2. 92–94.
- ⁸² Rómer Flóris és id. Storno Ferenc kapcsolatáról lásd még Storno Miksa: Id. Storno Ferenc kapcsolata
Rómer Flórisal. *Arrabona* 52. 2014 (2017) 149–164.
- ⁸³ D. Mezey Alice – Szentesi Edit: Az állami műemlékvédelem kezdetei Magyarországon. A Central-Com-
mission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale magyarországi működése (1853–1860) In:
A magyar műemlékvédelem korszakai. 47–68.; Szentesi Edit: Az intézményes műemlékvédelem kez-
detei Magyarországon. *Műemlékvédelem* 56. 2012. 1–2. szám, 2–29.; Szentesi Edit: Bekezdések a ma-
gyarországi műemlékvédelem előtörténetéből II. Haas Mihály levelei Rudolf von Eitelbergerhez az
1850-es évek közepéről. *Műemlékvédelmi Szemle* 1992. 1. 68–76. Bécsi levéltári forrásokat használ fel
és közöl Prohászka Péter: Rómer Flóris egyházi és világi elismerései, kitüntetései c. írásában (*Arrabona*
52. 2014 (2017) 137–148.)
- ⁸⁴ A Társulat elődjének tekinthető szervezet, a Dunántúli Történetkedvelők Társasága 1863. december
27-én alakult meg Répceszemerén. Rómer ennek is tagja volt. 2013. december 14-én tudományos kon-
ferenciát tartott a községben a Magyar Történelmi Társulat, és a községházán emléktáblát is felavat-
tak. Lásd *Répceszemereti Hírlevél* IX. évfolyam, 2. szám. (2013. december) 6. lap. A Társulatról, benne
Rómer szerepéről részletesen: Soós István: Rómer Flóris, a Magyar Történelmi Társulat alapító tagja.
In: *Archaeologia és műtörténet*. 2015, 103–120.
- ⁸⁵ Korábbi irodalommal: <http://www.tortenelmitarsulat.hu/tarsulat/tarsulattortenet.php> (Utolsó letöltés:
2014. III. 10.)
- ⁸⁶ Kumlik 1907, 78. A herbáriumról lásd Galambos István – Schmidt Dávid: Rómer Flóris természettu-
dományos magángyűjteményének sorsa. *Arrabona* 52. 2014. (2017) 35–42.
- ⁸⁷ Lásd még Székely Miklós: *Az ország tükrői. Magyar építészet és művészet szerepe a nemzeti reprezentá-
cióban az Osztrák-Magyar Monarchia korának világhiállításain*. CentrArt, Budapest, 2012, 59–67.
- ⁸⁸ Rómer Flóris és Ebenhöch Ferenc, illetve Rómer Flóris és Ipolyi Arnold levelezése kiadásra kész kéz-
iratban.
- ⁸⁹ Például Horváth Gábor 42. könyvárverése (Hess András Antikvárium) Budapest, 2008. szeptember 27.
33. 167. tétel; Központi Antikvárium 114. árverés, Budapest, 2010. május 28., 200. tétel.
- ⁹⁰ Rómer Flóris: *A Bakony. Terményrajzi és régészeti vázlat*. Második kiadás. Győrött, 1860. 49.

A DATA BASE OF THE PUBLIC COLLECTIONS

Terézia Kerny was one of the most dedicated researchers of Rómer Flóris' work — especially of its segment relating to art history and cultural heritage protection. After she had realized the importance of his oeuvre, she started to propagate it at every forum. She drew up a methodological guide for developing a data base of the public collections, but she could not finish it. She prepared a manuscript for the 51st issue of the *Arrabona*, but her sickness inhibited her from correcting it. However, the unfinished manuscript contains such important sources, source groups and other information that they can be very useful in view of both Rómer Flóris and

Csécs Teréz

VENDÉGKÖNYV RÓMER FLÓRIS 1867-ES PÁRIZSI VILÁGKIÁLLÍTÁSI NAPLÓJÁBAN

Rómer Flóris világkiállításon használt határidőnaplójának (Agenda) közlését a terjedelem miatt két részre bontottuk: az első közleményben a Naplót,¹ a mostani másodikban az 1–15. oldal rectójáig vezetett Vendégeknyvet közöljük. Rómer 1867. március 23-i budapesti indulásától kezdett jegyzetelni az Agendába, így az első oldalak (januártól március 23-ig) üresen maradtak, ezeken az oldalakon azonban csak június 24-étől kezdte meg a Vendégeknyvet hazaérkezéséig. (Ez indokolja a közlés sorrendjét is.)

Rómer Flóris, a régészeti kiállítás rendezője, első külföldi útját kihasználó nem tartózkodott folyamatosan a magyar osztályon. Feljegyzéseiből kitűnik, igyekezett tanulmányozni más nemzetek tárlatait és a párizsi múzeumok lehető legtöbb kiállítását — történeti, művészettörténeti, régészeti és kiállítás-technikai-muzeológiai szempontból is vizsgálva azokat. Úti jegyzőkönyvei közül háromban is találunk följegyzéseket — elsősorban a párizsi múzeumokban lejegyzett megfigyeléseiről és könyvtári, múzeumi kutatásairól, valamint a világkiállításról, illetve párizsi és Párizs környéki kirándulásairól. Jegyzeteit néha párhuzamosan határidőnaplójában és az éppen aktuális úti jegyzőkönyvében is vezeti.² (1. kép)

1. kép

A párizsi világkiállítás központi épülete
(forrás: Hazánk s a Külföld, 1867. 11. szám, 165. oldal)

A magyarországi műtörténeti kiállítást 1867. április 8-án nyitották meg hivatalosan, az osztrák kiállítás részeként. Az önálló államként első alkalommal meghívott Magyarország Ausztriától független szervezőbizottsággal vett részt a párizsi világkiállításon, de ez az önállóság sem a kiállítás területén, sem a kiadványokban igazából nem mutatkozott meg.³ Több tudósítás is sérelmezi, milyen kicsi a „Royaume de Hongrie” felirat, mennyire el vannak dugva a magyar termények, nem válik el az osztráktól a magyar kiállítás stb.⁴ Rómer Naplójának tanúsága szerint is Magyarország címere jóval a megnyitó után, május 28-án érkezett meg Párizsba és 29-én került fel a szekrényre.⁵

„Kívülről a szerényke magyar osztály fölött mindenütt olvasható vala a »Royaume de Hongrie« vagyis a »Magyar Királyság« fölirat. Ez osztály volt mindig a világkiállítást meglátogatott mintegy kétezer magyarnak találkozási helye...”⁶ (2. kép)

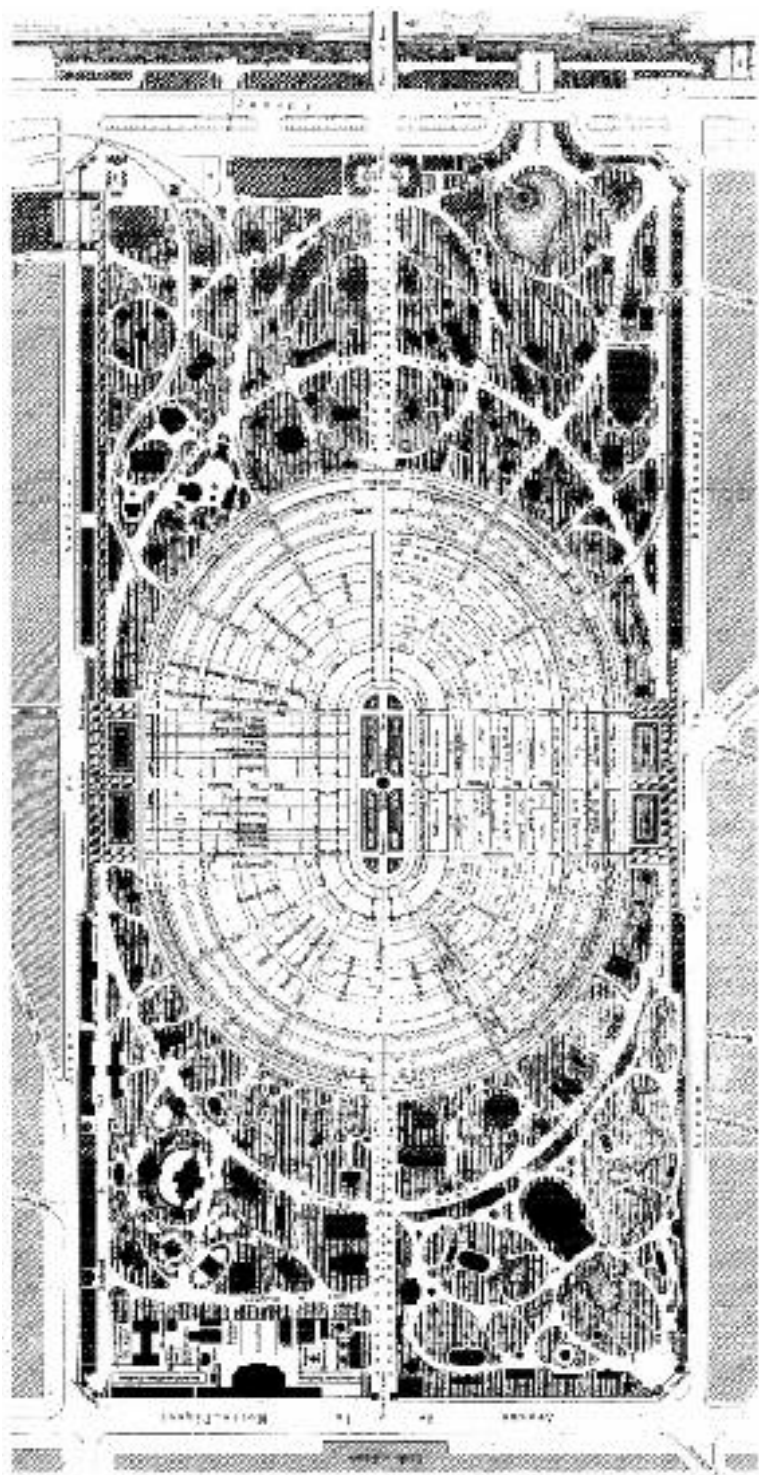
„Mielőtt a’ Svajczczal határos Ausztria leírásához fognánk, tekintsünk be hazánk két szerény szobáiba, hol szép ízléssel és csinos renddel tárta ki élelmiszereit” — írta De Gerando Ágostné Teleki Emma Magyarország 1867-es párizsi világkiállítási szereplését ismertető munkájában.⁷ A magyar kiállítók mezőgazdasági termékeinek, gépeinek és kézműipari termékeinek rövid ismertetése után⁸ rátért a világkiállítás „kulturális vonulatára”:

„Egy lépéssel tovább a’ magyar tárlatok legérdekesebbike előtt állunk t. i. a’ Magyar régiségek

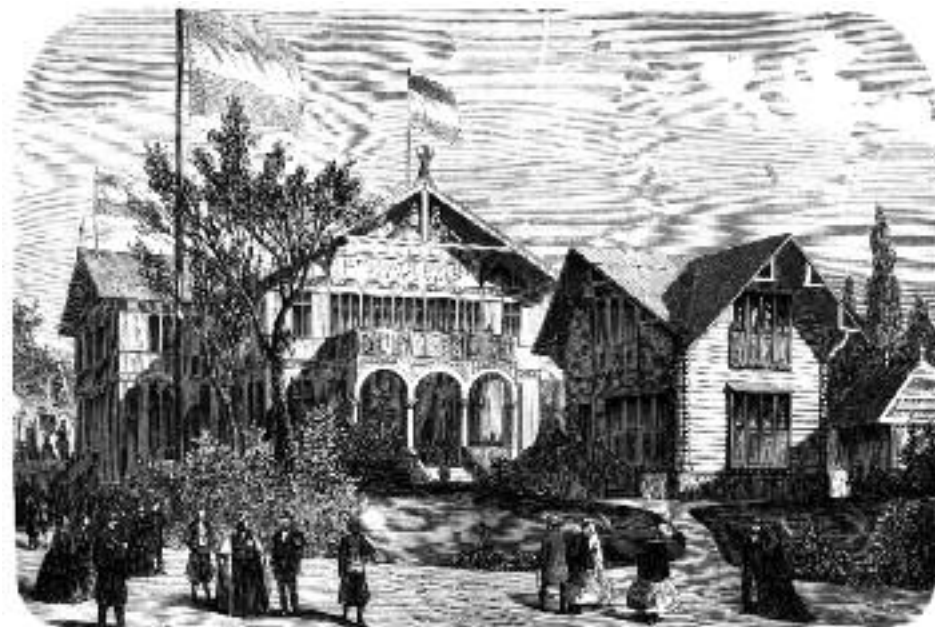
szekrénye előtt, melyeket a’ pesti magyar muzeum küldött fel Párizsba és a’ tudós muzeum-őr⁹ és tanár Rómer Flóris magyarázott ’s Magyarország czimerével díszített több osztályu faragott fa szekrény az osztrák régiségek terme keleti falát foglalja el és következő felírással van jelelve »Magyarország. Nemzeti Muzeum.«”¹⁰ (3. kép)

Rómer Vendégekönyve neveket és egyéb információkat is tartalmaz a világkiállítás időszakának nagyobbik felére vonatkozóan, természetesen csak a régészeti kiállítást meglátogatókról. A Vendégekönyvön kívül a Naplóban is találunk a látogatókkal kapcsolatos bejegyzéseket, az elsőt május 13-án: „Kossuth Lajos MO. volt kormányzója e napokban Párizsba érkezvén, ma látogatta meg először a kiállítást”¹¹ Ihász Dániel, Simonyi Ernő és Szilágyi Virgil¹² társaságában. Május 20-tól a nevesebb személyek, vagy a nagyobb számú magyar érdeklődő látogatását beírja (utóbbiakat nem név szerint): „Ma érkeztek a bécsi vonattal a Magyar urak.” „Sok magyarországi utas — 70–80 jött el a bécsi kéjvonattal, és számuk által nagy feltűnőséget[!] okoztak.” — írja május 20-án, majd 21-én,¹³ illetve név szerint 36 érdeklődőt említ.¹⁴

Az Agenda elejében, a 2. számozott oldalon kezdi meg június 24-ével a Vendégekönyvet, ahova a magyar látogatók többnyire saját kezűleg írták be a nevüket, néhányan a foglalkozásukat, sokan a magyarországi és/vagy párizsi lakhelyüket is. Érdekes a bejegyzések változása, bővülése szempontjából, hogy az első 115 bejegyzésben csak a magyarországi lakhelyet jelölték meg az aláírók, majd onnantól vegyesen a lakhelyet és/vagy párizsi szállást is, ami nagy segítséget

2. kép
A világkiállítás alaprajza

3. kép

A párisi kiállítás osztrák s magyar parkja
(forrás: Hazánk s a Külföld, 1867. 18. szám, 280. p.)

nyújt a kevésbé neves látogatók hovatartozása mellett az anyagi lehetőségeik azonosításához is. Ehhez fel lehet használni a *Vasárnapi Ujság* 1867. áprilisi 7-i számában megjelent cikket Sz. D. (Szüry Dénes) tollából: „A Párisba utazóknak. Páris, márcz. 27-kén.” címmel (163. p.), amelyben a közlekedési, étkezési és szálláslehetőségekről tájékoztatja a világkiállításra indulókat. Itt a bérkocsik díja, útvonala és a borralaló mellett több szálloda nevét, címét olvashatjuk: „A kinek sok pénze van, az valamelyikébe a nagy fogadóknak tarthat, pl. a »Grand hôtél« vagy a »Hôtel Louvre«-ba, a hol a jó ellátás mellett azon előnyben is részesülhet, hogy németül beszélhet a szolgáló személyzettel. E pontnál nem ajánlhatom eléggé az idegeneknek, hogy a cselédekkel emberségesen bánjanak s rendeleteiket mindig kérő alakban adják [...] Soványabb erszényü utazó valamely távolabb eső vagy kisebbszerű fogadóban fog találni szobát. Ez utóbbiak között az igen jó fekvésü (rue Taitbout 4.) Hôtél d’Espagne et de Hongrie fogadót ajánljuk honfitársainknak, melynek gazdája harmadéve az éhező magyarok javára mind maga szép sommát adott, mind vendégeitől adományokat gyűjtött.”¹⁵ A Vendégekönyv bejegyzései alapján huszonötven szálltak meg a Hôtél d’Espagne et de Hongrie-ban, illetve más, olcsóbb szállodákban, tizenheten foglaltak szobát valamelyik nagyszállóban, a többieknél vagy magánszállás címét látjuk, vagy nem írták be a szálláshelyüket. (4. kép)

4. kép

A városháza Párisban. (Hôtel de ville.)
(Forrás: Hazánk s a Külföld, 1967. 34. szám, 537. p.)

Rómer franciaországi úti jegyzőkönyveiben elvéve találunk csak a látogatókkal kapcsolatos adatokat, arra azonban nincs egyik naplóban sem utalás, miért kezdte vezetni — és miért éppen június 24-én — a Vendégekönyvet. Az április 7-i Louvre-beli bejegyzése mutatja, figyel a párizsi múzeumokban a látogatókra is: „meglehető látogatói szám” (XXIII. jzk. 34. old.). A győri bencés múzeum megnyitásakor azonnal megkezdett egy vendégekönyvet „A győri Főgymnasium Muzeumának névjegyző könyve megnyitásától” (1860. május 30.–1870 június 14-ig),¹⁶ tehát nem Párizsban jutott eszébe először vendégeknyv nyitása. (5. kép) Ha a látogatószám rögzítése miatt nyitotta a Vendégeknyvet Rómer — hiszen minden oldalján összesíti a létszámot és göngyöltve vezeti, de a Naplójába följegy-

5 kép

A győri bencés múzeum megnyitásától
vezetett vendégeknyv
(RFMTM Helytörténeti gyűjtemény,
Régi bencés gyűjtemény iratai)

zett június 24-e előttiakat itt nem adja hozzá —, sajnos akkor sem tekinthetők ezek az adatok semmiképpen sem teljesnek, sem hivatalosnak. Rómer nem minden nap, illetve nem egész nap volt szolgálatban a kiállításban, nem szerepelnek kétszer azok sem, akik esetleg kétszer, vagy akár többször is visszatértek az ő ügyelése idején a kiállításba. Lövey Klára cikkeiben jelzi, hogy július 8-án a terménykiállítást nézte meg, 9-én pedig a régészeti kiállítást, de már 8-án bejegyezte a nevét a Vendégekönyvbe: ahogy írja, alig lehetett megtalálni a magyar tárgyakat, de „szerencsémre találkoztam Rómer Flóris ural, s szíves volt megmutatni a keresett albumokat...”¹⁷

Az aláírók összesítése után sem kapunk pontos látogatószámot, hiszen nem tudjuk pl. Kölber Fülöp, Vogel Károly és Fuchs Rudolf családtagjainak a számát. Térey Pál, a *Hazánk s a Külföldben* megjelent írásában¹⁸ mintegy kétezer magyar látogatót említ, a Rómer feljegyzéseiben található 454 név ennek alig a negyede.

Miért is érdekes ez a névlista azon kívül, hogy némi bepillantást nyerhetünk abba, milyen társadalmi rétegek látogattak el Párizsba, kinek milyen szállásra telt, ki nézte meg a magyar régészeti kiállítást? Rómer rendkívüli szakmai és személyes kapcsolati hálója jelentősen szélesedett a viláckiállításra, nemcsak a külföldi tudósokkal. További kutatásokat igényelne, hogy hány látogatóból lett később régészetkedvelő, vagy éppen munkatárs valamelyik régészeti egyletben, tudósító régészeti leletekről az *Archaeologiai Értesítőben*; és az is látható, sok ismerőse kereste meg őt Párizsban. Többeket biztatott is az útra, például barátjának, Ebenhöch Ferencnek írta augusztus 7-én: „Ipolyi tegnaptól fogva itt van. Jöszte 10 nap nem a világ. A congressus 17-től 30^{áig} tart.”¹⁹

A kiállító gyárosok, kereskedők, birtokosok stb. és/vagy családtagjaik aláírását is megőrizte a Vendégekönyv, valamint a protokolláris látogatók és a magyar emigráció tagjainak névsorát. A Köztelekben előzetesen kiállító festők²⁰ közül is több nevével találkozunk, például kijutott a kiállításra ösztöndíjjal az ifjú Munkácsy Mihály is.

Mivel a Vendégekönyvben (leginkább) saját kezű aláírások szerepelnek, emiatt nem minden kézírás olvasható ki (egyáltalán nem, vagy pontosan), ezeket [?] jellel megjelöltem. A kiegészítéseket szögletes zárójelek közé tettem, a rövidítések feloldása a közlemény végén található. A maitól eltérő helyesírás (főként az ékezetes betűk) külön jelölésétől eltekintettem, csak a helytelenül írt neveket jelöltem.

Lábjegyzetelés: A nagyon gyakori neveket (mint pl. Kiss József) csak abban az esetben jegyzeteltem, ha valami — foglalkozás, magyarországi lakóhely, esetleg a vele együtt utazók — egyértelművé teszi, kiről van/lehet szó. Esetenként az aláírás írásképét is figyelembe vettem, pl. a Zichy család esetében az aláíró lehetne az 1816-ban született Zichy Béla, de a lendületes, fiatalos íráskép inkább az 1851-ben született ifjabb Bélára utal. Ezen kívül valószínű a nagyjából egykorú testvérek és unokatestvérek utaztak együtt, vagyis Zichy Béla (1851–1928) és testvére, Ilona (1849–1873) az anyjuk, Zichy Jánosné Kray Irma Borbála (1830–1913), és unokabátyjuk, Zichy Vilmos (1840–1875) felügyeletével.²¹

Az aláírások melletti dátumokat meghagytuk az eredeti formában, de a könyvben keresés érdekében **baloldalra, külön hasábra** kiemeltük.

Az 1867-es párizsi világiállításra vonatkozó életrajzi adatokat, utalásokat vastag betűvel jelezzük a jegyzetekben, ill. a névmutatóban. A látogatók azonosításához felhasználtam a <https://library.hungaricana.hu/hu/> adatbázisait és a <https://opac-nevter.pim.hu/> szolgáltatásait, mely a Becsületrend magyar kitüntetettjei; Budapest topográfia/Lakók; Díjazottak; Diplomások adattára; Magyar családtörténeti adattár; Magyar életrajzi index; Magyar főnemesség genealógiája és Magyar írók sírjai adatbázisaiban való keresést egyesíti.

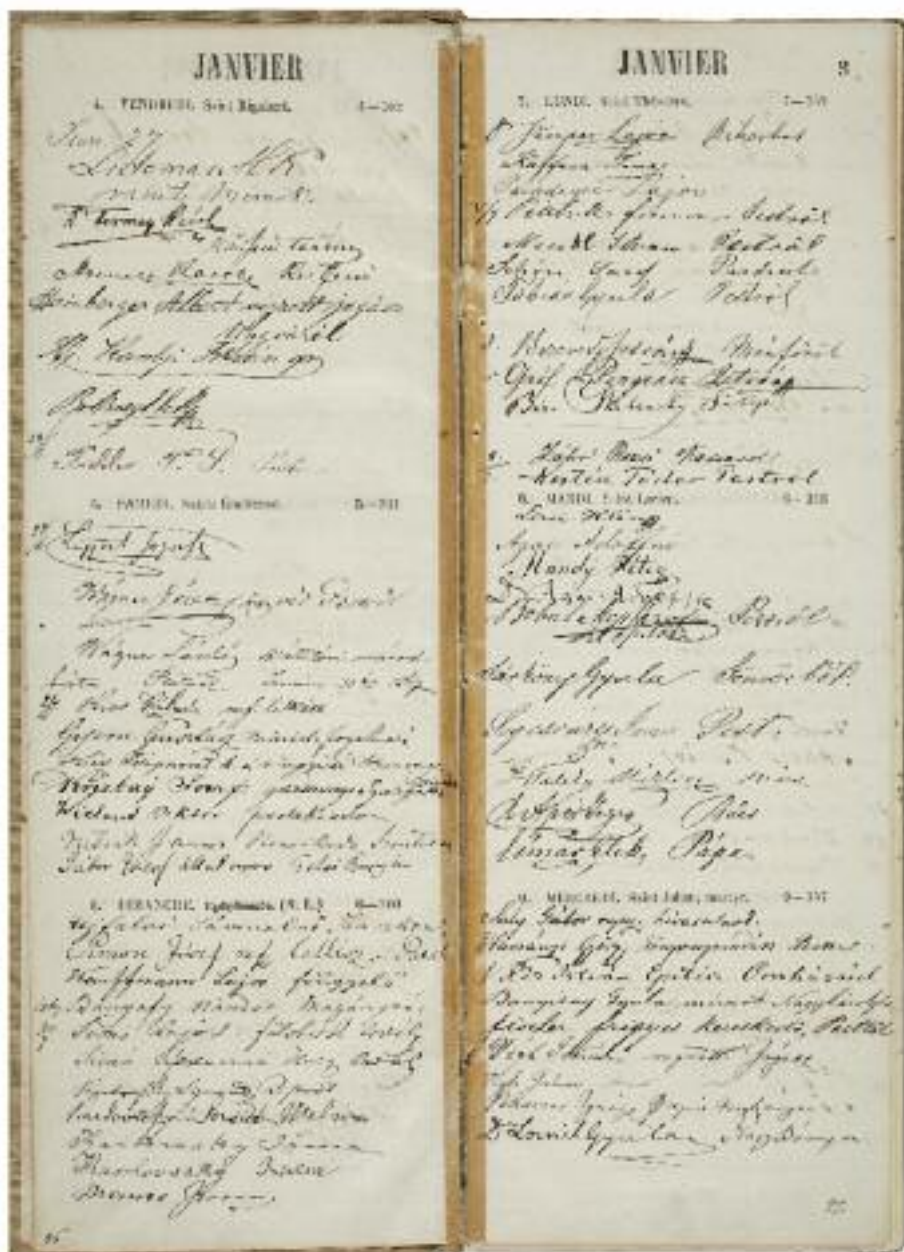
A Szinnyei József és Gulyás Pál-féle *Magyar írók élete és munkái* (Szinnyei) és (Gulyás) hivatkozással, a *Magyar Életrajzi Lexikon* (MÉL), a *Magyar Katolikus Lexikon* (MKatLex), Bona Gábor 1848/49-es *Hadnagyok és főhadnagyok, ill. Táborno-
kok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848-49* (Bona), Nagy Iván és Kempen Béla családtörténeti munkái (Nagy Iván ill. Kempelen), valamint a Pallas *Nagylexikona* című kiadványokból az elektronikus változatot (DVD, ill. Internet) használtam, így a hivatkozásban a kiadás éve, a kötet és az oldalszám nem szerepel.

A közleménynek nem feladata az 1867-es világiállítás magyar szereplés — véleményem szerint sajnálatosan hiányzó — teljes körű feldolgozása, de a munka során előkerült, magyar vonatkozású beszámolókat, újságcikkeket részben az irodalomjegyzék végén külön, illetve az egyes személyekre vonatkozó hivatkozásokat részben a lábjegyzetekben közlöm.²² A bibliográfia nem teljes, nem válogatott, csak a közléshez felhasznált irodalmat tartalmazza. (6–9. kép)

6. kép

A Vendégkönyv 1. oldala
(Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár,
Fol. Hung. 1358 Rómer Flóris útinaplója
az 1867-es párizsi világiállításról.)

7. kép

A Vendégkönyv 2v-3r oldala

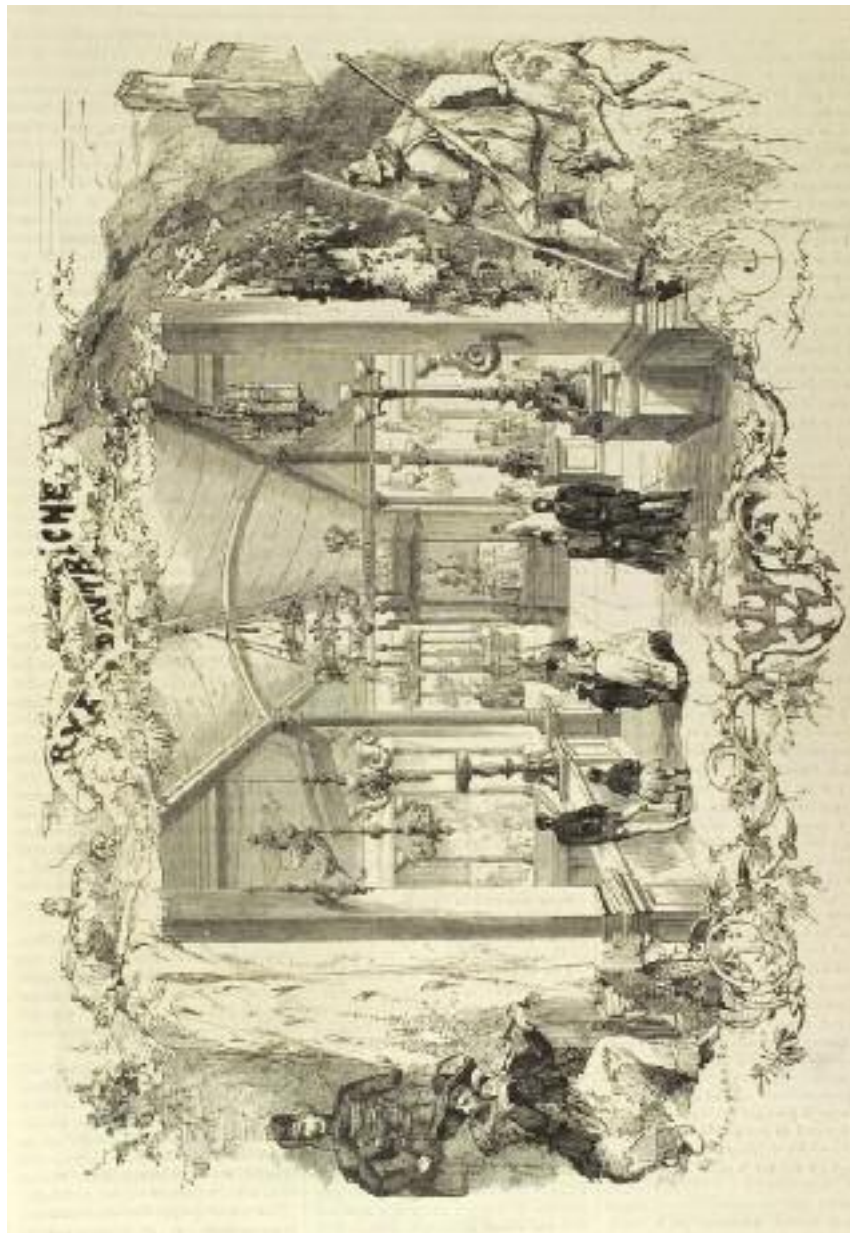
(Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Fol. Hung. 1358 Rómer Flóris útinaplója az 1867-es párizsi világi kiállításról.)

8. kép

A párizsi világiállítás panorámaképe

(Vue officielle a vol d'oiseau de l'exposition universelle de 1867. Eugén Cicéri és Philippe Benoist litográfiaja)

9. kép

Az osztrák kiállítás részlete

(L'Exposition Universelle de 1867 Illustrée, szerk. M. F. Ducuing, 50. szám, 1867. október 24. 313. oldal)

A „VENDÉGKÖNYV”

2 r. [Janvier 1867 áthúzva, helyette R. F. kézírásával a dátum. Lásd 6-7. kép]

Június 24/6 [A dátumok kiemelése tőlem — Cs. T.]

Kováss[?] Károly Hrinjova²³ Zolyom megye

Schulcz Ferenc²⁴ Architect.

Beszédes Kálmán akad. festész

Hindy Árpád journalista

Péchy János²⁵ ügyvéd nejével

Anna Magdalene Sänderűp

*Ungarn maa vare et dejligt Land at dämme efter dens Sønner som oynes
Mand som Faa, as Aand og Hjerte. – ²⁶*

*Ungarn muss ein schöner Land sein nach seinen Söhnen zu urtheilen. Di-
ese scheinen Leute von Geist und Herzen.²⁷*

Schulek Frigyes építész

Jun 25^{én}

Demeter Titus ügyvéd Kassáról

Fleischer G[usztáv²⁸] Kassáról.

Simonyi Ernő[!]²⁹

Fényes István Herpály puszta Bihar megye³⁰

Fényes Ilona³¹ leánya

Június 26^{án} Stephan Kern³²

Michael Kern

[Smausz Anna?] Pestről

Markovics Mór M.Óvár

Ifjabb Emich Gusztáv

Idősbb Emich Gusztáv³³

[Rómer összesítése a lap alján:] 18

2v

Jun. 27.

Lideman H. K.³⁴ vasuti mérnök

dr. Tormay Károly miniszteri tanácsos

Menner Károly

Kis Jenő.³⁵

Weinberger Albert végzett jogász Ungvárról

Ifj. Károlyi István gr.

[Bollrezy?] Elek mp

28/6.

Pichler F. S. Pest

28/6. Lippert Jozsef³⁶

Wágner Géza³⁷ trs ügyvéd Pestről

Wágner László kiállítási másod biztos Pestről **junius 30^{án} 1867**

ifj. Kiss Pál³⁸ ref. lelkész

Gyene Gusztáv miniszteri fogalmazó

Kiss Zsigmond k.[öz] és v.[áltó] ügyvéd Szentes

Krizsbay Josef gazdasági igazgató [olvashatatlan beszúrás]

Wieland Viktor postakiadó

Vutsák János³⁹ kereskedő Szentesről

Gábor Josef⁴⁰ állat orvos Felső Bányán⁴¹

Ujfalvi Sámuelnő[!] Kaczkon⁴²

Simon József⁴³ ref. lelkész s.[áros]Patak

Kauffman Lajos⁴⁴ főügyelő

1867 2/7 [margón!]

Bányafy Nándor⁴⁵ magányzó.

Simó Lajos⁴⁶ földbirtk. Erdély

Simó Ferenczné özvegy Erdély

Karlovszky Sigmund Pestről

Karlovszky Sorsich Malvina⁴⁷

Karlovszky Irma⁴⁸

Karlovszky Irene[?]

Manno[?] Kovacs

[Összesítés:] 46

3r

Dr. Szuper Lajos⁴⁹ Biharbol[!]

Kuffann Irma

Paradeyzer Lajos⁵⁰

4/7 Piatnik Ferencz Pestről

Mendl Istvan⁵¹ Pestről

Schön Josef Pestrül[!]

Fábián Gyula Pestről

3. Bezeredj István Ménförol

5. Gróf Pongrácz István⁵²

Báro Skrbensky Fülöp

8/7. Jáhn Rezső Kassáról

Kertész Tódor⁵³ Pestről

Lövei Klára⁵⁴

Ágai Adolfne⁵⁵

Mándy Péter⁵⁶

Dr. Ágai Adolf
 Bobula Nep. János Pestről okl. építész
 Sárközy Gyula⁵⁷ Gömörből
 Segesváry Jenő⁵⁸ Pest
 G Teleky Miklos Bécs
 B Apor Geyza Bécs
 Tímár Elek Pápa
 Saly Gábor⁵⁹ nyug. hivatalnok.
 Harsányi György⁶⁰ könyvnyomdász Pesten
 Vitéz István⁶¹ építész Orosházáról
 Bunyitay Gyula mérnök Nagykárolyból
 Fischer Frigyes kereskedő, Pestről
 Végh István⁶² végzett jogász
 Végh János
 Paroczter[?] Ignác[??] Nagybányán
 Dr Lovrich Gyula⁶³ NagyBánya

[Összesítés:] 77

3r

11/Julius

Pongor Mihaly, Parisi

12/Julius Czakó Janos } Konstantinapolból
 és neje Amalia }

14.ik. Heinlein János⁶⁴ Zala Megye Talián-Dörögöd 1867

Heinrich Koch Architekt Pest.

15. David Adler Geldwechsler Pesth

15ikén B Kemény Gábor

15. Ivánka Imre

15 Ivánka Mária

Schvarz Horhy Katalin⁶⁵

Schvarz Gyula

St.[ephan] Strohoffer⁶⁶Pestről

16. Grof Kornis Sigmondné T.[isza]Eszlár⁶⁷

Báró Vay Ilona

Báró Vay Lajos⁶⁸

17. Erreth János⁶⁹

Mayer Nándor⁷⁰ Pétsről

18. Hamar Leo⁷¹

19. Dr Milassin Vilmos Pestről⁷²

20. Preyszler György⁷³ Pestről.

Bulyovszky Gyula.

Szent-Iványi Károly⁷⁴

Kemény Zsigmond.*⁷⁵

Zachar Chrýsostom⁷⁶ üdvözítőről nevezett Sz. Fer. rendi őrje. Galgóczrul

Jafájk májer. Bécsből

Tóth Ferencz

19.[!] Véninger Gyula, orvosjelölt.

*Hôtel de Calais rue mont des Capucins [Rómer bejegyzése?]

[Összesítés:] 104

4 v

Julius.

22. Július. P. Szathmáry Károly⁷⁷ tanár N.[agy]Enyedről.

23/7. Tisza Lajos

Kasza Daniel n.[agy]enyedi tanár.

24/7. özv. Gázszy Imréné szü[l.] Elek Anna⁷⁸

ifj. Elek Mihály⁷⁹

Szentimrey Kálmánné

Elek Mátyás, kiállító⁸⁰ Pestről

Rajcsányi Albert⁸¹ Aradrol

Herfurth József Eperjesről

25. özvegy Elek Menyhért⁸² T. Szölös

Hollner Ervin Tenk.

König Mór Hotel de la Paix

Gróf Zichy Béla⁸³

Beretvás Endre⁸⁴

Maszák Húgó Enghien Hotel de (xxx[áthúzott, törölt szöveg]) Paris

Gf Zichy Vilmos⁸⁵

27/7 Erhardt Imre⁸⁶ nyug plebános Voltaire quai No. 11.

Jánoki Viktor⁸⁷

Kiss József

Jelinek Ignác⁸⁸

Kovács József⁸⁹ 1867. juli. 27.

Karikás Bertalan „ „ „

Valentinyi János⁹⁰

Török József gyógyszer[erész] Pesten Hotel de Paris Enghien

Zichy Irma⁹¹ grófné

Zichy Ilona⁹²

Pilch Ágoston gépészmérnök⁹³

[összesítés] 132

4 r.

JuliusKrálik Lajos,⁹⁴ **Julius hó 27**Csepreghy János⁹⁵

Lengyel István

Ebsteter Sándor

Moritz Kosa

Merényi Béla

} Logement Co[m]mission d'Encouragement

} les Études des Ouvriers⁹⁶Czettel Gyula,⁹⁷ 34 Rue Montmorency

Földváry Károly Pesth

Hotel de la Saone Palais Royal

31/ Daróczy 'Sigmond⁹⁸ Pécsről

Daróczy István. (Hôtel d'Espagne et de Hongry.

Grof Teleki Domokosné⁹⁹G. Teleki Ilona¹⁰⁰Grof Teleki Sándorné¹⁰¹

Legidősb grof Teleki Domokos mp

Grof Horváth Tholdy Lajos

Griszan, Grisza Etelka¹⁰²Jálics Ignác¹⁰³**Aug. 8^{án}** Schopper György¹⁰⁴ Hotel Victoire visa vis de l'Opern

Laubhaimer Ferencz

Bela de Pechy¹⁰⁵

Albert Hennel de Say [?] Hotel Ramey rue Ramey 40.

Aug. 8. Konek Sándor¹⁰⁶

Rényi György G. Cité d'Antin

Jedlicska Pál Hôtel des Étrangers rue Victieme

Dr Miksó István /Hotel de Barriere. Nagyszombat

7/8. Gf Esterházy Pál¹⁰⁷

Gf. Esterházy Pálné.

Ipolyi Arnold¹⁰⁸Gulácsy Kálmán¹⁰⁹ Pestről m. mérnökegylet által küldve

[összesítés] 168

5 v.

Augusztus**8.** Szilágyi Ferencz¹¹⁰ Hôtel de France et de l'Allemagne

- Hanzély Ferencz¹¹¹ }
 Nagy István } Grande Hotel du Lonore
 Nagy László }
 Békey Imre¹¹² } Hotel st denis portes[!]
 Ternyei Ferencz }
- Nébald Frigyes Hôtel Rougemont
 Antunovich János¹¹³ Malviren[?] Kanisa[?]
 Bagó Gergel esperes plebános Topolyárol
 Molnár János esperes plebános Jankovác
 Széchenyi Jenő plebános Nemes-Militits
 Vascher Ferencz Kalocsa Hotel d[e] Hollande
 F. Hatzenberger Pesth
 Kármán József¹¹⁴ ujverbászi ref. lelkész Hotel Boulogne
 Bodnár Zsigmond tanár
 Abaffy Sándor¹¹⁵ Hotel Louvre 539
 9. Liszy Lajos. tanár Sz.[ékes] Fehérvárott 47.Champs Elisées
 Szappanyos Miklós¹¹⁶ Szamosújvári Föld Birtok és kereskedő }
 id. Moldován Simon Szamosújvár Föld Birtokos } Hotel des Arts.
 Moldován János Szamosújvár kereskedő } [a szálloda neve Rómer kézírása]
 Hunyady Lajos uradalmi gazda tiszt Gf Károlyi Alajos mágocsi uradalmából.¹¹⁷ Hotel
 de Wienna
 Mihályi Ágoston uradalmi gazda tiszt Grof Károlyi Alajos Mágocsi Uradalmából Ho-
 tel de Wienna.
 Molnár Antal¹¹⁸ gazda tiszt. Grof Károlyi Alajos Úr Mágocsi Uradalmából Hotel de
 Wien.

[összesítés] 188

5r

Aug. 9-én

- Laszczik Bernard tanár Pécsről 47 Champs Elysées 47.
 Vidats István¹¹⁹
 Schwabel Ferencz Pestről
 Báró Gerliczy Felix¹²⁰ Budáról
 Báró Gerliczy Felinné[!] sz. Gróf Kornis [Lujza]
 Báró Gerliczy Stéphanie Buda
 Báró Gerliczy Irma Budáról
 10/8 Greguss Ágost }
 Greguss Ágostné¹²¹ } Hôtel d' Espagne et de Hongrie
 Greguss Gyula¹²² tanár. }
 Lázý[?] Tivadar Cité d' Antin 9.

Bánffy Endre¹²³ Tordamegyéből.

Dévai Gusztav Pest

Tóth Imre Hôtel Bergère

12/8. Babics István Eger hotel violet[!]

Brezovay László¹²⁴ Borsodból. Hôtel Violet

Brinkmann Anta¹²⁵ Esztergomból

Majer Sándor } Rue Vaugirarde[!] Nr 30.
Bellovich¹²⁶ Ferencz }

Kossuth Ferencz **12^{ik} Augustus**

Szerelmey Miklós 90 Belgrave Road Pimlico London. Hotel [d']Espagne + Hugo Rue
Faithoret

Szalavszky Gyula Rue Mons. [ieur] le prince N° 9

14/8. Tóth Bálint Némethi¹²⁷ Sopron megye

Tóth Sándor d[ett]o d[ett]o.

Tóth Antal

Hotel Murat Rue Montijou [rue de Monceau]

[Összesítés] 213

6v

15/[8]

Cséry Lajos Boulevard Sz. [!] Denis 9.

Cséry Lajosné sz. Halász Ida d[ett]o

Horlay Antal

Horlay Antalné Szabadhegyi Valburga

Dr Szabó József Hotel d'Espagne et d'Hongrie

Kanitz Ákos¹²⁸ Hotel d'Espagne et d'Hongrie

Voyta Adolf építész¹²⁹ Maison I. Prevost. r. vitre d'évêque 38

Hanauer Béla¹³⁰ ugyan az

16/[8] Gf Batthyány Ferenc¹³¹ Hotel Bouqemont Boulv. Posevine

Pór Antal gymn. tanár 171 boulevard Magenta

16/8 Dr Jendrássik Hotel de france et champagne rue montmartre[!]

Dr Benkő Lajos Ar. [anyos] Maróth Hotel de Frace et Champagne Rue Montmartre

19/8. 867 Zsivora György¹³²

Kölber Alajos¹³³

Kölber Fülöp¹³⁴ és családja

Dr Vogel Károly családjával Pestről

Vogel Károly jogász Pestről

22/8 Muslay Sándor hôtel d'Espagne et de Hongrie Rue Taitbout

Muslay Sándorné¹³⁵

Dr Kovács József¹³⁶ m[agán] tanár Pest Rue Mondmartre [!] 132

Röser Miklós¹³⁷ Pest; rue Boulai [Boulay] Hotel de Rhone Champagne 25 sz.
 Fuchs Gusztáv¹³⁸ hotel de Calais rue neuve[!] des Capucines
 Nagy (Károly) [!]
 Irányi Dániel¹³⁹ 16 rue de Marignan
 Télfy Iván Hôtel des Capucines Boulevard des Capucines
 Bró Radivojevich Antal d[e]tto d[e]tto.

[Összesítés] 240

6r

23/[8]

Dr Bakody Tivadar Paris eix a cités uniqe[?] Boul[e]vard St Michel
 Bakody Schréter Amanda
 Bakody Amanda
 Bakody Árpád
 Dr Schöpfler Vilmos Hotel d'Espagne et de Hongrie
 Hunfalvy János¹⁴⁰ Hôtel de Nice et Savoie Rue Mazagran
 Horváth Ignác Rue D'Antin Nr 1
 Baranyai György R..... [ugyanaz]
 Szabó Sámuel¹⁴¹ Rue Monsieur la Pince 9.
 Burger Gyula¹⁴² (Rue Buci Nr 34)
 Hornbacher Ödön detto

24. Aug.

Máday Sándor¹⁴³ /:Hotel Dunkerque rue Lafitte:/
 Dr Mihályik Izidor¹⁴⁴ /:Rue Fabert No 40:/
 Dr Verebélly László ugyan az
 Rakovszky Géza / ugyan ott.
 Rakovszky István¹⁴⁵ / Ugyan ott.

26/[8] Samassa József } Hotel d'Espagne.
 Samassa János¹⁴⁶ }

Barabás Miklós¹⁴⁷ Hôtel du Rhône et Champagne rue Boulois.
 B Mednyánszky Ede rue Montthabor[!] 38.
 B. Mednyánszky Edéné sz. Szirmay Maria Anna
 Velits Károly¹⁴⁸ Petite be[a]urier N^{ro} 67
 Velits Lajos mérnök és neje
 Orbán Zsény¹⁴⁹
 Egger Sámuel.¹⁵⁰ Hotel Choiseul rue de Choisel
 Stern Adolf [?] 19 r.[ue] du helder
 Török József gyógyosz.[erész] Quai de Voltaire Hotel Voltaire.

[Összesítés] 267

7 r

Aug 27. 867. *Dr Lassu Lajos Hotel d'Angoulême Petites Ecuriés*

Rada Béla ugyanott

Dudics Zsigmond Hot[el] National

Schedius Lajosné¹⁵¹ Boulevard bonne nouvelle

Schedius Paula leánya Hotel bonne nouvelle

Torma Károlyné

Torma Károly¹⁵² } Hotel d'Espagne et de Hongrie

Kühn Rajmund¹⁵³ Hotel villedo[?]¹⁵⁴ Rue Villedo

Fister Tibor

Havasi Imre¹⁵⁵ " " " " " " " "

Malina János¹⁵⁶ " " " " " " " "

Nitter Ferenc¹⁵⁷ " " " " " " " "

29. *Eszterházy[?] Geiza¹⁵⁸ rue d'Amboine Hôtel des princes*

Csesznák Lajos¹⁵⁹ Hotel Haussmann

Csesznák Terez Hotel Haussmann

Horváth Gizella Hotel Haussmann

Zichy Tivadar¹⁶⁰ Gf. Hotel du Louvre 434.

Dr. Zádori. Rue de S. Sebastian 38 sz.

Dr. Frankl Vilmos

30/ *Modrovich Ignácz Rátzalm[ás] Fejér Megye Magyar hon*

Arámy Kálmán Esztergombul mindkettő Maison Blancher Rue Bergere Nro 30.

Huszár Károly¹⁶¹

Knosko Sándor¹⁶²

I. Aug. 25. *öten vannak beírva.¹⁶³*

[Összesítés:] 295

7v

Augusztus. 30/

Franz Érczhegyi Hotel Mourat 18. Rue de Montgon

Giergl Istvan[!] Hotel Mourat 15 Rue de Montgon

Zsigmondy Pál¹⁶⁴ Hôtel d'Espagne et de Hongrie.

Matuska Péter¹⁶⁵ Maison blanche rue Bergère

Sajósfy János komlói plebános dtto dtto

Korcmáros Menyhért Szathmár megyei birtokos lakásom Rue Bergeron

Hirsch Jakab, neje, fia, kisaszszony¹⁶⁶

Feivel¹⁶⁷ Asszony Hotel Louvre

Hirsch Jakab. Hirsch Rosalie, Hirsch Katharine, Hirsch Leopold, Rosalia Feivel, laknak

*Hotel Louvre Rue Rivoli**Sztoczek[?] József¹⁶⁸ H. Baviere No. 36.**Ludaics Miksa¹⁶⁹ Maison – Blanche**Dr Mattyus Aristid 41. avenue de la Motte Piquè**Dr Klamarik János, besztercebányai államfőgymnasiumi tanár. – Hotel de Sand et de Germanie, rue de Michodiene**Hamar Leó¹⁷⁰ Avenue de Lamotte Riquex 41**Pistori Károly¹⁷¹ építő mester lakik: Rue de Berger: Hotel de Beliard.***Aug. 31./***Darvas Lajos¹⁷²**Darvas Ágnes¹⁷³**Schne Constantia.¹⁷⁴**Kár Mátyás¹⁷⁵ grand hôtel du Louvre*

[Összesítés] 313.

8r**31/***Horvát Boldizsár¹⁷⁶ magy. kir. igazságügyér**Egan Ede birtokos Borostyánkőn**Péczely Ferencz¹⁷⁷ m. földhitelintézeti előadó**Pompéry János**Horváth Jenő***September 1^{én}***Mitterdorfer Ferencz¹⁷⁸ Pest városi mérnök Hôtel de Barrière**Mitterdorfer mp. Mérnök. Hôtel de [Barrière?]***2/Sept.***Than Károly¹⁷⁹ Hôtel de Barrière 37.**Bocskay Ignác¹⁸⁰ Pestrül. Rue de Choiseul 20**Bocskay Nina**Charles Fresidy¹⁸¹ Tatabújl**Dr Margó Tivadar tanár Rue Montmartre Hôtel de France et Champagne Bo. 18.**Rerrich Ferencz mérnök Pest, Képiró Utcza 6. sz.**Steinbach Lajos gazda (Moson megye, Ürgédi puszta)**Inkey Ádám Zala m. Rigyász p. N.[agy]Kani[z]sa hotel Bergeron**Máriássy Gábor egri kanonok**Vochler Alajos egri lyceumbeli tanár.**Sermány János¹⁸² Sopron megyei gazda**Sermány Terez. Hotel Richmond rue Helder.*

[Összesítés:] 332

8v

Szept 2d. Vályi János¹⁸³ Louver[!]

Vályi Uray Ilona

Reptsik János gymn. tanár Lugoson Rue Bergere Hotel Blane.[!]

3/9 Leutner Károly¹⁸⁴ Budán viziváros[!] Mátyás tér. 148

Rue St. Anne No 79.

4/9. Johanna Hán[?] Pest. Rue Bergère No. 30

4/9 Melczer István hôtel des Italiens

4/9 Baró[!] Melczer Andor hôtel des Italiens

Szabó Imre kir. hétszemélynök

4/9. Dr Verzár¹⁸⁵ Hotel des Italiens

Szabó Gusztáv dtto dtto

Sikorszky András kassai theol. tanár Hôtel city Bergere

Tauzer Ferencz Hotel Blanche.

5/9 Ferdinand Lang¹⁸⁶

Györffy Gyula¹⁸⁷ – Hotel d Espagne

és neje Györffy Gyuláné

Heinrich Jeney Tgl. Ober Ingenieur den 7^{bb} Landes baudirektion in Hermannstadt Hôt-
tel Bergeron rue 29 Julliet[!] [rue du 29 Juillet]

Ignaz Fuchshuber¹⁸⁸

Feleky Munkácsy Flóra

Nagy Luíza

Say Móricz

Zsigmondy Vilmos¹⁸⁹ Rue Taitbout, Hôtel d.Espagne et de Hongrie

Spóner Andor Rue Taitbout Hôtel d. Espagne et de Hongrie

Dr Vittelshöfer¹⁹⁰ Wien Boulevard Hausmann 84

Victor Rumpelmayer¹⁹¹ 238 ßg. H. Honoré.

[Összesítés:] 357

9r

5/9. Cometh[e?] Bernát mérnök

Grell Gerő¹⁹² esperes M[ező]Tárkány

6/9. Firczák Gyula Munkács megyei áldozár s tanár.

7. Ligeti Antal¹⁹³ Hôtel Violet.

8. Orlay Soma¹⁹⁴ dtto

9/9. Báró Braunecker Ottó¹⁹⁵ b. Laszkár et Zellenitz

Klapka György 4. Rue Saitbont

Dr. Serly Gusztáv m. főorvos Hotel Murat

9/9. Morgenstern Sándor¹⁹⁶ rue de la fidelité 18.

Schiefner Gyula[?] }
Schiefner Emma } rue Duple[i]x 8.

Dapsy Vilmos¹⁹⁷ }
Szent Miklóssy Victor¹⁹⁸ }
Kubinyi Árpád } Hôtel de Hongrie
Szent Iványi Miklós¹⁹⁹ }
Szent Iványi József²⁰⁰ }

Kovács Zsigmond kir. tábl. főpap }
Kovács Kálmán t. b. miniszteri titkár } Hotel des Etrangères Rue Vivienne

Kátai Gábor²⁰¹ Pest. Hotel de Espagne et H.[ongrie]

Ádám László²⁰² " " "

Kanizsay Károly²⁰³ " " "

Nendtvich Károly²⁰⁴ Buda

Rosenthal Mos.[es] Moritz²⁰⁵ Pesten.

Kassovitz Rosa²⁰⁶

10/9 Gf Zichy Jenő Rue Taitbout 4.

Marschalkó János Pestről Hôtel Globe

Lauffer Vilmos²⁰⁷ Pestről Hôtel Globe

[Összesítés:] 384

9v

Majláth György grand Hôtel.

Iffabb Szögény László

Széchenyi Béla Grand Hotel

Kappel Frigyes²⁰⁸ csk kapitány

Szegedy Lajos²⁰⁹ Hotel Bade

13/9 Graefl József — T.[isza]Eszlár – pósta Rakamaz.

Graefl Józsefné Györffy Rozalia

Harkányi Frigyes²¹⁰ Hôtel Espagne Rue Taitbout 4.

B. Orczy Béla Hôt.[el] du Danube

Ráth György Hôt.[el] Calais Rue neuf de Capucines

Weisz Bernát ugy. ott.

Ráth Károly²¹¹ ugy. o.

Ottofi Lipót²¹² Hôtel de deux Pontes[!]

17/9 gr. Bethlen András²¹³ Hotel d'Espagne

Dávid Vilmos 27. rue de vicus Colombier.

Harkányi Károly²¹⁴ Rue Taitbout Hotel d'Espagne [???] 4.

Ludwig János[?] Hotel du Conseil d'État 59. Rue de Lille.

[Összesítés:] 401

10r

21/9

*Gf Guyon Richardne B Spleny Marie*²¹⁵

Gr Guyon Marika

Werner Mátyás. (Buda)

13/9. Schäffer Adalbert²¹⁶*Hôtel d Etat rue de Lille*

*Kramer Jakab*²¹⁷*Hotel Bergére rue Bergére*

*Vetsey Sándor*²¹⁸ *és neje Hôtel Malesherbes*

*özv. Strobents Károlyné*²¹⁹

*Vetsey Nádosy Etelka*²²⁰

Polányi József mp Hôtel de Cologne

*ifj Kölber Fülöp Pestről*²²¹

Rechnitz Lajos Pesten

Jedlik Ányos s.k.

26/9 Vanke József²²²

26/9 Tomcsányi János

1/10 Egressy Lajos²²³ kapitány

3/10 Gro[?] Agoston Szaláncz

Rue Durantin pr. No 5.

7/10. Takács Lajos mp. stud[iosus] juris et cameralium

Rue Lamartine N° 16

Szontagh Matyás 102 rue Blanche

Madarasz Szontagh Hermina

Madarász Victor festész

14 rue Durantin

[Összesítés:] 419

10v

Gróf Berchtöld Arthur

*Mme Hurtault*²²⁴

*Vidats János*²²⁵ *Hotel d'Espagne*

*Fehér Sándor*²²⁶ *rue Gadlon 19*

*Hönig Ferenc*²²⁷ *Palais de Hotel No 31.*

Levy Samu Rue de l'école de médecine

*Kiss Miklós*²²⁸

Kiss Aladár

Kiss Pál

17/10 Telepy Károly rue 29 Juillet Hotel Bergeron

Than Mór²²⁹ rue 29 Juillet dto
 Lotz Károly²³⁰ rue 29 Juillet Hotel Bergeron
 Munkacsy Mihály²³¹ rue 29. Juillet – –
20/10.

György Jozsef Dolgozok Rue St Honnoure[!] 108.
 Steinacker Ödön secretaire de la direction du Conservatoire Supérial des arts et méti-
 ers. 20 rue mazagnan.

Báró Prónay Gáborné **29kén October**

b. Pronay Dezső

b. Prónay Róza

Rippely Perényi Ödön

Andrássy Gyula²³² **Oct. 29.**

Báró Révay Simon

Lászlólászló[!]

Nádosy Sándor Tábornok²³³

Löffler Edmond

Knitzig Josef A. Arad Kereskedő

per Adresse Etienne Roques N°

26. Rue Vieille du Temple Paris

[Összesítés:] 443

11 r

30. 8bre [október]

Maria Antonia Mills de Kreit

[nincs összesítés! 444]

13 r

Itt voltak még: [Rómer kézírásával]

Dr Kanka Károly Posonyból

Pistori gyógyszerész

Dr Török József²³⁴ Pestről

B. Mednyánszky Eduard

Fuchs Rudolf²³⁵ családjával

Bereghszászyné²³⁶ asszony

Gyapay Miklós²³⁷ Pestről

Horváth Pius } kegyesrendi tanárok Pestről.
 Csaszár²³⁸ }

IRODALOM

- B. BAKAY Margit
1938 *A biedermeier kor elfelejtett festője — Györgyi (Giergl) Alajos.* Budapest.
- BARSI József
1988 *Utazás ismeretlen állomás felé 1849-1856 és Berzsenyi Lénárd rajzai. Az olmtützi foglyok arcképsorozata.* S. a. r. Simon V. Péter. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- BONA Gábor
1983 *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848-49.* Zrínyi K., Budapest.
1998 *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban, 1-2.* Heraldika K., Budapest.
2008–2009 *Századosok az 1848-49. évi szabadságharcban, 1-2.* (2. kiad.) Heraldika K., Budapest.
- CSÉCS Teréz
2015 Rómer Flóris 1867-es párizsi világkiállítási naplója. *Arrabona* 51. (2013) 349–391.
- De GERANDO Ágostné Teleki Emma
1868 *1867diki világtárlat, 1. köt.* Jouaset [Ny.], Paris, VIII, 544 p., 10 t.
- EITELBERGER, Rudolph von Edelberg
1869 *Histoire du travail.* In: *Bericht über die Welt-Ausstellung zu Paris im Jahre 1867.* Hrsg. K. H. Österreichische Central-Comité. 1. köt. Braumüller, Wien, 120–172.
- Exposants*
1867 *Exposants.* In: *Catalogue spécial du Royaume de Hongrie. Exposition Universelle de 1867 a Paris.* Publié par la Commission royale. Typ. A. Marc, Paris, 1–22. (Klny. is) <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k941490d/f71.image> (2017-08-24)
- FARKAS Zsuzsa
2012 *A kultúra tövébe fészelt ország. Aetas 1.* 136–158. http://epa.oszk.hu/00800/00861/00056/pdf/EPA00861_aetas_2012_01_136-158.pdf (2017-08-24)
- FÖLDY János
1939 *Világostól Josephstadtig 1849–1856.* Földy János naplótöredékeiből közreadta Balassa Imre. Kir. M. Egyetemi Nyomda, Budapest.
- GÁL Vilmos
2008 *Világkiállító magyarok 1851–2000.* Holnap K., Budapest.
- GERÉB László
1959 *Munkáélet és munkásmozgalom a magyar irodalomban 1867–1872.* Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest.
- GUDENUS János József
2005 *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája* CD-ROM (Tartalmazza az azonos című könyv I-V. kötetét, javítva és kiegészítve) Arcanum Adatbázis Kft. és Heraldika Kiadó, Budapest.
- GULYÁS Pál
1939–2002 *Magyar írók élete és munkái.* (7. kötettől sajtó alá rend. Viczián János.) Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, Budapest.
- KALAVSZKY Györgyi
2003 *Emigrációban a szabadságért. Az olaszországi és poroszországi magyar légiók tisztjeinek fényképkatalógusa 1849–1867.* Hadimúzeum Alapítvány, Budapest.
- KAPRONCZAY Károly
2004 *Magyar orvoséletrajzi lexikon.* Összeáll. Kapronczay Károly. Közrem. Tóth Magda. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest.
- KLEMENT Judit
2005 *Apák és fiúk gazdasági stratégiái: egy magyar család a 19. és 20. században. AETAS 20. évf. 1-2. szám, 69–92.*

- KLEMENT Judit
2012 *A pesti gőzmalomipar vállalkozó a 1. század második felében. (Hazai vállalkozók a hőskorban.)* Eötvös K., Budapest.
- KOMISZÁR Dénes
2013 *200 éve született Graefl József.* Szabolcs Online, 2013.10.06.
<http://www.szon.hu/200-eve-szuletett-graefl-jozsef/2377235>
- KONEK Sándor
1867 A nemzetek szellemi élete a párizsi világkiállításon. [Kivonat az 1867. október 28-án felolvasott értekezéséből.] *Magyar Tudományos Akadémia Értesítője* 14. szám, 233–238.
- SIPTER Gézáné
1973 *Korok és emberek. Tolna megyeiek életrajzgyűjteménye.* Összeáll. és szerk. Sipter Gézáné. Tolna megyei Tanács VB Könyvtára, Szekszárd.
- KÖVÉR György
2002 *A felhalmozás éve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok.* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- LABÁDI Lajos
2005 Dicső ősök méltó utóda. 175 éve született Kiss Zsigmond. *Szentesi Élet* XXXVI. évfolyam 22. szám, 2005. 06. 03. http://www.szenteseinfo.hu/szenteseilet/2005/22_0603/07.htm
- LÁZÁR Béla
1908 A modern művészet kezdetei. II. (Munkácsy és Szinyey-Merse) *Művészet* 7. évf. 6. sz. 390–417.
- LŐVEI Pál
2000 Magyarország és a világkiállítások (főleg építészettörténeti vázlat). In: *Pavilonépítéssel a 19–20. században a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből.* Szerkesztette Fehérvári Zoltán, Hajdú Virág, Prádkfalvy Endre. OMvH, Budapest, 17–46.
- LUKÁCS Lajos
1984 *Magyar politikai emigráció 1849–1867.* Kossuth, Budapest.
- MKatLex
1993–2013 *Magyar Katolikus Lexikon*, I–XVI. Főszerk. Diós István; szerk. Viczián János. Szent István Társulat, Budapest.
- MAÉ
1987–1989 *Magyar agrártörténeti életrajzok* I–III. Szerk. Für Lajos, Pintér János. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest.
- MÉL
1967–1994 *Magyar Életrajzi Lexikon*, 1–4. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Akadémiai K., Budapest.
- MSzL
1929–1931 *Magyar Színművészeti Lexikon (1929–1931)* II. köt. Szerk. Schöpflin Aladár.
- MEDNYÁNSZKY Miklós
2016 A *Mednyánszky család.* Széphalom Könyvműhely, Budapest.
- MITTERDORFER Ferenc
1869 *Jelentés... sz. kir. Pest városa hatóságának megbízásából 1867. évben külföldön tett utazásáról. (Páris, Hamburg, Berlin, Zürich, Brüsszel, Frankfurt, Bécs).* Pest.
- MÜLLER-SCHEESSEL, Nils
2001 Fair Prehistory: archaeological exhibits at French Expositions Universelles. *Antiquity* 75. 371–401.
- NAGY Iván
1857–1868 *Magyarország családai: czimerekkel és nemzékrendi táblákkal.* Beimerl és Kozma, Ráth, Pest.

Nyomdászati Lexikon

- 1936 Szerkesztik: Biró Miklós, Kertész Árpád, Novák László. Biró Miklós Kiadása, Budapest.
- Ogy. almanach
1901 *Országgyűlési almanach 1901–1906.* Szerk. Sturm Albert. Pester Lloyd kiad., Budapest.
- Pallas
1893–1900 *A Pallas Nagy Lexikona.* Szerk. Gerő Lajos. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest.
- R.
1867 Rómer Flóris. *Hazánk 's a külföld*, 3. évf. 10. szám, 1867. márc. 10. [143]–144. [Rómer arcképével, Heller József fényképe után.]
- SISA József
1996 *Magyar építészek külföldi tanulmányai a 19. század második felében. Művészettörténeti Értesítő XLV. évf. 3-4. szám, 169–186.*
- STEINACKER Ödön
1871 *Észrevételek a külföldi és Magyarországon létesítendő iparos oktatásról.* Budapest, Iparegyesület.
- SWITZER, Terri
2003 *Hungarian Self-Representation in an International Context: The Magyar Exhibited at International Expositions and World's Fairs.* In: *Art, Culture, and Nation Identity in Fin-de-Siècle Europe.* Ed. Michelle Facos, Sharon L. Hirsh. Cambridge–New York, Cambridge University Press, 160–183.
- SZÉKELY Miklós
2012 *Az ország tükrői. Magyar építészet és művészet szerepe a nemzeti reprezentációban az Osztrák-Magyar Monarchia korának világkiállításain.* CentrArt, Budapest.
- SZINNYEI József
1891–1914 *Magyar írók élete és munkái.* Hornyánszky Viktor, Budapest.
- SZONTAGH Dániel
1864 *Iglói és zabari Szontagh nemzetség származási története és oklevelei.* Emich, Pest. http://www.pechy-de-pechujfalu.hu/myfiles/htmls/szontagh-d_szontagh/szontagh.htm
- SZTRÓKAY Edit
2002 *Jeles evangélikusok a pécsi közéletben 1868–1908.* (Tanulmányok Pécs történetéből 10-11-12.) Pécs Története Alapítvány, Pécs, 155–166.
- ÚMIL
1994 *Új Magyar Irodalmi Lexikon*, 1-3. köt., főszerk. Péter László, Bp., Akadémiai Kiadó, Budapest.
- VERESS Sándor
1878 *A magyar emigráció a Keleten.* 1–2. kötet. Athaneum Rt., Budapest.
- VOYTA Adolf
2012 *Voyta Adolf visszaemlékezései.* Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, jegyzetekkel, helynévmutatóval ellátta és szerkesztette Hudi József. Szerzői kiad., Pápa.
- WALLESHAUSEN Gyula
2005 *Ki volt idősebb Egan Ede? Vasi Szemle*, 3. szám, 322–331.
- ZOVÁNYI Jenő
1977 *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* Szerk. Ladányi Sándor. 3. jav., bőv. kiad. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodája, Budapest.

VILÁGKIÁLLÍTÁSI KIADVÁNYOK²³⁹

- Catalogue de l'Exposition universelle à Paris en 1867.* Feuille Fédérale Suisse. XX. année, Vol. I. no. 9. 1868. febr. 29. 229–286.
- Ducuing, François (Hrsg.): *L'Esposizione Universale del 1867 illustrata: pubblicazione internazionale autorizzata dalla commissione imperiale dell'esposizione.* Mailand [u.a.] 1867.
- Ducuing, François (szerk.): *Exposition Universelle de 1867 a Paris illustrée.* 1–2. Typ. A. Marc, Paris, 1867.
- Eitelberger, Rudolph von Edelberg 1869 Histoire du travail. In: *Bericht über die Welt-Ausstellung zu Paris im Jahre 1867.* Hrsg. K. H. Österreichische Central-Comité. 1. köt. Braumüller, Wien, 120–172.
- Exposants 1867 Exposants.* In: *Catalogue spécial du Royaume de Hongrie. Exposition Universelle de 1867 a Paris.* Publié par la Commission royale. Typ. A. Marc, Paris, 1–22. (Klny. is) <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k941490d/f9.highres> (2017-04-24)
- Exposition Universelle de 1867 a Paris. Catalogue spécial du Royaume de Hongrie.* Paris, Typ. A. Marc., 1867. 24, XLIV, 22 p. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k941490d/f9.highres> (2017-04-24)
- Falke, Jacob: *Die Kunstindustrie der Gegenwart: Studien auf der Pariser Weltausstellung im Jahre 1867.* Braunschweig, 1867.
- Gautier, Hippolyte: *Les Corusités de l'Exposition universelle de Paris.* 1867, C. Delagrave, Paris.
- Grand album de l'Exposition Universelle 1867: 150 dessins par les premiers artistes de la France et de l'Étranger.* Paris, 1868.
- Illustrierter Katalog der Pariser Industrie-Ausstellung von 1867.* Brockhaus, Leipzig, 1868.
- L'Exposition universelle de 1867 Illustrée.* Publication internationale autorisée par la commission impériale. 1-2. köt. <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/weltausstellung1867g/> ; <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/weltausstellung1867h>
- Mortillet, Gabriel: *Promenades préhistoriques a l'Exposition universelle.* C., Reinwald, Paris, 1867.
- Museum der modernen Kunstindustrie: *Muster-Sammlung von hervorragenden Gegenständen der letzten Weltausstellungen von London und Paris.* Brockhaus, Leipzig–Berlin–Wien, 1873.
- Österreich-Ungarn / Central-Comité der Weltausstellung zu Paris 1867 (Hrsg.): *Bericht über die Welt-Ausstellung zu Paris im Jahre 1867 (Band 1):* Einleitung (I). Die Kunstwerke und die histoire du travail (II). Instrumente für Kunst und Wissenschaft (III); (Band 2): Werkzeuge und Maschinen (IV.) Verkehrsmittel (V); (Band 4): Garne, Gewebe, Bekleidungs-Gegenstände und Papier (VIII). Kunstgewerbe, Möbel und Einrichtungsstücke (IX)(VIII). Kunstgewerbe, Möbel und Einrichtungsstücke (IX). 1869
- Pecht, Friedrich: *Kunst und Kunstindustrie auf der Weltausstellung von 1867. Pariser Briefe.* Leipzig, 1867.
- Rapport sur l'Exposition Universelle 1867, a Paris.* Précis de opérations et listes des collaborateurs avec un appendice sur l'avnir des Expositions. [kiad.] Commission impériale. Imprimerie Impériale, Paris, 1869. <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/weltausstellung1867i/0001?sid=84538598fb4fb18a4a4d4a8694d529f6> (2017-04-24) [429. old. Collaborateurs á l'Histoire du travail – a magyar bizottság!]
- Rimmel, Eugene: *Recollections of the Paris exhibition of 1867.* Chapman and Hall. London, 1868.
- Rómer Flóris: *Catalogue des objets Hongrois de l'histoire du travail. A l'Exposition universelle de 1867, à Paris.* Paris, Typ. A. Marc, 1867, I–XLIV. (A *Catalogue spécial du Royaume de Hongrie* részeként és önállóan is.)

MAGYARORSZÁGI (SAJTÓ)BESZÁMOLÓK A VILÁGKIÁLLÍTÁS RÓL (VÁLOGATÁS)

- 1867-iki világtárlat. (Elemi és a munkások szaktanítása; Olcsó árak a nép számára; Munkások házai) [Tárca] [n. n.] *Magyar Újság* 3. évf. 223. szám, 1869. szept. 30.
- á–r–: A haldokló I. Napoleon szobra, a párisi világkiállításon. [illusztrált] *Vasárnapi Ujság* 14. évf. 50. szám, 1867. dec. 15. 612-614.
- A nemzetiségek a párisi kiállításon. [illusztrált] *Vasárnapi Ujság* 14. évf. 16. szám, 1867. ápr. 21. 187-189.
- A párisi világtárlat parkjából. I. *Hazánk s a Külföld*, 3. évf. 13. szám, 1867. márc. 27. 198. (Illusztrált: A párisi világtárlat parkjában a világító torony. 197. p.; A párisi tárlat fényképező terme. 208. p.)
- A párisi világtárlat parkjából. *Hazánk s a Külföld*, 3. évf. 14. szám, 1867. ápr. 4. 218. (Illusztrált: Török kioszk, a párisi világtárlat parkjában. 217. p.)
- A párisi világtárlat parkjából. *Hazánk s a Külföld*, 3. évf. 15. szám, 1867. ápr. 11. 230-231. (Illusztrált: A párisi kiállítási park spanyol épülete. 232. p.; A párisi kiállítási park portugál pavillonja. *Hazánk s a Külföld* 16. szám, ápr. 18. 248. p.)
- A párisi kiállítás osztrák parkja. *Hazánk s a Külföld*, 3. évf. 18. szám, 1867. máj. 2. 279-281. (Illusztrált: Ó-egyiptomi templom, a párisi kiállítás parkjában 257. p.; A párisi kiállítás osztrák s magyar parkja. 280. p.)
- A párisi világkiállításból. *Hazánk s a Külföld*, 3. évf. 25. szám, 1867. jún. 20. 385-386. (Illusztrált: Orosz istálló a párisi világtárlaton 385. p.)
- A párisi tárlaton. *Hazánk s a Külföld*, 3. évf. 25. szám, 1867. jún. 27. 416. (Illusztráció: Az Egyesült államok gépkiallítása Párisban. 408. p.)
- v– „Napoleon császár pavillonja a párisi kiállításon.” *Hazánk s a Külföld*, 3. évf. 29. szám, 1867. júl. 18. 464. (Illusztráció: Napoleon császár pavillonja a párisi kiállításon 449. p.)
- A párisi világtárlat aquariumai. *Hazánk s a Külföld*, 3. évf. 46. szám, 1867. nov. 14. 726. (Illusztráció: Az édes vízi aquarium a párisi világtárlaton. 725. p.)
- A párisi világtárlaton levő magyar régi ereklyék... *Vasárnapi Ujság* 14. évf. 23. szám, 1867. jún. 9. [289.]
- B. J. 1867 A párisi világkiállítás. Páris, márc. 11–kén, 1867 *Hazánk s a külföld* 3. évf. 11. szám, márc. 14. 164-167. (Illusztrált: Az idej világtárlati palota Párisban. 165. p.)
- Benkó Károly: A párisi világtárlat épületei. *A Magyar Mérnök Egylet Közölnye* 1867. 1. évf. 3. füzet, 233–246.
- Benkó Károly: Párisi bétónházak [!]; Coignet és társa bétongyára St.-Denisben. *A Magyar Mérnök Egylet Közölnye* 1867. 1. évf. 3. füzet, 250–252.
- Bartalus István: Beregszászy zongorái a párisi kiállításon. [illusztrált] *Vasárnapi Ujság* 14. évf. 14. szám, 1867. ápr. 7. 160-161.
- Beregszászy Lajos: Észleletek a párisi világtárlaton. (A zongora osztályra vonatkozólag.) *Pesti Napló* 18. évf. 138-5146. sz. 1867. jún. 15. [1-2.]
- e - g. Kelet a világkiállítás gépcsarnokában. *VasUjs* 14. évf. 32. szám, 1867. aug. 11. 397.
- Deák Farkas: A párisi világtárlat I. *Pesti Napló* 18. évf. 90-5098. sz. 1867. ápr. 18. [2.]
- Deák Farkas: A párisi világtárlat II. (Fugan után) *Pesti Napló* 18. évf. 100-5108. sz. 1867. máj. 1. [2.]
- Deák Farkas: A párisi világtárlat III. *Pesti Napló* 18. évf. 111-5119. sz. 1867. máj. 14. [2.]
- Deák Farkas: A párisi világtárlat IV. *Pesti Napló* 18. évf. 114-5122. sz. 1867. máj. 17. [2.]
- De Gerando Ágostné Teleki Emma: *1867diki világtárlat*. 1-2. köt. Jouasset [Ny.], Paris, VIII, 544 p., 10 t.
- Henszlmann, E[merich] Lart Hongrois a l'exposition universelle. *Gazette des Beau-Arts*, 1867 Tom 23. okt. 1. 373–377. http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglitData/tmp/pdf/gba1867_2__p0385-0389.pdf (2017-04-24)
- Henszlmann Imre: Az 1867-iki párisi világkiállítás művészeti tárgyairól szóló jelentés bevezetése e kiállítás építészeti részébe. *A Magyar Mérnök Egylet Közölnye* 1868. 2. évf. 5. füzet 383–390. <http://dokutar.omikk.bme.hu/collections/mee/fajlok/1868-383-390.pdf> (2017-04-24)
- Hindy Árpád 1867 Levelek a párisi világtárlatról 1–3. *A Hon* 5. évf. 130. szám, jún. 6. [2.]; 149. szám, júl. 2. [2.]; 179. szám, aug. 6. [3].
- Irányi Dániel: Levelet Párisból. XXIII. – 1867. márc. 25. – *Hazánk s a Külföld*, 3. évf. 13. szám, 1867. márc. 27. 203-205.

- Irányi Dániel: Levelek Párisból. XXIV. – 1867. máj. 3. – *Hazánk s a Külföld*, 3. évf. 19. szám, 1867. máj. 9. 300-301. (A világkiállításról, és az évenkénti művészeti kiállításról.)
- Irányi Dániel: Levelek Párisból. XXV. A világtárlatból. *Hazánk s a Külföld*, 3. évf. 25. szám, 1867. jún. 20. 397-398.
- Irányi Dániel: Levelek Párisból. XXVI. A világtárlatból. *Hazánk s a Külföld*, 3. évf. 30. szám, 1867. júl. 25. 476-478.
- Irányi Dániel: A világkiállításból. A svéd és amerikai népiskola. *Vasárnapi Ujság* 14. évf. 32. szám, 1867. aug. 11. 397-398.
- Irányi Dániel: A munkások lakai a világtárlaton. (mutatvány ily címen sajtó alatt levő munkából: Az 1867-ki világ tárlat.) [Tárca] *Magyar Újság*, 2. évf. 245. szám, 1868. okt. 24.
- Irányi Dániel: Munkások házai [vezércikk] *Magyar Újság*, 2. évf. 143. szám, 1868. jún. 23. 576.
- Irányi Dániel: Visszapillantás a kiállításra. Páris, nov. 18-kán. *Vasárnapi Ujság*, 14. évf. 49. szám, dec. 8. 603.
- Keleti Gusztáv: A párisi világtárlatra szánt magyar műtárgyak kiállítása. (Az orsz. m. képzőművészeti társulat múcsarnokában.) *Fővárosi Lapok* 4. évf. 15. sz. 1867. január 18. 58-59.
- Kóbor [Szüry Dénes]: A párisi világkiállítás I. *Vasárnapi Ujság* 14. évf. 14. szám, 1867. ápr. 7. 163.²⁴⁰
- Kóbor [Szüry Dénes]: A párisi világkiállítás II. *Vasárnapi Ujság* 14. évf. 15. szám, 1867. ápr. 17. 178-179.
- [Kóbor] [Szüry Dénes]: A párisi világkiállítás III. *Vasárnapi Ujság* 14. évf. 18. szám, 1867. máj. 5. 218-219.
- [Kóbor] [Szüry Dénes]: A párisi világkiállítás IV. A magyar osztály. *Vasárnapi Ujság* 14. évf. 21. szám, 1867. máj. 26. 259-260.
- L. [övey] K. [lára]: A világtárlat magyar osztálya. 1-3. *Máramaros* 3. évf. 1. rész Páris, július 8. 30. szám, október 23. [2-3.]; 2. rész 31. szám, október 30. [2-3.]; 3. rész Páris, július 9. 33. szám, november 13. [2-3.]; 4. rész 34. szám, november 20. [2-3.]
- Maszák Hugó: A párisi kiállításra küldendő magyar képek I. *Pesti Napló* 18. évf. 8-5016. sz. 1867. jan. 10. [2.]
- Maszák Hugó: A párisi kiállításra küldendő magyar képek II. *Pesti Napló* 18. évf. 9-5017. sz. 1867. jan. 11. [2.]
- Maszák Hugó: A Párisba utazóknak. I. *Pesti Napló* 18. évf. 172-5180. sz. 1867. júl. 27. [2.]
- Maszák Hugó: A Párisba utazóknak. II. *Pesti Napló* 18. évf. 185-5193. sz. 1867. aug. 11. [1-2.]
- Maszák Hugó: Párisból Londonba. *Pesti Napló* 18. évf. 201-5209. sz. 1867. szept. 1. [2.]
- Mitterdorfer Ferenc: *Jelentés... sz. kir. Pest városa hatóságának megbízásából 1867. évben külföldön tett utazásáról. (Páris, Hamburg, Berlin, Zürich, Brüsszel, Frankfurt, Bécs)*. Pest, 1869.
- Nendtvich Károly: Az 1867. párisi világkiállítás vegytani osztálya. *Közlemények a Földművelés-, Ipar-, és Kereskedelemügyi Magyar Királyi Minisztérium köréből*. I. évf. V. füzet, Pest, 1869.
- Ő Felsőge utazásáról *Pesti Napló* 18. évf. 258-5266. sz. 1867. nov. 8. [3.]
- (A párisi világtárlaton) szülőkiállítás lesz... *A Hon* 5. évf. 194. szám, 1867. aug. 25. [3.]
- Pilch Ágoston: Vázlatok a párisi világtárlat gépészeti osztályából. I-III. *A Magyar Mérnök Egylet Közlönye* 1. rész 1867. 1. évf. 2. füzet, 115-131. <http://dokutar.omikk.bme.hu/collections/mee/fajlok/1867-115-131.pdf>; 2. rész: 1867. 1. évf. 3. füzet 197-211. <http://dokutar.omikk.bme.hu/collections/mee/fajlok/1867-197-211.pdf>; 3. rész: 1868. 2. évf. 1. füzet 10-18. <http://dokutar.omikk.bme.hu/collections/mee/fajlok/1868-10-18.pdf> (2017-04-24)
- R.: Rómer Flóris. *Hazánk s a Külföld* 3. évf. 10. szám, 1867. márc. 10. [143]-144. [illusztrált, Rómer bemutatása, a párisi világkiállításra küldése alkalmából]
- Rómer Flóris: Párisi levelek I. (Eredeti levél) *Pesti Napló* 18. évf. 186-5194. sz. 1867. aug. 13. p. [1].
- Rómer Flóris: Párisi levelek II. *Pesti Napló* 18. évf. 196-5204. sz. 1867. aug. 27. p. [2].
- Rómer Flóris: Párisi levelek III. *Pesti Napló* 18. évf. 224-5232. sz. 1867. szept. 28. p. [2].
- Rómer Flóris: Párisi levelek IV. *Pesti Napló* 18. évf. 228-5236. sz. 1867. ok. 3. p. [2].
- Rómer Flóris: Párisi levelek V. *Pesti Napló* 18. évf. 240-5248. sz. 1867. okt. 17. p. [1-2].
- Rómer Flóris: Párisi levelek VI. *Pesti Napló* 18. évf. 245-5253. sz. 1867. okt. 24. p. [2].
- Rómer Flóris: Párisi levelek VII. *Pesti Napló* 18. évf. 246-5254. sz. 1867. okt. 24. p. [2].
- Rómer Flóris: Párisi levelek VIII. *Pesti Napló* 18. évf. 251-5259. sz. 1867. okt. 30. [2].
- Rósa Lajos: Az 1867. párisi világkiállítás. Közli a miniszterium ipar-osztálya. *Közlemények a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Magyar Kir. Miniszterium köréből* 1868. 1. évfolyam II. füzet, Ernich G., Pest, 136 p.
- Szent István ünnepe Párisban. Páris, aug. 21. *Pesti Napló* 18. évf. 195-5203. sz. 1867. aug. 25. [2.]
- Szilágyi Ferencz: A protestáns és római katolikus egyházak a párisi világtárlaton 1867-ben. [felolvasás]. *Magyar Tudományos Akadémia Értesítője* 1868, 1. szám, 3-7.

- Sz.[üry] D.[énes]: A Párisba utazóknak. Páris, márcz. 27-kén. *Vasárnapi Ujság* 14. évf. 14. szám, 1867. ápr. 7. 163.
- Sz.[üry] D.[énes]: A világtárlatból. (Páris, május 4-én) *Vasárnapi Ujság* 14. évf. 19. szám, 1867. máj. 12. 230–231. [Rómer, Henszlmann, a magyar kiállításrészt]
- Sz.[üry] D.[énes]: A párisi világkiállítás V. *Vasárnapi Ujság* 14. évf. 24. szám, 1867. jún. 16. 298-260.
- Térey Pál: Magyarország 1867-ben a párisi világkiállításon. I. *Pesti Napló* 18. évf. 141-5149. sz. 1867. jún. 19. [2–3.]
- Térey Pál: Magyarország 1867-ben a párisi világkiállításon. II. *Pesti Napló* 18. évf. 144-5152. sz. 1867. jún. 23. [2.]
- Térey Pál: Magyarország 1867-ben a párisi világkiállításon. III. *Pesti Napló* 18. évf. 146-5154. sz. 1867. jún. 26. [2.]
- Térey Pál: Magyarország 1867-ben a párisi világkiállításon. IV. *Pesti Napló* 18. évf. 151-5159. sz. 1867. júl. 3. [2.]
- Térey Pál: Magyarország 1867-ben a párisi világkiállításon. V. *Pesti Napló* 18. évf. 158-51669. sz. 1867. júl. 11. [1.]
- Térey Pál: Magyarország 1867-ben a párisi világkiállításon. VI. *Pesti Napló* 18. évf. 162-5170. sz. 1867. júl. 16.
- Térey Pál: Magyarország 1867-ben a párisi világkiállításon. VII. *Pesti Napló* 18. évf. 165-5173. sz. 1867. júl. 19. [1–2.]
- Térey Pál: Magyarország 1867-ben a párisi világkiállításon. VIII. *Pesti Napló* 18. évf. 189-5197. sz. 1867. aug. 17. [1.]
- Térey Pál: Magyarország 1867-ben a párisi világkiállításon. IX. *Pesti Napló* 18. évf. 221-5229. sz. 1867. szept. 25. [1-2.]
- Térey Pál: Magyarország 1867-ben a párisi világkiállításon. X. *Pesti Napló* 18. évf. 222-5230. sz. 1867. szept. 26. [2.]
- Világóra a párisi világtárlaton. *Hazánk s a Külföld*, 3. évf. 8. szám, 1867. febr. 24. 128.

RÖVIDÍTÉSEK

- [?] = rosszul olvasható, bizonytalan
- B., B, b. = báró
- c. = címzetes
- cs. kir. kamarás = császári és királyi kamarás
- G, Gf, Gr, gr., g. = gróf
- g. k. = görögkatolikus
- ig. = igazgató, igazgatósági
- mp = manu propria
- ogy. = országgyűlés, országgyűlési
- r. = rendes
- r. k. = római katolikus
- v. b. t. t. = valóságos belső titkos tanácsos
- vm. = vármegye, vármegyei
- VasUjs* = *Vasárnapi Ujság*

NÉVMUTATÓ

- Ágai Adolf (Rosenzweig, 1836–1916) humorista és lapszerkesztő, orvos, a Kisfaludy Társaság tagja, 12 évesen a márciusi ifjak egyike. A *Borsszem Jankó* élclap alapítója (1868), Porzó álnéven szinte valamennyi korabeli napilapban jelentek meg írásai, fordított német és francia regényeket is.
- Andrássy Gyula, id. gróf (1823–1890) magyar politikus, államférfi, 1867–71-ig a Magyar Királyság miniszterelnöke.
- Apor Géza Ádám, br. altorjai (1833–1886) cs. kir. kamarás.
- Babics István (1813–1885) ügyvéd, egri érsekeradalmi jószágigazgató.
- Bagó György Gergely (1815–1885) kalocsai egyházmegyei pap, kanonok. Az 1848–49-es szabadságharcban való részvétele miatt elmozdították főszékesegyházi hitszónoki és karkápláni hivatalából. 1854–1870 között plébános Topolyán (szerbül Бачка Топола / Bačka Topola, Szerbia, Vajdaság; Kalocsai Egyházmegye).
- Bakody Tivadar József (1825–1911) homeopata orvos; egyetemi magántanár; lapszerkesztő; orvosi szakíró. 1861-ben tért vissza családjával Magyarországra. Felesége Schréter Amanda, leánya Amanda (?–1907), fia Árpád (1858–1887), orvos.
- Barabás Miklós (1810–1898) magyar festő. A magyar biedermeier festészet egyik legkiválóbb mestere, az MTA levelező tagja.
- Benkő Lajos, árkosi, orvos, Bars vármegye kir. tanácsos főorvosa.
- Berchtold Arthur gr. (1843–1929?) ogy. képviselő a füleki kerületben 1896–1901 között.
- Beszédes Kálmán (1839–1893) festő. Bécsben és Olaszországban végezte tanulmányait. Olaszországból hazatérve képeslapok számára készített illusztrációkat. Több cikke, tárcája jelent meg a korabeli magyar lapokban.
- Bezerédj István, bezerédi (1841–1901), a Győr vm. Lótenyésztési Bizottságának alelnöke, megyebizottsági tag, ménfői birtokos.
- Bobula János, id. (eredetileg Ján Nepomuk Bobula, 1844–1903) szlovák származású magyar építész, építészeti szakíró.
- Bodnár Zsigmond (1839–1907) irodalomtörténész, egyetemi tanár.
- Braunecker Ottó b. (1818–1880) pozsonyi származású hadnagy, m. kir. testőr.
- Bulyovszky Gyula (1827–1883) magyar ügyvéd, hírlapíró, a márciusi ifjak egyike.
- Czakó János (1821–1886) 1848/49-es tűzértiszt; gyógyszerész, a konstantinápolyi magyar egylet elnöke. Czakó Zsigmond drámaíró testvére.
- Czettel Gyula (1843–1919 körül) gyáros. Németországi, franciaországi és angliai tanulmányaiból visszatérve nagybátyja gyárát igazgatta, ő hozta Magyarországra az első könyomdai gyorsajtót.
- Csepreghy János (1844–1908) kereskedelmi tanácsos; ipartestületi elnök; műbútorasztalos, Csepreghy Ferenc író öccse.
- Cséry Lajos, cséri és szentlőrinczi (1821–1906) ogy. képviselő, fővárosi bizottsági tag, felesége Halász Ida (1830–1880).
- Dapsy Vilmos, de Dapsa (1810–1892) septemvir, ogy. képviselő.
- Demeter Títusz (?–1903) ügyvéd; városi bizottsági tag; árvaszéki főügyész.
- Egan, Edward (Ede) (1815–1880) Írországból jött Magyarországra. Magyarországi uradalmakban betöltött jószágigazgatói tevékenysége után 1865-ben megvásárolta a Vas megyei borostyánkői uradalmat Batthyány Gusztáv (1803–1883) hercegtől.
- Egger Sámuel, id. (1816–1891) aranyműves, műkereskedő, éremgyűjtő.
- Emich Gusztáv, id. (1814–1869) könyvkiadó, könyvkereskedő. 1867-ben kiadta a **Bécsi Képes Krónika Toldy Ferenc-féle díszkiadását, amit a párizsi világkiállításon aranyéremmel jutalmaztak.** (Gál 2008, 44., Konek 1867, 237.)
- Emich Gusztáv, ifj. (1843–1911) könyvkiadó, nyomdatörténeti és természetrajzi író, ogy. képviselő.
- Érczhegyi Ferenc (?–1892) udvari könyvkötő és Buda fő-lövész mestere.

- Esterházy Pál Mária, gr. galánthai (1805–1877) honvéd ezredes, cs. és kir. kamarás, v. b. t. t.
- Feleky Miklósné Munkácsi Flóra, eredeti nevén Gaidler Emília (1836–1906) színésznő, a Nemzeti Színház második nemzedékének tagja.
- Firczák Gyula (1836–1912) g. k. megyéspüspök.
- Fister Tibor József OSB (1808–1869) bencés szerzetes, gimn. tanár Esztergomban.
- Fleischer Gusztáv (1831–1902) vaskereskedő Kassán.
- Földváry Károly, földvári (1809–1883) 1848/49-es honvédezredes, az olaszországi magyar légió parancsnoka, kir. tanácsos. A kiegyezés után hazatért, s 1868 júniusában báró Eötvös József kultuszminister a ceglédi vallásalapítvány tisztartójává nevezte ki. Haláláig Cegléden élt.
- Fraknói Vilmos (1874-ig Frankl, 1843–1924) történetíró, váradi kanonok, c. püspök, a MTA titkára.
- Frankl Vilmos ld. Fraknói
- Fuchs Gusztáv (1816–1888) borkereskedő, a Fuchs Dohánygyár, az Első Magyar Szeszifinomító és a Franklin Irodalmi és Nyomdai Rt. alapító-tulajdonosa.
- Gerliczy Félix, b. aranyi és szentgerlistyei (1819–1895), cs. kir. kamarás.
- Gerliczy Félixné, szül. Kornis Lujza Annamária (1831–1912).
- Gerliczy Stefánia (1850–1926) és Gerliczy Irma (1853–1944), G. Félix és Kornis Lujza lányai.
- Giergl István (1831–1892 után), a Györgyi-Giergl művészcsalád tagja; első kir. szabadalmazott kártyagyáros Budapesten.
- Graefl József (Gräfl) (1813–1889) főispán, főbíró, ogy. képviselő. 1862-ben vette feleségül Győrffy Rozália bárónőt. Alapító tagja az 1868. december 1-jén alakult Szabolcs vármegyei Régészeti Egyletnek.
- Greguss Ágost (1825–1882) bölcséleti doktor, egyetemi tanár, esztéta, az MTA tagja, a Kisfaludy Társaság másodelnöke. Öccse Greguss Gyula (1829–1869) magyar természettudós, műfordító, a pesti evangélikus gimnázium igazgató-tanára, az MTA és a Kisfaludy Társaság tagja. Felesége Kemény Mária.
- Greguss Gyula (1829–1869) magyar természettudós, műfordító, a pesti evangélikus gimnázium igazgató-tanára, a MTA és a Kisfaludy Társaság tagja. 1848–49-ben honvédtüzér, Greguss Ágost öccse.
- Grell Gerő (?–1875 k.) mezőtárkányi plébános.
- Grisza Ágoston (1818–1884) ügyvéd; honvédszázados; újságíró; fordító. A szabadságharc után emigrált, 1854-ben Párizsban telepedett meg. **Az 1867. párisi világkiállításra ő készítette el francia nyelven a magyar kiállítás katalógusát és egyúttal Magyarország rövid leírását.** Az 1871. évi párisi kommün után visszatért Magyarországra.
- Gulácsy Kálmán (1841–?) vasútmérnök.
- Gyene Gusztáv, eketyukodi (1843?–1891) belügyminiszteri titkár.
- Győrffy Gyula, telekesi (1835–1885) ügyvéd, országgyűlési képviselő, lapszerkesztő.
- Hamar Leó (1829 k.–1884) fizikatanár, 1861–1866 között a Reáltanoda (ma Eötvös József Gimn.) természettan tanára. **Műszaki találmányai szerepeltek a párisi világkiállításon.**
- Harkányi Frigyes b. (1826–1919; 1867-ig Koppély) politikus. 1867–1870 között a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumban a Kereskedelmi és vámosztály vezetője.
- Hatzenberger Ferenc (1818?–1874) polgári paplan és matracgyártó, udvari ágyneműszállító, Budapest fővárosi közegészségi bizottmányi tagja.
- Hennel, Albert a párisi osztrák-magyar kereskedelmi kamara első alelnöke. 1907-ben felterjesztették a Ferenc József Rend lovagkeresztje kitüntetésre.
- Herfurth József (1820–1895) jogász; eperjesi líceumi tanár. Könyvtárát és értékes éremgyűjteményét a Kollégiumnak hagyta.
- Hindy Árpád (1843–1898) jogász, író, újságíró. Az országos magyar gazdasági egyesület **1867-ben a párisi világkiállításra a magyar országos bizottság titkárává választotta**, s ekkor közel egy évet töltött Párizsban, külföldi utazásairól szóló levelei *A Honban* és a gazdasági szaklapokban jelentek meg.
- Hollner Ervin min. tisztviselő, pusztatenki birtokos (Erdőtelek, Pusztatenk telep).

- Horvát Boldizsár (Horváth, 1822–1898) magyar író, költő, jogtudós, politikus, igazságügy-miniszter az Andrássy-kormányban (1867–1871). Az MTA és a Kisfaludy Társaság tagja.
- Horváth Ignác (1843–1881) gépészmérnök, egyetemi tanár; az MTA levelező tagja.
- Horváth Pius Sándor (1819– 1901) veszprémi piarista tanár, lelkész, tankönyvíró, az 1848-49-es szabadságharcban tábori pap.
- Horváth-Tholdy Lajos, gr. széplaki, nagyszalontai és feketebátori (1834–1899) cs. és kir. kamarás, katonatiszt, ogy. képviselő.
- Hunfalvy János (1820–1888) a magyar tudományos földrajz megalapítója, az MTA tagja, 1866-tól a Műegyetem rendes tanára.
- Inkey Ádám (1830–1889) ogy. képviselő.
- Ipolyi Arnold (Stummer, 1823–1886) besztercebányai, majd nagyváradai püspök, valóságos belső titkos tanácsos, az MTA igazgató tagja, a Kisfaludy Társaság tagja, a magyar művészettörténet-kutatás egyik úttörője.
- Irányi Dániel (Halbschuh, 1822–1892) politikus. Az emigrációban, Párizsban újságíró.
- Ivánka Imre, draskóczy és jordánföldi (1818–1896) politikus, ogy. képviselő, történész, emlékirat író. 1848-as honvédeztárs, Batthyány Lajos miniszterelnök titkára.
- Jedlicska Pál (1844–1917) r. k. plébános, kanonok, egyházi író, helytörténész. 1866-ban szentelték pappá.
- Jedlik Ányos (1800–1895) magyar természettudós, feltaláló, bencés szerzetes.
- Jendrássik Jenő (1824–1891) orvos, fiziológus, biofizikus, a MTA tagja. 1860-tól haláláig a pesti tudományegyetemen az élettan nyilvános rendes tanára.
- Jeney Henrik 1858-ban pozsonyi kerületi 1. oszt. mérnök, 1867-ben Nagyszebenben (Sibiu, Románia), 1871-ben főmérnök, minisztériumi tisztviselő.
- Kanka Károly (1817– 1910) orvosdoktor, szemész, kir. tanácsos.
- Karlovsky Irma Mária Malvinia (1852–1934), K. Zsigmond és Sorsich Malvina lánya, később ifj. Csapó Vilmos cs. kir. kamarás neje.
- Karlovsky Zsigmond, karlovai (?–1877) pesti nagykereskedő, a Pesti Hengermalom Társ. részvényese, műgyűjtő.
- Karlovsky Zsigmondné Sorsich Malvina (1834?–1916). (Gyászjelentése *VasUjs* 63. évf. 39. sz. 1916. szept. 24.)
- Kármán József (1825–1898) lelkész.
- Károlyi István, gr. nagykárolyi (1845–1907) ogy. képviselő, a Nemzeti Kaszinó és a Nemzeti Lovarda elnöke. 1866-ban a poroszországi magyar légio tagja.
- Kasza Dániel (1822–1873) Nagyenyeden természettan tanár, inspektor, rektorprofesszor.
- Kemény Gábor, magyargyerőmonostori b. (1830–1888) gazdaságpolitikus, publicista, a MTA levelező, majd tiszteleti tagja; országgyűlési képviselő, miniszter. Gazdaságpolitikusként, majd később miniszterként támogatta az országos mezőgazdasági, ipari és technikai kiállítások, bemutatók szervezését.
- Kemény Zsigmond, magyargyerőmonostori b. (1814–1875) magyar író, publicista, politikus.
- Kiss Zsigmond (1830–1911) ügyvéd, városi főügyész, kir. tanácsos. A szabadságharcban honvédként szolgált, később a Hadügyminisztérium vezérkari osztályánál mérnöksegéd.
- Klamarik János (1832–1898) matematika- és természettan tanár, gimn. igazgató, középiskolai oktatási államtitkár. 1861–1867 között Ipolyi Arnolddal közösen sokat tett a magyar nyelvű oktatás, és a magyar kultúra, szellemiség megerősítéséért, a pánszlávizmus semlegesítéséért a gimnáziumokban. Több oktatási egyesület tagja, a Magyar Paedagogiai Társaság alapító elnöke.
- Klapka György (1820–1892) honvédtábornok, helyettes hadügyminiszter, a komáromi vár védője 1849-ben. Tagja volt 1842-47 között a magyar királyi nemesi testőrségnek.
- Koch, Heinrich ifj. (1840–1889) és Szkalnitzky Antal tervezték az Állatkert állatházait. Az Állatkert alapító bizottságában Rómer is közreműködött.
- Konek Sándor (1819–1882) statisztikus, jogtudós, a MTA rendes tagja.

- Kossuth Ferenc (1841–1914) politikus, mérnök, miniszter, Kossuth Lajos idősebb fia.
- Kovács Zsigmond (1820–1887) teológiai doktor, veszprémi és pécsi püspök, a magyar királyné kancellárja. 1867-ben a királyi tábla prelátusa.
- Kölber Fülöp, ifj. pákai (1844–1906) kocsigyáros.
- Králik Lajos (1849–1913) jogász, jogi író. Pesten és Bécsben végzett jogi tanulmányok után 1874-től budapesti ügyvéd.
- Kubinyi Árpád, felső-kubini és nagyolaszi (1836–1892 után) cs. kir. kamarás, ogy. képviselő, 1867-ben Árva megye tb. főjegyzője.
- Kühn Rajmund (1828–1884) bencés, esztergomi gimnáziumi tanár 1852–1868 között. 1868-tól Győrött jószágkormányzó.
- Lassú Lajos (1834–1898) r. k. plébános, főgimn. tanár, 1865-től akad. hitszónok a pesti tudományegyetemen, 1867-től teol. dr.
- Laszczik Bernát Alajos (1838–1907) ciszterci perjel, 1863–72 között Pécssett gimnáziumi tanár.
- Laubhaimer Ferenc (1833–1888) teológiai doktor, pécsi apát-kanonok.
- Lauffer Vilmos (1822–1895) német származású magyar könyvkereskedő és kiadó. Felesége Giergl Emmanuelle (1832–?).
- Leövey Klára, lövői és lövőpetri (Löwey Lövei, 1821–1897) a magyar nőnevelés egyik úttörője, író, újságíró. A *Máramaros* című hetilapban a **párizsi viláckiállításról cikksorozata jelent meg**.
- Ligeti Antal (1823–1890) festőművész, tájképfestő. **A párizsi viláckiállítás lebonyolítására létrehozott Országos Kiállítási Bizottság szépművészeti szak bizottságnyi tagja**. 1868-ban a Nemzeti Múzeum képtára őrévé nevezték ki.
- Lippert József (1826–1902) építész. 1850-ben került kapcsolatba Ipolyi Arnoldddal, akivel Pozsony vm. műemléki fölmérésén dolgozott. Simor János (1857-től mint győri püspök, 1867-től mint esztergomi érsek) főépítészként, egyházművészeti tanácsadóként foglalkoztatta.
- Liszy Márton Lajos (1825–1885) ciszterci, főgimnáziumi tanár.
- Lotz Károly (1833–1904) festőművész, grafikus.
- Ludaics Miksa (1818–1897) ügyvéd, járásbíró. 1848-ban a Délvidéken nemzetőr. 1867-ben Pest megye ülnöke.
- Madarász Hermina, Szontagh Mátyás felesége (1829–1895), Madarász Viktor festő nővére.
- Madarász Viktor (1830–1917) festőművész, a hazai romantika egyik legjelentősebb alkotója. 1856-tól 1870-ig Párizsban élt. Szontagh Mátyásné Madarász Hermina öccse.
- Mailáth György, ifj. székhelyi (1818–1883) országbíró, a főrendiház elnöke, az MTA igazgató-tanácsának tb. tagja.
- Margó Tivadar (szerbül: Теодор Марко, görögül: Θεοδώρος Μάρκου) (1816–1896.) szerb származású orvos, honvédorvos, zoológus, egyetemi tanár, az MTA tagja.
- Máriássy Gábor, márkus- és batizfalvi (1807–1871) r. k. c. püspök.
- Marschalkó János (1818–1877) szobrász. Felesége, Giergl Hedvig (1830–1916) révén került rokonságba a Györgyi-Giergl családdal.
- Maszák Hugó (1895-től Szegedy-Maszák, 1831–1916) újságíró, grafikus. Elsősorban arcképeket festett, litográfiákat készített: sok fametszete jelent meg a *Vasárnapi Újság*ban. 1865-től az ogy.-i gyorsírodában is dolgozott, 1868-tól a főrendiház és a delegáció naplószerk.-je.
- Mátyus Arisztid (1839–1892) ügyvéd, 1867-ben Pest városi képviselő, 1869-től országgyűlési képviselő.
- Mednyánszky Ede, b. (1823–1895) a szabadságharcban parancsőrtszizt Görgey mellett, majd a feldunai seregben szolgál hadnagyként, később századosként. Felesége Szirmai Annamária, az ő gyermekük Mednyánszky László festő.
- Melczér Andor (1800–1873) hadmérnök, cs. kir. tábornagy, v. b. t. t., 1848-ban hadügyminisztériumi államtitkár, altábornagy, M. István bátyja,; az osztrák bárói rangot Melczér Andor/András nyerte 1866. október 4-én.
- Melczér István, kellemesi (1810–1896) az utolsó királyi személynök, főrendiházi tag, előszeretettel foglalkozott az archeológiával és a heraldikával.

- Mihályik Izidor dr. (1837–1901), a Vakok Intézetének igazgatója.
- Mikszó István, kismagyar (1835–1915) teológiai doktor, római katolikus plébános, kanonok, egyházi író, 1858 után főgimnáziumi tanár Nagyszombatban.
- Milassin Vilmos (1842–1906) író, műfordító; 1864-től Budapesten ügyvéd.
- Mitterdorfer Ferenc (1836 k.–1878) mérnök, építész, Budapest első rendes mérnöke.
- Modrovich Ignác, tergovetzi (1810–1895) cs. kir. asztalnok, Fejér vármegyei főjegyző és főlevéltárnok. 1848–49-es őrnagy. A szabadságharc leverése után nem vállalt közhivatalt. 1865-ben Fejér megye árvaszékének tárgyaló ülnöke. Neves műgyűjtő.
- Molnár János (1812–1903) plébános 1851–1869 között Jánoshalmán (Jankovác, Kalocsai Egyházmegye).
- Munkácsy Mihály (1844–1900) festőművész.
- Muslay Hugó Sándor Antal, boros-jenői (1815–1902), Nógrád vm. tb. főjegyzője, egy. képviselő.
- Nádossy Sándor, nádosi (Nádossy, 1811–1882) 1848-ban hadügyminisztériumi államtitkár, 1849 januárjában átállt a cs. kir. csapatokhoz, vezérőrnagy és méneskari felügyelő lesz.
- Nagy Lujza, György Jánosné, Farkas (1843–1911) színésznő, 1863-tól a Népszínház, 1874-től a Nemzeti Színház tagja. Nitter Ferenc (1800–1885) 1844-től haláláig az esztergomi Takarékpénztár igazgatója.
- Orbán Eugénia, O. Balázs nővére, Velits Károly felesége.
- Orczy Béla, b. orczy (1823–1917) országbíró; belügyminiszter; festőművész; főrend. 1865–1868 között az abonyi kerület országgyűlési képviselője.
- Orlai Petrich Soma (Petrics, 1822–1880) festőművész.
- Péczy Ferenc, id. (?–1882) a Magyar Földhitelintézet jogtanácsosa, háztulajdonos.
- Pompéry János (1819–1884) magyar író, újságíró, az MTA levelező tagja (1859).
- Pór Antal (1864-ig Bauer, 1834–1911) gimn. tanár, történet- és egyházi író, esztergomi apát-kanonok, MTT ig. tagja, az MTA r. tagja.
- Prónay Dezső, b. tótrónai és blatnicai (1848–1940) politikus, evangélikus egyházi vezető. Prónay Gábor és Podmaniczky Sarolta fia.
- Prónay Gáborné Podmaniczky Sarolta (Karolina) b. (1828–1875), Prónay Gábor (1812–1875) politikus felesége.
- Prónay Róza Gabriella (1850–1937), Prónay Gábor és Podmaniczky Sarolta lánya.
- Rakovszky Géza, nagyrákói és kelemenfalvi (1845–1911) országgyűlési képviselő, 1867-ben Trencsén megyében tb. aljegyző.
- Rakovszky István, nagyrákói és kelemenfalvi (1847–1910) politikus, az Állami Számvevőszék elnöke; R. Géza öccse; külföldre — Franciaországba, Németországba és Angliába — tett tanulmányutakat.
- Ráth György (1828–1905) jogi és művészettörténeti író, könyv- és régiséggyűjtő, táblai tanácselnök, jogász, főrendiházi tag. Testvére Ráth Károly (1838–1902) gyáros.
- Ráth Károly (1838–1902) gyáros, iparszervező, publicista, politikus, kir. tanácsos. Micsei Rudolfal 1862-ben szalmakalap gyárat alapítottak, több külföldi kiállításon szerepeltek.
- Rényi György (1849-ig Schreiner, 1829–1891) 1848/49-es honvéd százados, Párizsban csatlakozott az itt élő magyar emigránsokhoz, cikkeket írt; az olaszországi magyar légio tisztje, 1862-ig Ihász Dániel adjutánsa. A légio feloszlata után őrnagy az olasz királyi hadseregben. 1866-ban a poroszországi magyar légióban zászlóaljparancsnok. A kiegyezés után hazatért.
- Reptsik János (Repcsik, 1827–1910) honvéd tüzér, később bányahivatali gyakornok Kolozsvárott, majd gimn. tanár, tanfelügyelő.
- Révay Simon b. (1820–1880) besztecerbányai földbirtokos, v.b.t.t., Túróc vm. főispánja.
- Rosenthal Móric Mózes (1805–1883) a Budapesti Királyi Orvosegyesület tagja.
- Samassa József (1828–1912) egyházjogi doktor, szepesi püspök, egri bíbornok-érsek, egyházi író, az MTA tagja. 1861–1868 között a pesti egyetem hittanára.
- Say Móric (1830–1885) kémikus, kir. tanácsos, a budapest-vidéki tankerület királyi főig., 1867-ben a kereskedelmi akadémia tanára.

Schulcz Ferenc (Schultz 1838–1870) építész.

Schulek Frigyes (1841–1919) építész. **1867-ben a párizsi világkiállításon nagy sikerrel szerepelt a regensburgi székesegyház felméréseiről készített rajzaival.**

Schvarcz Gyula (1839–1900) államtudományi író, történész, jogtörténész, művelődéspolitikus, egyetemi tanár, ogy. képviselő, az MTA tagja.

Serly Gusztáv (1831–1907) nemes, földbirtokos, Szatmár vm. főorvos. 1848. okt. 1. beáll a 28. (debreceni) honvédszázalóhoz. Őrmester, 1849. jún. 15. hadnagy alakulatánál az I. hadtestben. Világosnál teszi le a fegyvert. Később orvosi diplomát szerez.

Skrbensky-Hözistie Fülöp, b. (1789–1876) cs. kir. kamarás, titkos tanácsos.

Sponer Andor (1843–1917) jogi doktor, megyei árvaszéki elnök, ogy. képviselő. 1867 májusától Szepes megye törvényszéki jegyzője.

Steinacker Ödön (1839–1930) mérnök, iparkamarai titkár. 1858-tól a stuttgarti műegyetemen tanul, 1863–1866-ig mérnök Württembergben. Az osztrák-porosz háború kitörésekor Franciaországba ment s a párizsi „Conservatoire des arts et metiers” igazgatósági titkára lett.

Szabó Imre, bessenyői (1821-1901) ügyvéd; 1848/49-es honvédszázados, hétszemélynök, 1869-től a Kúria és a pesti kir. tábla bírása.

Szalavszky Gyula b. (1846–1936) ügyvéd, több uradalom rendes ügyésze, politikus, 1887 után több megye főispánja.

Szathmáry Károly, péterfalvi (1831–1891) író, tanár. „1862-től nagyenyedi tanár, **1867-ben a párisi világkiállítás pedagógiai és történelmi gyűjteményét tanulmányozta. A párizsi világkiállítás lebonyolítására létrehozott Országos Kiállítási Bizottság bizotmányi tagja.**” (Szinnyei)

Széchenyi Béla, gr. sárvár-felsővidéki (1837–1918) magyar utazó, koronaőr, Széchenyi István és Seilern Crescence fia.

Szécsényi Jenő (1835–1914) Nemesmilitics (Kalocsai Egyházmegye) (szerbül: Svetozar Miletic/Светозар Милетић, horvátul: Lemeš, Szerbia, Vajdaság) plébánosa 1865–1888 között.

Szentiványi Károly (1802–1877) főispán; képviselőházi elnök; ogy. képviselő, a képviselőház elnöke (1856. december 20. – 1869. április 22.).

Szerlmeý Miklós (Nicolaus Carl Liebe, 1802–1875) festőművész; grafikus; litográfus; feltaláló; utazó; író; 1848/49-es honvédezredes; mérnökkari tiszt; a magyar karikatúra műfajának megteremtője. A szabadságharc után Németországba, Franciaországba majd Londonba emigrált. (Az 1862-es londoni világkiállításon technikai találmányainak egész sorát mutatta be.)

Szilágyi Ferenc (1797–1876) történész, tanár, az MTA levelező tagja.

Szontagh Madarász Hermina ld. Madarász Hermina

Szontagh Mátyás, iglói (1820– 1878 után?) mérnök, pécsi gépgyáros, gőzmalom-tulajdonos. 1843-ban szerzett mérnöki oklevelet a pesti egyetemen.

Szögyény-Marich László, ifj. gr. magyar-szögyéni és szolgálgyházi (1840–1916) császári és királyi kamarás, belső titkos tanácsos, külügyminisztériumi osztályfőnök, miniszter, diplomata, az MTA igazgatósági tagja. 1867-ben Fejér vármegyei főjegyző.

Teleki Domokos, id. gr. széki (1810–1876) a főrendiház örökös tagja, az Erdélyi Református Egyház főgondnoka, a MTA vezetőségi tagja, ogy. képviselő.

Teleki Miklós, gr. széki (1804–1884) cs. kir. kamarás, udvari tanácsos.

Telepy Károly (1828– 1906) festőművész, grafikus.

Télfy Iván (1847-ig Zima, 1867-ig Télfy János) (1816–1898) nyelvész, egyetemi rendes tanár, az MTA levelező tagja. Görög és sémi nyelvekből doktorált, több görög nyelvészeti munkája jelent meg már 1864–1867 között is.

Ternyei (Eiber) Ferenc a1860–1896 között a Reáltanoda (ma Eötvös József Gimn.) mértani rajz és ábrázoló geometria tanára.

Than Károly Antal, apáthi (1834–1908) kémikus, egyetemi tanár, az MTA tagja; kir. tanácsos, főrendiházi tag. A párizsi világkiállításon kiállító Than Mór (1828–1899) festőművész öccse.

Than Mór (1828–1899) festőművész, **kiállító a párizsi világkiállításon.**

- Timár Elek (1817 k.–1879) ügyvéd.
- Tisza Lajos (1832–1898) politikus, ogy. képviselő, Bihar vármegyei főispán (1867), miniszter.
- Tomcsányi János, tomcsini (1841–1897) plébános, Adán, Kecelen káplán, 1867-ben Párizsban, 1869-ben Rómában járt.
- Torma Károly (1829–1897) Külső-Szolnoki főispán, régész, egyetemi tanár, ogy. képviselő, az MTA r. tagja, az Archaeologiai Bizottság titkára. Felesége Makray Berta.
- Tormay Károly (Krenmüller, 1804–1871) orvos. 1848 nyaratól honvédorvos, a Hadügyminisztériumban a tábori kórházak szervezője. 1867-ben Pest város főorvosa, a helytartóság tanácsosa, majd 1867–1871-ben a Rókus Kórház igazgatója.
- Török József, ébenfalvi (1824–1899) gyógyszerész, természettudós, az első magyar orvosi kozmetikai szakkönyvet és az első balneológiai szakmunkát írta meg. 1848-ban Párizsba ment gyógyszerészetet tanulni, a Párisi ipartárlatról [1855. évi párizsi viláigiállítás] cikkei jelentek meg.
- Vállyi János, nagykéri (1826–1896) a tiszántúli ref. egyházkerület főgondnoka, főrend, birtokos, ogy. képviselő. Felesége Uray Ilona (1838–1909).
- Vay Lajos, b. vajai (1803–1888), Borsod vármegye többszörös főispánja.
- Velits Károly, lászlófalvi (?–1882) honvéd százados. A szabadságharc után Törökországba emigrált, letelepedett, exportcéget és gyógyszerertárt alapított, 1862-ben költözött haza. Felesége Orbán Eugénia.
- Velits Lajos József, lászlófalvi (1832–1888) 1848/49-es honvéd, mérnök, V. Károly öccse.
- Verebély László, verebélyi (1841–1922) orvos-sebészdoktor, szülész, magántanár, 1867-ben tanársegéd a pesti egyetemen.
- Vidats István (Vidacs, 1802–1883) gyártulajdonos, az első magyar mezőgazdasági gépműhely és -gyár alapítója.
- Vidats János (Vidacs, 1826–1873) mezőgazdasági gépgyáros, Vidats István fia. 1848. márc. 15-én Jókai, Petőfi és Vasvári környezetében harcolt a sajtószabadságért. A szabadságharc bukása után elfogták és 1851. dec.-ben kötél általi halálra ítélték, ezt kegyelemből több évi várfogságra változtatták át. Kiszabadulása után Abonyban gazdálkodott. 1858–1873 között az apja által alapított mezőgazdasági gépgyár vezetője. 1861-től haláláig ogy.-i képviselő.
- Vochler Alajos (1824–1890?) r. k. plébános, jogtanár és hitszónok. 1866-ig egri lyceumi tanár, majd kömlei, utána solymosi plébános.
- Voyta Adolf (1834–1923) pápai építőmester.
- Wagner László, zólyomi (Wágner, 1841–1888) bölcséleti doktor, mezőgazda, műegyetemi tanár, mezőgazdasági szakíró, folyóirat-szerkesztő. **1867 tavaszán a párizsi nemzetközi viláigiállításához Magyarország részéről csoportbiztos minőségben küldték ki.** 1867–1868-ban a párizsi viláigiállítás alkalmából Champagne vidékén a pezsgőgyártást tanulmányozta.
- Weinberger Albert (1833?–1896) ügyvéd; bank-vezérigazgató, elhunyt Ungváron.
- Zichy Jenő, gr. zicsi és vázsonykői (1837–1903) magyar szakíró, politikus, ogy. képviselő, Ázsia-kutató, az MTA tiszteleti tagja.
- Zsigmondy Vilmos (1821–1888) bányamérnök, az MTA r. tagja.

JEGYZETEK

- ¹ A határidőnaplóban, az Agenda 15–56. lapjain vezetett napi feljegyzéseket közli Csécs 2015.
- ² XXII–XIV. számú úti jegyzőkönyvei tartalmazza a párizsi följegyzéseket, illetve XLVI. számú úti jegyzőkönyvében mutatotta meg „Párisi világtárlat”, ill. „Párisi utam” tárgyszóval az említett három füzetet. Lásd http://romer2015.hu/?page_id=40
- ³ Székely 2012, 59–67. Az általam eddig ismert egyik legalaposabb, levéltári anyagon nyugvó feldolgozás, az első önálló magyar bemutatkozásként ismerteti az 1867-es párizsi világhiállítását. Lásd még Gál 2008; Farkas 2012.
- ⁴ Pl.: „A kiállítási magyar bizottság a közönség iránti figyelemből ezen két magyar termet költségesen lefényképezteté, s lapunknak közzététel végett megküldé. Mi azonban lapunk számára azon egyszerű okból nem készítettünk róluk metszvényeket, mert látva e termék minden csin és izlés nélküli díszítését és berendezését, nem akarjuk *szegénységünk s önállatlanságunk bizonyítványait* megörökíteni akkor, midőn a civilizációtól messzeeső Kelet-Ázsia, a rothadozó Törökország s a barbár Afrika országai is ezerszeresen méltóbban, több izléssel és fényesebben léptek föl nálunknál a népek iparversenyében.” (Térey Pál, a magyar országos kiállítási biztos Párisban. *Hazánk s a Külföld*, 3. évf. 46. szám, 1867. november 14. [721.]
„A régészeti tárgyak leginkább voltak gyámság alá véve, mivel Rómer Flóris és Henszlmán urak, mint a muzeumi tárgyak mellé kinevezett örök, többnyire ott valának találhatóak (...) az ausztriai rész osztályában vannak, hasonlóan a föntebbiekkel, felállítva, tehát a nagy közönség úgy lép oda, mint oszt-rák tárlatba.” (Lövey 1867. 3. rész [2.]
- ⁵ Csécs 2015, 359–360.
- ⁶ Térey Pál, a magyar országos kiállítási biztos Párisban. *Hazánk s a Külföld*, 3. évf. 46. szám, 1867. november 14. 722.
- ⁷ De Gerandoné 1868, 518.
- ⁸ De Gerandoné 1868, 520–524.
- ⁹ Rómer csak 1869. július 1-jétől volt a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának a kinevezett őre.
- ¹⁰ Arányaiban több helyet ad a régészeti kiállítás leírásának (524–533. p.), mint a gazdasági résznek (520–524. p.), még a magyar étteremmel és a cigányzenészekkel is közel öt oldalon foglalkozik (534–539. p.). Köszönet Törő Csabánénak a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Olvasószolgálatán!
- ¹¹ Agenda 24. lap, recto. Erről a Vasárnapi Ujság híre: ** (*Kossuth Lajos*,) Ihász Dániel ezredes kíséretében néhány néhány nap óta Parisban mulat, szorgalmasan látogatja a világtárlatot, s öt-határa hoszszat jár fel s alá a nélkül, hogy elfáradna. Jelenléte nem egy jelenetre adott már alkalmat. Így többi között egy angol, ki jegyeket nyomtat, Kossuthot kérvén, adná ide a maga jegyét is, mikor a rajta levő nevet megpillantá, bámulva reá tekintett, s csakhamar lenyomván a jegyet, ezt a volt kormányzónak átnyujtá, s midőn ez fizetni akart, a munkás a pénzt elfogadni vonakodott, azt mondván: Öntől, uram nem fogadok el pénzt. *VasUjs* 1867. 14. évf. 21. szám, május 26. 262. <http://epa.oszk.hu/00000/00030/00690/pdf/00690.pdf>
- ¹² Szilágyi Virgil szállását följegyzí a XXIII. jegyzőkönyv 191. oldalán (*Szilágyi Virgil*. vini Kellene[?]), együtt egy Bruckner nevű látogatóéval (*Bruckner*. Hôtel Bergeron / II. Rue du 29 Juillet en face des Tuileries).
- ¹³ Csécs 2015, 358. Párizsi tudósítás sorozatában írja: „»A magyarok Párisban«, méltó jelszó jelenleg, midőn mintegy 200 lelkes hazafi forog a világ fővárosában, hogy a földgömb nemzetei dicsőségét bámulja, saját szegénységünkön bánkódják és piruljon.” (Rómer Flóris: Párisi levelek II. *Pesti Napló* 18. évf. 196-5204. sz. 1867. aug. 27. [2].)
- ¹⁴ Leginkább a neves külföldi szakmai látogatók, mint Mandelgren svéd biztos (többször is), Adrien de Longpérier, F. de Salcedy, Arnold Morel Fatio, E. Hucher, Trischbach szövetrojzoló, M. R. H. Soden-Smith, J. W. Appell, Mortillet, Falke, a bécsi császári múzeum egyik főőre, Chabrouillet; illetve prominens politikusok szerepelnek, mint Kossuth Lajos, Vukovics Sebő, a Szemere-kormány igazságügyminisztere, Mária [Henrietta, Habsburg-Lotharingiai] belga királyné, Wasa herceg, Etienne Potocki, Piesèrequè de Poitiers, Habsburg-Lotharingiai Ferenc gr., Bismarck és Mathilde hercegnő, Belcredi miniszter, Zichy Edmund gr. (a VIII. osztály bizottsági elnöke), Wenckheim Frigyes gr. stb.

A magyar látogatók közül név szerint említettek: Inkey Ádám, Lietzenmayer, Benczur, Strossmayer, Kovács Mihály festő a nejevel, Dudik, Marek Ferenc vasúti főtiszt, Bükk úr Tótiból, Mayer Erneszt, Rómer pozsonyi tanítványa, Türr tábornok a nejevel, Vermes úr Bácskából, Schultz Ferenc Pécsről, Szarvady úr (több magyar lap párizsi tudósítója). (Csécs 2015, 358–363. és a vonatkozó lábjegyzetek) Később is szerepelnek a Naplóban látogatók, olyanok is, akik nem írták alá a Vendégeknyvet. Itt az utóbbiak közül csak a magyar látogatókat sorolom fel: Brucknerner (Bruckner nevű látogató a XXIII. jzk-ben is szerepel); Ludvig és Czakó család, Jónásné. Látogatóban lévő családtagjait (sógorát, annak nővérét, sógornőjét) csak a Naplóban említi.

- ¹⁵ A *Vasárnapi Ujság* tudósítója gyakorlati tanácsokat ad az étkezéssel, a társaskocsik (omnibus) használatával kapcsolatban, néhány látnivalót is megemlít, illetve Gray Vilmos és Kiss János nevét, akik idegenvezetést is vállalnak. Jelzi, hogy a magyar és osztrák lapokat a Magyar Egyetel kávéházában el lehet olvasni, ill. a Luxemburg palota tőszomszédságában vagy a Passage de l'opéra-ban meg is lehet vásárolni. Sz. D.: A Párisba utazóknak. *Vasárnapi Ujság* 14. évf. 14. szám 1867. ápr. 7. 163. <http://epa.oszk.hu/00000/00030/00683/pdf/00683.pdf>
Lásd még Karl Baedeker: *Paris and its Environs*. 1872. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.hnnyb9;view=1up;seq=17> (2017-04-21)
- ¹⁶ RFM Helytörténeti Gyűjtemény, Iszn., még két vendégeknyv található a gyűjteményben, 1865. június 11-től 1871. április 4-ig, ill. 1871. Pünkösöd vasárnap nyitott, mely 1874. augusztus 24-én zárult.
- ¹⁷ Lövey 1867, 1. közl. [2].
- ¹⁸ 1867. november 14. 722.
- ¹⁹ Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Rómer Flóris levelei Ebenhöch Ferencnek MS II. 10., 30. levél.
- ²⁰ Székely Bertalan, Than Mór, Schwindt Mór, Benczur Gyula, Ujházy Ferenc, Rákosi Nándor, Joanovits Katalin, Kratzmann Gusztáv, Boutibon bécsi festő, Horovitz Lipót. (Keleti 1867, *Exposants* 1867, [1])
- ²¹ A magyar kiállítók között is van több Zichy: Zichy Ferenc (1811–1900) Diószeg, Zichy Henrik (1812–1892) Sopron, Zichy-Ferraris Emmanuel (Manó 1808–1877) Nagyszőlős (ma Somlószőlős). (*Exposants* 1867, 20.)
- ²² Az idegen nyelvű forrásokhoz a Heidelbergi Egyetem könyvtárának digitalizált tematikus adatbázisa nyújtott még nagy segítséget. http://www.ub.uni-heidelberg.de/helios/fachinfo/www/kunst/diigit/weltausstellungen/1867_Paris.html
- ²³ Herencsvölgy, ma Hriňová (Szlovákia).
- ²⁴ Schulek Friggyessel és Steindl Imrével az 1862-ben alapított Wiener Bauhütte, a bécsi akadémia önképzőkörének alapítói-hallgatói. (Sisa 1996, 171.) Schulek aláírását lásd alább.
- ²⁵ Péchy János, ujfalusi (1815?–1868) ügyvéd; ref. egyházi főgondnok; banki igazgató-tanácsos?
- ²⁶ *Magyarországnak kellemes országnak kell lennie, a fiainak szeméből áradó holdfényből, örömeikből és szívükből ítélve.* (Köszönöm a fordítást Lőrincz Balázs Bendegúznak.)
- ²⁷ *Magyarország[nak] gyönyörű ország[nak kell lennie] a fiairól ítélve is. Ezek/Akik a szellem és a szív embeinek tűnnek.* (Köszönöm a német szöveg átírásában nyújtott segítséget S. Németh Katalinnak és Stefan Wagnernek.)
- ²⁸ Fleischer Gusztáv (1831–1902) vaskereskedő Kassán. (Csíki Tamás: Városiasodás és önszerveződés. Egyesületek Kassán a 19. század második felében. *Korall*, 15. évf. 56. szám, 2014. 186. p. 57. láb. http://epa.oszk.hu/00400/00414/00047/pdf/EPA00414_korall_56_171_193.pdf; Pallas; Mihóková, Mária [Zost.]: *Slovník košických osobností 1848-1918*. Košice, Štátna vedecká knižnica, 1995. http://www.kosice.sk/clanok.php?file=history_rozalia_fleisch.htm) (2017-04-20)
- ²⁹ Simonyi Ernő, simonyi és varsányi (1821–1882) szolgabíró; országgyűlési képviselő; történetíró?
- ³⁰ Rómer és Storno herpályi templomromnál végzett kutatásairól lásd: Módy György: Berettyóújfalu és környéke a XIII. századtól a török hódoltság koráig. In: *Berettyóújfalu története*. Szerk. Varga Gyula, Berettyóújfalu, 1983, 90–93.; Módy György: A herpályi templomromnál végzett régészeti kutatás és helyreállítás (1972–1975). In: *Historia et ars. Módy György válogatott tanulmányai* (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 59.) Debrecen, 2006. 237–280. Rómerre lásd 239–241.
- ³¹ Fényes Ilona, csokaji (1851–1877)? (Előbbi leánya? Születési helye Berettyóújfalu, melynek része Herpálypuszta.)
- ³² Kern István (?–1891) fővárosi bizottsági tag?

- ³³ 1867-ben Emich Gusztáv adta ki a Bécsi Képes Krónika Toldy Ferenc-féle díszkiadását, amit a párizsi világiállítás aranyéremmel jutalmaztak. (Gál 2008, 44.) Más forrás szerint Emichék ezüstéremmel kaptak kiállított munkáikért. (Konek 1867, 237.) Rómer Napló-beli feljegyzéséből úgy tűnik, Emich könyve a kiállításra május 23-án, postán, Rómer közreműködésével juthatott ki. (Csécs 2015, 359.)
- ³⁴ Liedemann Hugó (1842?–1872) vasúti főmérnök?
- ³⁵ Kisjenő (románul: Chişineu-Criş) város Arad megyében.
- ³⁶ Lásd még Csécs 2015, 364, 386.
- ³⁷ Wagner Géza, zólyomi (1843–1920) ügyvéd; udvari tanácsos?
- ³⁸ Kiss Pál ref. lelkész? (Gulyás)
- ³⁹ Vutsák János nagykereskedő, a Szentesi Takarékpénztár első igazgatója? http://www.szentesimozaik.hu/2004/exkluziv/2004-08-29_szentesi-takarek-vutsak-500px.jpg (2017-07-19)
- ⁴⁰ Gábor József, nagyszegi (1830–1900) szőlész; vincellérképezde-igazgató? (Szül. Felsőbányán.)
- ⁴¹ Felsőbánya (Baia Sprie, Románia, Máramaros megye).
- ⁴² Kackó (Câţcău, Románia) kisközség Szolnok-Doboka vármegye dési járásában.
- ⁴³ Simon József (1807–1883) ref. lelkész, utazó?
- ⁴⁴ Iglói rézkohóban kohogondnok, majd igazgató 1879-ben? (Lásd *Magyar Bánya-kalauz*, 1. évf. 1881, Bécs http://epa.oszk.hu/02000/02000/00001/pdf/EPA02000_magyar_banya-kalauz_1881.pdf 2017-04-20).
- ⁴⁵ Bányafy Nándor nevű tagja a Buda-pesti honvédegyetnek 1868-ban, aki az 1848-49-es szabadságharcban őrnagyként szolgált? In: Mikár Zsigmond: *Honvéd schematismus, vagy is az 1848/9-ki honvédseregéből 1868-ban még életben volt főtiszteknek névkönyve*. Kiad. Bakó Farkas, Pesten, 1869, 22-23. <http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/Honv%C3%A9d%20schematismus.pdf> (2017-04-20)
- ⁴⁶ Simó Lajos, farcsadi (1834–1909) közéletmezési felügyelő; országgyűlési képviselő? (Simó Ferenc, solymosi és farczádi (1807–1846) Belső-Szolnok m. főjegyzőjének, és a következő aláírónak, özv. Simó Ferencné, sz. Bóér Annának a fia? (Nagy Iván)
- ⁴⁷ Karlovsky Zsigmond felesége Sorsich Malvina (1834?–1916) Arcképüket Györgyi (Giergl) Alajos festette meg. (Bakay 1938)
- ⁴⁸ Lányuk, Karlovsky Irma Mária Malvinia (1852–1934).
- ⁴⁹ Szuper Lajos orvos? Sz. L. is részt vett a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1866-os pozsonyi nagygyűlésén, melynek kiadványát Rómer szerkesztette. Lásd: Dr. Szuper Lajos indítványa honi fürdőink felvirágztatása tárgyában. In: *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1965. Augusztus 28-tól September 2-ig Pozsonyban tartott XI. nagygyűlésének történeti vázlatja és munkálatai*. Szerk. Kanka Károly és Rómer Flóris. Pozsony, 1866. 54–55.; Szuper Lajos: *A keszthelyi hévvíz*. Uo. 209–213.
- ⁵⁰ Paradeyzer Lajos (Paradeiser, Paradeyser 1848 k.–1896), a borossebesi járás egykori főszolgabírója?
- ⁵¹ Mendl István (1834–1906) magánzó, birtokos? Igazgatósági tagja több részvénytársaságnak (pl. Első Magyar Részvény Serfőzde (Dreher), a Schlick féle Vasöntöde és Gépgyár Rt, az Erste Ungarische Actien Bierbrauerei cég), választmányi tagja az Első Magyar Biztosító Társaságnak.
- ⁵² Pongrácz István Fidél, gr. szentmiklósi és óvári (Buda 1828–Vágújhely 1879) cs. kir. kamarás? vagy Pongrácz István (Felsőtúr 1821–Esztergom, 1900) cs. kir. kamarás, Nagysándor József táborkari főnöke, császári és királyi táborknok? A 82. osztályban az **aranyérmes tokaji bort kiállító** „Comte Étienne Pongracz – Pest. – Grands vins de Tokay – Autriche”-nál az Újvilág utca 8. címet is említik. (*L'Exposition Universelle de 1867 Illustrée*, 1867, 25. szám, július 29. 399. és *Exposants* 1867, 20. — Az osztályokat a továbbiakban lásd *Exposants* 1867.)
- ⁵³ Kertész Tódor (?–1921) játékkereskedő? (Lásd: „A Babatündérhez” *A budapesti játékkereskedelem története*. MKVM, Budapest, 2009. főként 57–58.)
- ⁵⁴ Leövey Klára a *Máramaros* című hetilapban a **párizsi világiállításról cikksorozattal jelentkezik**. (Lásd az irodalomjegyzéket.)
- ⁵⁵ Dr. Ágay Adolf (Porzó) felesége. Férfját lásd alább!
- ⁵⁶ Mándy Péter, mándi (1784–1873) földbirtokos; alispán, vagy hasonló nevű fia?
- ⁵⁷ Sárközy Gyula, nádasi (?–1898) megyebizottsági tag Jánosiból (Rimajánosi, *Rimavské Janovce*)?

- ⁵⁸ Segesváry Jenő, segesvári, földbirtokos, később a Pest vm. törvényhatósági bizottságának tagja?
- ⁵⁹ Saly Gábor, salfai és meszlai (?–1879) levéltári tiszt?
- ⁶⁰ 1861-ben a nyomdászlegények által létrehozott árszabály bizottságnak van ilyen nevű tagja, akik közül néhányan 1862-ben „Első magyar egyesületi könyvnyomda” cég alatt egy nyomdát nyitottak Budapesten, mely rövid ideig működött. Lásd: Novitzky N. László: *Egyesült erővel. A magyar könyvnyomdászok ötvenévi szakszervezeti tevékenységének története*. Világosság Könyvnyomda Rt., Budapest [1912]. <http://mek.oszk.hu/12400/12423/12423.htm>
- ⁶¹ 1874-ben van ilyen nevű orosházi birtokos Aranyadhalmon. Lásd Herczeg Mihály: *Az Orosháza környéki tanyavilág az 1869. és az 1888. évi katonai térképfelvételeken*. In: *Tanulmányok a kétszázötven éves Orosháza és vidéke történetéről* (A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 19.) Orosháza, 1995. 176.
- ⁶² Végh István, verebi (1844–1924) és testvére ifj. Végh János (1845–1918) kúriai bíró; zeneszerző?
- ⁶³ Lovrich Gyula bányaorvos.
- ⁶⁴ Heinlein János taliándörögdi származású asztaloslegény honlevele 1862-ben: <https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/ZAMLJegyzokonyvek/39685/print/>
- ⁶⁵ Schvarcz Gyula bölcséleti doktor anyja. (Férje főhadnagy volt a Dom Miguel ezredben, megh. 1841-ben.)
- ⁶⁶ „II. 617. Strohoffer István, 22 éves, született Pestben, Magyarországon, mostohaatyja Diescher János építőmester, építészet, 1848 máj. 15., 1850 júl. 3. megkapja a matrikelt bizonyítvánnyal,” <http://www.mke.hu/lyka/11/178-188-akademia.htm>
- ⁶⁷ Kornis Zsigmond gr. (1824–1854) özvegye, Györfy Berta (1828–1898)?
- ⁶⁸ Vay Lajos, b. vajai (1803–1888), Borsod vármegye többszörös főispánja, Vay Ilona (1841–1929) apja.
- ⁶⁹ Erreth János (1846–1915), a pécsi ügyvédi kamara titkára majd elnöke; Pécs egy. képviselője, főispán?
- ⁷⁰ Mayer Nándor Ferdinánd (1829–1894) rk. plébános? (Szinyei)
- ⁷¹ Hamar Leó (1829 k.–1884) fizikatanár, műszaki találmányai szerepeltek a párizsi világkiállításon, az országonként összeállított, és kiadott francia nyelvű katalógusban: többek között a diamagnetikus berendezés és a távíróhoz készült billentyűs készülék: <http://www.omikk.bme.hu/lev%C3%A9lt%C3%A1r/51-a-h%C3%B3nap-dokumentuma-lev%C3%A9lt%C3%A1r/1297-a-honap-dokumentuma-2017-februar.html>
- ⁷² Milassin Vilmos (1842–1906) műfordító; 1864-től Budapesten ügyvéd; író. „Beutazta egész Európát többszörösen...” (Szinyei)
- ⁷³ Preyszler György Pest városi törvényszéki aljegyző?
- ⁷⁴ Lásd még Csécs 2015, 366, 387. A Naplóban az aláírása aug. 19-nél szerepel.
- ⁷⁵ A Naplóban az aláírása aug. 19-nél szerepel.
- ⁷⁶ *Schematismus Almae Provinciae SS. Salvatoris Ordinis Minorum S. P. Francisci, strictioris observantiae*. Agrie, 1887. 11. <http://archivum.ferencsek.hu/letoltes/schem/Salv.1887.Schem.pdf>
- ⁷⁷ „1867-ben a párisi világkiállítás pedagógiai és történelmi gyűjteményét tanulmányozta. A párisi világkiállítás lebonyolítására létrehozott Országos Kiállítási Bizottság bizottmányi tagja.” (Szinyei, <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/sz/sz25780.htm>)
- ⁷⁸ Gátsy Imréné mezőpeterdi özv. pazonyi Elek Anna gyászjelentése *VasÚjs* 28. évf. 42. sz. 1881. okt. 16. 672. <http://epa.oszk.hu/00000/00030/01441/pdf/01441.pdf> (2017-07-19)
- ⁷⁹ Elek Mihály (1843–1895), id. Elek Mihály és Vay Eszter fia?
- ⁸⁰ Elek Máttyás az *Exposants 1867*-ben nem szerepel.
- ⁸¹ Rajcsányi Albert magánzó, 1882-ben az aradi „Széchenyi” szabadkőműves páholy tagja? (Berényi Zsuzsanna Ágnes: Aradi szabadkőműves páholyok tagnévsorai a dualizmus korából (Szabadkőműves páholynévsorok Kelet-Magyarországból II.) *Acta Siculica* 2007, 455–466.)
- ⁸² Elekné Csorna Mária 1861. aug. 12-én özvegyült meg. A kapcsolata Rómerrel a tiszaszőlősi kincs felfedezése. Lásd: Makkay János: *A tiszaszőlősi kincs. Nyomozás egy rézkori fejedelem ügyében*. Gondolat, Budapest 1985. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Tiszaszolos/pages/Tiszaszolosi_kincs/003_felfedezes.htm
- ⁸³ Zichy Béla, gr. zichi és vásonkeői (1851–1928)?
- ⁸⁴ Beretvás Endre (1838–1902) karácsondi, tóalmási és kisvárdai földbirtokos, cs. kir. kamarás?
- ⁸⁵ Zichy Vilmos, gr. zichi és vásonkeői (1840–1875)? (Z. Miklós gyermeke, első unokatestvére Bélának és Ilonának.)

- ⁸⁶ Erhardt Imre (1822–1912) (Győr)-révfallui áldozópap? (Az ő adakozásából épült fel a révfallui temetőben a ravatalozó kápolna, itt helyezték örök nyugalomra. <http://revfallu.freewb.hu/neves-revfalluiak/>)
- ⁸⁷ Az 1867 tavaszán megalakult Nyitra Vármegyei Honvédegylet elnöke Jánoky Viktor hadnagy.
- ⁸⁸ Szatócs Nyitrabajnán? https://library.hungaricana.hu/hu/view/FszekCimNev_Tarak_25_023/?pg=1705&layout=s&query=Jelinek%20Ign%C3%A1cz (2017-04-20)
- ⁸⁹ Kovács József dr. (?–?) **Kiállító volt a 11. osztályban.** (*Exposants* 1867, 4.)
- ⁹⁰ Valentiny János (1842–1902) festőművész? Ekkor Párizsban tanul, 1868-ban tér vissza Nádasladányba.
- ⁹¹ Zichy Jánosné Kray Irma Borbála (1830–1913), Béla és Ilona anyja.
- ⁹² Lásd Zichy Béla testvére, Zichy Ilona (1849–1873)?
- ⁹³ **Útjáról lásd 3 részes, alapos beszámolóját A Magyar Mérnök-Egyesület Közlönyében:** Pilch 1867–1868. Ugyancsak a Mérnök-egylet részéről utazott Gulácsy Kálmán (lásd aug. 7-nél). A világkiállításra utazó tagokat a május 20-i egyleti ülésen választották ki: „(A magyar mérnökegylet) vasárnap kedélyes lakomával nyitotta meg gyülekezéseinek sorozatát, másnap reggel pedig közgyűlésre gyűlt össze a Közteleken. (...) Aztán a párisi világkiállításra küldendő tagok választásáról intézkedett...” „Parisba következő tagok küldetnek: Gulácsy Kálmán, Pilch Ág[oston], Tóth Kálm[án], Benkó Károly” (*VasUjs* 14. évf. 21. sz. május 26. 261. Melléklet a Vasárnapi Ujság 21-ik számához 1867.; a közgyűlés beharangozója *VasUjs* 14. évf. 18. szám, 1867. május 5. 219.) Az 1867. szeptember 1-jei ülésen 4. pontként felolvastattott „Benkó Károly építész, Pilch Ágoston gépész-mérnök, s Tóth Kálmán mérnök levele, melyben visszatértüket jelentik a párisi világtárlatról, s tudományos tapasztalataik kimerítő leírását ígérik.” (*A Magyar Mérnök-Egyesület Közlönye* 1867. 1. évf. 2. füzet, 165.) Gulácsy Kálmán az 1867. október 6-i választmányi ülésen olvasta fel kivonatolt jelentésének egy részét. Felszólítottak a világtárlaton résztvevők részletes jelentésük elkészítésére. „Addig is, míg a választmány ezeket a közmunka- és közlekedési ministeriumhoz fölterjeszhetné, a kiküldöttek visszaérkezéséről rövid jelentés fog tétetni.” (*A Magyar Mérnök-Egyesület Közlönye* 1867. 1. évf. 3. füzet, 261.) Rómer Vendégeknyvében Tóth Kálmán és Benkó Károly nem szerepel, de utóbbi beszámolóját lásd Benkó 1867–1868.
- ⁹⁴ Králik Lajos (1849–1913) jogász, jogi író <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0011/18.html> http://www.federatio.org/mi_bibl/Kajlos_Bohm_I.pdf Rokona a **kiállítók között szereplő Králik Sámuel** (1815 k.–1886) pesti órásnak? (*Exposants* 1867, 5–6. a 23. osztályban.)
- ⁹⁵ Csepreghy János „...vándor-tanulmányútat tett Pestre, Bécsbe, Münchenbe, honnan 1867-ben hazajött. Ugyanazon év augusztus havában a pesti polgárok körében alakult bizottság, a közkiállítás tanulmányozása céljából, kiküldötte Párisba...” (Borovszky: *Magyarország vármegyéi és városai. Hont vármegye és Selmeczbánya*. 1906. Lásd még Szinnyei, Gulyás, *Magyar Művészeti Lexikon*)
- ⁹⁶ Munkások Tanulását Támogató Bizottság székhelye. (Köszönöm a fordításban Pápai Emese segítségét!)
- ⁹⁷ Czettel Gyula nagybátyja, a **világkiállításán kiállító Posner Károly Lajos** (7. és 26. osztály – *Exposants* 1867, 3; 6.) üzletében töltötte inasidejét. Németországi, franciaországi és angliai tanulmányaiból visszatérve nagybátyja gyárigazgatójává nevezte ki. Ő hozta Magyarországba az első könyomdai gyorsajátót. (Nyomdászati Lexikon <http://mek.oszk.hu/09100/09152/09152.htm#3>)
- ⁹⁸ Daróczy Zsigmond (1801–1868) püspöki helynök, 1859–1869 között a pécsi székeskáptalan olvasókanokja és testvére, Daróczy István (1810–1884) paksi aljárásbíró lehet? Vagy D. István fia, az 1845-ben született ifj. D. István és unokatestvére, az 1846-ban született Zsigmond? (Kempelen)
- ⁹⁹ Teleki Klementina (1827–1894), id. Teleki Domokos felesége.
- ¹⁰⁰ Teleki Ilona (1849–1914), id. Teleki Domokos és Teleki Klementina lánya.
- ¹⁰¹ Teleki Jozefina (1838–1915) Teleki Sándor (1829–1875) ogy. képviselő felesége, Teleki Klementina testvére lehet?
- ¹⁰² Grisza Ágoston és lánya, Etelka (Hindy Árpádné). Grisza Ágoston a szabadságharc után emigrált, 1854-ben Párizsban telepedett meg. Itt főképp fordításokkal foglalkozott. 1866-ban a porosz-magyar légió őrnagya. **Az 1867. párisi világkiállításra ő készítette el francia nyelven a magyar kiállítás katalógusát és egyúttal Magyarország rövid leírását.** Az 1871. évi párizsi kommun után visszatért Magyarországra. (Szinnyei, ill. <http://www.vacarchivum.hu/fondfiles/attachments/b8e3f390d6dfddeaef877c20fcfc4a0ba.pdf>)

- ¹⁰³ Jálícs Ignác (?–1890) budai háztulajdonos? (Egy Jálícs Ferenc A. (1802–1874) nevű bornagykereskedő magyar bora aranyérmet nyert a 73. osztályban. Lásd *Exposants* 1867, 19.; Jálícs A. Ferencről *Hazánk s a Külföld*, 3. évf. 6. sz. 1867. febr. 10. 81–82.)
- ¹⁰⁴ Schopper György (1819–1895) rozsnyói megyéspüspök? Rendes tanárságának éveiben, 1856 és 1868 között beutazta Ausztria, Németország, Svájc, Olaszország, Franciaország és Anglia nevezetesebb városait.
- ¹⁰⁵ Péchy Béla, pécsújfalusi (1845–1906), vagy Péchy Béla Gábor (1839–1888)?
- ¹⁰⁶ Konek Sándor, a MTA rendes tagja **felolvasta az akadémiában „A nemzetek szellemi élete a párizsi világkiállításon” című beszámolóját/tanulmányát.** (Megj. *Magyar Tudományos Akadémia Értesítője*, 1867. 14. sz. 233–238. (*Magyar Tudomány* 1. évf. 14. sz. 251–256. http://real-j.mtak.hu/45/1/AkademiaiErtesito_1867.pdf)
- ¹⁰⁷ Esterházy Pál (1805–1877) és felesége, Esterházy Ilona Mária (1835–1896) lehet. **Voyta Adolf írt párizsi világkiállítási tartózkodásukról, találkozásukról Voytával, annak sógorával és Rómerrel.** (Lásd Voyta 2012, 89–91.)
- ¹⁰⁸ Augusztus 6–19. közötti párizsi tartózkodásáról lásd Rómer naplójegyzeteit. (Csécs 2015, 366–368.)
- ¹⁰⁹ Gulácsy Kálmán ekkor a Mérnökegylet első osztályának jegyzője. **„Fölvastatik Gulácsy Kálmának a párisi világtárlaton és utazása közben tett tanulmányairól készített kivonatos jelentésének egy része.** — Gulácsy úr, valamint a többi tagok is, kik a kiküldetésben részesültek, felszólítanak részletes jelentésük elkészítésére. Addig is, míg a választmány ezeket a közmunka- és közlekedési ministeriumhoz fölterjeszthetné, a kiküldöttek visszaérkezéséről rövid jelentés fog tétetni” (VII. Választmányi ülés 1867. október 6-án. http://epa.oszk.hu/02300/02364/00001/pdf/EPA02364_Mernok_Kozlony_1867_260-263.pdf)
- ¹¹⁰ Szilágyi Ferenc az 1868. január 7-i akadémiai ülésen **felolvasást tartott párizsi tapasztalataiból.** (Szilágyi 1868)
- ¹¹¹ Hanzély Ferenc Dénes (1829–1876), Madách iskolatársa, „barátja”? (Lásd: T. Pataki László: Véd/vádirat Madách kontra Madách ügyben. (Fikciók és dokumentumok) In: *I. Fráter Erzsébet Szimpózium*. Szerkesztette: Andor Csaba Budapest, 1999. <http://madach.hu/old/tanulmanyok/Frater-Szimpl/4.html>)
- ¹¹² Békey Imre (Drescher) (1832–1889) ügyvéd, pedagógus, író, fővárosi kir. tanfelügyelő, min. osztálytanácsos? (Pallas)
- ¹¹³ Antunovich (Antunovic) János (1815–1888) kanonok, vál. bosoniai püspök? (<http://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/antunovich-antunovic-janos>) Együtt utazhatott Bagó Gergely, Molnár János és Széchenyi Jenő plébánosokkal.
- ¹¹⁴ „Nagyobb utazásokat tett nyugoti Európában s **meglátogatta a párisi kiállítást.**” (Szinyeyi)
- ¹¹⁵ Abaffy Ágoston Sándor, abafalvi és felsőlehotai (1830–1907) Arad vm. alispánja, ogy. képviselő?
- ¹¹⁶ Szappanyos Miklós, id. (?–1887) árvaházi aligazgató; városi bizottsági tag?
- ¹¹⁷ Károlyi Alajos gr. (1825–1889) mágocsi uradalma Szendrey Ignác, Szendrey Júlia apja irányítása alatt vált az 1850-es évekre országos hírű mintagazdasággá (ma Nagymágocs, Csongrád m.).
- ¹¹⁸ Molnár Antal, farkashidai (1838 k.–1902) uradalmi gazdatiszt?
- ¹¹⁹ **A magyar kiállító egyiké** (48. osztály *Exposants* 1867, 13.), a róla elnevezett ekét állította ki. Már az 1862-es londoni világkiállításon érmet nyert, majd az onnan hazahozott újabb ismeretek révén tökéletesítette az ekéjét, amivel Párizsban, pénzdíjat nyert. Az ő fia Vidacs (Vidacs) János (1826–1873), akivel Rómer együtt raboskodik 1854-ig. (Földy 1939, 301–302.; lásd még Farkas Katalin: *Magyar függetlenségi törekvések 1859-1867: a Csáky-Komáromy-féle szervezkedés*. Doktori dissz. ELTE, Budapest, 2006. 68–75. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/farkas/disszert.pdf>)
- ¹²⁰ A Gerliczy családra lásd <http://www.macse.hu/gudenus/mfat/fam.aspx?id=9460>, ill. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Kempelen-kempelen-bela-magyar-nemes-csaladok-1/4-kotet-56A5/gerliczy-aranyi-es-szentgerlistyei-baro-6CBA/>. Gerliczy Irma, férjzett Szegedy Györgyné életéhez lásd még Kelbert Krisztina: *Arcképcsarnok - Szegedy Györgyné - Híres szombathelyi nők*. Szülőföld Könyvkiadó Kft., 2015.)
- ¹²¹ Greguss Ágostné Kemény Mária, 1847-ben kötöttek házasságot.
- ¹²² Greguss Gyula 1848-49-ben honvédtüzér, részt vett a győri táborozásban és a schwechati csatában. Greguss Ágost öccse.

- ¹²³ Bánffy Endre (1847–1874) Bánffy János 1848-as volt Küküllő vm-i főispán, egy. képviselő fia?
- ¹²⁴ Brezovay László (1835–1899) egerfarnosi birtokos? (Kempelen)
- ¹²⁵ Brinkmann Antal (1827–1901) 1867-ben vármegyei törvényszéki ülnök?
- ¹²⁶ Bellovics Ferenc (1835–1902) 1869-től esztergomi alreáltanodai tanár?
- ¹²⁷ Ma Sopronnémeti (Győr-Moson-Sopron m.), az 1850-es években a település egyik földesura Tóth Bálint Esterházy Pál Antal herceg és a Végh család mellett. A családra lásd még <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/tizenegyedik-kotet-B410/toth-csalad-csafordi-BC61/>
- ¹²⁸ Kanitz Ákos név alatt több természettudományos publikáció olvasható (*Magyar Tudományos Értekező* 1862. 1. 3. füzet; *Budapesti Szemle* 1863. 7. évf. 17. köt., 54/55. sz., 18. köt., 58. sz.), kiadója az *Első függelék Diószegi magyar fűvészkönyvéhez*. c. munkának (Kiadja Kánitz Ákos. Pesten, 1863); Kánitz Ákos: *Endlicher István László emlékezete*. Pozsony, Wigand Ny., 1865. (Volt egy Kánitz János nevű kiállító a 35. osztályban (cipő). Lásd *Exposants* 1867, 7.)
- ¹²⁹ Visszaemlékezéseit közölte Hudi József, lásd Voyta 2012., ebben **1867-es párizsi útjáról és találkozásáról Rómerrel** 83–92. ol. A kiegyezés után is városi képviselőtestületi tag volt, a *Pápai Lapok* 1878-ban említi utóljára (az 1890-es években már a hasonló nevű fia szerepelhet); választmányi tagja volt az 1875-ben alakult Pápai Szabadelvű Pártnak. Rendszeresen támogatta a helyi bencés gimnáziumot. https://library.hungaricana.hu/hu/view/PRGYK_Sk_Voyta_Adolf_visszaemlekezesei/?pg=87&layout=s&query=R%C3%B3mer Az információért külön köszönetet mondok Hudi Józsefnek!
- ¹³⁰ Hanauer Béla **kiállító a 73. osztályban, dicséretben részesült** a somlói bora. (*Exposants* 1867, 19.) Voyta Adolf sógora. (Voyta 2012, 92.)
- ¹³¹ Batthyány Ferenc Xaver, gr. németújvári (1804–1869) vagy B. Ferenc (1845–1877)? (A kézírás az idősebbre vall.)
- ¹³² Zsivora György (1804–1883) főispán; kúriai tanácselnök; történész; MTA levelező tagja; jogász?
- ¹³³ Kölber Alajos (1846?–1926), id. Kölber Fülöp, a Kölber Testvérek Kocsigyára (Budapest) egyik tulajdonosának a fia, ifj. K. Fülöp öccse. 1869-től ifj. Kölber Fülöp és Alajos irányították a vállalatot. (MÉL; Jordán Károly–Kóczyánné Szentpéteri Erzsébet: A Kölber-kocsigyár története. *A Közlekedési Múzeum Évkönyve* 3. 1974–1975 (1977) 213–236.)
- ¹³⁴ Kölber Fülöp, id. pákai (1816–1902) kocsigyáros? Kölber Alajos és ifj. Kölber Fülöp (lásd szept. 21-nél) apja.
- ¹³⁵ Muslay Sándorné Mocsáry Etelka (1830–?).
- ¹³⁶ Kovács József (1832–1897) sebész, egyetemi tanár?
- ¹³⁷ Röser Miklós (1823–1903) kereskedelmi szaktanár, 1853-tól egy felső kereskedelmi iskola igazgató-tulajdonosa, Szeged ogy. képviselője, a Ferencz József-rend lovagja?
- ¹³⁸ Életrajzát arcképével lásd *VasUjs* 36. évf. 3. sz. 1889. jan. 20. 37–38.
- ¹³⁹ A munkások lakáskérdésével „Parisban, a **világtárlat alkalmával ismerkedett meg** s azóta nagyon vonzotta a munkástelepek építésének gondolata.” (Geréb 1959, 8.)
- ¹⁴⁰ **A magyar kormány küldöttként részt vett** a Hágában, Szentpéterváron, Párizsban, Londonban, Velencében és Rómában tartott nemzetközi statisztikai és földrajzi kongresszusokon, valamint a viláckiállításokon is.
- ¹⁴¹ Szabó Sámuel, bályoni (1829–1905) ref. kollégiumi tanár, történész, presbiter, honvédfőhadnagy? (1856-ban Párizsban is tanult.)
- ¹⁴² Burger Gyula (?–1873) mérnök?
- ¹⁴³ Máday Sándor (1841 k.–1878) jogi doktor, királyi közjegyző, köz- és váltóügyvéd, egy. képviselő, a Francia Becsületrend lovagja? (Szinyeyi)
- ¹⁴⁴ „Hozzánc az első pontírású könyv csak 1867-ben került, amikor dr. Mihályik Izidor, intézetünk akkori igazgatója **tanulmányi útjáról, Párisból hazaérkezett**, magával hozván Lillenek egy kétkötetes pontírásos könyvét...” (*Gyógypedagógiai Szle* 1. évf. 7. sz. 1899. júl. 1. 127. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/29991/Gyogyped_szemle_1899_I_07.pdf?sequence=2&isAllowed=y)
- ¹⁴⁵ Van egy másik Rakovszky István (1832–1891) is, cs. kir. kamarás, író, de valószínűleg a testvérek utaztak együtt.

- ¹⁴⁶ Samassa János (1806–1887) érseki uradalmi igazgató, S. József apja?
- ¹⁴⁷ **A párizsi világi kiállítás lebonyolítására létrehozott Országos Kiállítási Bizottság szépművészeti szak bizottmányi tagja.** (MÉL)
- ¹⁴⁸ Apja szintén gyógyszerész volt Tordán, öccse V. Lajos Zózsóf. (Velics Károly: *Jegyzetek az 1849-ik évi eseményekről.* — *A hadjárat alatt összegyűjtött adatokból, később a keleti emigráció alatt történekből egybeállította:* Lászlófalvi Velics Károly. <https://terebess.hu/keletkultinfo/velits.html>)
- ¹⁴⁹ Orbán Eugénia, Velits Károly felesége. <http://mek.oszk.hu/07400/07466/07466.pdf>
- ¹⁵⁰ Ilyen nevű **kiállító van a 40. osztályban (ásványok).** Lásd még Csécs 5015, 369., 384.
- ¹⁵¹ Windisch Mária Anna? Lásd Balogh Piroska: *Ars scientiae. Közelítések Schedius Lajos János tudományos pályájának dokumentumaihoz.* Kossuth Egyet. K. Debrecen, 2007. 76. <https://dea.lib.uni-deb.hu/dea/bitstream/handle/2437/101452/CSK038.pdf?sequence=1> (2017-07-21)
- ¹⁵² Torma Károly régész, Rómer utóda az MTA Archaeológiai Bizottság titkári tisztségében. Ő értesítette Rómer-t a képviselőházi döntésről, hogy **a világi kiállítási biztosok között van.** (Csécs 2015, 351. p. és 1. kép)
- ¹⁵³ Kühn Rajmund, Fister Tibor, Havasi Imre, Malina János és Nitter Ferenc lehetnek, akikről Rómer a Naplójában aug. 27-én megjegyzi: „Délután az Esztergomiak érkeznek.” (Csécs 2015, 369.) Kühn Párizsi útjával kapcsolatban lásd még Bányai Mátyás: *Fizika tantárgytörténeti gyűjteményünk eredete, állománya, gondozása. Neves fizikatanárok.* In: Somorjai József szerk.: *Híres iskolák, neves pedagógusok. Az azonos címmel megrendezett nemzetközi iskolatörténeti konferencia előadásainak anyaga.* Tatabánya, Esztergom, 1994. április 12-13. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága, (Tudományos Füzetek 10.) Tata, 1994, 196.
- ¹⁵⁴ Működik ekkor egy Hotel de Ville <https://www.flickr.com/photos/photohistorytimeline/14732529507> (2017-10-28)
- ¹⁵⁵ Esztergomi kereskedő, virilista? Pifkó Péter: *Esztergom települése és társadalma.* <http://pifkopeter.5mp.eu/web.php?a=pifkopeter&o=FYM0rtfYQW> (2017-07-21)
- ¹⁵⁶ „Malina János [az esztergomi] Takarékpénztár igazgatóságának a tagja, titkára volt 1859-től haláláig. Az a hír járta róla a városban, hogy hajdan Kossuth Lajossal együtt volt országgyűlési tudósító. Városi tanácsos...” Pifkó Anna: *Feichtinger Sándor a városi polgár, a pedagógus I.* <http://www.ekorlap.hu/informacio/2010/feichtinger-sandor-a-varosi-polgar-a-pedagogus-1>
- ¹⁵⁷ Nitter Ferenc (1800–1885) az esztergomi Takarékpénztár alapítója, 1844–1885 között igazgatója.
- ¹⁵⁸ Esterházy Géza, gr. galánthai (1838–1897).
- ¹⁵⁹ Csesznák Lajos nemes, Perlak (Zala m.)? <https://archives.hungaricana.hu/hu/archontologia/2-2856/>
- ¹⁶⁰ Zichy Tivadar, gr. zichi és vásonkeői (1847–1927), osztrák-magyar követségi titkár, főrend; vagy Zichy Tivadar, gr. zichi és vásonkeői (1827–?)?
- ¹⁶¹ Huszár Károly (1824-1901) rk. prépost-kanonok; címzetes prépost; vagy Huszár Károly, kövesdi; mezőkövesdi (1829-1895) ogy. képviselő; császári és királyi kamarás; v. b. t. t.; vagy Huszár Károly, baráthi (1803-1889) ogy. követ; táblabíró; vagy Huszár Károly (19. sz. eleje-1870 után) ötvös?
- ¹⁶² Kmoskó Sándor birtokos Zabaron (Pozsony m.)? Eötvös Lorándnak volt egy ilyen nevű karlsruhei barátja, akivel 1866-ban utazgatott. https://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwjlnJD-_czTAhWiYJoKHV-OAt0QFggrMAI&url=http%3A%2F%2Fwww.termeszetvilaga.hu%2Ffizika_eve%2Ffortenet%2Ffizort%2Ffeotvos%2Fkis.html&usg=AFQjCNHskkFfAVtsQDaBdq-f9Yy5N3UXQ
- ¹⁶³ Rómer kézírása, de se a Naplóba nincs beírva senki, se párizsi úti jegyzőkönyveiben (XXII–XXIV.) nincs bejegyzés június 24–szeptember 20. között.
- ¹⁶⁴ Zsigmondy Pál ügyvéd, Zs. Gusztáv építészmérnök (Rómer későbbi munkatársa) testvére.
- ¹⁶⁵ Matuska Péter, felsőrásztokai (1841–1901) ügyvéd; országgyűlési képviselő?
- ¹⁶⁶ Hirsch Jakab szabó és ruhakereskedőről és családjáról lehet szó, az 1878. évi hagyatéki és gondnoksági ügyben felvett iratok alapján. <https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Arvaszeki-/10757/?list=eyJxdWVyeSI6ICljQ0FUX19BUIZBU1pFS0kifQ> (2017-08-24)
- ¹⁶⁷ Volt egy Feivel (Feiweil) Leopold nevű kiállító Pestről a 14. (bútor), a 24. (fűtés, világítás) és a 83. (kertek) osztályban. (*Exposants* 1867, 4; 6; 21.)

- ¹⁶⁸ Helyes olvasat esetén Stoczek (Sztoczek) József (1819–1890) magyar mérnök, egyetemi tanár, a MTA tagja, alelnöke (1886–1889). 1865-től 1867-ig a Kir. M. Természettudományi Társulat elnöke. 1862-től a József Műegyetem igazgatója, majd rektora volt.
- ¹⁶⁹ „Még budai működése idejében alapító tagja volt a régészeti és embertani társulatoknak. Henszlmann Imrével, Pulszky Ferenczczel, Rómer Flórisral és Szilágyi Sándorral jó barátságban volt.” (Szinnyei)
- ¹⁷⁰ **Kiállító volt a 12. osztályban.** (*Exposants* 1867, 5.) Lásd még Ternyei (Eibert) Ferencnél.
- ¹⁷¹ Piszatory Károly (1826 k.–1878) építész és földbirtokos? (*VasUjs* 25. évf. 50. szám 1878. dec. 15. 801.)
- ¹⁷² Darvas Lajos (1800–1883) gyöngyösi földbirtokos? Testvére Darvas Ágnes (1803–1886) Lásd: Folytatása a' vukovár-fiumei vasut előmunkálataira bejelentett újabb aláírásoknak. Kossuth *Hetilapja*, 1847. 110. sz. jan 19. <http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/KossuthHirlapok-kossuth-hirlapiroi-munkassaga-1/hetilap-B828/1847-E96A/18470119-kedd-110-sz-EB8E/folytatasa-a-vukovar-fiumei-vasut-elomunkalataira-bejelentett-ujabb-alairasoknak-EBBD/> Ugyanitt Darvas Ágnes neve is szerepel a gyöngyösi aláírók között.
- ¹⁷³ Darvas Ágnes (1803–1886)?
- ¹⁷⁴ A gyöngyösi leányiskola fölépítéséhez adakozott Schnee Constantia, ill. 1871-ben végrehajtási pere van Jezerniczky Károly ellen. (Lásd *Eger hetilap*, 1868, 37. szám, szept. 10. 324.)
- ¹⁷⁵ Kár Mátyás (1813–1870) ügyvéd; országgyűlési követ? (Iratái 1811–1870 a Soproni Levéltárban), 1843/44-ben Kismarton 2. követe; gyászjelentése *VasUjs* 1870. júl. 17.
- ¹⁷⁶ A miniszter kiállítás látogatásáról Rómer ír a Naplójában, lásd Csécs 2015, 369; 385.
- ¹⁷⁷ **A párizsi világkiállítás lebonyolítására létrehozott Országos Kiállítási Bizottság bizottmányi tagja.**
- ¹⁷⁸ „Nagyobb mérvű kövezési munkálatok 1868 után kezdődtek Pesten Mitterdorfer Ferenc városi mérnök irányításával, akit a város **1867-ben a párizsi világkiállításra küldött »műutazásra«**, és a nagyobb európai városok tanulmányozására.” (Tomsics Emőke: Valóság, tervek, ábrándok. Civil vélemények és elképzelések Buda-Pestről az 1860-as években. *Budapesti Negyed* 56. 2007/2. <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00040/tomsics.html>)
- Mitterdorfer Ferenc utazásának tapasztalatairól 1870-ben füzetet adott ki: *Rajzok Mitterdorfer Ferenc 1867. évben, külföldi utazásáról tett jelentéséhez*. Pest, Rudnyánszky Ny., 1869. 17 t. Térképraajzolással is foglalkozott. <http://lazarus.elte.hu/hun/doktoran/hollo/hollo-dolg.pdf>
- ¹⁷⁹ **A párizsi világkiállításon kiállító Than Mór** (1828–1899) festőművész öccse. (MÉL)
- ¹⁸⁰ Bocskay Ignác 1867-ig a tatai Esterházy-uradalom uradalmi igazgatója?
- ¹⁸¹ Fresidy Károly gazdatiszt? Nyug. gazdatisztként még szerepel Budapesti Czim- és Lakásjegyzékében (1903–1904) 15. évf. 1032.
- ¹⁸² Gyászjelentés: Meghalt „Sermán János, az «Agricola» kiérdemült jószágfelügyelője, 74 éves, Csornán.”? (*VasUjs* 34. évf. 42. sz. 1887. okt. 16. 702.)
- ¹⁸³ A „hét kuruc” néven ismert ellenzéki politikusok (Patay István, László Imre, Csanády Sándor, Madarász József, Kállay Ödön, Váillyi János, Vidats János) csoportképét (1860-as évek vége) lásd [http://www.wikiwand.com/hu/K%C3%A1llyai_%C3%96d%C3%B6n_\(politikus\)](http://www.wikiwand.com/hu/K%C3%A1llyai_%C3%96d%C3%B6n_(politikus))
- ¹⁸⁴ Leutner Károly (1817–1893) könyvtáros; honvédfőhadnagy; levéltárnok lehet? (A selmeci bányászakadémián végez. Főhadnagy a világosi fegyverletételig. Az 1850-es években családi nevelő. A kiegyezés után a közlekedésügyi minisztérium könyv- és térképtárának vezetője. Lásd Bona)
- ¹⁸⁵ Verzár Gyula (1845–1899) aradi orvos?
- ¹⁸⁶ Lang, Ferdinand (1810–1882) népszerű müncheni udvari színész, komikus? <https://books.google.hu/books?id=vwBdDAAQBAJ&pg=PA355&dq=Ferdinand+Lang+1810%E2%80%931882&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwI4arX7NHTAhVEKwKHQGrAYEQ6AEITDAG> (2017-04-24)
- ¹⁸⁷ Egy peres ügy miatt „**Franciaországban épen a párisi világkiállítás idején járt.**” (Szinnyei)
- ¹⁸⁸ Fuchshuber Ignác, aki 1867-ben Nagyszombatban (Tyrnau) az invalidusházban házi káplán? https://library.hungaricana.hu/hu/view/MilitarAlmanachSchematismus_1867/?pg=174&layout=s&query=fuchshuber? (2017-04-24) Lásd még a budai katonai (tábori) lelkészt *Adress-Kalender von Pest, Ofen und Alt-Ofen* 1874 és 1878.)
- ¹⁸⁹ Szláv Józseffel együtt a szabadságharc alatt a resicai vas- és acélművek üzemét teljesen átállították a honvédség felfegyverzéséhez szükséges fegyver- és lőszeranyag gyártására, ezért 1850-ig Ol-

- műtzbzen raboskodott Rómerrel együtt. 1866–67-ben a margitszigeti, majd a lipiki és alcsúti fúrásokat vezette. (MÉL) Óccse Zsigmond Gyusztáv (1823–1895) hídépítő mérnök, fővárosi mérnök, a műemléki bizottság tagja, Rómer munkatársa Aquincum feltárásában.
- ¹⁹⁰ Vittelshöfer Leopold (Wittelshöfer, Lipót) (1818–1889) bécsi gyakorló orvos és lapszerkesztő „...gyakorlóorvosnak Győrbe költözött, hol csakhamar megyei tiszteleti orvos lett; részt vett az 1848. magyar szabadságharcban, előbb mint nemzetőr, azután mint honvédtörzsorvos, végre mint a győri katonai kórház főorvosa, hol a szabadságharc után is megmaradt, sőt érdemeiért az osztrák emlékéremben is részesült. Azonban ellenfeleinek áskálódása miatt 1850. kénytelen volt Győrt elhagyni és Bécsben telepedett le; megalapította 1851-ben az első orvosi hetilapot Ausztriában és Németországban; a «Wiener Medicinische Wochenschrift»-et.” (Szinyei; <http://mek-oszk.uz.ua/04000/04093/html/0972.html>; lásd még Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich 57. 1889, 155–158. <http://www.literature.at/viewer.alo?objid=12541&viewmode=fullscreen&scale=3.33&rotate=&page=159> 2017-04-24)
- ¹⁹¹ Rumpelmayer, Viktor (1830–1885) pozsonyi születésű bécsi építész? Párizsban tartózkodik 1868-ig. http://epub.oeaw.ac.at/oebl/oebl_R/Rumpelmayer_Viktor_1830_1885.xml 2017-04-24)
- ¹⁹² 1868-ban az Egri Egyházmegye képviselte a népnevelési törvényjavaslatot előkészítő bizottságban; 1869-ben a katolikus autonómia országos nagygyűlésén Ipolyi Arnoddal együtt alulmaradt Babics János plébánossal szemben, aki az egri egyházmegye papi küldötte lett. (*Eger* hetilap, 1868. 44. sz. (okt. 29.) 379.; Uo. 1869. 24. sz. (jún. 17.) 189.; hagyatékának árverési hirdetménye Uo. 1875. 43. sz. (okt. 28.) 342.)
- ¹⁹³ **A párizsi világi kiállítás lebonyolítására létrehozott Országos Kiállítási Bizottság szépművészeti szak bizottsági tagja.** „A világi kiállításra összegyűjtött 28 magyar festmény a magyar tárgyak krémjét alkotta. (...) A művészek szabadon döntöttek el, hogy mivel állnak elő. Brodszky Sándor, Ligeti Antal, Lotz Károly, Molnár József, Orlai Petrich Soma, Székely Bertalan, Szupper Teréz, Than Mór, Vandrák Károly és Markó Károly művei kiváló akadémikus munkák voltak, de nem közvetítettek a külföld felé speciális magyar képet.” (Farkas 2012, 158.)
- ¹⁹⁴ Ligeti Antal barátja.
- ¹⁹⁵ Rövid életrajzát lásd Temesváry Ferenc: Haller Ferenc testőrkapitány ezüstsabalyája. *FolArch* 20. Budapest 1969. 192.
- ¹⁹⁶ Morgenstern Sándor (?–1898) ügyvéd? (Ebben az időben joghallgató a pesti egyetemen.)
- ¹⁹⁷ **Kiállító volt a 41. osztályban, Rimaszombatból** (Gömör-Kishont vm.). (*Exposants* 1867, 9.)
- ¹⁹⁸ Szentmiklóssy Viktor (1806–1886) gömöri követ az 1839–40. évi országgyűlésen?
- ¹⁹⁹ Szentiványi Miklós (Szent-Iványi, 1847–1914) kir. tanácsos, egy. képviselő?
- ²⁰⁰ Szentiványi József, gömöri és szentiványi (1817–1906) megyebizottsági tag, Liptó m. nagybirtokos, a Magyarországi Kárpátgyűlés tisztségviselője? v. Szentivány József testőr, v. Szentiványi József (1811–1892) törvényszéki bíró?
- ²⁰¹ Kátai Gábor (1831–1878) orvosdoktor, okleveles gyógyszerész, Jász-Nagykun megyei főorvos? 1860-tól Karcagon lakott. (Szinyei)
- ²⁰² Ádám László (1837–1920) mérnök, Nagykőrös polgármestere?
- ²⁰³ Kanizsay Károly (1821–1886) c. apát, plébános 1850–1886 között Tiszaörsön? (MKatLex, Tiszaörs)
- ²⁰⁴ Nendtvich Károly Miksa, cserkúti (1811–1892) orvos; vegyész; utazó; egyetemi tanár; MTA rendes tagja; országgyűlési képviselő. **Beszámolója tapasztalatairól** Nendtvich 1869.
- ²⁰⁵ Rosenthal Móric Mózes (1805–1883) a Budapesti Királyi Orvosegyesület tagja. Lásd: Simon Katalin: *A Budapesti Királyi Orvosegyesület a kezdetektől a forradalomig*. <http://www.btm.hu/feltoltes/tbm/38/5.pdf>
- ²⁰⁶ Kassovitz Róza 1866-ban háztulajdonos Óbudán a Pfeiffergassén. (*Pester Lloyd-Kalender für das Jahr 1867. Häuser-Schema von Pest, Ofen und Alt-Ofen*. Khór & Wein Pest, 1866. 86. p.)
- ²⁰⁷ Marschalkó János sógora. **Lauffer-testvérek kiállítók a 6. osztályban.** (*Exposants* 1867, 3.)
- ²⁰⁸ Kappel Frigyes (1819 k.–1874) **kiállító a 43. osztályban, árpáját mutatta be; 67. osztályban gabonafélék, ezüstéremmel jutalmazták.** (*VasUjs* 1867. 14. évf. 21. sz., május 26. 259.; *Exposants* 1867, 12.)
- ²⁰⁹ Szegedy Lajos, mezőszegedi (1809–1867. szept. 22. Salzburg) 1848-ban a Magyar Királyi Udvari Kancellária udvari titoknoka Bécsben? (Gudenus) https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_KOZL_Sk_1937_MagyarVasutassagOknyomozoTort/?query=%22szegedy%20lajos%22&pg=286&layou=s (2015-04-27)

- ²¹⁰ **A 67. osztályban állított ki, ezüstéremmel jutalmazták.** (*Exposants* 1867, 16–17.) A *VasUjs* 1867. május 26-i tudósításában az árpát kiállítók között még Koppélyként szerepel. (*VasUjs* 1867. 14. évf. 21. szám, május 26. 259.) Az 1878-as párizsi világkiállítás magyar részlegének kormánybiztosa lett.
- ²¹¹ Micsei Rudolfal 1862-ben szalmakalap gyárat alapítottak, több külföldi kiállításon szerepeltek, többek között **1867-ben Párizsban is, Micsei et Cie néven a 35. osztályban, bronzérmert kaptak.** (*Exposants* 1867, 7.)
- ²¹² Ottofi Lipót pesti okl. állatorvos lehet?
- ²¹³ Bethlen András (1847–1898) országgyűlési képviselő, főispán, földművelési miniszter. Budapest-en jogtudományi, Brüsszelben és Lipcsében pedig nemzetgazdasági egy.-i tanulmányokat folytatott. Tanulmányait megszakítva beutazta Európát (1873-ig). (MÉL)
- ²¹⁴ Harkányi Károly, taktaharkányi (1833–1900)?
- ²¹⁵ Guyon Richárd (1813–1856) özvegye, Guyon ezredparancsnokának a lánya, miháldi Splény Mária (1808–1869). 1838-ban kötnek házasságot, gyermekeik Marianne, Viktor és Edgár. (Gudenus)
- ²¹⁶ Schaffer Adalbert (1815–1871) magyar festő, grafikus.
- ²¹⁷ Kramer Sámuel nevű **kiállító volt a 15. osztályban.** (*Exposants* 1868, 5.)
- ²¹⁸ Vétsey Sándor (1814–1876) királyi tanácsos, fővárosi képviselő?
- ²¹⁹ Strobenz Károly (1820–1863) özvegye, Ráth Jozefin (1832–1911)?
- ²²⁰ Vétsey Sándor felesége, szül. Nádosy Etelka (1826–1900).
- ²²¹ Ifj. Kölber Pülöp kocsigyáros **kiállító** volt. (Jordán Károly–Kóczyáné Szentpéteri Erzsébet: A Kölber-kocsigyár története. *A Közlekedési Múzeum Évkönyve* 3. 1974-1975 (1977) 213–236.)
- ²²² Vanke József (1821–1904) piarista szerzetes, kormánytanácsos, főgimnáziumi tanár, könyvtáros és éremgyűjtő? https://library.hungaricana.hu/hu/view/Nagykaroly_22887_katolikus_gimnazium_-22931_1901/?pg=4&layout=s (2015-04-26).
- ²²³ Elnémetesedett császári kapitány? Grázban és Pozsonyban élt, a szabadságharc idején nyugalomba vonult. In: Sziklavári Károly: Az Egressy család származástörténeti krónikája. *Lymbus* 2011, 384–393. http://epa.oszk.hu/01500/01500/00009/pdf/Lymbus_2011_19_SziklavariKaroly.pdf (2015-04-26)
- ²²⁴ Berchtold Artur kézírása.
- ²²⁵ Kapcsolatáról Kossuthal és 1863-as forradalmi bizottmányi szervezkedéséről lásd Szakács Margit: Vidacs János politikai pályafutása. *Folia Historica* I. 1972. 95–131. és Farkas Katalin: *Magyar függetlenségi törekvések 1859-1867: a Csáky–Komáromy-féle szervezkedés.* Doktori disszertáció, kézirat ELTE BTK, 2006. 68–75. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/farkas/disszert.pdf> (2015-04-26)
- ²²⁶ **Fehér Sándor (és Miklós) kiállító Törökbecseről a 43. és 67. osztályban.** (Utóbbiban pénzdíjat nyert Fehér Miklós.) (*Exposants* 1867, 10; 16.)
- ²²⁷ Hönig Ferenc a Magyar Mérnökegylet Közlönyében 1868-ban közli a Vidacs (Vidats) István géppgyárában készült kötőrő gépet. http://www.epa.oszk.hu/02300/02364/00002/pdf/EPA02364_Mernok_Kozlony_1868_423-429.pdf (2015-04-28)
- ²²⁸ Kiss Miklós, nemeskéri (1820–1902) volt c. honvéd ezredes, a forradalmi kormány diplomatája és két fia, Aladár (1854–1930) és Pál (1856–1928)? „A gyermekek közül Aladár, Marguerite és Miklós Franciaországban maradtak, velük kezdődött a család »francia ága«. Egyedül Pál települt át Magyarországra, vele folytatódott a »magyar ág.«” (Mühlbacher István: A Nemeskéri-Kissekről. *A Gödi Almanach melléklete*, 2014. http://www.god.hu/_site/doc/text2010410199/2014_almanach_melleklet.pdf)
- ²²⁹ **Kiállító és a párizsi világkiállítás lebonyolítására létrehozott Országos Kiállítási Bizottság szépművészeti szak bizottmányi tagja.** (*Exposants* 1867, 1, 2.)
- ²³⁰ **Kiállító.** (*Exposants* 1867, 2.)
- ²³¹ Az irodalom szerint 1868-ig viseli a Lieb Mihály Leó nevet. Munkácsy Mihály **1867-ben állami ösztöndíjjal utazott Párizsba a világkiállításra.** (Végyvári Lajos: Munkácsy európai jelentősége. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 32. 1994. 453.)
- ²³² **A párizsi világkiállítás lebonyolítására létrehozott Országos Kiállítási Bizottság bizottmányi tagja.**
- ²³³ A Naplóban félreolvasási hiba miatt Nádory. (Csécs 2015, 378.)
- ²³⁴ Török József (1824–1899) gyógyszerész? 1844-ben Pesten szerezte meg gyógyszerési oklevelét, 1848-ban Párizsban folytatott gyógyszerészi tanulmányokat. Kapcsolatba került a párizsi magyar

- emigrációval, anyagilag is támogatta őket. 1861-ben hazatért. (Kapronczay) Lehet **Török József** (Pest) kiállító a **44. osztályban**, „cigarettes odontalgiques”? (*Exposants* 1867, 12.)
- ²³⁵ Fuchs Rudolf (1808 k.–1892) dohány, majd terménykereskedő, újságíró (főként a Pester Lloydnál)? (Szinyeyi) Fiai Rudolf és Gusztáv, lányai Augusztá, Henriette (Jette), Caroline, Melanie. (Lásd Klement 2005, a Fuchs-családra 74–75.)
- ²³⁶ Bereghszász Lajos (1817–1891) zongoragyáros felesége, Ratsch Magdolna (1811–1905)? Bereghszász „Számos kitüntetést nyert még zongoráival: München (1852), Páris (1855, 1867, 1878), London (1862, 1870), Bécs (1873), Szeged (1876) kiállításain.” (Pallas)
- ²³⁷ Gyapay Miklós, czakóházi és dőri (1822–1890) földbirtokos, vállalkozó, Győr megye megyebizottsági tagja? Gyapay Dénes (1824–1892) földbirtokos, alispán, országgyűlési képviselő bátyja. (Bona)
- ²³⁸ Császár Károly (Kaiser, 1842–1891) bölcész, főreáliskolai tanár, piarista rendi szerzetes?
- ²³⁹ A teljesség igénye nélkül!
- ²⁴⁰ Az ötödik részt lásd Szüry Dénesnél.

THE 1867 PARIS WORLD EXPOSITION IN RÓMER'S TRAVEL RECORDS

The 1867 Paris World Exposition was an event of great importance in Rómer's scientific career as an archaeologist and museologist. During his stay in Paris he started and continued to build his widespread net of connections with the most prominent scholars of the world. His travel records are an excellent basis for exploring this period of his foreign correspondence and the process of his inclusion into the most renowned archaeologists of this epoch. The enormous success of the 1876 Budapest Congress of the Prehistoric Archaeologists can also be traced back to his stay in Paris. His travel records contain information to his connections with the Kosuth emigration as well.

E SZÁMUNK SZERZŐI:

CSÉCS TERÉZ

könyvtáros (Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum)

GALAMBOS ISTVÁN

botanikus, ny. főmuzeológus

HERMANN RÓBERT

MTA doktora, tudományos helyettes (Hadtörténeti Intézet és Múzeum)

KERNY TERÉZIA

művészettörténész

KISS MELINDA

művészettörténész (Soproni Múzeum)

MÁZI BÉLA

főkönyvtáros (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár
és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye)

MIKÓ ÁRPÁD

művészettörténész, igazgató (Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet)

PROHÁSZKA PÉTER

régész, történész (Archeologický ústav SAV, Nitra)

SCHMIDT DÁVID

adjunktus (Nyugat-magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Kar)

SZENDE LÁSZLÓ

régész, történész (Magyar Nemzeti Múzeum Központi Adattár
és Digitális Képtárház)